

VILNIAUS UNIVERSITETAS

INGA LIEPAITĖ

LIETUVOS BIBLIOFILIJOS BŪTIES IR IDĖJŲ RAIŠKA SOVIETMEČIU

Daktaro disertacija

Humanitariniai mokslai, komunikacija ir informacija (06 H)

Vilnius, 2013

Disertacija rengta 2008–2012 metais Vilniaus universitete

Mokslinis vadovas:

prof. habil. dr. Domas Kaunas (Vilniaus universitetas, humanitariniai mokslai,
komunikacija ir informacija – 06 H)

TURINYS

IVADAS.....	5
I. SOVIETMEČIO KULTŪRINIO GYVENIMO SĄLYGŲ IR POLITINIŲ VEIKSNIŲ NULEMTA BIBLIOFILIJOS TRANSFORMACIJA.....	32
1. Sovietų valdžios Lietuvoje vykdytos kultūros politikos prielaidos bibliofilijos būčiai.....	32
2. Ikisovietinio laikotarpio Lietuvos kultūros elito formuotos bibliofilijos gyvybingumas.....	63
2.1. Bibliofilijos santykis su knygotyra, bibliografija ir bibliotekininkyste.....	65
2.2. Vakarietiškujų bibliofilijos tradicijų adaptacija lietuviškojoje bibliofilijoje.....	69
2.3. Vaižgantiškoji <i>dvejopos bibliofilybės</i> koncepcija: etninės ir elitinės kultūrų sintezė.....	81
3. Elitinės bibliofilijos <i>virsmas</i> masine kaip integracijos į sovietinę kultūrą padarinys.....	86
II. BIBLIOFILIJOS IDĖJINĖS NUOSTATOS IR ORGANIZACINĖ STRUKTŪRA.....	102
1. Bibliofilijos neformalioji erdvė kaip alternatyva organizuotai bibliofilų veiklai: XX amžiaus 5 dešimtmetis–1974 metai.....	104
1.1. Bibliofilų idėjos organizuotos veiklos klausimu.....	104
1.2. Ryšiai bibliofilijos, filatelijos ir filokartijos interesais su vietos ir užsienio lietuviais postalininiu laikotarpiu.....	110
1.3. Nuo idėjų ir sporadinių ryšių prie neformalaus sambūrio veiklos: bibliofilinės ir kultūrinės-pažintinės veiklų derinimas Vilniaus knygos bičiulių klube.....	121
2. Bibliofilijos ir masinės bibliofilijos idėjų santykis ir sklaida organizaciniu lygmeniu.....	130

2.1.	Lietuvos SSR savanoriškos knygos bičiulių draugijos ir knygos bičiulių klubų veiklos orientyrai.....	130
2.1.1.	Lietuvos SSR savanoriška knygos bičiulių draugija – masinė visuomeninė bibliofilinė organizacija.....	130
2.1.2.	Knygos bičiulių klubų steigimo ir jų veiklos reguliavimas.....	134
2.2.	Knygos bičiulių klubų veikla: tarp bibliofilijos ir kultūrinės savišvietos arba masinės bibliofilijos savaiminių tėkmių.....	150
2.2.1.	Vilniaus Mažvydo knygos bičiulių klubas: mokslo apie knygą žinių sklaida vs kultūrinės savišvietos poreikių tenkinimas.....	154
2.2.2.	Plungės Daukanto knygos bičiulių klubas kaip bibliofilijos kultūros saviugdos ir sklaidos židinys.....	178
III. ASMENINĖ BIBLIOTEKA TARP IDEOLOGIJOS IR AUTONOMIJOS VĖŽIŲ.....		
1.	Tipinis sovietinio gyventojų asmeninės / šeimos / namų bibliotekos modelis ideologijos požiūriu.....	191
1.1.	Asmeninės bibliotekos teorinės apibrėžos: samprata, rūšys, klasifikavimas ir sandara.....	193
1.2.	Nuostata: nuo <i>asmeninė biblioteka – sau</i> prie <i>asmeninė biblioteka – visiems</i>	208
2.	Bibliofilo asmeninė biblioteka pavyzdinio sovietinio asmeninės bibliotekos modelio kontekste.....	226
IŠVADOS.....		246
NAUDOTI ŠALTINIAI IR LITERATŪRA.....		251
SANTRUMPOS.....		279

IVADAS

Temos aktualumas ir tyrimo problema. Sovietinės Lietuvos kultūrinis gyvenimas ir kultūros paveldas pastaraisiais metais vis dažniau tampa tyrėjų, ypač naujosios kartos istorikų, tyrimų objektu, nors, kultūros istorikės Rasos Čepaitienės pastebėjimu, lyginant su politinėmis, ekonominėmis ir socialinėmis sistemos analizėmis, minėtųjų sričių tyrimai dar nėra tokie gausūs¹. Pasak jos, nenoras domėtis šiuo nevienareikšmiškai vertinamu laikotarpiu yra nulemtas kelių priežasčių: subjektyvumo pavojaus, tiriamo objekto santykio su bendra sovietine kultūra nustatymo sudėtingumo, išankstinių stereotipinių sovietmečio vertinimų (negatyvių) vyravimo, šaltinių stokos ir jų patikimumo klausimo bei interpretacijos sudėtingumo ir kt.² Be to, anot istoriko Arūno Streikaus, vyresnės kartos istorinėje sąmonėje yra nusistovėjęs įsitikinimas, jog laikotarpis iki šeštojo dešimtmečio vidurio yra *sovietinio blogio įsikūnijimas*, kai tuo tarpu postalininis laikotarpis jų vertinamas kaip *kokybiškai kitoks, normalesnis ir ne toks svetimas*, o tai neretai tampa stabdžiu vėlyvojo sovietmečio tyrimams plėtotis³. Didėjant laiko nuotoliui, dėsninga, jog ateityje tyrimų daugės, nors, pasak istoriko ir kultūrologo Egidijaus Aleksandravičiaus, sovietmečio kultūros istoriografijos veržlumas kur kas labiau priklauso ne nuo laiko distancijos, o nuo visuomenės mentaliteto pasikeitimo greičio ir kiekvienas bandymas, anot jo, priėti prie visko, *kas pridengta tariamo aiškumo maskuote, <...> gali pagreitinti sovietmečio tapsmą tikra „praeitimi“*⁴.

Sovietinės Lietuvos kultūros paveldui, tarp jo ir bibliofilijai, knygotyriminkai iki šiol dėmesio skyrė mažai. Bibliofilijos būties, neformalių bibliofilų ryšių ir organizuotos bibliofilų veiklos, taip pat jos idėjų raiška

¹ ČEPAITIENĖ, Rasa. Sovietmetis Lietuvos kultūros istorijos šviesoje: projekto bandymas. *Menotyra*, 2003, nr. 2(31), p. 74.

² Ten pat, p. 74–79.

³ STREIKUS, Arūnas. Ideologinė cenzūra Lietuvoje 1956–1989 m. *Genocidas ir rezistencija*, 2004, t. 1(15), p. 43.

⁴ ALEKSANDRAVIČIUS, Egidijus. Lietuvių kultūros istoriografijos slenksčiai. Iš ALEKSANDRAVIČIUS, Egidijus. *Praeitis, istorija ir istorikai*. Vilnius, 2000, p. 280–281.

sovietinėje Lietuvoje iki šiol jų darbuose nebuvo specialaus tyrimo objektas. Kai tuo tarpu pirmosios Lietuvos nepriklausomybės laikotarpio bibliofilija jau turi sukaupusi nemažą publikacijų įvairiais aspektais bagažą. Pastarąsias sąlyginai galima skirti į dvi pagrindines grupes: 1) knygotyrimus⁵ ir 2) memuarinio pobūdžio literatūrą⁶. Tyrėjų akiratyje dažniausiai buvo 1931–1940 m. Kaune veikusi XXVII knygos mėgėjų draugija ir jos buvę nariai bei jų sukauptos asmeninės bibliotekos. Tyrimų kryptis lėmė išlikę minėtosios draugijos ir jos buvusių narių veiklos archyviniai šaltiniai, jų asmeninės bibliotekos ar dalys bei šių informacinės priemonės.

Sovietinio laikotarpio bibliofilija, Lietuvai atgavus nepriklausomybę ir suaktyvėjus domėjimuisi apskritai bibliofilijos istorijos, teorijos, metodikos bei organizacijos klausimais, dažniausiai likdavo tyrimų nuošalyje. Kitais atvejais, susigulėjęs istorinėje savimonėje stereotipas apie bibliofilijos sovietinėje Lietuvoje *neegzistavimą* ar tik tradiciškai negatyvios reiškinių pusės, sąmoningai diegtos ir formuotos to meto ideologų, regėjimas trukdė objektyviai į ją pažvelgti, įvertinti ir apskritai nubrėžti galimas metodologinės prieigos prie jos tyrimų gaires.

Paradoksalu, tačiau net patys vyresniosios kartos bibliofilai, kurių asmeninių bibliotekų komplektavimo ištakos glūdi būtent sovietmetyje, šiandien prieštaringai atsiliepia ir vertina to meto bibliofilijos reiškinį. Vieni jų sovietmetį apibūdina kaip bibliofilijos *klestėjimo* amžių⁷, antri nepriklausomos

⁵ ŽEMAITYTĖ, Zita. *Paulius Galaunė*. Vilnius, 1988. 244, [1] p.; ŽUKAS, Vladas. *Lietuvių knygotyros bruožai*. Vilnius, 1989, p. 177–219; RAGUOTIENĖ, Genovaitė. Marija Urbšienė (1895–1959) – bibliofilė. *Knygotyra*, 2002, t. 38, p. 214–221; RAGUOTIENĖ, Genovaitė. *Vytautas Steponaitis – iškilusis knygos žmogus*. Marijampolė, 2003. 48 p.; KAUNAS, Domas. *Knygos kultūros karininkas*. Vilnius, 2004. 203 p.; BRAZIŪNIENĖ, Alma. Kūrybinė bibliofilijos erdvė Lietuvos Respublikoje (1930–1940). *Knygotyra*, 2007, t. 48, p. 149–171; ŽUKAS, Vladas. *Gyvenimas knygai*: Vaclovas Biržiška. Vilnius, 2012, p. 235–237 ir kt.

⁶ KNIŪKŠTA, Antanas. Pirmoji knygos mėgėjų draugija. *Kultūros barai*, 1972, nr. 6, p. 67–68; GALAUNĖ, Paulius. Kaip gimė ir veikė XXVII knygos mėgėjų draugija. *Bibliotekų darbas*, 1976, nr. 10, p. 32–36; JAKŠTAS, Petras. Iš XXVII knygos mėgėjų draugijos nario prisiminimų. *Bibliotekų darbas*, 1988, nr. 3, p. 33–37; nr. 4, p. 32–36; JAKŠTAS, Petras. *Knygos*. Parengė, įvado straipsnį ir paaiškinimus parašė Domas Kaunas. Vilnius, 2003. 169, [1] p.; JAKŠTAS, Petras. Kas buvo XXVII knygos mėgėjai. Iš *XXVII knygos mėgėjų metraštis*. Kaunas, 2004, t. 3, p. 17–66; ŽUKAS, Vladas. *Prisiminimų puslapiai*: pažinti kultūros žmonės. Vilnius, 2002. 505 p.; ŽUKAS, Vladas. *Prisiminimų puslapiai*: pažinti kultūros žmonės. T. II. Vilnius, 2010. 626 p. ir kt.

⁷ STANIULIS, Vidmantas. Beveik sudegę knygų meilės ugnyje. Iš *Diagnozė*: bibliofilija: esė, straipsniai. Sudarytojas Vidmantas Staniulis. Kaunas, 2010, p. 48.

Lietuvos pradžią ženklinančius metus jau įvardija net kaip *bibliofilijos ir kolekcionavimo saulėlydį*⁸, o trečiasis, Panevėžio bibliofilų klubui priklausantis bibliofilas darbo autorei laiške rašė: <...> *ši tema [bibliofilija sovietinėje Lietuvoje] dirbtina ir tolokai nuo tikrovės. Sovietmetyje neteko girdėti apie bibliofilų veiklą <...>. Vertingos knygos buvo deficitas, surinkti kiek padoresnę biblioteką buvo problemu, o bet ką pirkti – tik pinigų švaistymas*⁹. Įtampą dar labiau didina nuogirdos šnekamojoje kalboje ir knygos mokslo atstovų tyrimuose sutinkami teiginiai, esą, sovietmečiu net pati *bibliofilijos* sąvoka buvo uždrausta¹⁰. Šiuo atveju belieka tik pritarti istorikui Valdemarui Klumbiui, pažyminčiam, jog dažnai pamirštama, kad sovietmečiu egzistavo ryšys su tarpukariu plėtotomis tradicijomis, vertybėmis bei nuostatomis, kurios dabar, apeinant sovietinę patirtį, tiesiogiai bandomos perkelti į šiandieną, ir tokiu būdu atsisakoma didelio tarpsnio savos istorijos bei paveldo, kad ir koks jis būtų¹¹. Toks sprendimas laikytinas nepateisinama klaida.

Atsižvelgiant į išdėstytas mintis darbe formuluojama tokia *tyrimo problema*: ar galima kalbėti apie tradicinės bibliofilijos būtį sovietinėje Lietuvoje ir, jei taip, kokiomis formomis ji bei jos idėjos reikšėsi kintančiame ideologų vykdytos kultūros politikos fone. Norint objektyviai įvertinti šiandieninę Lietuvos bibliofilijos padėtį ir rekonstruoti jos išsamų bei visapusišią raidos vaizdinį, pirmiausia būtini jos savitumų skirtingais istoriniais laikotarpiais tyrimai. Sovietinės Lietuvos bibliofilijos istorinė analizė turėtų padėti geriau suvokti ir paaiškinti nepriklausomos Lietuvos sąlygomis plėtojamos bibliofilijos būklę, įvardijant jos silpnąsias ir stipriąsias puses bei jų priežastinius ryšius, taip pat bibliofilijos teorijos ir metodikos klausimų sprendimus lėmusius motyvus. Be to, tyrimas galėtų tapti atrama tikslinant ir konkretinant tolesnės organizuotos bibliofilų veiklos orientyrus ir būdus, taip

⁸ ŠIMKEVIČIUS, Šarūnas. *Ne vien duona žmogus sotus*. Kaunas, 2011, p. 113.

⁹ ŽILEVIČIUS, Rimantas Romualdas. *Laiškas Ingai Liepaitei* [rankraštis]. [2010]. 2 lap. Autorės asmeninis archyvas.

¹⁰ Pavyzdžiui, 2011 m. dienos šviesą išvydusioje Antano Terlecko prisiminimų knygoje *Laisvės priešaušryje* konstatuojama: *Sovietmečiu bibliofilijos terminas nevertotas*. Žr. TERLECKAS, Antanas. *Laisvės priešaušryje: rezistentų prisiminimai: 1970–1986*. Vilnius, 2011, p. 13.

¹¹ KLUMBYS, Valdemaras. Apie tradiciją lietuvių kultūroje, arba Tradicija gyventi be tradicijos. *Kultūros barai*, 2005, nr. 12, p. 8.

pat knygotyriminkams formuluojant prioritetines ateities užduotis galimų bibliofilijos paveldo tyrimų platybėse. Temos aktualumą diktuoja ir apskritai didėjantys šiandienos mokslo poreikiai atskleisti ne tik atskiras sovietinės kultūros diskurso sritis, bet ir visapusį to meto Lietuvos kultūros fenomeno vaizdinį. Bibliofilijos, kaip vienos iš kultūros raiškos ir veiklos formų, tyrimų rezultatai neabejotinai bus integruojami į bendrus sovietinės Lietuvos kultūros paveldo istorijos tyrimų rezultatus.

Istoriografija. Bent kiek gilesnių Lietuvos bibliofilijos būties ir idėjų raiškos sovietmečiu mokslinių tyrimų nėra. Į šią temą tebuvo prabėgomis pažvelgta atskirais žiūros pjūviais. Gvildenant bendrus Lietuvos bibliofilijos istorijos, teorijos, metodikos bei organizacijos klausimus kartais žvilgsnis trumpam nukrypsta ir į sovietinio laikotarpio bibliofiliją. Tokiais atvejais tyrėjų akiratin dažniausiai patenka Lietuvos bibliofilijos istorijoje svarbų vaidmenį atlikę Vilniaus Mažvydo ir Plungės Daukanto knygos bičiulių klubai, vieninteliai tebetęsiantys savo veiklą iki šių dienų. Kitais atvejais apsiribojama kalbamo laikmečio bibliofilijos bendros padėties glaustu apibūdinimu ar įvertinimu, paprastai išsitenkančiu keliuose sakiniuose, tradiciškai negatyviu. Tokiu būdu negausioje istoriografijoje aptariama tema skirtingi du etapai: 1) iki 1990-ųjų ir 2) po 1990 metų.

Sovietmečiu išspausdinti Levo Vladimirovo¹² ir Vlodo Žuko¹³ darbai teikia žinių to meto bibliofilijos sampratos, jos ištakų ir istorinės raidos bei socialinių funkcijų ir atmosferos, kurioje ši funkcionavusi, klausimais. Neabejotinai dėl 1974 m. įsteigtos Lietuvos SSR savanoriškos knygos bičiulių draugijos poveikio 1977 m. *Lietuviškosios tarybinės enciklopedijos* antrajame tome buvo išspausdintas didokas straipsnis antrašte *Bibliofilija*¹⁴. Jame pateikiama bibliofilijos apibrėžtis, atskleidžiamos jos ištakos ir bendrais bruožais išryškinami esminiai jos raidos etapai skirtingose šalyse, tarp jų ir Lietuvoje. Šiame straipsnyje nurodyta ir 1931–1940 m. Kaune veikusi XXVII

¹² VLADIMIROVAS, Levas. Ką jūs veikiate laisvalaikiu? *Tarybinis studentas*, 1958, gruod. 11; VLADIMIROVAS, Levas. Bibliofilija ir knygos bičiuliai. *Kultūros barai*, 1979, nr. 5, p. 49–52.

¹³ ŽUKAS, Vladas. *Bibliofilija praeityje ir dabar*. Vilnius, 1979. 42, [3] p.

¹⁴ Bibliofilija. Iš *Lietuviškoji tarybinė enciklopedija*. T. 2. Vilnius, 1977, p. 132.

knygos mėgėjų draugija, tuo metu vis daugiau atidos susilaukusi dėl ėmusio didėti akademinų interesų poveikio. Šio straipsnio paskelbimas minėtoje enciklopedijoje laikytinas svarbiu lūžiniu momentu Lietuvos bibliofilijos istorijoje, nes tai reiškė, jog ideologiniu lygmeniu ji jau buvo pripažinta.

Sukauptos faktografijos atžvilgiu vertingiausią darbą, nepraradusį savo aktualumo iki šių dienų, 1986 m. atliko tuometinio docento Domo Kauno vadovaujama diplomantė Vilija Kasparaitytė, tyrusi Vilniaus Mažvydo knygos bičiulių klubo veiklą 1977–1986 m.¹⁵ Šiandien sutelkti prieinami archyviniai šaltiniai leidžia kai kuriuos tų faktografinių duomenų patikslinti, gerokai papildyti ir formuluoti naujas išvalgas bei apibendrinimus. 1993 m. gruodžio 14–15 d. Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos surengtoje tarptautinėje mokslinėje konferencijoje D. Kaunas bene pirmą kartą viešai apibūdino pirmuosius žingsnius nepriklausomos Lietuvos sąlygomis žengiančios bibliofilijos tuometinę padėtį. Tada jis, pažymėdamas bibliofiliją esant *prieštaringiausiai vertinamą ir nevienareikšmiškai apibrėžiamą tiek lietuvių knygotyros, tiek kultūros požiūriu* reiškinį, to priežastimi nurodė buvus sovietų ideologų formotąją negatyvią atmosferą jos atžvilgiu ir konstatavo, jog, pirma, paskutiniaisiais sovietmečio dešimtmečiais, siekiant apsaugoti bibliofiliją, kad nebūtų išstumta iš viešojo gyvenimo, imta sąmoningai ją tapatinti su elementariausiu knygos pomėgiu ir poreikiu, painioti sąvokas, iškreipiant jos esmę, ir, antra, ideologiniu lygmeniu stengtasi įtvirtinti supaprastintą, suprimityvintą požiūrį į bibliofiliją kaip retų ir vertingų leidinių kolekcionavimą¹⁶. Šios pateiktosios išvalgos tapo pamatiniu atspirties tašku disertaciniame tyrime ieškant metodologinės prieigos prie bibliofilijos sprendimų būdų.

Epizodiški, tačiau svarbūs Lietuvos bibliofilijos sovietmečiu būklės, o sykiu ir Vilniaus Mažvydo knygos bičiulių klubo veiklos vertinimai fiksuojami

¹⁵ KASPARAITYTĖ, Vilija. *Vilniaus Mažvydo klubo bibliofilinė veikla: diplominis darbas [mašinarštis]*. Mokslinis vadovas D. Kaunas. Vilnius, 1986. 84 lap. D. Kauno asmeninis archyvas.

¹⁶ KAUNAS, Domas. Asmeninės bibliotekos ir jų tyrimo problemos: bibliofilo žvilgsniu. Iš *Lietuvos bibliotekų fondų istorija XX amžiuje*: teminis mokslo darbų rinkinys. Vilnius, 1994, p. 21–22.

ir kituose minėto autoriaus darbuose¹⁷ bei Almos Braziūnienės monografijoje¹⁸. 1997 m. *Knygotyros* enciklopediniame žodyne D. Kauno paskelbtame apibendrinamajame straipsnyje apie minėtą klubą taip pat pateikiama žinių ir apie jo gyvavimą Lietuvos sovietų okupacijos metais¹⁹. Aušra Navickienė, straipsnį paskyrusi to paties klubo veiklai daugiausia 1993–2001 m. laikotarpiu nušviesti, šiek tiek dėmesio skyrė ir jo savitumams sovietmečiu išryškinti, tačiau šiam aspektui atskleisti ji iš esmės daugiausia rėmėsi pirmiau minėtame diplominiame darbe užfiksuotais faktografiniais duomenimis²⁰. Kai kuriuos Plungės Daukanto knygos bičiulių klubo veiklos sovietmečiu aspektus savo straipsnyje atskleidė Gintautas Černeckis²¹.

Nauju žvilgsniu į Vilniaus Mažvydo knygos bičiulių klubą buvo pažvelgta traktuojant jį kaip vieną iš savaimios visuomenės²² struktūrinių elementų, priskiriant jį *legaliai nesisteminei erdvei*²³. Kaip tyrimo išvadose autorių konstatuojama, pastarajame klube savaimios visuomenės apraiškų rasta, nors visai nesitikėta²⁴. Tačiau pažymėtina, jog klubo veiklai nušviesti kolektyvinėje monografijoje skirta vos viena pastraipa, o ir pastaroji parašyta remiantis, kaip bus parodyta toliau, su objektyvumu prasilenkiančiu leidiniu²⁵, tad čia kyla rimtų dvejonų dėl atlikto tyrimo išsamumo, taigi ir jo patikimumo.

Apibendrinant galima teigti, kad iki šiol pasirinktąją tema turimas labai menkas įdirbis, neleidžiantis iš mokslo pozicijų spręsti apie tikrąją to meto

¹⁷ KAUNAS, Domas. Bibliofilijos pavilioniems. *Literatūra ir menas*, 1993, spalio 30; KAUNAS, Domas. Bibliofilo biblioteka. *Tarp knygų*, 1995, kovas, p. 22–24; KAUNAS, Domas. Bibliofilija kaip kūryba. *Metai*, 1999, nr. 8–9, p. 140–153.

¹⁸ BRAZIŪNIENĖ, Alma. *Bibliofilija kaip asmenybės raiška*. Kazio Varnelio biblioteka. Vilnius, 2008, p. 23–26.

¹⁹ KAUNAS, Domas. Martyno Mažvydo bibliofilų klubas. Iš *Knygotyra*: enciklopedinis žodynas. Vilnius, 1997, p. 253–254.

²⁰ NAVICKIENĖ, Aušra. Martyno Mažvydo bibliofilų klubas atkūrus Lietuvos nepriklausomybę. *Knygotyra*, 2002, t. 38, p. 147–163.

²¹ ČERNECKIS, Gintautas. Simono Daukanto bibliofilų klubas – regioninis knygos kultūros ugdymo centras. *Knygotyra*, 2002, t. 38, p. 164–174.

²² Savaimi visuomenė kolektyvinės monografijos autorių apibrėžta kaip apimanti *visas savarankiškos socialinės saviorganizacijos formas, kylančias iš apačios, išreiškiančias troškimą ir gebančias suvaržymų ir apribojimų terpėje gyventi savaip, pagal save, savitai, o ne taip, kaip reikalauja institucionalizuota ideologinė valstybės sistema*. Žr. *Sąjūdžio ištakų beiškant: nepaklusniųjų tinklaveikos galia*. Mokslinės redaktorės Jūratė Kavaliauskaitė ir Ainė Ramonaitė. Vilnius, 2011, p. 24.

²³ Ten pat, p. 278.

²⁴ Ten pat, p. 413.

²⁵ *Mažvydo klubas*: Mažvydo knygos bičiulių klubo pėdsakais. Sudarė Jurgis Stašaitis, Albinas Vaičiūnas ir Birutė Vaitkienė. Vilnius, 2010. 159 p.

bibliofilijos padėtį. Nepriklausomos Lietuvos laikotarpiu paskelbtų darbų autoriams, kaip jau buvo minėta pirmiau, daugiau ar mažiau būdinga neigiama nuostata bibliofilijos sovietmečiu būklės atžvilgiu. Galima konstatuoti, jog nėra visapusiškai ir sistemiškai atskleista bibliofilijos ikiorganizacinio laikotarpio raida bei XX amžiaus aštuntojo dešimtmečio antroje pusėje susiformavusi jos organizacinė struktūra. Apie organizuotą bibliofilų veiklą sovietinėje Lietuvoje teturima paskirų, fragmentiškų žinių, o kai kurie istoriografijoje įsitvirtinę faktografiniai duomenys bei jų interpretacijos yra klaidingos ar paremtos tik amžininkų subjektyviais liudijimais, todėl jos būtinos patikros ir tikslinimo. Visiškai nėra įvertintas Lietuvos SSR savanoriškos knygos bičiulių draugijos vaidmuo bibliofilijos raidai. Kita vertus, tam ir nebuvo galimybių, nes, iki imantis šio disertacinio tyrimo, tiek jo dėmesio centre buvusių knygos bičiulių klubų, tiek ir minėtosios draugijos respublikinės valdybos archyvai buvo atsidūrę privačių asmenų žinioje, taigi tyrėjams liko neprieinami. Pastarasis archyvas tik neseniai buvo perduotas Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyriui, taigi, tikėtina, jog ateityje sulauks dar ne vieno kultūros istoriko dėmesio. Pažymėtina ir tai, jog iki šiol nėra nebuvo mėginimų prasiskverbti į gilesnius bibliofilijos reiškinio klodus, t. y. į jos neformaliąją aplinką. Šios savitumų atsklaida leido darbe prieiti prie svarbių išvalgų bei išvadų.

Tyrimui svarbūs buvo ir iš dalies jo struktūrą padėjo apspręsti kai kurių šiuolaikinių Rusijos bibliofilijos teoretikų ir praktikų darbai bei išvalgos bibliofilijos raidos sovietmečiu klausimais. Jų tyrimai, nors tiesiogiai ir nesusiję su sovietinės Lietuvos bibliofilija, tačiau atskleidžia buvus kai kurias bendras raidos tendencijas ir savitumus, leidžia paaiškinti tam tikrus reiškinį lydėjusius procesus ir juos palyginti. Be I. Grigorjevo²⁶, O. Lasunskio²⁷, A. Markuševičiaus²⁸ ir kitų, visų pirma minėtini Vilio Petrickio tyrimai-projektai,

²⁶ ГРИГОРЬЕВ, И. К. Терминология библиофильства. Из *Книга и время*: сборник статей. [Составитель В. А. Петрицкий]. Москва, 1980, с. 54–69.

²⁷ ЛАСУНСКИЙ, О. Г. Современное библиофильство: диалектика традиций и новаторства. *Книга: исследование и материалы*. Москва, 1982, сб. 44, с. 175–183.

²⁸ МАРКУШЕВИЧ, А. Советское библиофильство. *Альманах библиофила*. Москва, 1975, выпуск второй, с. 15–26.

skirti tėvynės bibliofilijos (*отечественное библиофильство*) istorijai, apimantys ir sovietinį laikotarpį²⁹. Šių darbų autorius, konstatuodamas, jog tėvynės bibliofilijos istorijos rašymas esąs sudėtinga ateities užduotis, kėlė klausimą, kokia koncepcija visgi būtų tinkamiausia įgyvendinant tokią užduotį. Jis priėjo prie išvados, jog, atsižvelgiant į konkretų istorinį laikotarpį, turėtų būti derinami du požiūriai: 1) P. N. Berkovo koncepcija, kuri buvo realizuota jo monografijoje *Sovietinės bibliofilijos istorija 1917–1967 (История советского библиофильства 1917–1967; 1971, 1983)*, besiremianti nuostata, jog bibliofilijos istorijos tyrimų objektas yra antikvarinė-bukininė prekyba, bibliofilų klubų veikla, bibliofilinė literatūra ir pan.; 2) M. N. Kufajevo koncepcija, realizuota В. В. Kunino knygoje *Puškinio meto bibliofilai (Библиофилы пушкинской поры; 1979)* ir *Bibliofilai ir bibliomanai (Библиофилы и библиоманы; 1984)*, besiremianti požiūriu, jog bibliofilijos istorikui visų pirma turi rūpėti bibliofilinių rinkinių formavimosi, plėtojimosi ir jų likimų išaiškinimas. Atsižvelgiant į sovietinės Lietuvos bibliofilijos savitumus, turimą labai menką tyrimų įdirbį ir sutelktų šaltinių teikiamas galimybes abi minėtosios koncepcijos pagal išgales derinamos ir šiame darbe. Metodologinei prieigai prie bibliofilijos išsikristalizuoti padėjo, be pirmiau minėtų D. Kauno 1993 m. pateiktų išvalgų, ir Marko Raco, siūliusio daryti takoskyrą tarp *sovietinės bibliofilijos (советское библиофильство)* ir *bibliofilijos sovietmečiu (библиофильство советского времени)*, svarstymai. Jų autoriaus teisingu pastebėjimu, *sovietinė bibliofilija* turėjo ir savo natūralią, o ne ideologiškai primestą specifiką, bet tai buvo *bibliofilijos*, kuri išlieka pati savimi per tūkstantmečius, vienaip ar kitaip prisitaikydama prie skirtingų politinių režimų, specifika³⁰.

²⁹ ПЕТРИЦКИЙ, В. А. К вопросу создания истории отечественного библиофильства. Из ПЕТРИЦКИЙ, В. А. *Мир библиофильства: вопросы теории, истории, психологии*. Москва, 2006, с. 107–110; ПЕТРИЦКИЙ, В. А. Отечественное библиофильство – век двадцатый. *Теп рат*, с. 111–132; ПЕТРИЦКИЙ, В. А. Библиофильство 60–70-х годов. Опыт историко-социологического исследования. *Теп рат*, с. 142–158.

³⁰ РАЦ, Марк. *Книга в системе общения: вокруг „Заметок библиофила“*. Санкт-Петербург, 2005, с. 192, 202.

Platesniu kontekstu teikiamo disertacinio tyrimo struktūrą padėjo apspręsti jau minėto V. Klumbio teoriniai darbai, skirti Lietuvos kultūrinio elito elgsenos modeliams sovietmečiu³¹.

Tyrimo tikslas ir uždaviniai. Atsižvelgiant į aptartą istoriografijos būklę darbe formuluojamas toks *tyrimo tikslas*: atskleisti Lietuvos bibliofilijos būties ir idėjų raišką galimybių ir savitumų bei priešybių ir suvaržymų sąveikoje sovietmečiu. Darbo tikslui pasiekti keliami šie pagrindiniai *uždaviniai*:

- 1) ištirti sovietų valdžios Lietuvoje vykdytos kultūros politikos prielaidas bibliofilijos būčiai ir padarinius jos bazei – rankraštinio ir spausdintinio paveldo ištekliams;
- 2) apibrėžti pirmosios Lietuvos nepriklausomybės laikotarpiu kultūros elito formotąją bibliofilijos koncepciją;
- 3) atskleisti elitinės bibliofilijos *virsmo* masine bibliofilija procesą ir rezultatus oficialiu lygmeniu;
- 4) išanalizuoti Lietuvos bibliofilijos raidą sovietmečiu organizacijos požiūriu, išskiriant ikiorganizacinį ir organizacinį laikotarpius;
- 5) remiantis išnagrinėtais šaltiniais suformuoti režimo ideologijos požiūriu pavyzdinį sovietinio gyventojų asmeninės / šeimos / namų bibliotekos modelį jos sandaros, komplektavimo, tvarkymo ir visuomeninės reikšmės atžvilgiais bei jį palyginti su bibliofilų bibliotekomis, atskleidžiant tarp jų buvusius esminius atitikimus ir prieštaravimus.

Tyrimo objektas ir darbe vartojamos sąvokos bei terminai. Disertacijos *tyrimo objektas* – penktojo-devintojo dešimtmečio Lietuvos bibliofilijos kaip subkultūros reiškiny. Tyrimo periodizacijos atspirtis yra XXVII knygos mėgėjų draugijos uždarymas 1940 metais. Tų metų birželio 15-oji žymi Lietuvos sovietų okupacijos pradžią, sykiu pertraukusią nepriklausomybės metų lietuvių visuomenės kryptingai plėtotą kuriamąjį darbą

³¹ KLUMBYS, Valdemaras. *Lietuvos kultūrinio elito elgsenos modeliai sovietmečiu*: daktaro disertacija. Vilnius, 2009. 185 p. Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius (toliau – VUB RS), F76–5025; KLUMBYS, Valdemaras. Visuomenės nuomonės veikimo sąlygos sovietinėje Lietuvoje. *Lietuvos istorijos studijos*, 2007, t. 19, p. 124–137.

kultūros, švietimo, politikos, ekonomikos ir kitose srityse. Tada prasidėjo ir kokybiškai naujas bibliofilijos raidos etapas. Siekiant atskleisti svarbiausius kiekvieno okupuotos Lietuvos laikotarpio įvykius, susijusius su kultūriniu gyvenimu, ir ideologų vykdytos kultūros politikos pokyčius, šiuos tiesiogiai siejant su bibliofilijos ir jos bazės, rankraštinio ir spausdintinio paveldo išteklių, padėtimi, bibliofilijos organizaciniais aspektais ir bibliofilijos klausimais parengtos spaudos dinamika, epochos lūžiniams momentams įvardyti darbe pasitelkiama periodizacija pagal Baltijos šalyse susiklosčiusius įvykius ir Sovietų Sąjungos vadovybės – Josifo Stalino, Nikitos Chruščiovo, Leonido Brežnevo ir Michailo Gorbačiovo – kaitą³². Skiriami šie okupuotos Lietuvos laikotarpiai: 1) 1940–1941 m. sovietų okupacijos; 2) 1941–1944 m. nacių okupacijos; 3) stalininio režimo (1944–1955); 4) tautinės kultūros atgimimo, įvardijamo *atlydžio* ar *atšilimo* terminais (1955–1968); 5) *stagnacijos* (1968–1987) ir 6) tautinio išsivadavimo³³, įvardijamo *atgimimo* terminu (nuo 1987 m.). Tyrimo pabaigos ribą žymi Sąjūdžio susiformavimas, kai pakito visas kultūrinis gyvenimas, taigi ir bibliofilijos aplinka bei sąlygos jai funkcionuoti, o tai reikalautų kito požiūrio ir vertinimų.

Svarbi darbo autorės pozicija tradiciškai suprantamos bibliofilijos sampratos klausimu, kadangi tyrimo rezultatai įgauna vienokį atspalvį tiriant vertinamąjį objektą jo egzistavimo laikotarpio rėmuose, kitokį – remiantis šiuolaikiniu kontekstu. Tik iš skirtingų žiūros pozicijų gautų rezultatų sintezė yra objektyvi ir visapusiška. Nepalaikytina nuostata, kai bibliofilija yra sietina tik su retų, vertingų ir senų leidinių kolekcionavimu, taip susiaurinant ir suprimityvinant jos esmę bei sureikšminant tik materialiąją leidinio pusę. Autorės įsitikinimu, tiksliausiai *bibliofilijos*, kaip vienos iš kultūros raiškos ir veiklos formų, esmę nusako kryptingai ir kūrybiškai kuriama asmeninė

³² MISIŪNAS, Romualdas; ir TAAGEPERA, Reinas. *Baltijos valstybės: priklausomybės metai, 1940–1980*. Vilnius, 1992, p. 6–7.

³³ Paulius Subačius XX a. devintojo dešimtmečio mentalinės ir visuomeninės struktūros lūžį įvardijančią *atgimimo* sąvoką siūlo keisti į *tautinio išsivadavimo*. Pasak jo, pirmoji sąvoka žymi *biologinį, gamtinį procesą*, tuo tarpu antroji leidžia lūžį *įpavidalinti istoriškai*. Žr. SUBAČIUS, Paulius. *Lietuvių tapatybės kalvė*. Vilnius, 1999, p. 177. Nors Lietuvos istorikai šios literatūrologo pasiūlytosios sąvokos ir neįtraukė į savo darbus, pavyzdžiui, į jų naujausią kolektyvinę monografiją *Lietuva 1940–1990: okupuotos Lietuvos istorija* (2007), disertacijoje, pritariant autoriaus išdėstytiems argumentams, ji vartojama.

biblioteka, išsiskirianti aiškiai apibrėžtu kolekcionavimo objektu, ir jos savininko vidaus impulsu gilintis ir pažinti jos turinį, telkiant žinias apie atskiro leidinio ar istoriškai susiklosčiusio, nedalomo ir turinčio mokslinę ir (ar) meninę vertę leidinių komplekso tiek vidinį, tiek išorinį pasaulį. Tik tokios kūrybinės, o kartu ir tiriamosios veiklos dalyvis prisideda prie knygos kultūros puoselėjimo ir yra vadinamas *bibliofilu*³⁴.

Sovietinėje Lietuvoje oficialiai buvo diegiamas dvejopas požiūris į bibliofiliją. Pozityvaus požiūrio šalininkai (sovietinės ideologijos atžvilgiu) bibliofiliją paprastai siejo su elementariu knygų pomėgiu / pamėgimu, knygų kaupimu ir knygos meile. Negatyvaus požiūrio šalininkai bibliofiliją skelbė esant paprasčiausią retų ir vertingų knygų kolekcionavimą, neretai tapatintą su bibliomanija, o ši savo ruožtu – su elitine bibliofilija. Todėl darbe, siekiant nusakyti bibliofilijos sampratų skirtį, greta tradiciškai suprantamos bibliofilijos vartojama *masinės bibliofilijos* sąvoka, kuria apibrėžiama pirmojo požiūrio šalininkų apibūdintoji bibliofilija. Kaip masinės bibliofilijos sinonimai darbe vartojamos ir *socialistinės*, *sovietinės* bei *tikrosios bibliofilijos* sąvokos.

Bibliofilija yra laikoma aukštosios ar bent aukštesniosios kultūros reiškiniu ir viena iš jos veiklos formų. Tiriamu laikotarpiu Lietuvos nacionalinė kultūra turėjo tapti vadinamajai liaudžiai ar masėms formuoti palankios bendros sovietinės kultūros integralia dalimi. Taigi bet kuri kultūros sritis buvo sovietizuojama ir turėjo atliepti ne individualius, bet masių poreikius. Visuomenei ir kultūrai taikyti sovietinės sistemos suvaržymai lėmė socialinių bei kultūrinių grupių, dažniausiai tarp inteligentijos ir jaunimo, formavimąsi, kurių būvis pagrindžiamas, pavyzdžiui, įvairių ratelių, būrelių, klubų bei kitų sambūrių nelegalia, vėliau, sovietinei sistemai liberalėjant, ir legalia veikla. Tai leidžia kalbėti apie jų atskirtį nuo vyravusios bazinės, t. y. masių, kultūros. Bet kurios savitos socialinės grupės kultūra, tiek forma, tiek turiniu besiskirianti nuo vyraujančios kultūros, arba, jei yra šiai oponuojanti, demonstruojanti savarankiškumą (kontrkultūra), gali būti įvardijama

³⁴ KAUNAS, Domas. *Knygos kultūros karininkas...*, p. 53.

subkultūros terminu³⁵. Be kitko, šis gali būti vartojamas ir apibūdinat ypatingą vientisą žmonių kultūrinės organizacijos formą, pasižyminčią savomis normomis, vertybėmis, gyvenimo stiliumi ir kt., bei siekiančią autonomiškumo vyraujančioje kultūrinėje sistemoje³⁶. Subkultūros kilmė yra sietina būtent su rezistencinėmis idėjomis, kylančiomis konkrečiuose socialiniuose kultūriniuose kontekstuose³⁷. Šiame darbe dėmesys ir sutelkiamas į *bibliofiliją kaip subkultūrą*. Kalbamu laikotarpiu ši sąvoka perteikia tradicinės bibliofilijos esmę ir raišką kaip prieštaravusios ir neatitikusios ideologų formuotosios *masinės, socialistinės, sovietinės* ar *tikrosios bibliofilijos*, pritaikytos prie sovietinės egzistencijos standartų ir buvusios vienos iš masių kultūros sudedamųjų dalių, turinio bei formų.

Metodologiniai sprendimai. Disertacijos pasaulėžiūros išeities pozicija ir metodologiniu pagrindu pasirinktas socialinis konstruktyvizmas. Pamatinis šios teorijos teiginys yra toks: *tikrovė yra socialiai konstruojama*³⁸. Tai reiškia, jog visi socialiniai reiškiniai yra istoriškai žmogaus veiklos sukurti produktai, t. y. *konstruktai*, kurių kaitą lemia konkretūs žmonių veiksmai. Vadinasi, kiekvienas socialinis reiškinys yra formuojamas veikiant subjektyvioms nuomonėms bei veiksniams, o jo, kaip galutinai suformuoto darinio, objektyvumas yra žmogaus sukurtas ir sukonstruotas objektyvumas. Socialinio reiškinio neįmanoma deramai suprasti, analizuoti bei vertinti nesusiejus jo su konkrečiu socialiniu ir istoriniu kontekstu, kuriame jis susiformavo. Nė vienas socialinis reiškinys negali būti sukuriamas akimirksniu. Kiekvienas jų turi savo istoriją ir yra tos istorijos kūrinys, visapusiškai atskleidžiamas jį sukūrusių istorinių procesų kontekste. Kaip pažymi Gintautas Mažeikis, pokarinėje Lietuvoje buvo įgyvendinama kraštutinė socialinio konstruktyvizmo forma – *totalinė, net utopinė socialinė inžinerija* (nuostatų, elgesio būdų ir vertybių

³⁵ ANDRIJAUSKAS, Antanas. *Kultūrologijos istorija ir teorija*. Vilnius, 2003, p. 170.

³⁶ Ten pat.

³⁷ RAMANAUSKAITĖ, Egidija. *Subkultūra: fenomenas ir modernumas: XX a. pabaigos Lietuvos subkultūrinių bendrijų tyrinėjimai*. Kaunas, 2004, p. 13.

³⁸ BERGER, Peter L.; ir LUCKMANN, Thomas. *Socialinis tikrovės konstravimas: žinojimo sociologijos traktatas*. Vilnius, 1999, p. 11.

formavimas bei ugdymas)³⁹. Diegiama nauja pasaulėžiūra susidūrė su jos nesupratimu ir nepasitikėjimu ja, todėl diegimo procesą lydėjo teroras ir naikinimas, kurie *desubjektyvino asmenis, ištrynė kai kurias jų diskursyvias priklausomybes savo vietiniam žinojimui, papročiams, nuostatoms; giliai pažeidė jų simbolinę suvokimo membraną, panardino asmenis į trauminės, slepiamos, nutylimos baimės būseną; paskatino žmones nekritiškai pripažinti ir net puoselėti teroro teiginius ir reikalavimus, naujas tapatybės formas ir juos grindžiančius pasakojimus*⁴⁰. Atsižvelgiant į išdėstytas mintis disertacijoje laikomasi pozicijos, jog sovietmečiu bibliofilija kaip socialinis ir kultūrinis reiškinys buvo objektyvi tikrovė, konstruojama priklausomai nuo jos sampratą formavusių asmenų subjektyvių įsitikinimų ir nuomonių, paveiktų bei nulemtų istorinio politinio, kultūrinio ir socialinio konteksto.

Pripažįstant kokybinio tyrimo pagrindinę idėją esant kontekstą⁴¹, aplinką, kurioje egzistuoja tiriamasis objektas, bibliofilijos raidos sovietmečiu istoriniam aiškinimui pasitelkiama kontekstualistinė aiškinimo formaliai argumentuojant forma⁴². Šios aiškinimo strategijos esmė yra tokia: įvykius, veikėjus ir veiksmus galima paaiškinti atskleidžiant specifinius jų santykius su kitais įvykiais, veikėjais ir veiksniais, egzistavusiais juos gaubiančioje istorinėje erdvėje. Šiems santykiams nustatyti atliekama vadinamoji istorinė rekonstrukcija, kai tyrimo objektas, kaip jo konteksto produktas, aiškinamas jo egzistavimo laikotarpio rėmuose. Tiriamasis objektas gali būti susijęs su daugybe konteksto elementų, kuriuos Gintaras Kabelka sąlyginai siūlo skirti į: teorinius (istorinio laikotarpio teorijas, probleminę situaciją) ir neteorinius (socialinius, politinius, kultūrinius, religinius ir kitus veiksmus)⁴³. Kontekstualistas, anot K. R. Poperio, pasirenka tyrimo objektą, išskiria *gijas*, siejančias aiškintiną įvykį su įvairiomis konteksto vietomis, ir, nustačius tas

³⁹ MAŽEIKIS, Gintautas. *Propaganda ir simbolinis mąstymas*: monografija. Kaunas, 2010, p. 67.

⁴⁰ Ten pat, p. 67–68.

⁴¹ TIDIKIS, Rimantas. *Socialinių mokslų tyrimų metodologija*: vadovėlis. Vilnius, 2003, p. 361.

⁴² Haydenas White'as išskyrė aiškinimo formaliai argumentuojant keturias formas: formistinę, organicistinę, mechanistinę ir kontekstualistinę. Plačiau žr.: WHITE, Hayden. *Metaistorija*: istorinė vaizduotė XIX amžiaus Europoje. Vilnius, 2003, p. 14–27.

⁴³ KABELKA, Gintaras. *Lietuvos filosofijos istorijos tyrimų metodologija XX a. antroje pusėje*: daktaro disertacija. Vilnius, 2008. Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Retų knygų ir rankraščių skyrius (toliau – LNB RKRS), F132–4550, lap. 32.

gijas, jomis sekama išorėn, į atsitikusius įvykius gaubiančią gamtinę ir socialinę erdvę, taip pat atgal ir pirmyn laike, kad būtų nustatyta įvykio *kilmė* ir jo *poveikis* bei *įtaka* vėlesniems įvykiams⁴⁴. Vadinasi, egzistuoja vidinė ir išorinė istorija. Remiantis išdėstytais teiginiais kontekstualistiniame aiškinime, nustatant teorinių elementų tarpusavio ryšius, kuriama vidinė tiriamo objekto istorija, o į teorinių elementų aiškinimą įtraukiant ir jų ryšius su minėtais neteoriniais veiksniais, kuriama išorinė istorija, reprezentuojanti istorinio konteksto įtaką jai. Pastaroji yra kaip vidinės istorijos aiškinimo papildomas elementas, konteksto visumos rekonstravimo pagalbinė priemonė.

Papildomomis istorinio aiškinimo priemonėmis laikytini racionaliosios rekonstrukcijos metodologijos elementai⁴⁵. Racionalioji rekonstrukcija savo objektą aiškina remdamasi šiuolaikiniu kontekstu. Racionaliosios rekonstrukcijos metodologijos esminis elementas yra tyrimo objekto *perkonstravimas*, t. y. pateikimas šiuolaikinių konceptualinių priemonių pavidalu. Darbe *racionaliosios rekonstrukcijos metodas* taikytas bibliofilijos sampratos ir jos interpretacijos kismo skirtingais istoriniais laikotarpiais aiškinimo lygmeniu, vertinant ją konceptualinės pažangos požiūriu.

Atsižvelgiant į darbe išsikeltą tikslą, uždavinius ir objektą tyrimo pagrindu pasirinkti kokybiniai tyrimo metodai. Duomenų rinkimui naudotas vienas pagrindinių nestandartizuotiems kokybiniams tyrimams priskiriamų *publikuotų ir nepublikuotų dokumentų analizės metodas*, kurio pagalba rezultatai gauti analizuojamo teksto forma. Rezultatų analizė naudojama vientisam ir išsamiam vaizdui gauti. Analizės logika grindžiama indukcijos mąstymo būdu, einant nuo pavienių faktų ir žinių prie apibendrinamojo pobūdžio išvadų. *Analizės metodas* taikytas siekiant pažinti atskirus bibliofilijos, kaip vienos iš kultūros raiškos ir veiklos formų, sudėtinius elementus ir jų tarpusavio ryšius, o jų apibendrinimui ir siejimui į vientisą visumą – kaip socialinį ir kultūrinį reiškinių – naudotas *sintezės metodas*.

⁴⁴ WHITE, Hayden. *Metaistorija...*, p. 23.

⁴⁵ Apie racionaliosios rekonstrukcijos sampratą, šios rekonstrukcijos bendrąjį teorinį modelį, metodo efektyvumą ir jo taikymo ribas plačiau žr.: KABELKA, Gintaras. Racionalioji rekonstrukcija ir filosofijos istoriografija. *Logos*, 2006, nr. 48, spalio-lapkritis, p. 196–206.

Lietuvos bibliofilijos tradicijų formavimosi ir jos tolesnės raidos etapų išskyrimui naudotas *periodizavimo metodas*. Siekiant atskleisti ir palyginti Lietuvos bibliofilijos raidos sovietmečiu skirtingų laikotarpių esminius savitumus bei pokyčius taikytas *lyginamasis istorinis metodas*. Sakytiniai liudijimai darbo autorės buvo fiksuojami pasitelkiant *apklausos metodą*, realizuojamą interviu būdu.

Tyrimo šaltiniai. Tyrimo šaltinių bazę apsprendė savita disertacijos tema ir išsikeltas tikslas bei istoriografijos būklė. Šiuo atžvilgiu pirmiausia juos galima sugrupuoti į 1) pirmosios Lietuvos nepriklausomybės bei sovietinio laikotarpio bibliofilijos ir 2) kultūrinio gyvenimo sovietinėje Lietuvoje savitumų bei ši kontroliavusių sovietų valdžios institucijų veiklos istorijos šaltinius.

Vadovaujantis knygotyrinės šaltiniotyros metodika⁴⁶ tyrime naudoti šaltiniai skirstytini į *rašytinius* ir *nerašytinius*. Šiam darbui svarbiausia laikytina pirmųjų šaltinių grupė. Pirmenybė teikiama *archyviniams šaltiniams*, sudarantiems pamatinę ir gausiausią tyrimo bazės dalį. Jais pirmiausia laikytini: 1) Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyriuje saugomos XXVII knygos mėgėjų draugijos (F59) ir 2) Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyriuje saugomos Lietuvos SSR savanoriškos knygos bičiulių draugijos respublikinės valdybos (F306) bei 3) Vilniaus Mažvydo ir 4) Plungės Daukanto knygos bičiulių klubų veiklos medžiaga, saugoma privačiuose asmenų archyvuose. Tarp pastarųjų svarbiausia būtų kronikinio pobūdžio medžiaga, visų pirma knygos bičiulių klubų susirinkimų protokolai, darbo planai ir ataskaitos, nevienodai išsamūs vieno ar kito klubo nario užrašai ar išlikusios pasižymėtos pastabos paskiruose lapuose, susirinkimų dalyvių sąrašai, susirinkimuose perskaitytų kai kurių pranešimų tekstai, padauginti pačių pranešėjų operatyviomis spaudos priemonėmis, ir kt. Išsaugotais aptariamo ir kitokio pobūdžio vertingais archyviniais šaltiniais⁴⁷ leido pasinaudoti Vytautas Andriulis, Vitalija

⁴⁶ KAUNAS, Domas. Knygos istorijos šaltiniai. *Knygotyra*, 2010, t. 54, p. 19–43.

⁴⁷ Svarbiausiųjų šaltinių kopijos saugomos autorės asmeniniame archyve.

Brazaitienė, Antanas Rimvydas Čaplinskas, G. Černeckis, Mahiras Gamzajevs, D. Kaunas, Česlovas Vaupšas ir V. Žukas. Šis jo vadovaujamo laikotarpio Vilniaus Mažvydo knygos bičiulių klubo veiklos dokumentus operatyviai perdavė Vilniaus universiteto bibliotekos globon (F141). Ten pat saugomame Česlovo Kudabos (F216) fonde šiek tiek esti jo vadovaujamo laikotarpio to paties klubo veiklos medžiagos.

Papildomų žinių apie organizuotą bibliofilų veiklą pirmosios Lietuvos nepriklausomybės laikotarpiu teikia Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Retų knygų ir rankraščių skyriuje saugomuose Marijos Urbšienės-Mašiotaitės (F14), Vytauto Steponaičio (F25) ir Vilhelmo Žano Burkevičiaus (F40) bei Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyriuje saugomame Petro Jakšto (F235) fonduose esantys archyviniai šaltiniai.

Sutelkta gausi minėtųjų archyvinių šaltinių grupė įgalino juose užfiksuotus duomenis palyginti ne tik tarpusavyje, bet ir su publikuotais šaltiniais bei kritiškai įvertinti jų patikimumą ir tokiu būdu sudarė palankias sąlygas išsamiai rekonstruoti organizacinės bibliofilų veiklos raidą ir jos savitumus bei organizacinę struktūrą. Pažymėtina, jog šiame darbe remiamasi Lietuvos SSR savanoriškos knygos bičiulių draugijos respublikinės valdybos veiklos dokumentuose užfiksuotais skaičiais, tačiau atsižvelgiant į sovietmečiui būdingą ataskaitų prirašinėjimo praktiką būtinas jų kritiškas vertinimas, todėl tokius pateikiamus duomenis reikėtų šiek tiek sumažinti.

Vertinant tyrime panaudotų šaltinių svarbą ir atsižvelgiant į jų teikiamas galimybes antroje jų klasifikacijos vietoje išskirtini pirmaisiais postalinio laikotarpio dešimtmečiais susiformavusios bibliofilų ir kolekcininkų kartos atstovų *laiškai* knygų, pašto ženklų, atvirukų ir kitų kolekcionavimo objektų įsigijimo ir mainų klausimais su vietos ir užsienio lietuviais. Šiuo atžvilgiu savo turiniu iškalbingų laiškų gausūs telkiniai aptinkami Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyriuje saugomuose Jono Reitelaičio (F102), Alberto Geručio (F155), Zenono Ivinskio (F198), Jurgio Gimbuto (F238), Juozo Lingio (F247) ir Onos Šimaitės (F286) fonduose. Ši šaltinių grupė pasitelkiama kaip vienas iš pagrindinių įrankių kalbamo meto bibliofilijos neformalios aplinkos

savitumams ir knygų bei kolekcininkų ryšiams atskleisti. Minėto pobūdžio laiškų turinys dažnai yra grynai dalykinis, teikiantis liudijimų apie tuo metu funkcionavusius knygų ir kitų kolekcionavimo artefaktų mainus tarp vietos ir užsienio lietuvių, be to, atskleidžiantis įvairių taikytų draudimų bei apribojimų galimus apėjimo būdus. Kartais tokių laiškų turinys reikalauja specialaus jo interpretavimo ir papildomų žinių, neretai viena ar kita tegalima nuspėti nuojautos būdu. Juose, atliepiančią epochos padiktutas žaidimo taisykles, pasitaiko sąvokų, koduojančių tikrąją žodžių prasmę, pavyzdžiui, *kiemo vaikai...* reiškė tam tikros kolekcininkų grupės, konkrečiu atveju – filatelininkų, įvardijimą, o kolekcininkų aplinkoje sąvoka *džiovinti baravykai...* veikiausiai galėjo reikšti vieną kurį iš galimų kolekcionavimo artefaktų ir pan.

Svarbią tyrimo bazės dalį sudarė *periodikos šaltinių* medžiaga. Kronikinio pobūdžio straipsniai, kaip antai Vidos Girininkienės⁴⁸, Č. Kudabos⁴⁹, Romualdo Šalūgos⁵⁰, Č. Vaupšo⁵¹, V. Žuko⁵² ir kitų, bei žinutės, publikuotos kultūros ir visuomeniniuose mokslo populiarinimo periodiniuose leidiniuose (*Bibliotekų darbe, Kibirkštyje, Kultūros baruose, Literatūroje ir mene, Naujose knygose, Nemune* ir kt.), fiksuoja to meto Vilniaus Mažvydo ir Plungės Daukanto knygos bičiulių klubų veiklos ypatumus bei teikia faktografinių duomenų. Be to, aptariama šaltinių grupė leido atskleisti sovietų ideologų oficialiu lygmeniu diegtą požiūrį į bibliofiliją ir suformuoti pavyzdinį asmeninės / šeimos / namų bibliotekos modelį, o sykiu ji tapo įrankiu sovietinės visuomenės percepcijos šiais klausimais atodangai.

Jau aptartus šaltinius papildytų tiriamo laikmečio amžininkų, t. y. bibliofilų, kolekcininkų, vieno ar kito knygos bičiulių klubo bei Lietuvos SSR savanoriškos knygos bičiulių draugijos atstovų, *atsiminimai*, užrašyti pačių autorių (nepublikuoti ir publikuoti), arba darbo autorei jų kalbą užrašant garso įrašo technika, t. y. skaitmeniniai garso įrašai, saugomi asmeniniame archyve.

⁴⁸ GIRININKIENĖ, Vida. Susipažinkite – „Mažvydas“. *Komjaunimo tiesa*, 1984, rugpj. 11.

⁴⁹ KUDABA, Česlovas. Apie knygą ir bičiulystę. *Naujos knygos*, 1984, nr. 5, p. 7–8.

⁵⁰ ŠALŪGA, R. Knygos bičiuliai renkasi. *Naujos knygos*, 1971, nr. 6, p. 18; MERKELIS, Bronius; ir ŠALŪGA, Romualdas. Mūsų interviu. *Literatūra ir menas*, 1972, liepos 8, p. 2.

⁵¹ VAUPŠAS, Česlovas. Susipažinkite – „Daukanto“ klubas. *Kibirkštis*, 1985, kovo 12, p. 3.

⁵² ŽUKAS, V. M. Mažvydo klubas. *Vakarinės naujienos*. 1978, liepos 20; ŽUKAS, Vladas. Mažvydiečių veikla. *Naujos knygos*, 1978, nr. 9, p. 8.

Pastarieji sudarytų garso dokumentų grupę ir yra priskirtini *nerašytiniams šaltiniams*. Šiais pirmiausia laikytini darbo autorės pokalbiai su A. R. Čaplinsku (2011), G. Černeckiu (2010), Ipolitu Ledu (2011) ir Č. Vaupšu (2011). Pastarąją šaltinių grupę papildytų I. Ledo ir Albino Vaičiūno pasakytos kalbos minint Martyno Mažvydo bibliofilų klubo įkūrimo 35-etį (2005) ir 40-etį (2010) bei tame pačiame klube 2011 m. viešėjusio Mykolo Karčiausko išdėstytas požiūris ir atsiminimai apie Lietuvos SSR savanoriškos knygos bičiulių draugijos veiklą pirmaisiais jos gyvavimo metais, užrašyti garso įrašo technika. Garso įrašai *teikia liudijimus balsu* ir tokiu būdu, pasitelkus apklausos metodą, *padeda formuoti žmogaus gyvenimo ir aplinkos sakinę istoriją*⁵³, todėl jie dar vadintini *sakytiniais liudijimais*. Kaip pažymi istorikas Edvardas Gudavičius, pokalbio metu arba rašant tekstą fiksuojami prisiminimai yra *individualizuojantis žvilgsnis*, todėl jie *gali perteikti ne autentišką žmogaus reakciją į vieną ar kitą įvykį, o tik to įvykio suvokimo bei reagavimo į jį interpretaciją* iš šios dienos perspektyvos⁵⁴. Atsižvelgiant į tai minėtieji liudijimai tik nežymiai papildė ar patikslino svarbiausios tyrimo bazės šaltinius. Kai kuriais atvejais, pavyzdžiui, Vilniaus knygos bičiulių klubo, neformaliai veikusio 1970–1975 m. laikotarpiu, ir nepalikusio jokių pirminių šaltinių, sakytiniai liudijimai pateikė unikalių faktų, neatsispindinčių jokiuose kituose šaltiniuose, todėl įgalino formuluoti tik hipotetinius teiginius ir patikrinti jų patikimumą įvykių vyksmo logika.

Disertaciniam tyrimui nemaža vertingų nepublikuotų atsiminimų aptikta Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Retų knygų ir rankraščių skyriuje bei Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyriuje saugomuose Zigmo Toliušio (atitinkamai – F66 ir F87) bei Jono Gelaževičiaus (F106) fonduose. Be kitko, šių asmenų atsiminimuose fiksuojamos žinios ne tik apie jų pačių, bet ir apie kitų asmenų asmenines bibliotekas ir kolekcijas bei šių

⁵³ KAUNAS, Domas. Knygos istorijos šaltiniai..., p. 38.

⁵⁴ *Visa istorija yra gyvenimas*: 12 sakinės istorijos epizodų: Edvardą Gudavičių kalbina Aurimas Švedas. Vilnius, 2008, p. 9.

likimus. Remtasi ir minėto pirmojo autoriaus publikuotais atsiminimais⁵⁵. Šiuos papildytų ir kitų asmeninių bibliotekų ar kolekcijų savininkų paskelbti atsiminimai, kaip antai Algimanto Miškinio⁵⁶, Vytauto Petniūno⁵⁷, Gintauto Trumpio⁵⁸ ir kt. Pastarieji, pasitelkus kitus šaltinius, leido atskleisti tarp sovietinės ideologijos požiūriu pavyzdinės asmeninės / šeimos / namų bibliotekos ir bibliofilų bibliotekų buvusius atitikimus bei prieštaravimus.

Svarbesniųjų publikuotų atsiminimų grupėje, be V. Žuko darbų, skirtų vieno ar kito dailininko viešnagai Vilniaus Mažvydo knygos bičiulių klube prisiminti⁵⁹, ir 1995 m. paskelbto V. Girininkienės atsiminimais paremto apžvalginio straipsnio, skirto Martyno Mažvydo bibliofilų klubo įkūrimo 25-ėčiui⁶⁰, visų pirma minėtinas Jurgio Stašaičio, Albino Vaičiūno ir Birutės Vaitkienės 2010 m. parengtas leidinys *Mažvydo klubas: Mažvydo knygos bičiulių klubo pėdsakais*⁶¹, kuriame išsamumu, informatyvumu bei tiesioginėmis sąsajomis su knygos bičiulių klubine veikla išsiskiria Imanto Dagio⁶² ir Birutės Vaitkienės⁶³ rašiniai. Didžiausia leidinio vertė atsiskleidžia šaltinių publikacijose, nors, kita vertus, nėra pagrįsti jų atrankos ir išdėstymo sekos kriterijai, be to, iliustracijų aiškinamuosiuose tekstuose esama kai kurių netikslumų. Esminiu aptariamo leidinio trūkumu laikytina autorių objektyvumo stoka, mat didžiąją jų dalį sudarė klubą suvokusieji kaip turiningo laisvalaikio praleidimo ir kultūrinės savišvietos židinį. Dėl to leidinyje atskleista tik vienpusiška klubo veikla, sykiu pernelyg sureikšminant R. Šalūgos bei Č. Kudabos ir nepelnytai apeinant V. Žuko vaidmenį. A. Vaičiūnas parengtoje minėto leidinio recenzijoje glaustai apžvelgė klubo veiklos raidą nuo jo

⁵⁵ TOLIUSIS, Zigmas. *Mano kalėjimai*. Vilnius, 1991. 330, [2] p.; LIEPAITĖ, Inga. Zigmas Toliušis apie kolekcionavimą, bibliofilus ir kolekcininkus. *Knygotyra*, 2011, t. 57, p. 253–282.

⁵⁶ MIŠKINIS, Algimantas. *Mano kolekcija: ką ir kaip surinkau, naudočiau, dovanojau...* Vilnius, 2007. 231 p.

⁵⁷ PETNIŪNAS, Vytautas. *Prasta ale už auksa brangesne: bibliofilo apmąstymai*. Vilnius, 2004. 47 p.

⁵⁸ TRUMPIS, Gintautas. *Asmeninė biblioteka – mano gyvenimo savastis*. Vilnius, 2000. 26 p.

⁵⁹ ŽUKAS, Vladas. Keletas susitikimų. Iš GEDMINAS, Antanas. *Straipsniai, atsiminimai*. Parengė Ona Gedminienė. Vilnius, 1984, p. 394–398; ŽUKAS, Vladas. Antanas Kučas Mažvydo bibliofilų klube: 100-osioms gimimo metinėms. *Tarp knygų*, 2009, sausis, p. 21–24; ŽUKAS, Vladas. Dailininkas Jonas Kuzminskis Mažvydo klube. *Tarp knygų*, 2009, gruodis, p. 20–22.

⁶⁰ GIRININKIENĖ, Vida. Dvasios aristokratai. *Literatūra ir menas*, 1995, liepos 22, p. 16.

⁶¹ *Mažvydo klubas: Mažvydo knygos bičiulių klubo pėdsakais*. Sudarė Jurgis Stašaitis, Albinas Vaičiūnas ir Birutė Vaitkienė. Vilnius, 2010. 159 p.

⁶² DAGYS, Imantas. Mažvydo knygos bičiulių klubas: ištakos ir įsteigimas. Ten pat, p. 14–27.

⁶³ SRIOGYTĖ-VAITKIENĖ, Birutė. Atotrūkio neturėtų būti. Ten pat, p. 79–90.

įsteigimo 1970 m. iki šių dienų⁶⁴, tačiau iš esmės jis pakartojo tuos pačius jau historiografijoje įsitvirtinusių faktografinių duomenis. Buvęs Vilniaus knygos bičiulių klubo narys Antanas Terleckas *Rezistentų prisiminimuose* šiam klubui, akcentuodamas jį buvus įkurtą iš *apačios* ir veikusį ne pagal sovietinės valstybės surežisuotą politiką, paskyrė savarankišką skyrelį⁶⁵. Šiame pažymime, jog klubas, kaip *nacionalistų lizdas*, buvo atidžiai stebimas sovietinės valdžios, o pats atsiminimų autorius, žvelgdamas iš šių dienų pozicijos, jį vertina kaip buvus vieną iš kultūrinės veiklos galimybių *knygnešiams siekti nors kiek pasipriešinti sovietinimui ir kartu nutautinimui*⁶⁶. Nors ir fragmentišku, tačiau svarbių Vilniaus Mažvydo knygos bičiulių klubo istorijos ir Lietuvos bibliofilijos būklės sovietmečiu duomenų randame Gedimino Zemlicko interviu su D. Kaunu⁶⁷. Plungės Daukanto knygos bičiulių klubo istorijos tyrimų ribas praplečia to paties G. Zemlicko interviu su G. Černeckiu bei Č. Vaupšu⁶⁸.

Darbe panaudotus svarbesnius šaltinius kultūriniam gyvenimui sovietinėje Lietuvoje atskleisti galima sugrupuoti į 1) sovietų valdžios institucijų, skelbusių kultūros politikos gaires ir kontroliavusių kultūrinį gyvenimą, *archyvinius šaltinius* ir 2) tiriamo laikmečio kultūros įvykių vyksmo dalyvių ar stebėtojų *dienoraščius* ar jų pobūdžio užrašus. Šiems prie svarbesniųjų skirtini, pavyzdžiui, Marcelijaus Martinaičio⁶⁹ ir Romualdo Ozolo⁷⁰ publikacijos. Jos gana objektyviai ir tiksliai perteikia to meto kultūrinio gyvenimo kintančią atmosferą bei fiksuoja šioje svarbiausius lūžinius momentus.

⁶⁴ VAIČIŪNAS, Albinas. Mažvydo bibliofilai. *Mokslo Lietuva*, 2011, liepos 28, p. 7.

⁶⁵ TERLECKAS, Antanas. *Laisvės priešaušryje...*, p. 12–18.

⁶⁶ Ten pat, p. 13, 16.

⁶⁷ KAUNAS, Domas. *Philobiblonas* – dovana skaitančiam ir mėstančiam tautai. Iš *Knygos ir bibliofilijos kultūra: svarstymai ir mintys*. Sudarė ir redagavo Domas Kaunas. Vilnius, 2005, p. 209–210; Tokie skirtingi ir svarbūs mano gyvenime (2). Kalbėjosi Gediminas Zemlickas. *Mokslo Lietuva*, 2009, kovo 26, nr. 6(406).

⁶⁸ ČERNECKIS, Gintautas; ir VAUPŠAS, Česlovas. Plungės bibliofilai. Iš *Knygos ir bibliofilijos kultūra...*, p. 196–207.

⁶⁹ MARTINAČIUS, Marcelijus. *Tylintys tekstai: užrašai iš raudonojo sąsiuvinio: 1971–2001*. Vilnius, 2006. 287 p.

⁷⁰ OZOLAS, Romualdas. *Atgimimo ištakose: 1970–1980 metų Lietuvos kultūros gyvenimo štrichai*. Vilnius, 1996. 568, [1] p.; OZOLAS, Romualdas. *Išsivadavimas: 1971–1984 metų asmeninio dvasinio gyvenimo štrichai*. Vilnius, 1998. 611, [1] p.

Archyvinių šaltinių grupėje pirmiausia išskirtini Lietuvos ypatingajame archyve saugomame Lietuvos SSR valstybės saugumo komiteto (KGB) fonduose (F. K-1, K-15, K-30 ir K-41) rasti dokumentai. Šiems priskirtini KGB skyrių vidaus veiklos, baudžiamųjų ir operatyvinės įskaitos bylų, agentūrinio-operatyvinio ir tardomojo darbo bei kiti šaltiniai. Jie atskleidžia kultūrinio gyvenimo neformaliąją pusę, fiksuoja įvairių nelegaliai veikusių būrelių, klubų ir kitų sambūrių steigimosi ištakas bei atspindi jų skaičiaus didėjimą, o sykiu įgalina šiame kontekste įvertinti ir bibliofilų veiklą, atskleisti kai kurių jų neformalius ryšius ir taikytas bausmes už namuose laikytas *kontrrevoliucinio* turinio knygas. Ypač svarbiais Vilniaus Mažvydo knygos bičiulių klubo istorijai laikytini fonde, pavadintame *LSSR KGB centro skyriai (bylos iš pabirų)*, KGB 5-osios tarnybos veiklos dokumentacijoje surastas 1982 m. klubo narių sąrašas ir 1986 m. antrojo pusmečio bei 1987 m. pirmojo pusmečio darbo planai⁷¹, patvirtinantys, kad šis nebuvo sovietinio saugumo nuošalyje. Aptariamo pobūdžio šaltinių svarbai prilygsta KGB gen. majoro G. K. Vaigausko parengtas vadovėlis *Lietuvių nacionalistų kenkėjiška veikla ir kova su ja*⁷², parodantis šios institucijos pozicijas visuomenės nelegalios veiklos atžvilgiu bei kovos su tokia veikla būdus ir metodus.

Tyrimui aktualių šaltinių aptikta tame pačiame archyve saugomame Lietuvos komunistų partijos (LKP) Centro komiteto fonde (F. 1771). Tačiau, pažymėtina, jog Propagandos ir agitacijos bei Kultūros skyrių archyvinis palikimas yra skurdus. Dėl šios priežasties nepavyko patvirtinti ar paneigti kai kurių Vilniaus Mažvydo ir Plungės Daukanto knygos bičiulių klubų istorijos istoriografijoje tik sakytiniais liudijimais pagrįstų teiginių. Darbe remtasi ir keliais Lietuvos literatūros ir meno archyve saugomame Lietuvos SSR Kultūros ministerijos fonde (F. 342) esančiais dokumentais, kontroliavusiais kultūros, tarp jų ir klubinių, įstaigų darbą. Kai kuriais ministerijos priimtais nutarimais bei įsakymais, adresuotais minėtoms įstaigoms, savo veikloje

⁷¹ *Mažvydo klubo narių sąrašas, darbo planai* [mašinosraščiai]. Vilnius, 1982.08.10, 1986.XI.05, 1986.12.03. 6 lap. Lietuvos ypatingasis archyvas (toliau – LYA), f. K-1, ap. 46, b. 1864.

⁷² *Lietuvių nacionalistų kenkėjiška veikla ir kova su ja: (vadovėlis praktikams)*. Redaktorius gen. majoras G. K. Vaigauskas. [Kaunas], [1992]. 92, [1] p.

vadovavosi ir knygos bičiulių klubai. Peržiūrėtame Lietuvos centriniam valstybės archyve saugomame Vyriausiosios valstybinių paslapčių spaudoje saugojimo valdybos prie Lietuvos SSR Ministrų tarybos fonde (F. R-522) rasta dokumentų, fiksuojančių ne tik statistinius duomenis apie paštu nelegaliai bandytas išsiųsti knygas, pašto ženklus bei kt., bet ir atskleidžiančių būdus, kaip visuomenės mėginta apeiti įvairius tokio pobūdžio draudimus. Minėtuose archyvuose saugomuose kitų institucijų fonduose rasti pavieniai dokumentai, kurie buvo aktualesni tiriant pirmaisiais sovietinės okupacijos dešimtmečiais režimo vykdytos kultūros politikos padarinius spausdintinio paveldo ištekliams, tarp jų ir asmeninių bibliotekų likimams. Bendra sovietų valdžios vykdytoji kultūros politika atsispindi Juozapo Romualdo Bagušausko ir A. Streikaus sudarytame dokumentų rinkinyje⁷³, kur taip pat rasta tyrimui svarbių šaltinių.

Sutelktų šaltinių bazė sudaro pakankamą tyrimo faktografijos pagrindą. Ji leidžia gerokai papildyti ir patikslinti Lietuvos bibliofilijos istorijos istoriografijoje įsitvirtinusių faktus bei juos naujai interpretuoti, apibendrinti ir formuluoti platesnes išvadas. Tyrimo bazė įgalina iš mokslo pozicijų atskleisti Lietuvos bibliofilijos būties ir idėjų raišką sovietmečiu ir įvertinti jos tuometinę būklę.

Tyrimo naujumas. Tyrimo naujumas grindžiamas bandymu pirmą kartą iš mokslo pozicijų įvertinti Lietuvos bibliofilijos, ją tiesiogiai siejant su kultūriniu kontekstu ir režimo vykdytos kultūrinės politikos kintančiais veiksniais, raidą ir padėtį sovietmečio sąlygomis bei nubrėžti galimas metodologinės prieigos prie jos tyrimų gaires. Tiriamas objektas vertinamas dvejopai: 1) siekiama išsiaiškinti, koks buvo sovietų ideologų diegiamas požiūris į bibliofiliją oficialiu lygmeniu per spaudą, Lietuvos SSR savanoriškos knygos bičiulių draugijos ir knygos bičiulių klubų veiklą, ir koks iš to pasiektas rezultatas; bei 2) atskleisti to meto bibliofilijos natūralią raišką per tiriamo objekto neformaliąją aplinką, konkrečių knygos bičiulių klubų organizacinę

⁷³ *Lietuvos kultūra sovietinės ideologijos nelaisvėje 1940–1990: dokumentų rinkinys*. Sudarė Juozapas Romualdas Bagušauskas, Arūnas Streikus. Vilnius, 2005. 485 p.

veiklą ir privačioje erdvėje individualiai komplektuotas bei laikytas asmenines bibliotekas. Tokia žiūra leido teikti visapusišką tiriamo reiškinių įvertinimą. Tyrimo naujumą apsprendžia ir gausiai sutelktų pirminių, iki šiol mokslo apyvartoje neegzistavusių, archyvinių šaltinių bazė, įgalinusi patikslinti ir esmingai papildyti turimą faktografiją, o sykiu ir formuluoti platesnes išvalgas, interpretacijas bei apibendrinimus.

Ginamieji teiginiai:

1. Sovietų valdžios Lietuvoje vykdyta kultūros politika buvo nepalanki tradicinės bibliofilijos būčiai ir dėl į ją diegto negatyvaus požiūrio, klaidingo jos sampratos interpretavimo, ir dėl jos bazės, rankraštinio ir spausdintinio paveldo išteklių, patirtų netekčių bei ribotos prieigos prie jų galimybių. Kita vertus, pastarieji veiksniai sykiu galėjo ir pastūmėti minėto paveldo vertę tada supratusiuosius imtis aktyvių jo gelbėjimo, ieškos ir globos veiksmų, kas savo ruožtu galėjo nulemti ir bibliofilijos tradicijų gyvybingumą visu okupaciniu laikotarpiu.

2. Bibliofilija, tapusi sovietų režimo kuriamos vadinamajai liaudžiai ar masėms formuoti palankios kultūros terpės integralia dalimi, buvo perkuriama ir pritaikoma prie sovietinės egzistencijos standartų, kas lėmė, jog oficialiu lygmeniu iš ikisovietiniu laikotarpiu Lietuvos kultūros elito formuotosios elitinės bibliofilijos ji *virto* masine bibliofilija.

3. Nepaisant nepalankių sąlygų, bibliofilijos tradicijos išliko gyvybingos jau nuo pirmųjų sovietinės okupacijos metų. Tai liudija bibliofilų pastangos legalizuoti savo veiklą, o to nepavykus padaryti, veikta neformaliai. Susiburti skatino besimezgantys neformalūs ryšiai tarp bibliofilų ir kolekcininkų, nulemti knygų, pašto ženklų, atvirukų ir kitų kolekcionavimo objektų paieškų bei mainų poreikio.

4. Aštuntojo dešimtmečio viduryje įsteigta Lietuvos SSR savanoriška knygos bičiulių draugija sudarė palankias sąlygas organizuotai bibliofilų klubinei veiklai atsirasti ir plėtotis. Knygos bičiulių klubai savo veikloje derino tiek tradicinės, tiek ir masinės bibliofilijos idėjas. Jų veiklos produktyvumas tiesiogiai priklausė nuo vidinių ir nuo išorinių veiksnių.

5. Sovietų valdžia, pasitelkdama Lietuvos SSR savanorišką knygos bičiulių draugiją, siekė kontroliuoti ir privačios knygių erdvės intymiausiąją dalį – asmenines bibliotekas, padaryti jas kuo atviresnes gyventojų masės reikmėms, tačiau šios pastangos dėl intelektualiosios visuomenės opozicijos buvo nesėkmingos.

6. Tarp bibliofilų asmeninių bibliotekų ir režimo ideologijos požiūriu pavyzdinio sovietinio gyventojų asmeninės / šeimos / namų bibliotekos modelio būta ir atitikimų, ir prieštaravimų. Juos lėmė asmeninių bibliotekų kūrėjų vidinės nuostatos ir sovietinio režimo Lietuvoje vykdytos kultūros politikos veiksniai.

Disertacijos struktūra ir turinys. Disertaciją sudaro įvadas, trys dalys, išvados, naudotų šaltinių ir literatūros sąrašas bei santrumpų sąrašas. Tekste pateiktos dvi lentelės ir viena schema.

Pirmąją disertacijos dalį *Sovietmečio kultūrinio gyvenimo sąlygų ir politinių veiksnių nulemta bibliofilijos transformacija* sudaro trys skyriai, kurių pirmajame atskleidžiamos sovietų valdžios Lietuvoje vykdytos kultūros politikos prielaidos bibliofilijos būčiai ir padariniai jos bazei – rankraštinių ir spausdintinio paveldo ištekliams. Antrasis skyrius skirtas pirmosios Lietuvos nepriklausomybės laikotarpiu kultūros elito formuotosios bibliofilijos koncepcijai apibrėžti. Trečiajame skyriuje atskleidžiamas elitinės bibliofilijos *virsmo* masine bibliofilija procesas ir rezultatai oficialiu lygmeniu.

Antroji disertacijos dalis skirta *Bibliofilijos idėjinėms nuostatomis ir organizacinei struktūrai*. Joje Lietuvos bibliofilijos raida sovietmečiu analizuojama organizacijos požiūriu, išskiriant ikiorganizacinį ir organizacinį laikotarpius. Pirmasis skyrius skirtas bibliofilijos neformalios erdvės savitumams, antrasis – tradicinės bibliofilijos ir masinės bibliofilijos idėjų santykiui ir sklaidai organizaciniu lygmeniu atskleisti per Lietuvos SSR savanoriškos knygos bičiulių draugijos ir knygos bičiulių klubų veiklą.

Trečiosios disertacijos dalies *Asmeninė biblioteka tarp ideologijos ir autonomijos vėžių* pirmajame skyriuje, remiantis išnagrinėtais šaltiniais, pateikiamas režimo ideologijos požiūriu tipinis sovietinio gyventojų asmeninės

/ šeimos / namų bibliotekos modelis jos sandaros, komplektavimo ir tvarkymo bei visuomeninės reikšmės atžvilgiais. Antrasis skyrius skirtas bibliofilo bibliotekai pavyzdinio sovietinio asmeninės bibliotekos modelio kontekste atskleisti, tokiu būdu parodant tarp jų buvusius esminius atitikimus ir prieštaravimus.

Disertacijos aprobacija.

Mokslinės publikacijos disertacijos tema Lietuvos periodiniuose leidiniuose, įtrauktuose į Lietuvos mokslo tarybos patvirtintą tarptautinių duomenų bazių sąrašą:

1. Sąvokų *reta knyga*, *vertinga knyga* ir *sena knyga* samprata bei vartoseną sovietinės Lietuvos knygos kultūroje. *Knygotyra*, 2011, t. 56, p. 56–84.

2. Zigmas Toliušis apie kolekcionavimą, bibliofilus ir kolekcininkus: [šaltinio publikacija]. *Knygotyra*, 2011, t. 57, p. 253–282.

3. Lietuvos bibliofilijos idėjinės nuostatos ir organizacinė struktūra sovietmečiu. *Knygotyra*, 2012, t. 58, p. 104–128.

Pranešimai disertacijos tema, perskaityti tarptautinėse mokslinėse konferencijose:

1. Sąvokų *reta knyga* ir *vertinga knyga* samprata bei vartoseną sovietmečio Lietuvoje. Tarptautinė knygotyros konferencija *Lietuvos raudonoji knyga: reti ir vertingi leidiniai*, Vilnius, 2010 m. rugsėjo 23–24 d.

2. Savanoriškos knygos bičiulių draugijos vaidmuo knygos kultūros ugdymui ir sklaidai Lietuvoje XX amžiaus 8–9 dešimtmetyje. Tarptautinė konferencija *VUB – ženklas istorijos žemėlapyje: paveldas – iššūkiai, postūmiai, galimybės*, Vilnius, 2010 m. spalio 15 d. Publikuota: *Vilniaus universiteto bibliotekos metraštis*: 2010. Vilnius, 2010, p. 37–49.

3. Lietuvos bibliofilijos organizacinė struktūra sovietmečiu. Tarptautinė knygotyros konferencija *Dokumentinio paveldo tapšmas ir komunikacija*, Vilnius, 2011 m. lapkričio 24–25 d.

4. Mokslo apie knygą žinių sklaida Vilniaus Mažvydo knygos bičiulių klubo veikloje (1977–1981). Tarptautinė knygotyros konferencija *Mokslo kūrėjai (knygotyra, kodikologija, dokumentotyra, mediotyra)*, Vilnius, 2012 m. rugsėjo 27–28 d.

5. Levo Vladimirovo bibliofilijos samprata. Tarptautinė konferencija *Sugrąžinta praeitis: prof. Levo Vladimirovo fenomenas ir mokslinių idėjų sklaida*, Vilnius, 2012 m. lapkričio 15–16 d.

Kiti straipsniai disertacijos tema:

1. Simono Daukanto bibliofilų klubo 25-metis Plungėje. *Tarp knygų*, 2010, sausis, p. 26–27.

2. Martyno Mažvydo bibliofilų klubui – 40. *Tarp knygų*, 2010, lieparrugpjūtis, p. 13–14.

3. Dvasios aristokratai kaip masinis reiškinys? *Kultūros barai*, 2010, nr. 10, p. 57–59.

4. Knyga apie širdžiai mielą ligą bibliofiliją: [kn. recenzija: *Diagnozė: bibliofilija: esė, straipsniai*. Sudarytojas Vidmantas Staniulis. Kaunas, 2010. 319, [1] p.]. *Tarp knygų*, 2010, gruodis, p. 10–12.

5. Asmeninių knygų kolekcijų apskaitos kortelės – šaltinis istorijos tyrimams. *Tarp knygų*, 2011, birželis, p. 24–25.

6. Kuo dvasinį alkį malšina bibliofilai ir kolekcininkai? [kn. recenzija: ŠIMKEVIČIUS, Šarūnas. *Ne vien duona žmogus sotus*. Kaunas, 2011. 241, [2] p.]. *Tarp knygų*, 2011, spalio, p. 15–16.

7. Vilniaus knygos bičiulių klubinė veikla sovietmečiu: tarp tiriamosios ir kultūrinės savišvietos kryptų: [kn. recenzija: *Mažvydo klubas: Mažvydo knygos bičiulių klubo pėdsakai*. Sudarė Jurgis Stašaitis, Albinas Vaičiūnas ir Birutė Vaitkienė. Vilnius, 2010. 159 p.]. *Tarp knygų*, 2012, vasaris, p. 17–21.

Kitos mokslinės publikacijos Lietuvos periodiniuose leidiniuose, įtrauktuose į Lietuvos mokslo tarybos patvirtintą tarptautinių duomenų bazių sąrašą:

1. Lietuvos šiuolaikinės knygotyros būklė. *Knygotyra*, 2008, t. 51, p. 92–108.
2. Lietuvos knygotyros mokyklos koncepcijų raiška akademinuose kursuose. *Knygotyra*, 2010, t. 54, p. 93–110.
3. Vaclovo Biržiškos *Aleksandryno* ir kitų rankraščių likimas pasibaigus Antrajam pasauliniam karui. *Knygotyra*, 2012, t. 58, p. 80–94. Parengta kartu su Nijole Šulgiene.

I. SOVIETMEČIO KULTŪRINIO GYVENIMO SĄLYGŲ IR POLITINIŲ VEIKSNIŲ NULEMTA BIBLIOFILIJOS TRANSFORMACIJA

1. Sovietų valdžios Lietuvoje vykdytos kultūros politikos prielaidos bibliofilijos būčiai

*Knyga yra didelis išradimas, su ja, pasirodo, galima labai daug ką daryti: uždrausti, sudeginti, panaudoti vyniojimui, persekioti už jos skaitymą, paneigti jos turinį⁷⁴.
(Marcelijus Martinaitis)*

Bibliofilija – viena iš kultūros raiškos ir veiklos formų. Ji yra daugiaplanių turinio ir struktūros socialinio reiškinių – kultūros, vienijančios materialinės ir dvasinės žmogaus veiklų sritis, – elementas. Žymus rusų bibliofilas ir filosofas Vilis Petrickis, išryškindamas svarbiausią bibliofilijos socialinę – knygos kultūros paminklų išsaugojimo ir jų perdavimo iš kartos į kartą – funkciją, įvardija ją kaip būtiną ir neatskiriamą kultūros elementą, įsitvirtinusių beveik nuo rašto atsiradimo ir jį lydinčio proceso – informacijos fiksavimo – momento⁷⁵. Užfiksuotas informacijos turinys atstovauja dvasinę kultūrą, jos įpavidalinimas tam tikroje laikmenoje – materialinę kultūrą. Vytautas Kavolis kelia klausimą, kodėl tam tikras kultūros reiškinys įgyja savo autoritetą⁷⁶. Juk, kaip pažymi Romualdas Ozolas, kiekvienas reiškinys, veikiamas daugybės vidinių ir išorinių veiksnių, pereina tam tikrus savo funkcionavimo etapus: jis formuojasi, išsireiškia, pasiekia savo brandą, galų gale išsisemia ir sunyksta, jį pakeičia kitas⁷⁷. V. Kavolis kaip galimus atsakymo į minėtą klausimą variantus pateikia šiuos: 1) nes tam tikras kultūros

⁷⁴ MARTINAITIS, Marcelijus. *Tylintys tekstai: užrašai iš raudonojo sąsiuvinio: 1971–2001*. Vilnius, 2006, p. 28.

⁷⁵ PETRICKIS, Vilis. Bibliofilija kultūros sistemoje. *Žemaičių bibliofilas*, 2001, liepos 5, nr. 3, p. 1; ПЕТРИЦКИЙ, Вилли. Будущее библиофилии: культурологический прогноз. *Книготыра*, 2002, t. 38, p. 17–26.

⁷⁶ KAVOLIS, Vytautas. *Kultūros dirbtuvė*. Vilnius, 1996, p. 42–54.

⁷⁷ OZOLAS, Romualdas. *Išsivadavimas: 1971–1984 metų asmeninio dvasinio gyvenimo štrichai*. Vilnius, 1998, p. 36.

reiškinys atitinka tam tikros žmonių grupės patirtį tam tikroje situacijoje ir dėl to jis tampa jiems įtikinamas (patirties atitikmens autoritetas); 2) nes iškyla iš struktūros stiprumo, loginės galios ar estetinio tobulumo (pagarbos vertas tampa pats kultūros reiškinio pavidalas). Bibliofilijos, kaip kultūrinio ir socialinio reiškinio, unikalumas slypi jos dėmesio ir interesų objekte – knygoje. Pastaroji gali įkūnyti tiek žmonių patirtis, tiek estetinį tobulumą (atskirai ar kartu). Taigi bibliofilijos ilgaamžiškumas, kaip ir pažymi V. Petrickis, yra susijęs su jos reikme visuomenei, t. y. skirtingais savo raidos etapais ji tenkino tam tikrus būtinus visuomenėje iškytančius poreikius⁷⁸. Bibliofilija visų pirma yra tiesiogiai priklausoma nuo kultūrinio gyvenimo aplinkos. Pastarosios specifika yra nulemta tam tikros epochos dvasios bei jos suformuotos vertybinės orientacijos, kurią didžiąja dalimi apsprendžia valstybės ir tarptautiniai politiniai įvykiai.

Analizuojamo laikotarpio raida nebuvo tolygi. Ją lydėjo didesni ar mažesni politiniai įvykiai, be to, ji buvo tiesiogiai veikiama sovietų režimo Lietuvoje vykdytos kultūros politikos veiksnių. Dėl to lygiagrečiai kito požiūris ir į Lietuvos nacionalinę kultūrą bei jos atskirus reiškinius. Anot R. Ozolo, kultūros istorijos rekonstrukcija neįmanoma be politinės atmosferos nušvietimo ir politinių veiksnių – dinamiškų elementų, žadinančių tautos valią ir verčiančių ją vienaip ar kitaip reaguoti – išaiškinimo, t. y. kalbėjimas apie kultūrą, juos apeinant, yra beprasmiškas, nes kultūra visų pirma kuriama žmonių veiklos tam tikros politikos rėmuose, priimant juos arba atmetant⁷⁹.

Lietuvos kultūrai skausmingiausi ir daugiausia praradimų atnešę buvo 1940–1941 m. sovietų ir 1941–1944 m. nacių okupacijų bei stalininio režimo laikotarpiai. Bibliofilijos bazė, rankraštinio ir spausdintinio paveldo ištekčiai, taigi ir skirtingų ideologijų veikėjų asmeninės bibliotekos, labiausiai buvo niokojamos ir daugiausia nuostolių patyrė šiomis aplinkybėmis: 1) šalinant minėtą paveldą iš apyvartos (viešųjų ir mokslinių bibliotekų fondų, knygynų ir

⁷⁸ ПЕТРИЦКИЙ, В. А. Социальное значение библиофильства. Iš ПЕТРИЦКИЙ, В. А. *Мир библиофильства: вопросы теории, истории, психологии*. Москва, 2006, с. 30.

⁷⁹ OZOLAS, Romualdas. *Atgimimo ištakose: 1970–1980 metų Lietuvos kultūros gyvenimo štrichai*. Vilnius, 1996, p. 33–34, 202.

leidyklų sandėliu), t. y. jį uždarant visuomenei neprieinamose patalpose, naikinant (pavyzdžiui, deginant) ar prievartiniu būdu perkeltant iš Lietuvos į kitas sovietines respublikas; 2) nacionalizuojant Lietuvos gyventojų privatų ir visuomeninį turtą; 3) grobstant ir kitais būdais naikinant sulaikytų, suimtų, nuteistų, išstremtų, besislapsčiusių ir emigravusių į Vakarus Lietuvos gyventojų be globos likusį turtą; 4) legaliais ir nelegaliais būdais išvežant iš Lietuvos kultūros vertybes vokiečių (1941) bei lenkų (1944–1947 ir 1955–1959) repatriacijų metais.

Jau nuo pirmųjų sovietinės okupacijos metų daug dėmesio imta skirti Lietuvos nacionalinės kultūros sovietizavimui ir diegti Sovietų Sąjungoje susiformavusį sovietinės kultūros bei jos kontrolės modelį, pirmiausia siekiant nutraukti ir ištrinti senąsias šalies tradicijas. Pagrindinis sovietų ideologų tikslas buvo įvykdyti vadinamąją kultūrinę revoliuciją, t. y. slopinti tautinę ir religinę žmonių sąmonę, diegiant sovietinę ideologiją. Pastaroji teigė kiekvienoje kultūroje esant dvi kultūras: 1) buržuazinę, idealistinę ir todėl reakcinę; 2) pažangią, darbo žmonių, materialistinę⁸⁰. Vadovaujantis tokiu požiūriu, visa ankstesnė, iki 1940 m. sukurta nacionalinė kultūra, naujajai santvarkai buvo nepriimtina, todėl ji buvo pasmerkta slopinimui ar naikinimui. Tačiau, kaip pažymi Jelena Zubkova, Baltijos regionas, į kurį Maskvos valdžia, nepaisydama Baltijos šalių etninių ypatumų, kultūros tradicijų, ekonominės būklės ir daugelio kitų dalykų skirtumų, žiūrėjo kaip į nedalomą visumą, pasižymėjo tam tikra specifika (provokarietiška orientacija, silpna kompartijos ir sovietinės ideologijos įtaka, vyraujančia valstybinės nepriklausomybės atgavimo nuotaika, ginkluotu pasipriešinimu sovietizacijos politikai), neleidžiančia centrinei valdžiai mechaniškai primesti šio regiono šalims valdymo principų⁸¹.

Knyga visais laikais buvo suvokiama kaip viena iš didžiausių ideologinių poveikį visuomenės mentalitetui darančių priemonių. Anot Havajų universiteto

⁸⁰ JAKUBČIONIS, Algirdas. Kultūra totalitarinio režimo metais. Iš *Lietuva 1940–1990: okupuotos Lietuvos istorija*. [ANUŠAUSKAS, Arvydas; ir BANIONIS, Juozas; ir BAUŽA, Česlovas... [et. al.]. 2-asis patais. ir papild. leid. Vilnius, 2007, p. 365.

⁸¹ ZUBKOVA, Jelena. *Pabaltijys ir Kremlius 1940–1953*. Vilnius, 2010, p. 8–9.

Informacijos ir kompiuterių mokslų instituto daktarės Rebeccos Knuth, *ideologai bijo knygų*, kadangi jos ir bibliotekos gali būti priešingos ideologinei vaizduotei⁸². Kaip byloja istorija, ekstremistų valdovai visais laikais skelbė būtinybę naikinti knygas ir bibliotekas. Tačiau R. Knuth teigimu, ideologiniu požiūriu būtent XX amžiuje kilo sisteminis knygų ir bibliotekų naikinimas kaip *sumodeliuota elgsena*⁸³ ir režimo įtvirtintai knygų ir bibliotekų naikinimo kampanijai apibūdinti mokslininkė įvedė specialią *libricide* sąvoką, etimologiškai artimą *genocido* ir *etnocido* sąvokoms. Lietuvoje to paties reiškinių įvardijimui jau šalies nepriklausomybės atgavimo išvakarėse į mokslinę apyvartą buvo įvestos *bibliocido*⁸⁴, vėliau – *stalininio bibliogenocido*⁸⁵, *sovietinio ir nacistinio bibliogenocido*⁸⁶ bei *dvasinio genocido*⁸⁷ sąvokos.

Knygose užfiksuota informacija sudaro sąlygas visuomenei nevaržomai šviestis ir mokytis. Kadangi ideologai pripažįsta mąstymo uždarumą, tad knygos ir bibliotekos, kaip esybė, sukelia jiems didelį nerimą, nes jos tiek palaiko tradicines santvarkas, tiek skatina mąstymo atvirumą, tiek daro įtaką individualiam suvokimui, tiek gali pasėti nuomonių skirtumų. Taigi 1940 m. Lietuvoje, kaip ir Estijoje bei Latvijoje, buvo pradėtas ideologijai prieštaraujančių knygų naikinimas kaip kultūrinės aplinkos pertvarkymo proceso dalis⁸⁸. Kaip pažymi Raimundas Klimavičius, oficiali Sovietų Sąjungos pozicija Lietuvos kultūros vertybių, kurios kaip *ideologiškai svetimos* buvo išimamos iš apyvartos ir patalpinamos visuomenei neprieinamose patalpose ar tiesiog naikinamos, atžvilgiu 1940–1941 m. okupacijos laikotarpiu buvo pagrįsta ne jų grobimo ir prievartinio perkėlimo į SSRS teritoriją siekiu,

⁸² KNUTH, Rebecca. *Libricide: the Regime-Sponsored Destruction of Books and Libraries in the Twentieth Century*. Westport, Connecticut, 2003, p. 55.

⁸³ KNUTH, Rebecca. *Burning Books and Leveling Libraries: Extremist Violence and Cultural Destruction*. Westport, Connecticut, 2006, p. 13.

⁸⁴ PŠIBILSKIS, Vygtintas. Bibliocidas Lietuvoje. *Kultūros barai*, 1989, nr. 12, p. 33–37.

⁸⁵ SINKEVIČIUS, Klemensas. Habent sua fata libelli. Iš *Lietuvos kultūros būklė: memorandumo medžiaga*. Vilnius, 1990, p. 111.

⁸⁶ SINKEVIČIUS, Klemensas. Bibliogenocidas. *Tarp knygų*, 1992, spalio, p. 13; SINKEVIČIUS, Klemensas. *Uždrausti autoriai ir leidiniai: pirmieji sovietinės okupacijos metai: 1940.06.15–1941.06.21*. Vilnius, 1994, p. 18–19.

⁸⁷ VILNONYTĖ, Valerija. Knygų naikinimas Lietuvoje 1944–1956 metais. Iš *Lietuvos bibliotekų fondų istorija XX amžiuje: teminis mokslo darbų rinkinys*. Vilnius, 1994, p. 37.

⁸⁸ KNUTH, Rebecca. *Libricide...*, p. 56.

bet panaudojimu ideologiniais propagandiniais tikslais, kad galėtų greičiau sovietizuoti Lietuvą⁸⁹. Tačiau minėtajam teiginiui iš dalies prieštarauja Domo Kauno atliktas tyrimas, atskleidęs, kokiais dideliais mastais raudonarmiečių buvo vykdomi paveldo ir kitokio vertingo dvarų turto grobstymai asmeninių ir žinybinių poreikių tenkinimo tikslais, o, pavyzdžiui, Šateikių dvaro biblioteka raudonarmiečių vadovybės nurodymu 1940 m. buvusi išgabenta į divizijos štabą Plungėje, kurią *kertanti geležinkelio linija ir traukinių stotis naudota priplėštam turtui išvežti į Tarybų Sąjungą*⁹⁰.

Klemensas Sinkevičius, totalitarizmo skiriamąjį bruožą įvardydamas visuomenės skaitymo turinio cenzūrą, kurios pagrindinis vykdytojas nuo 1941 m. buvo Vyriausioji literatūros ir leidyklų valdyba prie LSSR liaudies komisarų tarybos (nuo 1946 m. – Ministrų tarybos) (toliau – Glavlitas), pažymėjo, jog ji 1940–1941 m. sovietų okupacijos laikotarpiu Lietuvoje buvo vykdoma keturiomis kryptimis: 1) sustabdoma iki tol Lietuvos Respublikoje ėjusi periodinė spauda; 2) nutraukiamas buvusių leidimo procese knygų spausdinimas; 3) uždraudžiamas spaudinių įvežimas iš užsienio šalių⁹¹, išskyrus SSRS, ir 4) peržiūrimi anksčiau išleisti spaudiniai, vertinant kiekvieną jų atskirai, o nustačius jį esant režimui *kenksmingą*, sunaikinamas⁹². Priešingai nei pirmosios trys visuomenės skaitymo turinio cenzūros kryptys, ketvirtoji pareikalavo nepalyginamai didesnių pastangų, žymiai daugiau laiko sąnaudų ir gilesnio išmanymo. Pasiremdamas archyviniais šaltiniais, K. Sinkevičius sudarė pirmaisiais sovietinės okupacijos metais *Uždraustų autorių ir sunaikinimui arba tikrinimui išimtų knygų ir periodinių leidinių suvestinį*

⁸⁹ KLIMAVIČIUS, Raimundas. *Tarp Scilės ir Charibdės: Lietuvos kultūros vertybių transpozicija Antrojo pasaulinio karo metais*. Vilnius, 2011, p. 30.

⁹⁰ Apie tai plačiau žr.: KAUNAS, Domas. *Bibliotheca Georgii comitis de Plater. Jurgio Platerio biblioteka – Lietuvos knygos kultūros ir mokslo paminklas*. Vilnius, 2012, p. 177–186, 190, 258–259.

⁹¹ Dar 1940 m. lapkričio mėn. Visasąjunginės komunistų (bolševikų) partijos (VKP(b)) CK organizacinis biuras priėmė nutarimą, kuriuo remiantis Lietuvai buvo pritaikyta SSRS esama užsienio literatūros kontrolės tvarka, ir įpareigojo SSRS ryšių liaudies komisariatą visą užsienio literatūrą, patenkančią į Lietuvą, siųsti į Maskvą cenzūros peržiūrai. Žr. VKP(b) CK organizacinio biuro 1940 m. lapkričio mėn. nutarimas dėl Lietuvos, Latvijos ir Estijos SSR gaunamos užsienio literatūros kontrolės įvedimo. Maskva, 1940 m. lapkričio mėn. Iš *Lietuvos kultūra sovietinės ideologijos nelaisvėje 1940–1990: dokumentų rinkinys*. Sudarė Juozapas Romualdas Bagušauskas, Arūnas Streikus. Vilnius, 2005, p. 37.

⁹² SINKEVIČIUS, Klemensas. *Uždrausti autoriai ir leidiniai: pirmieji...*, p. 5.

*sąrašą*⁹³, į kurią įtraukė 2 034 knygų bei periodinių leidinių lietuvių kalba pavadinimus. Sąrašo duomenimis, periodiniai leidiniai sudarė 6,3% visų šalinamų spaudinių; pagrindinė šalinamų spaudinių dalis (apie 90%) buvo išleista tuometinės Lietuvos Respublikos teritorijoje; tik apie 5% visų išimamų spaudinių buvo išleisti iki 1918-ųjų metų; didžiausią iš apyvartos išimamų leidinių dalį sudarė religinio turinio (31%) bei grožinė ir vaikų bei jaunimo (29%) literatūra; vadinamoji *nepalankiai marksizmą bei SSRS vertinanti literatūra* ir leidiniai Lietuvos istorijos bei politikos klausimais sudarė 16%, o įvairi mokslinė literatūra – likusius 24% visų išimamų leidinių⁹⁴.

Kaip skelbė LSSR Glavlito viršininko 1941 m. kovo 24 d. ir vėlesni įsakymai, *kenksmingos literatūros iš viešo naudojimo pašalinimas turėjo būti atliekamas tokia tvarka: Pašalinta literatūra turi būti sunaikinta akto surašymo ir naikinamųjų knygų aprašymo vietoje. Naikinimas atliekamas smulkiai supiaustant ir utilizuojant, jeigu tam yra galimybių, arba sudeginant. Leisti sritinėms bibliotekoms pasilikti po du egz. pašalinamų knygų ir brošiūrų, saugojant jas tų bibliotekų specialiose saugyklose*⁹⁵. *Draudžiamųjų knygų skyrius* sąvoka bene pirmą kartą buvo paminėta dar 1940 m. liepos 25 d. Švietimo ministerijos Kultūros reikalų departamento aplinkraštyje, adresuotame viešųjų valstybinių bibliotekų vedėjams: *Išimtos knygos iki atskiro parėdymo turi būti laikomos draudžiamųjų knygų skyriuje ir niekam neduodama jomis naudotis*⁹⁶. 1941 m. gegužės 28 d. Lietuvos komunistų partijos Centro komiteto (toliau – LKP CK) biuras, nepatenkinamai įvertinęs LSSR Glavlito organizuotą knygų *valymo* darbą (mat dar ne visos bibliotekos buvusios patikrintos, be to, priekaištauta, kad išimtos knygos paliekamos bibliotekose, kad nėra specialaus jų naikinimo punkto ir kt.), be kitko, įpareigojo Švietimo liaudies komisariatą kartu su LSSR Glavlitu *organizuoti centrinėse miesto bibliotekose ir Kauno bei Vilniaus universitetuose, o taip pat*

⁹³ Ten pat, p. 29–165.

⁹⁴ Ten pat, p. 27.

⁹⁵ *L.T.S.R. vyr. literatūros ir leidyklų valdybos viršininko įsakymas Nr. 1* [spaudinys]. Kaunas, 1941 m. kovo mėn. 24 d. LYA, F. 1771, ap. 2, b. 383, lap. 77.

⁹⁶ Lietuvos Respublikos Švietimo ministerijos Kultūros Reikalų Departamentas. *Aplinkraštis Nr. 19616 viešųjų valstybinių bibliotekų vedėjams* [mašiniškasis]. Kaunas, 1940 m. liepos mėn. 25 d. Lietuvos centrinis valstybės archyvas (toliau – LCVA), F. R-762, ap. 1, b. 697, lap. 120.

prie Mokslų akademijos (iš viso 5 vietose) specialaus saugojimo skyrius išimtai literatūrai⁹⁷. Įsteigti bibliotekose specfondus iki 1946 m. kovo 15 d. dar kartą Glavlito viršininkas buvo įpareigotas jau 1945 m. vasario 16 d. vykusiame LKP CK biuro posėdyje⁹⁸. Tokie skyriai ėmė veikti 1946 m. pabaigoje Lietuvos SSR Mokslų akademijos, Vilniaus ir Kauno valstybinių universitetų ir Kauno respublikinėje bibliotekose bei Lietuvos SSR knygų rūmuose⁹⁹. LSSR Glavlito 1950 m. darbo ataskaitoje pažymėta, kad tuo metu iš viso jau veikė šeši specfondai¹⁰⁰.

Sovietų Sąjungai okupavus Lietuvą, skubiai buvo pradėta vykdyti ir vadinamoji nacionalizacija, t. y. įstatymais legalizuotas privataus ir visuomeninio turto nusavinimas. Tuo metu grėsė pavojus Lietuvos dvarų inventorių, archyvų, bibliotekų ir kitų kilnojamųjų kultūros ir meno vertybių sunaikinimui¹⁰¹. Dar 1940 m. sausio 16 d. vykusiame Vytauto Didžiojo kultūros muziejaus Tarybos posėdyje Vytautas Kazimieras Jonynas iškėlė reikalą susirūpinti Vilniaus krašto dvaruose esančiais kultūros ir meno paminklais, kurie Vilniaus kraštą atgavus, yra reikalingi skubios apsaugos ir tinkamos priežiūros¹⁰². Tų pačių metų liepos mėnesį savo veiklą pradėjo Kultūros paminklų apsaugos įstaiga (toliau – KPAĮ)¹⁰³, vadovaujama minėto V. K. Jonyno, kuri, pasitelkusi į pagalbą dailininkus Petrą Aleksandravičių, Vytautą Bičiūną, Vytautą Kairiūkštį, Joną Mackevičių, Povilą Puziną, Juozą Zikarą, Antaną Žmuidzinavičių ir kitus, rūpinosi nacionalizuotų dvarų, o taip pat ir butuose likusių be globos (represuotų, besislapsčiusių ar repatrijavusių iš Lietuvos gyventojų) kultūros paminklų registravimu bei apsauga. Vien per

⁹⁷ СНЕЧКУС, А. *Протокол Но 24. Заседания бюро Центрального комитета КП(б) Литвы от 28 мая 1941 г.* [mašinėraštis]. LYA, F. 1771, ap. 2, b. 121, lap. 10–11.

⁹⁸ СНЕЧКУС, А. *Протокол Но 31. Заседания бюро Центрального комитета КП(б) Литвы от 16 февраля 1945 года* [mašinėraštis]. LYA, F. 1771, ap. 8, b. 39, lap. 20.

⁹⁹ МАЛЫГИН, А. *Доклад о работе Главлита при Совете Министров Литовской ССР за 4-ий квартал 1946 год* [mašinėraštis]. LCVA, F. R-522, ap. 2, b. 5, lap. 20.

¹⁰⁰ МАЛЫГИН, А. *Отчётный доклад о работе Главного Управления по делам Литературы и Издательств при Совете Министров Литовской ССР за 1950 год* [mašinėraštis]. Вильнюс, 20 февраля 1951 г. LCVA, F. R-522, ap. 2, b. 15, lap. 17.

¹⁰¹ NEZABITAUSKIS-ZABITIS, A. Lietuvos kultūros ir meno turtų naikinimas. *Lietuvių archyvas: bolševizmo metai*. Kaunas, 1942, t. II, p. 75.

¹⁰² *Vytauto Didžiojo Kultūros Muziejaus Tarybos 1940 m. sausio mėn. 16 d. posėdžio protokolas Nr. 28* [rankraščio kopija]. 1940. VUB RS, F132–107, lap. 115.

¹⁰³ Apie KPAĮ veiklą plačiau žr.: KERŠYTĖ, Nastazija. Kultūros paminklų apsaugos įstaiga. *Kultūros paminklai*, 2001, nr. 8, p. 77–90.

1940 m. pirmąjį savo veiklos pusmetį KPAĮ suregistravo 449 dvarus ir paėmė į valstybės apsaugą 2 885 paveikslus, 137 skulptūras, 1 887 metalo, porceliano, stiklo ir molio dirbinius, 2 074 stilingus baldus ir 67 bibliotekas bei knygų rinkinius¹⁰⁴. 1940 ar 1941 m. laikotarpiu ši įstaiga suregistravo jau net 171-ame dvare rastas bibliotekas ir knygas¹⁰⁵. Kiek jų galėjo būti suregistruota iš viso, sudėtinga nustatyti, kadangi sąraše rastų knygų skaičius dažniausiai nurodytas spintomis, dėžėmis, skryniomis, maišais ar net kambariais. Labai apytiksliais Valerijos Vilnonytės skaičiavimais, minėtame sąraše galėjo būti suregistruotos 29 823 knygos¹⁰⁶. Galutiniai KPAĮ registracijos duomenys apie dvarus ir bibliotekas archyvuose šaltiniuose neatsispindi.

Prie šios įstaigos dar rugpjūčio mėnesį Vilniuje ir jo krašte, taip pat Kaune buvo sudarytos likusioms be savininkų knygoms rinkti, jas tvarkyti ir globoti komisijos. Pirmosios pirmininku buvo paskirtas Valstybinės Vrublevskių vardo bibliotekos vedėjas Antanas Valaitis, nariais – Vilniaus universiteto bibliotekos direktorius Vaclovas Biržiška, Vilniaus viešųjų valstybinių bibliotekų vedėjai Antanas Poška, Juozas Poška ir Lazaris Epšteinai¹⁰⁷. Antrąją komisiją sudarė: pirmininkas – Centrinės valstybinės bibliotekos vedėjas Juozas Rimantas ir nariai – Vytauto Didžiojo universiteto bibliotekos direktorius V. Biržiška ir tarnautojas Izidorius Kisinai, Centrinės valstybinės bibliotekos vedėjo padėjėjas Jonas Radzivonas ir Vinco Kudirkos vardo bibliotekos vedėjas Vincas Ruzgas¹⁰⁸. KPAĮ brigados važinėdavo po dvarus ir registruodavo, be kito turto, rastas bibliotekas bei knygas ir apie tai pranešdavo minėtoms komisijoms, o šios KPAĮ turėdavo informuoti, ką

¹⁰⁴ *Kultūros paminklų apsaugos įstaigos 1940 m. suregistruotų ir paimtų į valstybinę apsaugą kultūros ir meno paminklų statistiniai duomenys* [mašiniškis]. Kultūros paveldo centro archyvas (toliau – KPCA), F. 1, ap. 1, b. 16, lap. 225.

¹⁰⁵ *Dvaruose suregistruotų bibliotekų ir knygų sąrašas* [mašiniškis]. [1940–1941]. KPCA, F. 17, ap. 2, b. 44, lap. 124–135.

¹⁰⁶ VILNONYTĖ, Valerija. Lietuvos centrinė biblioteka 1940–1941 metais. *Tarp knygų*, 1992, lapkritis, p. 6.

¹⁰⁷ *Švietimo Ministerio J. Žiugždos įsakymas Nr. 139* [rankraštis]. Kaunas, 1940 m. rugpjūčio mėn. 13 d. Lietuvos literatūros ir meno archyvas (toliau – LLMA), F. 289, ap. 1, b. 1, lap. 23–24; Rūpinimasis bibliotekomis. *Vilniaus balsas*, 1940, rugpj. 21.

¹⁰⁸ *Švietimo Ministerio A. Venclovos įsakymas Nr. 142* [rankraštis]. Kaunas, 1940 m. rugpjūčio 16 d. LLMA, F. 289, ap. 1, b. 1, lap. 27.

numačiusios daryti su tomis knygomis¹⁰⁹. Taip pasiskirsčius darba, komisijoms nereikėjo važinėti ir rūpintis registravimu.

1940 m. liepos 25 d. *Vyriausybės žiniose* buvo paskelbtas *Kultūros paminklų apsaugos įstatymas*, kurio projektas buvo parengtas dar nepriklausomos Lietuvos laikotarpiu, tačiau nespėtas priimti ir paskelbti, todėl, suprantama, savo turiniu ir tikslais jis neturėjo nieko bendro su sovietų ideologų kultūros paminklų apsaugos nuostatomis. Kita vertus, šio įstatymo priėmimas ir KPAĮ įsteigimas leido formaliai perimti nacionalizuotas ir be globos likusias kultūros vertybes valstybės žinion. Remiantis minėtu įstatymu kultūros paminklais buvo laikytini *kilnojamieji ir nekilnojamieji daiktai, kurie dėl savo mokslinės, istorinės, meninės ar kitos reikšmės pripažįstami saugotinais*¹¹⁰. Pagal šį įstatymą ir Švietimo liaudies komisaro *Kultūros paminklams registruoti įsakymą*¹¹¹ visos įstaigos ir privatūs asmenys privalėjo suregistruoti kultūrinės, muziejinės, meninės ir mokslinės reikšmės turinčius daiktus, esančius jų žinioje, ir nusiųsti KPAĮ jų tikslų sąrašą bei aprašymą. KPAĮ tuo tikslu buvo parengusi kultūros paminklų registracijos lapus ir *Taisyklės kultūros paminklų apsaugai vykdyti*. Kaip skelbė taisyklės, kultūros paminklams buvo priskirti šie objektai: 1) proistorės laikų kultūros vietos ir radiniai; 2) istorinių laikų senovės kultūros palaikai; 3) mūro ir medžio senovinės architektūros palaikai; 4) senovinio meno ir mirusiųjų menininkų kūriniai; 5) senoviniai taikomojo meno daiktai ir 6) etnografiniai rinkiniai¹¹². Antrajai kultūros paminklų grupei buvo priskirtos *rankraštinės knygos, inkunabulai ir kitos retos knygos, senoviški knygų apdarai, daiktai su senoviniais rašmenimis ir kitais rašytiniais kalbos ženklais*^{113*}.

¹⁰⁹ VILNONYTĖ, Valerija. Lietuvos centrinė biblioteka..., p. 6.

¹¹⁰ Kultūros paminklų apsaugos įstatymas. *Vyriausybės žinios*, 1940, liepos 25, nr. 720.

¹¹¹ Švietimo Liaudies Komisaro „Kultūros paminklams registruoti įsakymas“. *Tarybų Lietuva*, 1940, spal. 30, nr. 26.

¹¹² Švietimo Liaudies Komisaro „Taisyklės kultūros paminklų apsaugai vykdyti“. *Tarybų Lietuva*, 1940, spal. 30, nr. 26.

¹¹³ Ten pat.

* Muziejų inspektorius K. Mekas, kritiškai atsiliepdamas apie minėtąjį įsakymą ir taisyklės, pagrįstai kėlė tokius klausimus: *nejaugi visos rankraštinės knygos ir aprašinėtinos? Kurių metų tokias knygas pradėti skaityti istorinėmis ir surašinėti? Nejaugi surašinėti tokias knygas nežiūrint kas jose ir kieno surašytos ar perrašytos? Ką konkrečiai reiškia išsireiškimas: „... ir kitos retos knygos?“*. Žr. MEKAS,

Nacionalizuotos ir likusios be globos bibliotekos bei atskiros knygos buvo vežamos į mokslines ir viešąsias valstybines bibliotekas, muziejus bei kitas KPAĮ bases. Be to, dar 1940 m. Lietuvos SSR Švietimo liaudies komisaras rugsėjo 12 d. įsakymu paskyrė komisiją likviduotų draugijų ir įstaigų turtui ir lėšoms perimti, paskirstyti, pareikštoms pretenzijoms ir kitiems dėl perimto turto kilusiems klausimams spręsti¹¹⁴. Pastaroji tų pačių metų spalio 4 d. posėdyje nutarė visų nebeveikiančių draugijų bibliotekas su visu joms priklausančiu inventoriumi perduoti Švietimo liaudies komisariato Suaugusiųjų švietimo valdybai¹¹⁵. Dėl šių prižasčių visoje Lietuvoje vyko didelis knygų fondų judėjimas, kuris stabdė ir sunkino jau minėtą bibliotekų fondų tikrinimą dėl *kenksmingos* literatūros ir draudžiamų knygų iš jų šalinimą. Kiek knygų 1940–1941 m. sovietų okupacijos laikotarpiu neteko įvairios paskirties bibliotekos¹¹⁶, tarp jų ir asmeninės¹¹⁷, leidyklų sandėliai ir knygynai, tyrėjų dar nėra nustatyta, tačiau viena aišku, kad praradimų būta didelių.

K. Raštas *Švietimo Liaudies Komisariato Meno reikalų valdybos viršininkui* [mašinėraštis]. [1941]. LCVA, F. R-629, ap. 1, b. 636, lap. 95.

¹¹⁴ 1940 m. rugsėjo mėn. 17 d. posėdžio protokolas Nr. 1. Nuorašas [mašinėraštis]. LCVA, F. R-762, ap. 1, b. 811, lap. 123.

¹¹⁵ 1940 m. spalio mėn. 4 dien. Švietimo Liaudies Komisariato Turtui Tvarkyti Komisijos posėdžio protokolas nr. 3 [mašinėraštis]. LCVA, F. R-762, ap. 1, b. 811, lap. 116.

¹¹⁶ Aptariamu laikotarpiu ypatingą dėmesį skiriant viešųjų bibliotekų fondų, leidyklų sandėlių ir knygynų *valymui*, mokslinės bibliotekos beveik nenukentėjo. Pavyzdžiui, tuometinių Vytauto Didžiojo ir Vilniaus universiteto bibliotekų direktorius V. Biržiška 1941 m. spalio 14 ir 27 d. raštais, adresuotais KPAĮ, informavęs, jog minėtosios bibliotekos pirmaisiais sovietinės okupacijos metais nuostolių praktiškai nepatyrusios, tik dėl karo aplinkybių nespėta susigrąžinti kitoms mokslo įstaigoms ir bibliotekoms iki tol paskolintų kelių knygų. O tuometinės Centrinės valstybinės bibliotekos laikinai direktoriaus pareigas einantis J. Rimantas 30 d. raštu KPAĮ informavęs, kad tarp sunaikinto ar kitaip dingusio turto tebuvę NKVD negrąžinti 5 laikraščių komplektai ir rusų bei žydų skaitytojų per 210 įvairaus turinio negrąžintų knygų. Žr. BIRŽIŠKA, Vac. *Raštas Kultūros Paminklų Apsaugos Įstaigai* [mašinėraštis]. Kaunas, 1941 m. spalio m. 14 d. KPCA, F. 17, ap. 2, b. 35, lap. 45; BIRŽIŠKA, Vac. *Raštas Kultūros Paminklų Apsaugos Įstaigos Viršininkui* [mašinėraštis]. Vilnius, 1941 m. spalio mėn. 27 d. Ten pat, lap. 113; RIMANTAS, J. *Raštas Kultūros Paminklų Apsaugos Įstaigai* [mašinėraštis]. Kaunas, 1941 m. spalio mėn. 30 d. Ten pat, lap. 54.

¹¹⁷ Pavyzdžiui, žymus tarpukario Lietuvos teisininkas, visuomenės ir kultūros veikėjas, buvęs politinis kalinys Zigmas Toliušis, 1941 m. birželio mėn. grįžęs iš įkalinimo vietos, savo bute, kuriame buvo apgyvendinti Valstybės saugumo liaudies komisariato (NKGB) tarnautojai, be kitų daiktų, pasigedo kelių šimtų knygų teisės klausimais ir tiek pat grožinės literatūros knygų, daugiausia rusų kalba, taip pat periodinių leidinių komplektų. 1941 m. vasario 4 d. ir birželio 11 d. KPAĮ jo bute užantspauduoti paveikslai, graviūros ir knygų spinta su meno, mokslo ir beletristinio turinio vertingomis knygomis (apie 1 000) lietuvių, vokiečių, rusų ir kitomis kalbomis liko neišgrobstyti. Tačiau KPAĮ veikloje galima išžvelgti ir neigiamų niuansų. Pavyzdžiui, įvairių medinių liaudies darbo statulėlių (20 vnt.), įstaigos paimtų į Kauno valstybinio kultūros muziejaus globą, Z. Toliušiai išėjus į laisvę ir pareikalavus jas grąžinti, jo prašymas nebuvo patenkintas. Be to, jis įtarė, kad vienas iš įstaigos darbuotojų, dalyvavęs surašant jo bute esančias kultūros vertybes, pasisavino miniatūrų iš dramblio kaulo rinkinėlį. Žr. TOLIUŠIS, Z. *Mano meno bei knygų rinkinių likimas* [mašinėraštis]. Kaunas, 1966

Karo ir nacių okupacijos metais, Vyginto Broniaus Pšibilskio duomenimis, Lietuvoje buvo sunaikinta apie 3 milijonus knygų, apie pusę milijono leidinių prarado bibliotekos¹¹⁸. R. Klimavičiaus naujausiais apytiksliais skaičiavimais, vien iš ne žydams priklausiusių Lietuvos bibliotekų ir privačių rinkinių į Vokietiją galėjo būti išvežta apie 75 000–80 000 spaudinių (daugiausia 1940–1941 m. sovietų okupacijos metais išleistų leidinių, rusų ir lenkų kalbomis bei nacių ideologiniams priešams priskirtų autorių leidinių¹¹⁹), o kartu su išvežtu žydų knyginiu paveldu šis skaičius galėjo siekti apie 195 000–200 000 spaudinių^{120*}. Tarp nacių okupacijos metais iš Lietuvos išvežtų kultūros vertybių pateko ir buvusiam XXVII knygos mėgėjų draugijos nariui advokatui Viktorui Cimkauskui priklausęs ekslibrisų rinkinys ir jo asmeninės bibliotekos, konfiskuotos iš Kauno valstybinio kultūros muziejaus, dalis¹²¹.

Situacija tapo dar chaotiškesnė J. Stalino valdymo metais, kada lygiagrečiai buvo atliekamas knygų ir masinis politinių *priešų valymas*¹²². 1944–1956 m. laikotarpiu, V. Vilnonytės duomenimis, LSSR Glavlitas sunaikino 7 343 683 egzempliorius spaudinių^{123*}. Iš leidyklų sandėlių, knygynų, bibliotekų fondų¹²⁴, taip pat ir asmeninių bibliotekų¹²⁵ buvo

metų sausio 17 d. VUB RS, F87–20, lap. 51¹, 51³–51⁴; TOLIUSIS, Zigmas. *Mano kalėjimai*. Vilnius, 1991, p. 36–37; *Zigmo Toliušio (Kaunas) byla*. KPCA, F. 17, ap. 2, b. 3 ir kt.

¹¹⁸ PŠIBILSKIS, Vygintas Bronius. Knyga ant okupantų ešafoto. Iš PŠIBILSKIS, Vygintas Bronius. *Iš Lietuvos XX a. kultūros istorijos*. Vilnius, 1997, p. 132.

¹¹⁹ Vokietmečių uždraustos platinti bei turėjusios būti išimtos iš bibliotekų fondų knygos ir periodiniai leidiniai suregistruoti K. Sinkevičiaus sudarytame suvestiniame, taip vadinamajame *juodajame sąraše*. Žr. SINKEVIČIUS, Klemensas. *Uždrausti autoriai ir leidiniai: vokietmetis (1941–1944)*. Vilnius, 1998, p. 129–190.

¹²⁰ KLIMAVIČIUS, Raimundas. *Tarp Scilės ir Charibdės...*, p. 131.

* Kultūros vertybių grobystimas buvo dviejų krypčių: 1) nacių valdžios planingai organizuotas ir nuosekliai vykdytas kultūros vertybių konfiskavimas turint ideologinių motyvų; 2) pavienių asmenų ir okupacinių institucijų vykdytas kultūros vertybių plėšikavimas tenkinat savo poreikius. Žr. Ten pat, p. 71–154.

¹²¹ Apie V. Cimkausko asmeninės bibliotekos likimą plačiau žr.: Ten pat, p. 96, 98–101, 238–239, 242–244.

¹²² KNUTH, Rebecca. *Libricide...*, p. 67.

¹²³ VILNONYTĖ, Valerija. Knygų naikinimas Lietuvoje..., p. 40.

* LSSR Glavlitas buvo surengęs dar vieną bibliotekų fondų *valymą* 1959 m. pabaigoje–1963 m., tačiau sunaikintų knygų skaičius nėra žinomas. Žr. STREIKUS, Arūnas. *Ideologinė cenzūra...*, p. 47–48.

¹²⁴ V. B. Pšibilskio duomenimis, vien iš viešųjų bibliotekų fondų 1945–1946 m. buvo pašalinta 240 000, 1947 m. – 189 000, 1948 m. – 71 000, 1949–1950 m. – 40 000, 1950–1951 m. – 50 000 antitarybinėmis, neidėjinėmis ar *pasenusiomis* pavadintų knygų. Žr. PŠIBILSKIS, Vygintas Bronius. *Knyga ant...*, p. 133–135.

šalinamos paskelbtos kaip neatitinkančios oficialiųjų ideologinių nuostatų ir *pasenusios* knygos bei periodiniai leidiniai. Tokio pobūdžio literatūrai buvo priskirta: a) *visa buržuazinėje Lietuvoje leista periodika*; b) *knygos, išleistos buržuazinės Lietuvos fašistinių ar klerikalinių organizacijų: Šaulių sąjungos, Krašto apsaugos ministerijos, Vilniui vaduoti sąjungos, Katalikų veikimo centro, jaunalietuvių, ateitininkų, pavasarininkų, Rygos lietuvių leidiniai (rusų kalba), skautų, jėzuitų, marijonų, adventistų ir kiti panašūs leidiniai*; c) *baltagvardiečių leidiniai*; d) *visa literatūra užsienio kalbomis, išskyrus klasikų veikalus*; e) *vokiečių okupacijos metais išleistos knygos*; f) *visi buržuaziniiais laikais išleisti vadovėliai ir chrestomatijos*; g) *statistiniai buržuazinio meto leidiniai*; h) *buržuaziniiais laikais išleisti jubiliejiniai leidiniai*; i) *buržuazinę ideologiją propaguojanti literatūra*; j) *religiją ir religinę ideologiją propaguojanti literatūra*; k) *kriminalinio ir pornografinio turinio knygos*; l) *juodosios magijos ir burtų knygos, sapnininkai, laiškų vadovėliai ir pan.*; m) *žemės ūkio literatūra, propaguojanti individualųjį žemės ūkį*¹²⁶. Nepriimtini stalininei vadovybei buvo ir literatūrine technika neįprasti kūriniai, nors politiškai ir buvę *teisingi*, kurie smerkti kaip *užsikrėtę vakarietišku kapitalistiniu formalizmu ir buržuaziniu nacionalizmu*¹²⁷. 1946–1954 m. laikotarpiu buvo išleisti aštuoni išimtinų iš apyvartos ar *pasenusių* leidinių sąrašai, skirti bibliotekoms ir knygų prekybos tinklams. Lietuvos Respublikoje

¹²⁵ 1944 m. spalio 26 d. A. Sniečkus, M. Gedvilas, A. Guzevičius ir J. Bartašiūnas pasirašė nurodymą, kuriuo įpareigojo visus LKP apskričių komitetų sekretorius, vykdomųjų komitetų pirmininkus, NKGB ir NKVD skyrių viršininkus nedelsiant surinkti *fašistinę* ir kitokią *antisovietinę* literatūrą (knygas, laikraščius, plakatus ir lapelius) ne tik iš mokyklų, įstaigų ir organizacijų, bet ir iš gyventojų, uždrausti ją naudoti tokiems asmeniniams tikslams, kaip įpakavimui ir pan., o asmenis, nuslėpusius ar platinančius *priešišką* literatūrą, patraukti griežton atsakomybėn. Žr. A. Sniečkaus, M. Gedvilo, A. Guzevičiaus ir J. Bartašiūno pasirašytas nurodymas LKP apskričių komitetų sekretoriams, vykdomųjų komitetų pirmininkams, NKGB ir NKVD skyrių viršininkams [mašinėraštis]. 1944 m. spalio 26 d. LYA, F. 1771, ap. 7, b. 81, lap. 35. Yra duomenų, kad 1944 m. liepos mėn.–1945 m. sausio 1 d. Vilniuje LSSR Glavlitas, be 4 visuomeninių bibliotekų, patikrino ir 8 privačias bibliotekas ir iš pastarųjų išėmė 133 knygas. Žr. ИОФФЕ, М. Доклад о работе Главлита Литовской ССР с июля 1944 г. по 1/1–1945 г. [mašinėraštis]. Вильнюс, 10/1–1945 г. LCVA, F. R-522, ap. 2, b. 1, lap. 9. Z. Toliušis atsiminimuose yra rašęs, kad advokato Antano Suginto žmona jam pasakojusi, jog Telšiuose, kur ji tuo metu mokytojavusi, buvo tikrinamos visų gyventojų knygos, kurių dauguma buvusios atimtos. Žr. TOLIUŠIS, Zigmąs. *Tadas Petkevičius (1893–1964). Lietuviškos knygos tragedija* [mašinėraštis]. Sibiras, 1953.XII. VUB RS, F87–19, lap. 275.

¹²⁶ Cituota iš: PŠIBILSKIS, Vygintas Bronius. Knyga ant..., p. 134.

¹²⁷ MISIŪNAS, Romualdas; ir TAAGEPERA, Reinas. *Baltijos valstybės: priklausomybės metai, 1940–1980*. Vilnius, 1992, p. 123.

išleistos knygos ir apie 90% to meto periodinių leidinių buvo patalpinti pirmiau minėtose bibliotekose įsteigtuose specfonduose, prie kurių mokslininkai galėjo prieiti tik gavę leidimus.

Reikia pažymėti, kad nemažai rankraštinio ir spausdintinio paveldo išteklių nuostolių buvo patirta vykdant gyventojų mainus. 1941 m. sausio 10 d. tarp Sovietų Sąjungos ir Vokietijos vyriausybių buvo pasirašyta sutartis dėl Vokietijos piliečių ir vokiečių tautybės asmenų perkėlimo iš Lietuvos į Vokietiją, taip pat dėl Lietuvos piliečių bei lietuvių, rusų ir baltarusių tautybės asmenų perkėlimo iš Vokietijos į Lietuvą, o 1944 m. rugsėjo 22 d. tarp Lietuvos vyriausybės ir Lenkijos tautinio išsivadavimo komiteto – sutartis dėl lietuvių evakavimo iš Lenkijos teritorijos ir Lenkijos piliečių evakavimo iš Lietuvos teritorijos. Pagal šias sutartis repatriantai su savimi galėjo pasiimti nustatytą kiekį leidžiamo išsivežti turto. Vokiečių repatriacijos metais, norintys išsivežti kultūros vertybes, remiantis pirmiau minėtu *Kultūros paminklų apsaugos įstatymu*, turėjo gauti KPAĮ leidimą. Repatrijuojantiems asmenims leidimus išsivežti knygas duodavo minėtosios įstaigos darbuotojas istorikas Zenonas Ivinskis. Leidimų išdavimas nebuvo labai varžomas ir kai kuriems asmenims buvo suteikiama teisė išsivežti knygas ir bibliotekas¹²⁸. Buvo atvejų, kai repatriantai ir nelegaliais būdais bandydavo į Vokietiją išvežti kultūros vertybes, t. y. be leidimų ar net specialiai supirkinėdami kultūros ir meno vertybes, ir kai kuriems jų tai pavykdavo padaryti¹²⁹.

Kultūros vertybių pervežimu iš Lietuvos (daugiausia Vilniaus) į Lenkiją rūpinosi 1944 m. gruodžio mėn. specialiai tuo reikalu įkurtas, savo darbą vykdamas slapta, Lenkijos vyriausybės vyriausiojo įgaliotinio repatriacijai Lietuvos teritorijoje įstaigos Kultūros skyrius, kurio svarbiausios darbo kryptys buvo rinkti, apibendrinti ir perduoti informaciją Varšuvai apie bibliotekų, archyvų ir muziejų fondus; palaikyti ryšius su lenkais, siekiant jiems padėti išsivežti kultūros vertybes arba jas perimti; rinkti ir supirkti kultūros vertybes

¹²⁸ VILNONYTĖ, Valerija. Lietuvos centrinė biblioteka..., p. 7.

¹²⁹ KLIMAVIČIUS, Raimundas. *Tarp Scilės ir Charibdės...*, p. 52.

bei jas išsiųsti į Lenkiją¹³⁰. Nemažai kultūros vertybių, tarp jų knygų (pavyzdžiui, 1945 m. gegužės 5 d.–1946 m. gegužės 21 d. laikotarpiu jų buvo nupirka už daugiau kaip 151 000 rub.), buvo supirka iš privačių asmenų (Lenkijos valstybinės institucijos tam reikalui skyrė per 1 mln. zlotų), kuriems pardavimas kartais buvo tapęs net verslu, taip pat iš antikvariatų¹³¹. Be to, Kultūros skyriaus darbuotojai repatrijuojančius asmenis ragino pasiimti kultūros vertybių kuo daugiau, tikindami, kad jos turį didelę materialinę ir kultūrinę vertę¹³². Tuometinė Lietuvos vadovybė kultūros vertybių išvežimo praktiškai nevaržė. Lenkų repatriacijos padarinius Vilniaus knygų rinkai Zigmas Toliušis savo atsiminimuose apibendrino taip: *Šiandien [1945 m. pab.] Vilnius jau nebegali didžiuotis nei savo amžiais krautais knygų lobynais nei pasigirti savo gausiais knygynais, antikvarijatais bei bukinistais. Sena knyga Vilniuje tapo toks pat retas ir sunkiai užtinkamas svetys, kaip ir šiuo metu visos kitos prekės tame mieste*¹³³. Kita vertus, tas pats atsiminimų autorius tiek Antrojo pasaulinio karo, tiek ir vokiečių bei lenkų repatriacijų sukeltose sumaištyse išvelgė ir pozityvių niuansų, atvėrusių puikių galimybių vietos kolekcininkams pigiai įsigytais artefaktais pagausinti savo kolekcijas. Antai, kaip jis pažymėjęs, vilniškiams nuskurdus, šie ėmė išsipardavinėti ir *rinkoje (komiso krautuvėse) pasirodė daugybė per kelias generacijas sukauptų meno dalykų bei senienų, kurias galima buvo įgyti už pigią kainą*, be to, ir į turgavietes žmonės atnešdavę už grašius parduoti *pripuolamai įgytus ar pagrobtus daiktus*, tarp kurių pasitaikydavę seno porceliano, retų knygų ir kitų vertingų daiktų¹³⁴.

Grobstytas ir kitais būdais niokotas sulaikytų, suimtų, nuteistų, ištremtų, besislapsčiusių ir 1944 m. vasarą emigravusių į Vakarus¹³⁵ Lietuvos gyventojų

¹³⁰ STRAVINSKIENĖ, Vitalija. *Tarp gimtinės ir tėvynės: Lietuvos SSR gyventojų repatriacija į Lenkiją (1944–1947, 1955–1959 m.)*. Vilnius, 2011, p. 231–232.

¹³¹ Ten pat, p. 236–238.

¹³² Ten pat, p. 238.

¹³³ TOLIUŠIS, Zigmas. *Vilniaus knygynai ir bukinistai (1939–1940 m.)* [mašinėraštis]. Kaunas, 1945 m. galas. VUB RS, F87–20, lap. 96.

¹³⁴ LIEPAITĖ, Inga. Zigmas Toliušis apie kolekcionavimą, bibliofilus ir kolekcininkus. *Knygotyra*, 2011, t. 57, p. 275.

¹³⁵ Šaltinių liudijimu, kai kuriems lietuvių inteligentams, apleidžiant Lietuvą, pavykę išsivežti ir savo turtingas asmenines bibliotekas. Pavyzdžiui, 1946 m. rugsėjo 24 d. laiške, adresuotame Albertui

turtas, tarp jų knygos ir asmeninės bibliotekos. Arvydas Anušauskas sulaikytų ir suimtų asmenų bei jų šeimų apiplėšimus įvardijo net kaip vieną iš sovietinio saugumo veiklos *sričių*¹³⁶. Pagal Sovietų Sąjungoje galiojusius teisinius dokumentus suimtųjų, kurie buvo kaltinami pagal Baudžiamojo kodekso straipsnius, numatančius turto konfiskavimą, jis būdavo konfiskuojamas iš karto po Karinio tribunolo ar Ypatingojo pasitarimo priimto nuosprendžio. Tuo tarpu okupuotoje Lietuvoje, ypač 1944–1945 m., sulaikytų ir išsiųstų į filtravimo ir patikrinimo lagerius bei suimtų ir įkalintų Gulago lageriuose asmenų turtas ir butai patekdavo į Vidaus reikalų (toliau – NKVD) ir Valstybės saugumo (toliau – NKGB) liaudies komisariatų žinią ir būdavo paimami *laikinam naudojimui*¹³⁷. Į nuteistų asmenų konfiskuojamą turtą kartu patekdavo ir jų asmeninės bibliotekos, be to, J. Stalino valdymo metais už namuose laikomą ar platinamą *kontrrevoliucinio* turinio literatūrą jos savininkams buvo skiriamos griežtos bausmės. Kaip numatė, pavyzdžiui, 1951 m. Lietuvos teritorijoje veikusio *RTFSR baudžiamojo kodekso* vienas iš straipsnių, literatūros, *skatinančios nuversti, pakirsti ar nusilpninti Tarybų valdžią arba padaryti atskirus kontrrevoliucinius nusikaltimus*, platinimas, gaminimas ar laikymas namuose buvo įvardijamas kaip valstybinis kontrrevoliucinis nusikaltimas ir už tai buvo skiriamas laisvės atėmimas ne trumpesniam kaip šešių mėnesių laikotarpiui¹³⁸. Tačiau iš tikro, pritaikius dar ir kitus kodekso straipsnius, baudžiama buvo kur kas griežčiau. Pavyzdžiui, 1952 m. liepos 26 d. Lietuvos geležinkelio linijinio teismo sprendimu vilniškis Nikolajus Arsenjevas, kuris, apklausiamas ne kartą pažymėjęs esąs paprasčiausias knygų mylėtojas, buvo nuteistas 10 metų pataisos darbų lageryje, konfiskuojant visą jam priklausiusį turtą, vien už tai, kad vokiečių okupacijos metais, gyvendamas

Geručiu, inžinierius, architektas, kultūrininkas Algirdas Mošinskis rašė: *Pavyko man tiesiog stebuklingu būdu išvežti iš Lietuvos vagoną knygų, tai yra žymią dalį mano bibliotekos, iš ko dabar ir gyvename*. Žr. MOŠINSKIS, A. *Laiškas Gaižučiui [turi būti – A. Geručiu]* [mašinėraštis]. 24.9.1946. 1 lap. VUB RS, F155–588. Poeto Henriko Radausko žmona Vera Radauskienė vienai savo bičiulių Onai Jakutienei yra rašiusi, jog Mošinskiai į Vieną atsivežę 8 000 tomų biblioteką ir daug kitų dalykų. Žr. Veros Radauskienės laiškas Onai Jakutienei. Berlynas, 26.11.44. *Metmenys*, 2005, nr. 85, p. 19.

¹³⁶ ANUŠAUSKAS, Arvydas. *Teroras: 1940–1958 m.* Vilnius, 2012, p. 229.

¹³⁷ Ten pat, p. 229–230.

¹³⁸ *RTFSR baudžiamasis kodeksas: veikiąs Lietuvos TSR teritorijoje: oficialus tekstas su pakeitimais* 1951 m. liepos 1 dieną su pastraipsniui susistemintos medžiagos priedu. Vilnius, 1952, p. 37–38.

Lietuvos SSR teritorijoje, įsigijo ir saugojo savo namuose šešis Berlyne leisto *kontrrevoliucinio* laikraščio rusų kalba *Naujas žodis* egzempliorius, kuriuos minėtų metų balandžio 12 d. jis perdavęs paskaityti vėliau jį įskundusiam P. A. Bobryševui, be to, jis turėjęs 23 *kontrrevoliucinio* turinio knygas ir 20 *antisovietinio* turinio žurnalo lenkų kalba *Musé* numerių, kurie buvo surasti jo namuose dar to paties mėnesio 26 d. atlikus kratą¹³⁹. N. Arsenjevo konfiskuotą turtą, be kitko, sudarė 6 323^{140*} knygos, kurios Vilniaus miesto vykdomojo komiteto finansų skyriaus sprendimu neatlyginamai atiteko Lietuvos SSR mokslų akademijos bibliotekai, dalį knygų (1 462) dar tų pačių metų lapkričio 1 d. aktu¹⁴¹ perdavusios Vilniaus universiteto mokslinei bibliotekai, ir paveikslai, kurie, *kaip turintys meninės vertės*, taip pat neatlyginamai atiteko dailės muziejui¹⁴². Atsižvelgiant į tai, jog N. Arsenjevas, nors ir žinojęs, kad jo turima literatūra yra *antisovietinė*, tačiau ją, kaip pažymima, saugojęs *kaip meninę vertybę, neturėdamas kokio nors kontrrevoliucinio kėslo*¹⁴³, 1957 m. sausio 25 d. SSRS Aukščiausiojo teismo plenumo nutarimu jo baudžiamoji byla buvo nutraukta ir po rehabilitacijos jam buvo gražintas visas konfiskuotas turtas¹⁴⁴, išskyrus knygas¹⁴⁵, nes, pavyzdžiui, Vilniaus universiteto mokslinei bibliotekai visos *beglobės knygos*, dažniausiai konfiskuotos iš areštuotų ir nuteistų asmenų, būdavo perduodamos per Vilniaus miesto vykdomojo

¹³⁹ Приговор именем Союза Советских Социалистических Республик 26 июля 1952 года Линеинный суд Литовской железной дороги [mašinarštis]. LYA, F. K-1, ap. 58, b. P-7477 (SB), lap. 50.

¹⁴⁰ NAUJALIS, S. Raštas Vilniaus valstybinio V. Kapsuko universiteto rektoriui drg. J. Kubiliui [mašinarštis]. 1968 m. kovo mėn. 15 d. VUB RS, F47–2808.

^{140*} N. Arsenjevo žmona Galina Arsenjeva 1966 m. raštu kreipdamasi į LSSR KGB pirmininką, aiškiai perdėdama, knygų skaičių padidino net iki 30 tūkstančių tomų. Žr. G. Arsenjevos raštas LSSR KGB pirmininkui Alfonsui Randakevičiui [mašinarštis]. 1966. LYA, F. K-1, ap. 58, b. P-7477, lap. 238.

¹⁴¹ Aktas [mašinarštis]. Vilnius, 1952 m. lapkričio mėn. 1 d. VUB RS, F47–2808.

¹⁴² Vilniaus miesto vykdomojo komiteto finansų skyriaus raštas Lietuvos geležinkelio linijiniams teismui [mašinarštis]. Vilnius, 1952 m. spalio 4 d. LYA, F. K-1, ap. 58, b. P-7477, lap. 216.

¹⁴³ Заключение (по архивно-следственному делу) [mašinarštis]. Вильнюс, 26 июня 1954 года. Ten pat, lap. 218.

¹⁴⁴ Remiantis Lietuvos SSR Ministrų tarybos 1957 m. kovo 5 d. nutarimu, teisę atgauti konfiskuotą turtą turėjo asmenys, kurių tremtis buvo panaikinta kaip nepagrįsta ir kurie dėl turto gražinimo, pateikdami konfiskuoto turto surašymo dokumentus, kreipdavosi nepraėjus 6 mėnesiams po paleidimo dienos. Žr. PREIKŠAS, K. Lietuvos KP CK biuro nutarimu sudarytos komisijos tarnybinis pranešimas apie išskeldintų už Lietuvos SSR ribų specialiųjų tremtinių bylų svarstymo būklę 1958 m. gegužės 1 d. Iš Lietuvos gyventojų trėmimai 1941, 1945–1952 m.: dokumentų rinkinys. Vilnius, 1994, p. 420–421.

¹⁴⁵ N. Arsenjevas 1957–1965 m. laikotarpiu, o po mirties jo žmona G. Arsenjeva net iki 1975 m. daug kartų kreipėsi į įvairias valstybines įstaigas, prašydamai gražinti knygas ar jų vertę atitinkančią pinigų sumą.

komiteto finansų skyrių, nenurodant buvusių savininkų pavardžių, ir patekdavo į fondus ne kaip atskiros kolekcijos, bet išsisklaidydavo po įvairius fondus¹⁴⁶, todėl, knygose nesant nuosavybę žyminčių ženklų, praktiškai buvo neįmanoma nustatyti jų savininkų ir jiems gražinti knygų. Kiek palankesnio likimo susilaukė vilniško Juozo Girdvainio, pasitraukusio iš Lietuvos 1941 m., be priežiūros likusi asmeninė biblioteka, susidedanti iš daugiau kaip 2 000 knygų. Dalis jo knygų vokiečių okupacijos metais taip pat patekusi į Vilniaus universiteto mokslinę biblioteką. 1949 m. pabaigoje knygų savininkas kreipėsi į bibliotekos direktorių su prašymu gražinti jam priklausiusias knygas lietuvių kalba. Iš 116 (257 tomų) pareikalautų J. Girdvainiui buvo gražinti 92 leidiniai, kadangi jie turėjo jo parašus ir autografus^{147*}.

Vadinamajam *laikinam naudojimui* dažnai atitekdavo butai ir juose esantis turtas, įvairiausiomis aplinkybėmis likę be savininkų globos. Antai Švietimo liaudies komisaro pavaduotoja Michalina Meškauskienė 1944 m. rugsėjo 28 d. pranešimu kreipėsi į LSSR liaudies komisarų tarybos pirmininką M. Gedvilą, informuodama šį, kad dramaturgo Vinco Adomėno *teatrinę ir psichologinę biblioteką per 1000 tomų knygų yra užvaldęs VSLK [=NKGB] tarnautojas*, kuris tame bute pats negyvenąs, bet apgyvendinęs savo draugus ir *baigia <...> biblioteką išnešioti*¹⁴⁸. Pats V. Adomėnas tų pačių metų spalio 25 d. pareiškime, adresuotame Švietimo liaudies komisariato Bibliotekų ir muziejų skyriui, pažymėjęs, jog frontui priartėjus prie Vilniaus, jis išvežęs savo šeimą į tėviškę ir įvykiams susiklosčius, grįžti nebespėjęs, todėl karo veiksmų metu butas likęs be priežiūros, o jam sugrįžus, radęs ant buto durų užrašą *Zaniato NKGB LSSR*. Patekęs į butą, iš savo 15 metų kaubtos bibliotekos, susidėjusios iš 1 000 tomų (*joje buvo speciali teatrinė (pirmon*

¹⁴⁶ TORNAU, J. *Raštas Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo Sekretoriui drg. St. Naujaliui* [mašinėraštis]. 1972 m. balandžio 7 d. VUB RS, F47–2808; KUBILIUS, J. *Raštas Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo Sekretoriui drg. S. Naujaliui* [mašinėraštis]. 1972 m. rugpiūtis. Ten pat.

¹⁴⁷ GIRDVAINIS, Juozas. *Pareiškimas Vilniaus Valstybinio Universiteto Bibliotekos Direktoriui drg. Vladimirovui* [rankraštis]. Vilnius, 1949 m. gruodžio mėn. 12 d. 6 lap. VUB RS, F47–138 (VUA).

* Galėjo būti, kad J. Girdvainiui negražinti leidiniai tuo metu buvo saugomi bibliotekos specfonde.

¹⁴⁸ Švietimo liaudies komisaro pavaduotojos M. Meškauskienės pranešimas Lietuvos Tarybų Sąjungos Respublikos Liaudies Komisarų Tarybos Pirmininkui Drg. Gedvilui [mašinėraštis]. 1944 rugsėjo 28. LCVA, F. R-754, ap. 4, b. 108, lap. 22.

eilėn dramaturgijos teorija, vaidyba, režisūra, teatro istorijos ir daug pjesių), literatūros teorijos klausimams skirta, filosofijos, psichologijos, liuanistikos ir kt. lietuvių, rusų, anglų, prancūzų, vokiečių, lenkų kalbom literatūra), pastebėjęs belikusius Levo Tolstojaus ir Johano Volfgango Gėtės raštų rinkinius ir apie 20–30 paskirų beletristikos knygų¹⁴⁹. Tokių pareiškimų ir skundų apie įvairių valstybinių įstaigų tarnautojų, apgyvendintų be priežiūros likusiuose butuose, grobstomas ir kitaip niokojamas asmenines bibliotekas yra išlikęs ne vienas¹⁵⁰. 1944 m. liepos mėn. Švietimo liaudies komisariato nurodymu visos be savininkų likusios asmeninės bibliotekos, kurioms grėsė sunaikinimo pavojus, turėjo būti perduotos valstybinėms bibliotekoms ar joms bent pranešta, kur yra knygų be globos¹⁵¹. Apie 35 000 knygų iš griuvėsių ir apleistų butų išgelbėjo bibliotekininkai, jas perduodami bibliotekoms¹⁵². Tokiu būdu jų pastangomis Vilniuje, dar tebevykstant karo veiksmams, buvo išgelbėtos ir išsaugotos rašytojų Jeronimo Cicėno bei Eugenijaus Matuzevičiaus, režisieriaus Jurgio Blekaičio, profesoriaus Juozo Jurginio ir kitų asmeninės bibliotekos¹⁵³.

Apiplėšimai lydėjo ir tremtinius, nors jų turto tariamai apsaugai užtikrinti dar prieš vykdant masinius 1941 m. birželio mėn. trėmimus buvo parengta speciali instrukcija, draudžianti iš jų atiminėti kokius nors daiktus¹⁵⁴. Tačiau tremiami asmenys neretai buvo atvirai apiplėšiami dar jiems esant jų pačių butuose ar jau stotyse. Plėšimų būta dviejų rūšių: nelegaliai apiplėšiant, t. y. aukštesnei vadovybei nežinant, ir apiplėšiant pačios NKVD vadovybės

¹⁴⁹ ADOMĖNAS, Vincas. *Pareiškimas Švietimo Liaudies Komisariato Bibliotekų ir Muziejų Skyriui dingusios bibliotekos reikalu* [mašinarštis]. Vilnius, 1944.X.25. LCVA, F. R-754, ap. 4, b. 108, lap. 54.

¹⁵⁰ Pavyzdžiui, dar yra išlikusių žinių, kad buvo užgrobtos ir niokojamos pedagogų Vaclovo Čižiūno ir Marcelino Šikšnio, prof. Jono Pajaujo, kunigų dr. Aleksandro Lėvano ir Alfonso Lipniūno, Al. Degūno, redaktoriaus Vlodo Tiškaus, istoriko dr. Antano Kimsos ir kt. asmeninės bibliotekos. Žr. Tą pačią bylą.

¹⁵¹ PŠIBILSKIS, V. *Lietuvos KP veikla, vystant ir tobulinant respublikos miestų kultūros-švietimo įstaigų darbą 1945–1958 m.*: disertacija istorijos mokslų kandidato laipsniui įgyti [mašinarštis]. Vilnius, 1972. VUB RS, F76–1584, lap. 33.

¹⁵² POŠKA, A. *Iš dvasinės kultūros lobyno veiklos (Žodis apie knygą ir bibliotekininkus)* [mašinarštis]. 1945 m. kovo mėn. LLMA, F. 476, ap. 1, b. 2, lap. 42.

¹⁵³ Ten pat, lap. 43.

¹⁵⁴ SSRS valstybės saugumo liaudies komisaro pavaduotojas I. Serovas. Antisovietinių elementų išskeldinimo iš Lietuvos, Latvijos ir Estijos operacijos instrukcija. Maskva, [1941]. Iš *Lietuvos gyventojų trėmimai...*, p. 14–20.

iniciatyva¹⁵⁵. Oficialių tremiamųjų apiplėšimų apiplėšto turto turinys atsispindi atitinkamose kvitų knygelėse, į kurias operatyvinės grupės surašydavo viską, kas iš tremiamųjų būdavo paimama; plėšiamos buvo, be brangių ir vertingų daiktų (žiedų, laikrodžių, stalo įrankių ir kt.), pašto ženklų kolekcijos, albumai, atskiros pašto ženklų dėžutės, litų kolekcijos, monetos, medaliai ir kt.¹⁵⁶ Manoma, jog kai kurie trėmimus vykdę asmenys, pasisavindami tremiamiesiems lietuvių inteligentams priklausiusias knygas, tokiu būdu kaupė savas asmenines bibliotekas¹⁵⁷. Baigiantis 1941 m. birželio mėn. vykdytiems masiniams trėmimams, buvo parengta ištremtų asmenų palikto turto apskaitos ir realizavimo instrukcija, kurioje, kaip konfiskuotinas turtas, be kitų kilnojamųjų ir nekilnojamųjų turtų, buvo nurodyti ir vertingi paveikslai bei bibliotekos, kurios turėjo būti surašytos, įvertintos ir perduotos finansų skyriams realizuoti¹⁵⁸. Knygos buvo plėšiamos net ir iš kalėjimuose mirusiųjų, nukankintųjų ar sušaudytųjų. Antai LSSR Valstybės saugumo ministerijos (toliau – MGB) A skyriaus viršininko sprendimu SSRS MGB A skyriaus viršininko žinion buvo perleisti už *kontrrevoliucinį nusikaltimą* sušaudytam Zenonui Blynui priklausę enciklopedijos italų kalba 36 tomai¹⁵⁹.

Esant tokiai situacijai, tiek 1940–1941 m. sovietų ir 1941–1944 m. nacių okupacijų, tiek pokario stalinizmo laikotarpiais Lietuvoje, kaip ir kitose socialistinio bloko šalyse, bibliofilijos, vienos iš kultūros veiklos formų, raiškiai sąlygos buvo ypač menkos ir galimybės ribotos. Bibliofilija tuo metu imta traktuoti kaip *anachronizmas* – ne tik kaip kažkoks nenaudingas, bet net ypač pavojingas reiškinys naujos politinės sistemos *statymo* periodu¹⁶⁰, o žodis

¹⁵⁵ RODZIUS, Vl. Bolševikų plėšikavimai lietuviams tremiant. *Lietuvių archyvas: bolševizmo metai*. Vilnius, 1943, t. IV. p. 297.

¹⁵⁶ Ten pat, p. 299.

¹⁵⁷ MIŠKINIS, Algimantas. *Mano kolekcija: ką ir kaip surinkau, naudočiau, dovanojau...* Vilnius, 2007, p. 19.

¹⁵⁸ LSSR liaudies komisarų tarybos pirmininkas M. Gedvilas, LSSR saugumo liaudies komisaras P. Gladkovas, LKP(b) CK sekretorius I. Meskupus. Telefonograma dėl NKGB ištremtų iš Lietuvos asmenų turto apskaitos ir realizavimo. 1941 m. birželio 17 d. Iš *Lietuvos gyventojų trėmimai...*, p. 49.

¹⁵⁹ LSSR MGB „A“ skyriaus viršininko Grišino raštas SSRS MGB „A“ skyriaus viršininkui Gercovskiiui [mašinėraštis]. 1948 m. gegužės 8 d. LYA, F. K-15, ap. 1, b. 51, lap. 24.

¹⁶⁰ DUNIN, Janusz. Bibliophilism: Central European perspective. *Knygotyra*, 2002, t. 38, p. 10.

bibliofilas igavo bene plūstamąjį atspalvį: *bibliofilas – praeities socialinė atgyvena, buržujus*¹⁶¹.

Šiuo laikotarpiu spaudoje tebebuvo aktualūs ir toliau plėtoti dar nepriklausomoje Lietuvoje veikusios XXVII knygos mėgėjų draugijos narių pradėti kelti ir spręsti knygos kultūros bei jos estetinės išvaizdos klausimai¹⁶². Suprantama, pirmiausia dėmesys buvo kreipiamas į taip vadinamųjų pažangiųjų, t. y. sovietinę sistemą ar J. Staliną šlovinančių, autorių kūrinį meninį apipavidalinimą. Straipsniuose gana kritiškai atsiliepta apie to meto knygos estetinę būklę, priekaištauta dėl jos prastos popieriaus kokybės, netinkamų įrišimų ir viršelių, leidybinio broko, turinio ir apipavidalinimo neatitiktums ir kt. Kaip jau devintojo dešimtmečio pradžioje konstatavo Romualdas Misiūnas ir Reinas Taagepera, iš *europietiško ketvirtojo dešimtmečio Baltijos valstybių išeinančių knygų apipavidalinimas [tada] sugrįžo į XIX amžių*¹⁶³. Jau aptariamam laikotarpiu, tiek 1940–1941 m., tiek pokariu, turint ideologinių ketinimų ir siekiant *humanizuoti totalitarinę sistemą*¹⁶⁴, be to, pabrėžti liaudies imlumą kultūrai, buvo pradėta plėtoti masinė liaudies kūryba: imti kurti liaudies chorai, liaudies instrumentų ansambliai, šokių kolektyvai, rengti masines dainų šventes.

Apie šeštojo dešimtmečio vidurį, po J. Stalino mirties, Lietuvos kultūroje ėmė ryškėti tam tikri pokyčiai. Imta palankiau vertinti ir atsivėrė prielaidų aktualinti anksčiau ignoruotą kūrybinį lietuvių palikimą, nepamirštant jo savaip interpretuoti¹⁶⁵. Toliau siekta, ypač nuo septintojo dešimtmečio, sovietinės Lietuvos kultūros pagrindu kurti vadinamąją liaudies kultūrą ir

¹⁶¹ ПЕТРИЦКИЙ, В. А. Отечественное библиофильство – век двадцатый..., с. 119.

¹⁶² RUZGAS, V. Daugiau meilės ir kultūros mūsų knygai. *Tarybų Lietuva*, 1945, gruod. 29; SOLOMINIENĖ, L. Gerinkime tarybinės knygos produkciją. Ten pat, 1946, rugpj. 23; VENCLOVA, A. Dėl knygų apipavidalinimo. *Literatūra ir menas*, 1946, rugs. 1, p. 2; ŽUKAUSKAS, A. Makulatūra knygynų vitrinose. Ten pat, 1946, rugs. 29, p. 6; MATULAITIS, A. Sužalotos knygos. Ten pat, 1948, vas. 4, p. 4; Už aukštą mūsų knygos meninį ir idėjinį lygį: respublikinis leidyklų darbuotojų pasitarimas. Ten pat, 1948, liepos 3, p. 2; SIRIJOS GIRA, V. Knygų apipavidalinimo reikalu. Ten pat, 1948, rugpj. 10, p. 3; JONAITYTĖ, A. Pasitarimas dėl meninio knygų apipavidalinimo. Ten pat, 1950, spalio 29; Knyga turi būti graži [vedamasis]. Ten pat, 1953, rugs. 20, p. 1 ir kt.

¹⁶³ MISIŪNAS, Romualdas; ir TAAGEPERA, Reinas. *Baltijos valstybės...*, p. 123.

¹⁶⁴ PŠIBILSKIS, Vy gintas. Kultūrinio švietimo įstaigos 1940–1941 metų ir pokario ideologinėje situacijoje. Iš *Mintys apie Lietuvos komunistų partijos kelią*. Vilnius, 1989, p. 212.

¹⁶⁵ STREIKUS, Arūnas. Sovietų valdžios kultūros politikos pokyčiai. Iš *Lietuva, 1940–1990...*, p. 561–562.

plėtoti masinius renginius. Antai 1962 m. birželio 4 d. LKP CK biuras priėmė nutarimą, kuriuo remiantis buvo numatytos priemonės, kaip organizuoti ir panaudoti žmonių laisvalaikį ideologiniam auklėjimui, turėjusios padėti jiems ugdyti ir įtvirtinti *kolektyvizmo* jausmą. LKP miestų ir rajonų komitetai buvo įpareigoti organizuoti meno saviveiklos koncertus, sporto varžybas, turistinius žygius ir ekskursijas bei rengti masines šventes (jaunimo festivalius, dainų, derliaus), Lietuvos SSR Kultūros ministerijai pavesta, kad jos žinioje esančios kultūros ir švietimo įstaigos (bibliotekos, kultūros namai, klubai) savaitgaliais rengtų *įdomius, patrauklius kultūrinius masinius renginius*, knygų prekybos valdyba ir respublikinė *Sojuzpečiat* direkcija – išplėstų *knygų ir periodinių leidinių pardavimą darbo žmonių užmiesčio poilsio vietose, organizuotų kilnojamosius knygų ir spaudos pardavimo punktus*¹⁶⁶.

Aptariamam laikotarpiu pagyvėjusioje kultūrinio gyvenimo atmosferoje ėmus rasti ryšių su užsieniu, aktuali sovietų ideologų kultūros politikos baru tapo Vakarų kultūrinės įtakos ribojimas¹⁶⁷. Dar 1958 m. spalio 15 d. paštu į Lietuvą iš užsienio gaunamos ir į užsienį siunčiamos literatūros lietuvių kalba kontrolė buvo pavesta LSSR Glavlitui ir Vilniuje buvo atidarytas cenzoriaus punktas šiai kontrolei vykdyti¹⁶⁸. Iki tol nuo 1948 m. šį darbą SSRS Ministrų tarybos pavedimu atliko SSRS Glavlitas Maskvoje, kuris didžiąją dalį gaunamos vadinamosios antitarybinės literatūros lietuvių kalba sunaikindavo ir tik dalį leidinių išsiųsdavo informacijai LKP CK. Į Lietuvą iš užsienio gaunamą literatūrą lietuvių kalba LSSR Glavlitas paskirstydavo taip: 1) vadinamuosius pažangius leidinius praleisdavo bendram naudojimui; 2) politiškai ir idėjiškai *kenksmingus* leidinius pažymėdavo vienu šešiakampiu ir perduodavo į bibliotekų specfondus¹⁶⁹; 3) ypač *antisovietinio* turinio leidinius

¹⁶⁶ LKP CK biuro nutarimas dėl darbo žmonių poilsio organizavimo ir jo panaudojimo ideologiniam auklėjimui. Vilnius, 1962 m. birželio 4 d. Iš *Lietuvos kultūra...*, p. 296–300.

¹⁶⁷ Pagrindiniai sovietų valdžios kultūrinės politikos bruožai Lietuvoje 1940–1990 m. Ten pat, p. 19.

¹⁶⁸ SSRS GLAVLITO viršininko P. Romanovo raštas LKP CK pirmajam sekretoriui A. Sniečkui dėl išseivijos literatūros kontrolės. Maskva, 1958 m. liepos 31 d. Ten pat, p. 266–267.

¹⁶⁹ Teisę gauti apriboto naudojimo leidinius nuo 1961 m. birželio 5 d. turėjo Partijos istorijos institutas, KGB, Mokslų akademijos ir Respublikinės bibliotekų specfondai, nuo 1972 m. rugpjūčio 18 d. – ir LSSR užsienio reikalų ministerija.

pažymėdavo dviem šešiakampiais ir konfiskuodavo¹⁷⁰. Be to, Valstybės saugumo komiteto (toliau – KGB) įskaitoje buvusių Lietuvos gyventojų ir kitų šalių piliečių tiek siunčiamų, tiek gaunamų laiškų, banderolių bei siuntinių kontrolę vykdė ir pats KGB. Pavyzdžiui, vien 1971 m. iš viso buvo konfiskuota 900 kolekcininkų siųstų laiškų, banderolių ir siuntinių¹⁷¹. Nuo septintojo dešimtmečio vidurio ėmė formuotis vadinamosios *naujosios knygnešystės*¹⁷² tipas. Į Lietuvą vis dažniau atvykstantys išeivijos kultūros veikėjai pradėjo atvežti knygų, daugiausia grožinės literatūros, kuria aprūpindavo pažįstamus rašytojus, dailininkus ir mokslininkus¹⁷³. Tokia *knygnešystė* tęsėsi iki pat tautinio išsivadavimo judėjimo laikų. Dar vienas kelias gauti knygų iš užsienio šalių buvo per Lietuvos kultūrinių ryšių su tautiečiais užsienyje draugiją *Tėviškė*, įsteigtą 1964 m. ir maždaug nuo 1986 m. tapusią bene vienintele įstaiga, gaudavusia išeivijos paštą^{174*}.

Anot Januszo Dunino, po J. Stalino mirties prasidėjęs sistemos liberalėjimas tapo paskata atgimti bibliofilų judėjimui socialistinio bloko šalyse. Apskritai, kaip jis pažymėjo, bibliofiliją sovietmečiu charakterizavo dvi skirtingos tendencijos: 1) bandymai individualiai priešintis oficialiajai knygų leidybos ir cenzūros politikai, nelegaliai įsigyjant ir saugant sovietų ideologų draudžiamus ir naikinamus leidinius; 2) pastangos įrodyti, kad knygų meilė socializmui grėsmės nekelia, priešingai – bibliofilija, kaip kultūrinė veikla, galinti net padėti jo kūrimui, pavyzdžiui, rašant tam tikrus veikalus apie

¹⁷⁰ Teisę gauti konfiskuotus leidinius nuo 1961 m. birželio 5 d. turėjo Partijos istorijos institutas ir KGB, nuo 1972 m. rugpjūčio 18 d. – ir LSSR užsienio reikalų ministerija, nuo 1981 m. birželio 30 d. – ir Mokslų akademijos bibliotekos specfondas.

¹⁷¹ ANUŠAUSKAS, Arvydas. *KGB Lietuvoje: slaptosios veiklos bruožai*. Vilnius, 2008, p. 72.

¹⁷² Kaip yra pažymėjęs poetas Marcelijus Martinaitis, *kitaip ir kitomis sąlygomis – esant daug knygų, užkemšant jomis knygynus ir bibliotekas – pasikartoję knygnešių laikai: konspiracija, nusirašinėjimas, rankraštinių knygų, platinimas, areštai, Sibiras...* Žr. MARTINAITIS, Marcelijus. Tiesos angelo globoje. Iš MARTINAITIS, Marcelijus. *Papirusai iš mirusiųjų kapų*: Atgimimo ir Vilties knyga: 1988–1991. Vilnius, 1992, p. 95.

¹⁷³ MOCKŪNAS, Liūtas. Knygų keliai į Lietuvą. *Metai*, 1992, nr. 12, p. 96–107.

¹⁷⁴ MOCKŪNAS, Liūtas. „Tėviškės“ slenkstis. Iš *Priklausomybės metų (1940–1990) lietuvių visuomenė*: pasipriešinimas ir / ar prisitaikymas. Vilnius, 1996, p. 145–146.

* Pavyzdžiui, Paulius Galaunė pageidautą Stasio Ylos 1984 m. Čikagoje išleistą knygą *M. K. Čiurlionis: kūrėjas ir žmogus*, kurią Jurgis Gimbutas per minėtąją draugiją jam siuntė 1986 m. rugpjūčio 4 d., gavo lapkričio 5 d. Žr. *J. Gimbuto prierašas ranka jam adresuotame Kazimieros ir Pauliaus Galaunių 1986.XI.6 laiške* [rankraštis]. 1 lap. VUB RS, F238–309.

komunistinio judėjimo vadus kaip knygos mylėtojus¹⁷⁵. Pirmoji kryptis buvo gyvybinga visu okupaciniu laikotarpiu, o antrajai atsirasti palankesnės sąlygos susidarė tik prasidėjus sovietinės sistemos liberalėjimui. Be to, bibliofilijos sąjūdis reiškėsi ir bibliofilų klubų kūrimusi (Rytų Vokietijoje – 1956 m.¹⁷⁶, Lenkijoje – 1957 m.). Įvairūs knygos mylėtojų būreliai, klubai bei sekcijos 1950–1960 m. ribose ir vėliau ėmė steigtis Maskvoje (1959 m. – Knygos mylėtojų klubas prie Meno darbuotojų centrinių namų), Charkove (1963 m. – Knygos mylėtojų klubas prie Charkovo mokslinės V. G. Korolenko vardo bibliotekos), tuometiniame Leningrade (1965 m. – Leningrado kolekcininkų draugijos Bibliofilų sekcija), Odesoje (1967 m. – Knygos mylėtojų sekcija prie Odesos mokslininkų namų), Voroneže (1972 m. – *Voronežo bibliofilo* būrelis prie Voronežo universiteto mokslinės bibliotekos), Kirove (1973 m. – *Viatkos laukumių* (*Вятские поляны*) Kirovo klubas) bei kituose miestuose. 1970 m. viduryje visuose Sovietų Sąjungos regionuose jau veikė apie 400 knygos bičiulių klubų¹⁷⁷.

Nors Lietuvoje apie knygos mylėtojų susibūrimo poreikį būta svarstymų dar 1959 m., tačiau sąlygos organizuotai bibliofilų veiklai susidarė tik aštuntojo dešimtmečio antroje pusėje. Šioje vietoje galima paminėti, kad remiantis Lietuvos Lenino komunistinio jaunimo sąjungos (toliau – LLKJS) Centro komiteto biuro 1959 m. liepos 18 d. priimtu nutarimu prie komjaunimo rajonų ir miestų komitetų, įmonėse ir organizacijose, kolūkiuose ir mokyklose ėmė veikti Knygos draugų tarybos, kurioms vadovauti buvo sudaryta Respublikinė Knygos draugų taryba. Į jų sudėtį buvo įtraukiami komjaunimo darbuotojai, mokytojai, gydytojai, agronomai, inžinieriai, bibliotekų, knygynų ir spaudos darbuotojai. Knygos draugų tarybų tikslas buvo aktyvinti knygos propagavimą šalyje, taigi jos turėjo organizuoti knygų platinimą

¹⁷⁵ DUNIN, Janusz. Bibliophilism..., p. 10.

¹⁷⁶ Kaip pažymėjo Friedhilde Krause, įkurti bibliofilų klubą pavykę tik todėl, kad šios iniciatyvos ėmėsis žinomas komunistas Brunas Kaiseris, užstojęs bibliofilus ir juos gynęs visais įmanomais būdais, o šiaip *bibliofilai tuometinei valdžiai atrodė labai įtartiniai, juk ne kokie skurdžiai rinkdavosi aptarti ir keistis knygomis*. Čia buvo pradėtas leisti ir bibliofilų žurnalas *Marginalien*. Žr. KRAUSE, Friedhilde. XX amžiaus pabaiga. Kaip buvo žudomos knygos. Iš *Knygos ir bibliofilijos kultūra*: svarstymai ir mintys. Sudarė ir redagavo Domas Kaunas. Vilnius, 2005, p. 115–116.

¹⁷⁷ ГАРИН, Г. Ф. *Всероссийное общество любителей книги*: история, опыт работы, проблемы. Москва, 1989, с. 19.

visuomeniniais pagrindais tarp komjaunimo ir jaunimo, padėti knygynams užsakyti literatūrą, reikalingą jaunimui, ir tikrinti jų asortimentą, patarti jaunuoliams, kaip komplektuoti asmenines bibliotekėles, propaguoti knygą ir organizuoti masinius knygų sklaidos renginius – knygų platinimo mėnesius, dekadas ir dienas, knygų mugės, literatūrinius vakarus, rašytojų dienas, skaitytojų konferencijas ir kt.¹⁷⁸ Pažymėtina, kad 1958 m. buvo išspausdintas pirmasis sovietinėje Lietuvoje straipsnis bibliofilijos klausimais¹⁷⁹.

Didėjant išleidžiamų knygų skaičiui, nuo 1956 m. Sovietų Sąjungos komunistų partijos (toliau – SSKP) suvažiavimuose, siekiant jas kuo geriau panaudoti ideologiniams tikslams, pradėta raginti imtis priemonių knygų leidybai pagerinti ir išvystyti, t. y. nuolatos akcentuota poligrafinės bazės plėtimo ir stiprinimo, spaustuvių šiuolaikiniais įrengimais aprūpinimo, šriftų ir poligrafinių spalvų kokybės bei leidžiamų knygų meninio apipavidalinimo ir poligrafinio atlikimo gerinimo, knygų, žurnalų ir laikraščių tiražų didinimo būtinybė¹⁸⁰. Galima daryti prielaidą, kad būtent šeštajame-septintajame dešimtmečiuose Lietuvoje išaugusi knygų produkcija lėmė ir pirmųjų straipsnių¹⁸¹ bei knygelės¹⁸² asmeninių bibliotekų komplektavimo ir tvarkymo metodikos klausimais radimąsi. Keli rašiniai buvo skirti komunistinio judėjimo vadų¹⁸³ ir vadinamųjų pažangiųjų rašytojų¹⁸⁴ asmeninių bibliotekų apžvalgoms.

¹⁷⁸ Apie Knygos draugų tarybas plačiau žr.: VAITKEVIČIUS, B. *Platų kelių knygai*: (Į pagalbą Knygos draugų taryboms). Vilnius, 1961. 45, [3] p.

¹⁷⁹ VLADIMIROVAS, Levas. Ką jūs veikiate laisvalaikiu? *Tarybinis studentas*, 1958, gruod. 11.

¹⁸⁰ *TSKP XX suvažiavimo direktyvos dėl šeštojo penkmečio plano TSRS liaudies ūkiui išvystyti 1956–1960 metais*. Vilnius, 1956, p. 59.

¹⁸¹ Asmeninė biblioteka [vedamasis]. *Komjaunimo tiesa*, 1955, kovo 24; SINKEVIČIUS, Klemensas. Kad knygos nebūtų „įnamės“... *Literatūra ir menas*, 1957, bal. 27; PANKAUSKAS, V. Kiekvienuose namuose – bibliotekėlė. *Kauno tiesa*, 1960, bal. 13; ŠYVIENĖ, A. Kaip tvarkyti asmeninę bibliotekėlę? *Naujos knygos*, 1960, nr. 4(10), p. 61–62; O kaip jūs tvarkote?.. [versta iš žurnalo *Čto čitat*, 1960, nr. 6]. *Naujos knygos*, 1961, nr. 3(15), p. 47–48; VILKIENĖ, V. Kuo papildysi savo bibliotekėlę? *Raudonoji vėliava*, 1961, bal. 23; VAINAUSKAS, J. Knyga – brangus turtas. *Naujos knygos*, 1961, nr. 5(17), p. 47–48; PANKAUSKAS, P. Vaikas ir knygos. *Kauno tiesa*, 1962, birž. 27; PIETARIS, M. Pasidalinkime patirtimi. *Naujos knygos*, 1963, nr. 6(30), p. 47; KIRLYTĖ, S. Asmeninė biblioteka. *Kultūros barai*, 1965, nr. 8, p. 40–41; STAPULIONIENĖ, Lygija. Asmeninė biblioteka. Ten pat, p. 42–43; KUBILAS, A. Knygų lentynos vaikų bibliotekoms: mūsų konsultacija. *Bibliotekų darbas*, 1967, nr. 4, p. 27–28 ir kt.

¹⁸² KIRLYTĖ, S. *Asmeninė biblioteka*. Vilnius, 1964. 44, [2] p.

¹⁸³ Iljičiaus biblioteka. *Agitatorius*, 1960, kovo 10; DAMBRAUSKAS, E. Asmeninė V. Lenino biblioteka. *Bibliotekų darbas*, 1970, nr. 2, p. 11.

¹⁸⁴ VAIRAS-RAČKAUSKAS, K. Asmeninė P. Cvirkos biblioteka. *Kauno tiesa*, 1958, kovo 22; VAIRAS-RAČKAUSKAS, K. Autografuotos knygos Memorialiniame P. Cvirkos muziejuje. *Bibliotekų darbas*, 1958, nr. 3(13), p. 21–22.

Vadinamųjų *atlydžio* ir *stagnacijos* laikotarpių skiriamąją ribą įvardijami 1968-ieji metai¹⁸⁵ yra siejami su Sovietų Sąjungos karine intervencija į Čekoslovakiją, stiprėjančiu disidentiniu sąjūdžiu ir žymi nuotaikų takoskyra, kai žlugo palaipsnio padėties gerėjimo viltys, ypač kultūriname gyvenime. Prasidėjo prieštaravimų laikotarpis: viena vertus, tebetruko ir stiprėjo Maskvos kontrolė; kita vertus, liko orientacija į vakarietišką gyvenimą; trečia, stiprėjant sovietiniam konformizmui, kartu kilo pasipriešinimas¹⁸⁶. Jei R. Ozolas 1958–1968 metus siejo su *sparčiu kultūrinio savaimingumo brendimu*, tai 1968 metus jis įvardijo posūkio tašku politikoje link *naujo esminio varžtų priveržimo*¹⁸⁷, kuris buvo atliktas 1971–1972 m.¹⁸⁸, ir kurį lydėjo anksčiau sukaupto intelekto kūrybinis išsekimas¹⁸⁹. Po Čekoslovakijos įvykių, nors ir išnyko anksčiau vyravęs atsargus optimizmas, vis dėlto Lietuvoje tuo metu išliko vilčių specifinės lietuvių kultūros išsaugojimui: čia buvo lengviau plėtoti kultūrą nei kitose Baltijos šalyse, kuria, greta augančios įvairovės, turtino ir ne visiškai sunaikintas prieškarinis palikimas¹⁹⁰. Tai patvirtina ir Bronius Genzelis, pažymėdamas, kad okupacinio režimo laikotarpiu lietuvių kultūros plėtojei buvo palankiausias *stagnacijos*, priešingai nei rusams *atlydžio*, tarpsnis¹⁹¹. Anot Algirdo Jakubčionio, aštuntajame-devintajame dešimtmečiuose, *nepaisant ideologinių varžtų, meno kūrybinių cenzūros bei kontrolės bangų ir atoslūgių, Lietuvoje kultūra plėtojosi ir jos kūrėjai naudojosi kur kas platesnėmis laisvėmis nei kitų respublikų kūrėjai*¹⁹². Pasak R. Ozolo, 1972-ieji žymėjo svarbiausią posūkį visose srityse nuo pat Antrojo pasaulinio karo pabaigos laikų, t. y. žingsnį į atgimimą, o ne į rezignaciją¹⁹³.

¹⁸⁵ A. Streikus siūlo *atlydžio* laikotarpio pabaigą nukelti į 1972-uosius, nes Lietuvoje kontrolė sustiprėjo po tų metų pradžios iššūkių – *Lietuvos Katalikų Bažnyčios kronikos* pasirodymo ir pirmosios masinės tikinčiųjų peticijos bei Romo Kalantos susideginimo – kilusių neramumų Kaune. Žr. STREIKUS, Arūnas. Ideologinė cenzūra..., p. 44.

¹⁸⁶ MISIŪNAS, Romualdas; ir TAAGEPERA, Reinass. *Baltijos valstybės...*, p. 215.

¹⁸⁷ OZOLAS, Romualdas. *Atgimimo ištakose...*, p. 95–96.

¹⁸⁸ Ten pat, p. 211.

¹⁸⁹ Ten pat, p. 122.

¹⁹⁰ MISIŪNAS, Romualdas; ir TAAGEPERA, Reinass. *Baltijos valstybės...*, p. 263.

¹⁹¹ GENZELIS, Bronius. *Lietuvos kultūros istorijos metmenys*. Kaunas, 2001, p. 245.

¹⁹² JAKUBČIONIS, Algirdas. Partinis diktatas ir modernioji kultūra. Iš *Lietuva, 1940–1990...*, p. 579.

¹⁹³ OZOLAS, Romualdas. *Atgimimo ištakose...*, p. 256.

Aptariamam laikotarpiui išplito tiesioginiai ryšiai su Vakarais ir jų poveikis Baltijos tautoms didėjo visą aštuntąjį dešimtmetį¹⁹⁴. Vakarų poveikį skatino: 1) abipusiai kontaktai, pavyzdžiui, nepaisant valdžios trukdymų, padidėjo išvykstančiųjų ir atvykstančiųjų, tarp jų mokslininkų, menininkų ir rašytojų, iš užsienio šalių skaičius; 2) XX amžiaus žymiausių Vakarų šalių rašytojų kūrinių vertimai; 3) Vakarų šalių autorių pjesių ir miuziklų statymas; 4) kino filmų – melodramų, komedijų – demonstravimas kino teatruose; 5) roko muzikos grupių plokštelių paplitimas; 6) radijas ir 7) televizija. Vykstant sparčiai mokslo ir technikos revoliucijai, greta knygos išaugo ir kitų masinės informacijos ir komunikacijos priemonių – laikraščių, žurnalų, radijo, televizijos, kino, teatro – vaidmuo. Tačiau knygų paklausa visu okupaciniu laikotarpiu ne tik kad nesumažėjo, bet dar palaipsniui ir didėjo. Remiantis knygų leidybos Lietuvoje 1945–1989 m. statistika matyti, kad nuo šeštojo dešimtmečio¹⁹⁵ išleidžiamų knygų skaičius ėmė sparčiai didėti ir ypač šoktelėjo devintajame dešimtmetyje: 1945 m. buvo išleistos 228, 1950 m. – 1 073, 1955 m. – 1 852, 1960 m. – 2 206, 1985 m. – 2 815, 1989 m. – 2 686 knygos¹⁹⁶. Palyginti su tarpukario Lietuva, sovietmečiu smarkiai išaugo ir knygų tiražai: vidutinis vieno *Minties* leidyklos leidinio tiražas buvo 12 600, *Mokslo* – 12 500, *Vagos* – 24 000 (grožinės knygos – apie 32 000), *Vyturio* – 37 000 egzempliorių¹⁹⁷. Tačiau net tokie dideli knygų leidybos mastai nepatenkino jų, ypač grožinės literatūros, paklausos ir maždaug nuo aštuntojo dešimtmečio vidurio ėmė plisti tokios sąvokos, kaip *deficitinė knyga*, *knygų deficitas*, *knygų badas* ir *knygų alkis*, nepraradusios savo aktualumo iki pat devintojo dešimtmečio pabaigos. Žymus to meto bibliofilas Petras Jakštas pažymėjęs, jog, dar prieš kelerius metus, norint įsigyti bet kurią knygą, nekildavo jokių sunkumų. Padėtis pasikeitusi: ir tų leidinių, kurių išleidžiama po keliasdešimt

¹⁹⁴ JAKUBČIONIS, Algirdas. Partinis diktatas ir modernioji kultūra. Iš *Lietuva, 1940–1990...*, p. 578; MISIŪNAS, Romualdas; ir TAAGEPERA, Reinis. *Baltijos valstybės...*, p. 215, 251–259.

¹⁹⁵ 1950 m. pabaigoje–1960 m. pradžioje pasaulis išgyveno *informacijos sprogimo* ar *knygų pasaulio revoliucijos* – taip buvo vadinamas staigus kiekybinis mokslinių publikacijų, o vėliau ir visos spausdintinės produkcijos augimas – amžių.

¹⁹⁶ STONIENĖ, Vanda. *XX amžiaus Lietuvos knyga: (1904–1990)*. Vilnius, 2000, p. 82.

¹⁹⁷ STONIENĖ, Vanda. *Lietuvos knyga ir visuomenė: nuo spaudos draudimo iki nepriklausomybės atkūrimo (1864–1990)*. Vilnius, 2006, p. 79.

tūkstančių egzempliorių, nelengva gauti, nes jie išperkami per kelias valandas. Anot jo, anksčiau buvo aktualu, kaip greičiau išplatinti knygas, o minėtuoju laikotarpiu – kaip patenkinti knygų pirkėjų poreikius. Tuometiniu P. Jakšto pastebėjimu, *kasdien daugėja inteligentų, gerėja gyventojų ekonominė padėtis, žmonės nebeapasitenkina vien tik duona, bet stengiasi patenkinti ir savo dvasinius poreikius. Todėl knygos mėgėjų vis daugėja ir ne be pagrindo jau kalbama apie knygų badą*¹⁹⁸.

Netylant diskusijoms apie *knygų badą*, imta pabrėžti, kad *reikėtų kalbėti ne apie badą nusipirkti, o apie badą perskaityti*, t. y. nupirktą knygą ne visada perskaitoma, o perskaityti knygą galima ir jos nenusipirkus^{199*}. Imti kritikuoti tie (*snobai, miesčionys*), kurie perka knygas, bet jų neskaito, nes dėl jų knygų negauna tie, kuriems jos iš tiesų būtinos. Taip radosi neigiamo atspalvio formuluotės: *mada pirkti knygas ir įsigyti knygą – prestižas*. Kaip tada konstatavo Mykolas Sluckis, *nemaža dalis vertingų, įvairių profesijų atstovams, o ypač studentijai reikalingų leidinių nusėda miesčioniškose gūžtose, tarp krištolo, porceliano ir išsiuvinėtų pagalvėlių*²⁰⁰. Suvokta, kad *knygų badas* – tai sudėtinga problema, kuri priklauso nuo daugelio veiksnių. Vyravo dvi pagrindinės nuomonės: vieni teigė, kad šį reiškinį lėmė pakilęs krašto kultūros lygis ir žmonių kultūrinis išprusimas, kiti – snobizmas. Prie objektyvių veiksnių skirtas popieriaus stygius ir maža knygų kaina. Kaip vienas iš pagrindinių žmogiškųjų veiksnių įvardytas menkas skaitytojų bibliografinis išprusimas, t. y. didžiausią paklausą turėdavo knygos, gulinčios knygynų vitrinose ar specialiuose bibliotekų stenduose po užrašu *Naujienos*, o

¹⁹⁸ JAKŠTAS, Petras. *Knygos*. Parengė, įvado straipsnį ir paaiškinimus parašė Domas Kaunas. Vilnius, 2003, p. 144–145.

¹⁹⁹ „Knygų badas“ ar kultūros stoka? Tiražai auga, „badas“ didėja. *Naujos knygos*, 1978, nr. 1, p. 38.

* 8–9 dešimtmečiuose buvo atkreiptas dėmesys į (ne)skaitymo problemą. Išryškėjo tendencija: žmonės pirko knygas masiškai (neretais atvejais nė neturėdami tikslo jų perskaityti *dabar*, o pasidėdami *ateičiai*), nes bijojo, kad vėliau jų knygynuose nebebus. *Knygų badas* buvo jaučiamas ir bibliotekose, nors fondų judėjimas jose buvo labai menkas. Pavyzdžiui, 1978 m. duomenimis, jose (įskaitant Knygų rūmų, mokslines ir kitas bibliotekas) buvo sukaupta daugiau kaip 82 mln. knygų, o jų apyvarta tebuvo 47 mln. per metus. Buvo pažeista ir viešųjų bei asmeninių bibliotekų fondų papildymo pusiausvyra: manyta, kad 1984 m. asmeninėse bibliotekose buvo sukaupta apie 400 mln., valstybinėse – apie 61 mln. knygų. Žr.: RAGUOTIENĖ, Genovaitė. Keletas svarstymų apie knygą. *Kultūros barai*, 1984, nr. 5, p. 50–53; Knygų daug, knygų stokoja: pokalbis prie apskritojo stalo. Parengė Antanas Staponkus. *Kultūros barai*, 1986, nr. 7, p. 40–45; „Knygų badas“ ar..., p. 38–39 ir kt.

²⁰⁰ SLUCKIS, Mykolas. Knygų badas: tikras ar perdėtas? *Naujos knygos*, 1976, nr. 5, p. 39.

senesnės knygos būdavo primirštos. Kitas veiksnys – lektūros poreikių teminio kryptingumo kaita, t. y. išaugo domėjimasis ne tik grožine, bet ir etine, estetinė, mokslinė, mokslo populiarinimo, informacinė, filosofinė, politinė, memuarinė literatūra ir meno leidiniais. Daugėjant išsimokslinusių žmonių, skaitymas tapo ne tik estetiniu išgyvenimu ar pramoga, bet ir darbo, mokymosi bei savišvietos priemone²⁰¹.

Išaugusią knygų paklausą lydėjo ne tik *knygų badas*, bet ir kitos su tuo susijusios problemos. Tuo metu Vilniaus Mažvydo knygos bičiulių klubui pirmininkavęs V. Žukas, knygų pirkimą vertindamas kaip teigiamą visuomenės gyvenimo reiškinių, visgi pabrėžė, jog komplektuojant asmenines bibliotekas stokojama nuovokos, sistemos, kad knygos perkamos neturint aiškesnio plano, nesvarstant, ar įsigytoji knyga kada nors bus reikalinga jos savininkui, kiek ja galės pasinaudoti profesiniam, visuomeniniam darbui arba kultūriniam išprusimui didinti. Be to, kaip jis konstatavo, tuo metu nebuvo suformuota aiškių rinkimo kriterijų, trūko suvokimo, kokia turinti būti knygos mėgėjo biblioteka, ką joje reikia kaupti ir ko atsisakyti²⁰².

Aptartą situaciją lėmė ir ta aplinkybė, kad aštuntojo–devintojo dešimtmečių sandūroje pakilo gyventojų pragyvenimo lygis, todėl išaugo ir jų vartotojiškumas, apėmęs ir *madingo meno kūrinio „vartojimą“*²⁰³. Tai buvo sąjunginis fenomenas. Anot Sauliaus Grybausko, vartojamų ir paklausių prekių stygius buvo vienas iš esminių sovietinės ekonominės sistemos bruožų²⁰⁴. *Deficitas lyg koks didžiulis tinklas buvo apraizgęs visas gyvenimo sritis*²⁰⁵, todėl, suprantama, tapę prieinami įsigijimui įvairūs būtiniai daiktai ir net, pavyzdžiui, enciklopedijų komplektai, *praversdavo tiek asmeniniam naudojimui, tiek prestižo kėlimui savo artimiausioje aplinkoje*²⁰⁶. *Deficito*

²⁰¹ Taip mažai žinome apie knygą. Pokalbį parengė Birutė Mackonytė. *Literatūra ir menas*, 1979, gegužės 5, p. 3.

²⁰² ŽUKAS, Vladas. *[Pranešimo tezės]* [rankraštis]. B. m. VUB RS, F141–1079, lap. 1–2.

²⁰³ JAKUBČIONIS, Algirdas. *Partinis diktatas...*, p. 578.

²⁰⁴ GRYBAUSKAS, Saulius. *Sovietinė nomenklatūra ir pramonė Lietuvoje 1965–1985 metais*. Vilnius, 2011, p. 129.

²⁰⁵ LIUTKEVIČIENĖ, Inga. *Dėjà vu: Vilnius 1974–1990: knyga apie vilniečių gyvenimą, miesto paslaptis pagal paskutinio sovietmečio Vilniaus mero Algirdo Vileikio pasakojimą*. Vilnius, 2012, p. 51.

²⁰⁶ MISIŪNAS, Romualdas; ir TAAGEPERA, Reinass. *Baltijos valstybės...*, p. 220–221.

visuomenei sunkiau įgyjamų daiktų, tarp jų ir knygų, bei gero skonio (namų aplinkos, buities) demonstravimas privačiu lygmeniu ypač buvo būdingas vadinamiesiems nomenklatūrininkams (vadovaujantiems kadrams, sovietiniam elitui) ir tokie nomenklatūrai būdingi vartojimo modeliai sklido visuomenėje, t. y. žmonės žinojo, kad vieno ar kito daikto įsigijimas jiems suteiks vertę ir prestižą²⁰⁷. Antai buvusio nomenklatūrininko, dirbusio knygų leidybos srityje, sūnus pažymėjo: *Kiekviena inteligentų šeima turėjo turėti gerą biblioteką namuose. Geros bibliotekos turėjimas žymėjo skonį ir buvo ne mažiau svarbu nei automobilis, nes leisdavo pasipuikuoti*^{208*}. Be to, kaip parodė Vlodo Gaidžio ir Sergejaus Rapoporto devintojo dešimtmečio antroje pusėje atlikto sociologinio tyrimo rezultatai, socialinio prestižo statusą sovietinėje visuomenėje turėjo ir pats knygų skaitymas, mat net 75% apklaustųjų į klausimą *Ar mėgstate skaityti knygas?* atsakė teigiamai, tačiau į kitą, kiek sudėtingesnę klausimą *Jeigu mėgstate skaityti, tai apie ką?* atsakyti bandė 66%, o į klausimą *Ar perkate knygas?* teigiamai atsakė jau tik 47%, atitinkamai į klausimą *Ar esate bibliotekos skaitytojas?* – 34%²⁰⁹. Sociologai, vertindami tokį gautų atsakymų rezultatą, konstatavo, jog *dideli skaitančiųjų procentai fiksuoja vadinamąsias prestižines orientacijas į kultūringumo etaloną, o žemutinė riba – ties 30%, matyt, atspindi pakankamai realų skaitomumo lygį šiokiadienį <...>*²¹⁰. Taip jie priėjo prie išvados, jog *gana didelė dalis apklaustųjų suvokia skaitymą kaip visuomenės skatinamą vertybę, norėdami kompensuoti kultūrinio neadekvatumo pojūtį jie gali pagražinti*

²⁰⁷ IVANAUSKAS, Vilius. *Lietuviškoji nomenklatūra biurokratinėje sistemoje: tarp stagnacijos ir dinamikos (1968–1988 m.)*. Vilnius, 2011, p. 443.

²⁰⁸ Cituota iš: Ten pat, p. 425.

* Knygomis, kaip buto interjero puošybos elementais, besipuikuojantieji ne kartą buvo atvirai pašiepiami tuometinėje Lietuvos spaudoje. Antai buvo pateikta istorijėlė apie tai, kaip žmona knygyne nebegavo knygos, apie kurią visi dabar ir tekalba, dviejų tomų. Grįžusi į namus, ji vyrui guodėsi: *Kaip dabar žmogų į namus pasikviesti? Visi turės, o mes lyg ne inteligentai būtume. Sarmata! Sarmata! Po mėnesio vyras parnešė šios knygos abu tomus, nupirktus iš antikvariato, o žmonos reakcija buvo tokia: Ką?! Tu išdrįsai į namus senas knygas tempti! Žiūrėk, sutepliotos, viena jau ir be aplanko. <...> Sakyk, o inteligentiškam žmogui ar gali tokią aprintą knygą paduoti? Ir kaip ji atrodys naujoje mūsų sekcijoje? Kur tavo galva?* Žr. RŪTENIS, Tadas. „Kur tavo galva?“ *Naujos knygos*, 1978, nr. 7, p. 46.

²⁰⁹ GAIDYS, Vladas; ir RAPOORTAS, Sergejus. Anoniminė šiuolaikinio skaitymo stichija. Iš *Šiandienos pasaulis ir literatūra*. Sudarė Margarita Dautartienė ir Romualdas Grigas. Vilnius, 1989, p. 210.

²¹⁰ Ten pat.

nuostatas į skaitymą (47–75% visų pasirinkimu)²¹¹. Remdamasis šiomis tyrimo išvalgomis, Tomas Vaiseta konstatavo, jog sovietmečiu skaitymą supo *socialinė aura*, o jam nesant iš tikro tiek mėgiamam, kiek socialiai vertinamam, jos *įsigijimas, t. y. socialinio prestižo pasiekimas, galėjo vykti ir kitu keliu – per knygos įsigijimą ir turėjimą, jos eksponavimą kitiems, o ne skaitymą. Taip vyko socialinės auros poslinkis nuo skaitymo prie knygų*²¹², kas taip pat prisidėjo prie snobizmo plitimo ir *knygų bado* formavimosi.

Jau nuo 1960 metų, pasak V. Kavolio, Vakaruose ėmė rasti naujo tipo, taip vadinamieji *naujieji socialiniai sąjūdžiai*, kurie buvę bendresnio ir sunkiau apčiuopiamo pobūdžio, rūpinęsi daugiau gyvenimo kokybe, emociniu išsipildymu ir panašiais dalykais²¹³. Jie, būdami trumpalaikiai, intensyviai savo narių išgyventi ir pasiekę išliekančių padarinių. Egidija Ramanauskaitė, tyrusi Lietuvos subkultūrinių bendrijų fenomeną Vakarų vėlyvojo modernumo kultūros kontekste ir aptardama jo poveikį kultūros raidai, priėjo prie išvados, jog *1968-uosius Vakaruose galima pavadinti kultūrine revoliucija, kurios dvasinis nusiteikimas buvo maištas*, tuo metu buvo sukurtos subkultūrinių orientacijų prielaidos, t. y. ėmė formuotis savarankiški judėjimai, kontrkultūra ir pan., suradusios atgarsį ir Lietuvoje²¹⁴. Tik, skirtingai nei Vakaruose, čia sovietmečio kultūrinio gyvenimo kontekste kultūros individualėjimo nuostatos pasireiškė ne instituciniu lygmeniu, o asmens *gyvenamajame pasaulyje*, sudarytame iš draugų grupių, subkultūrinių bendrijų, veikusių nelegaliai, kultūros pogrindyje²¹⁵. Galbūt tokiam minėtam naujųjų socialinių sąjūdžių tipui būtų galima priskirti ir nuo aštuntojo dešimtmečio vidurio Lietuvoje prasidėjusį knygos bičiulių judėjimą²¹⁶. Tai buvo sąjunginis ir visuomeninis

²¹¹ Ten pat, p. 212.

²¹² VAISETA, Tomas. Nuobodulio visuomenė: vėlyvojo sovietmečio Lietuva (1964–1984): daktaro disertacija. Vilnius, 2012, p. 208–209. VUB Profesorų skaitykla.

²¹³ KAVOLIS, Vytautas. *Kultūros dirbtuvė...*, p. 173.

²¹⁴ RAMANAUSKAITĖ, Egidija. *Subkultūra: fenomenas ir modernumas: XX a. pabaigos Lietuvos subkultūrinių bendrijų tyrinėjimai*. Kaunas, 2004, p. 45–46.

²¹⁵ Ten pat, p. 46.

²¹⁶ Tuo pačiu metu ir panašiais veiklos principais knygos bičiulių bei bibliofilų judėjimas prasidėjo ir kaimyninėje Estijoje: 1974 m. buvo įsteigta Estijos SSR savanoriška knygos bičiulių draugija, o 1977 m. – Talino bibliofilų klubas. Žr. TEDER, Eerik. The role of the Tallinn bibliophiles' club in the Estonian movement of bibliophily. *Knygotyra*, 2002, t. 38, p. 175–181. Tuo tarpu Latvijoje vienintelė šiandienos visuomenei daugiau žinoma bibliofilinė organizacija – Rygos knygų klubas – buvo įsteigta

masinis reiškiny. Kita vertus, šio masinio judėjimo priedangoje Lietuvoje kai kuriuose įsteigtuose knygos bičiulių klubuose susidarė palankių sąlygų diferencijuotų nacionalinės kultūros klausimų, tarp jų ir bibliofilijos bei knygos kultūros, kėlimui ir svarstymui. Aptariamam laikotarpiu buvo plėtojamos trys bibliofilijos teorijos ir metodikos kryptys: 1) daugiausia rašyta asmeninių bibliotekų komplektavimo ir jų tvarkymo metodikos klausimais; 2) nemažai dėmesio skirta žymių lietuvių rašytojų ir kultūros veikėjų asmeninių bibliotekų tyrimams²¹⁷; 3) nagrinėti klausimai kai kuriais bibliofilijos teoriniais aspektais.

1985 m. Sovietų Sąjungos vadovu tapus M. Gorbačioviui, iš pradžių didesnių pokyčių kultūros politikos srityje neįvyko. Į kultūrinio gyvenimo stagnaciją buvo atkreiptas dėmesys po 1986 m. pradžioje įvykusio SSKP XXVII-ojo suvažiavimo²¹⁸, kuomet buvo išskelti reikalavimai išplėsti kūrybinės laisvės ribas ir atsisakyti ideologinės cenzūros²¹⁹. Kultūrinio gyvenimo laisvėjimo ženklai Lietuvoje tapo ryškesni 1987 m., kai buvo įsteigtas Kultūros fondas, ėmė kurtis įvairios neformalios organizacijos, besirūpinusios kultūros ir istorijos paminklų apsauga, diskusijų klubai²²⁰. Pradėtos gražinti knygos iš bibliotekų specialiujų į bendruosius fondus. Nuo 1987 m. prasidėjęs tautinio

tik 1986 m. Žr. ZANDERS, Viesturs. Bibliofilija Latvijoje. Iš *Knygos ir bibliofilijos kultūra...*, p. 191–194.

²¹⁷ Daugiausia šioje srityje nuveikė V. Žukas. Jis apie aštuntojo dešimtmečio vidurį ne tik pats ėmė rašyti spaudoje šiais klausimais, bet ir vadovavo ne vienam studentų diplominiam darbui. 1978 m. sausio 13 d. vykusiame Lietuvos SSR savanoriškos knygos bičiulių draugijos Vilniaus universiteto pirminės organizacijos narių atskaitiniame-rinkiminiame susirinkime buvo pažymėta, jog *mirusių rašytojų bibliotekų inventorizavimas* – tai *įdomi nauja darbo forma*. Žr. *SKBD Vilniaus V. Kapsuko Universiteto Pirminės organizacijos narių atskaitinio-rinkiminio susirinkimo, įvykusio 1978 m. sausio mėn. 13 d., protokolas* [mašinarštis]. 1978. VUB RS, F47–2104. Lietuvos SSR rašytojų sąjunga buvo atsiuntusi padėką V. Žukui ir studentams, aprašiusiems rašytojo A. Pakalnio biblioteką. Žr. RAGUOTIENĖ, Genovaitė. *Bibliotekininkystės ir Mokslinės informacijos katedrų knygos bičiulių veikla* [rankraštis]. 1978.I.11. VUB RS, F47–2104. V. Žuko *sumanymui rašyti apie privačias bibliotekas, knygų mėgėjus ir gražesnius leidinius* 1976 m. laišku pritarė ir buvęs XXVII knygos mėgėjų draugijos narys Paulius Galaunė, kuris net siūlėsi kai kuriais klausimais išnaudoti jį, nes, kaip pažymėjo, tuo atžvilgiu turįs žinių, kurių, jo manymu, neturintis V. Žukas, ir apie tai nepasilikę jokių rašytinių davinių. Žr. GALAUNĖ, P. *Laiškas V. Žukui* [rankraštis]. 1976.I.8. 1 lap. VUB RS, F141–236.

²¹⁸ M. Gorbačiovas savo perskaitytame pranešime akcentavo, kad ilgą laiką partijos praktiniai veiksmai neatitiko realių gyvenimo situacijų, todėl problemos kaupėsi greičiau nei buvo sprendžiamos. Pasyvumas, valdymo formų ir metodų sustabarėjimas, biurokratizmo apraiškų daugėjimas visuomenės gyvenime lėmė stagnacijos reiškinių atsiradimą. Žr. GORBAČIOVAS, M. TSKP Centro komiteto politinis pranešimas Tarybų Sąjungos Komunistų partijos XXVII suvažiavimui. Iš *TSKP XXVII suvažiavimo medžiaga*. Vilnius, 1986, p. 4.

²¹⁹ Pagrindiniai sovietų valdžios..., p. 24.

²²⁰ STREIKUS, Arūnas. Sovietų valdžios kultūros politikos pokyčiai..., p. 564.

išsivadavimo judėjimas iš esmės pakeitė iki tol vyravusias Lietuvos kultūrinio gyvenimo nuotaikas.

Išryškinius esminius sovietų valdžios Lietuvoje vykdytos kultūros politikos veiksniai ir jų pokyčiai bei tiesioginę įtaką bibliofilijai ir jos bazei, rankraštinio ir spausdintinio paveldo ištekliams, asmeninių bibliotekų likimams, būtina dar pirmosios Lietuvos nepriklausomybės laikotarpiu kultūros elito formuotosios bibliofilijos gyvybingumo ir jos tradicijų atsklaida. Ji leis geriau suvokti ir tiksliau įvardyti Lietuvos bibliofilijos transformacijos sovietmečiu procesą ir rezultatus oficialiu lygmeniu.

2. Ikisovietinio laikotarpio Lietuvos kultūros elito formuotos bibliofilijos gyvybingumas

Lietuvos bibliofilijos, kaip savito kultūrinio ir socialinio reiškio, ištakos aptinkamos dar XV–XVI a. Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje, atsiradus poreikiui ir galimybei kaupti didesnius knygų rinkinius didikų dvaruose ir valdovo rūmuose Vilniuje. XVII–XVIII a. išplitus knygų, ypač inkunabulų ir įvairiomis pasaulio tautų kalbomis išleistų Biblijų, kolekcionavimui Europos aristokratijos ir viduriniajame – veržliai bręstančiame buržuazijos sluoksnyje, dideli, gerai tvarkomi knygų rinkiniai, sudaryti daugiausia iš leidinių Vakarų Europos kalbomis, atsirado Pacų, Radvilų, Sapiegų ir kitų Lietuvos didikų dvaruose, žymesnėse mokyklose, vienuolynuose ir pas vyskupijų valdytojus. XIX amžiaus pirmieji dešimtmečiai Vakaruose žymėjo naują etapą bibliofilijos istorijoje, sietiną su jos organizuotos veiklos pradžia. Vakarų Europos šalyse ėmę steigti pirmieji bibliofilų klubai – Londone (1812), Prancūzijoje (1820), Belgijoje (1835), Vokietijoje (1899) – veikė uždarų sambūrių principu. XIX a. bibliofilija paplito ir įvairiuose Lietuvos gyventojų sluoksniuose, tačiau čia sąlygos organizuoti bibliofilų veiklai susidarė tik pirmosios šalies nepriklausomybės laikotarpiu ir

buvo artimai susijusios su humanitarinių mokslų plėtote bei jų atstovais²²¹: 1931–1940 m. Kaune uždaro klubo principu veikė XXVII knygos mėgėjų draugija. Jos steigimo poreikį lėmė tiek vidiniai, tiek išoriniai veiksniai. Pastariesiems skirtinos Marijos Mašiotaitės-Urbšienės, tuo metu gyvenusios Prancūzijoje ir turėjusios galimybių susipažinti su šios šalies bibliofilų draugijų veiklos patirtimi, skleidžiamos idėjos Lietuvos spaudoje ir korespondencijoje su draugijos steigimo idėjos sumanytoju, Lietuvos kariuomenės Vyriausiojo štabo karininku Vytautu Steponaičiu²²²; vidiniai impulsai visų pirma buvo nulemti žemo lietuviškosios knygos kultūros lygio suvokimo – tikėtasi, jog steigiama draugija padės išspręsti šią problemą. Pasak XX amžiaus pirmosios pusės Lietuvos mokslo istorijos tyrėjo Romo Juzefovičiaus, XXVII knygos mėgėjų draugija iš kitų tuo metu veikusių Lietuvos humanitarų mokslo organizacijų išsiskyrė būtent taikomųjų klausimų sprendimu²²³.

Beveik dešimtį metų trukusios XXVII knygos mėgėjų draugijos veiklos ribose buvo formuojama to meto Lietuvos bibliofilijos samprata ir kuriamos jos savitos tradicijos. Dar 1919 m. spalio 10 d. priimtame bendrame *Įstatyme apie draugijas* draugija buvo apibrėžiama kaip *susivienijimas kuopon keliu asmenų, pasistačiusių kokį nors aiškų bendro darbo tikslą ir, tam tikslui atsiekti, sutartinai, tam tikrais įstatais, dirbančių*²²⁴. 1931 m. įsteigtos XXVII knygos mėgėjų draugijos deklaruoti tikslai, dideli stojamojo ir nario mokesčiai²²⁵, ribotas narių skaičius (jai galėjo priklausyti ne daugiau 27 asmenų) nulėmė jos sudėtį, o sykiu ir veiklos pobūdį. Draugijai priklausė tik gerai apmokamą darbą turintys, įvairių profesijų asmenys, aktyvūs to meto Lietuvos politinio, kultūrinio ir visuomeninio gyvenimo veikėjai, išsiskiriantys

²²¹ Nepriklausomos Lietuvos mokslo institucionalizacijai prielaidų sudarė turima tarptautinė ir Lietuvos mokslo bendruomenių telkimo, teorinės ir taikomosios veiklos organizavimo patirtis, aktyviai reiškiamos naujos mokslinės veiklos plėtojimo idėjos, praktinės jų įgyvendinimo galimybės ir kylanti mokslininkų kompetencija. Žr. JUZEFOVIČIUS, Romas. *Lietuvos humanitarų mokslo organizacijos (1918–1940 m.)*. Vilnius, 2007, p. 19–58.

²²² M. Urbšienė 1930 m. kovo 20 d. laiške, adresuotame V. Steponaičiui, pažymėjo, kad sumanymas įkurti *Lietuvos Bibliofilų Draugiją* priklauso šiam. Žr. URBŠIENĖ, M. *Laiškas V. Steponaičiui* [mašininis]. Paryžius, 1930 m. kovo m. 20 d. LNB RKRS, F25–148, lap. 1.

²²³ JUZEFOVIČIUS, Romas. *Lietuvos humanitarų mokslo organizacijos...*, p. 98.

²²⁴ Įstatymas apie draugijas. *Laikinosios Vyriausybės Žinios*, 1919, lapkr. 24, nr. 15, p. 2–3.

²²⁵ Iš pradžių stojamasis mokestis buvo 100, nario mokestis – 120 litų per metus. Nuo 1934 m. pradžios nario mokestis buvo sumažintas iki 5 litų per mėnesį.

iš kitų panašaus pobūdžio veikėjų meile knygai, rūpesčiu dėl jos būklės ir estetinės kultūros. Tokia rinktinė visuomenės dalis, kuriuo nors atžvilgiu išsiskirianti iš kitų socialinių grupių, yra apibrėžiama *elito* sąvoka²²⁶. Išskirtiniai elito bruožai yra šie: 1) tai gana uždara žmonių grupė, pasižyminti stabilia struktūra ir stipriais vidiniais ryšiais; 2) būdinga grupinė sąmonė ir vidinis susitelkimas; 3) elitui priskiriami asmenys, aukščiausiai vertinami savo veiklos sferoje, intelektualiai ir moraliai pranašesni už kitus (mases), jaučiantys stiprų atsakomybės jausmą už visuomenės reikalus; 4) elitas pasižymi galimybėmis valdyti, turtu, žiniomis, profesiniais gabumais, socialine padėtimi – statusu ir prestižu²²⁷. Toks visuomenės socialinis struktūros elementas – kultūros elitas – tarpukariu Lietuvoje formavo ir atitinkamą bibliofilijos kryptį. Pasak B. Genzelio, kultūra yra dviejų sluoksnių: 1) egalitarinė (masinė arba liaudies) ir 2) elitinė²²⁸. Pirmoji apima plačiuosius šalies gyventojų sluoksnius; antroji formuojasi, kai visuomenė susisluoksniuoja, t. y. susiskaido į diduomenę ir prastuomenę. Tuomet, randantis vartotojams, gimsta profesionalusis menas, skirtas pasiturintiems žmonėms – didikams, aukštiesiems dvasininkams, turtingiesiems miestiečiams. Tad remiantis hierarchine aukštesnių (elitas) ir žemesnių (platieji šalies gyventojų sluoksniai) klasių samprata, aptariamo meto bibliofilijai, kaip rinktinės ir intelektualios visuomenės dalies formuotam reiškiniui, teiktinas *elitinės bibliofilijos*, orientuotos pirmiausia į brandžiąją kūrybinę inteligentiją ir pasiturinčius asmenis, statusas.

2.1. Bibliofilijos santykis su knygotyra, bibliografija ir bibliotekininkyste

Siekiant kuo visapusiškiau atskleisti pirmosios Lietuvos nepriklausomybės laikotarpiu formuotą bibliofilijos sampratą ir bibliofilų organizuotos veiklos pobūdį, svarbu atsižvelgti ir į tai, kokią vietą bibliofilija užėmė ir kaip ji buvo suvokiama jai artimų sričių – knygotyros, bibliografijos

²²⁶ Elitas. Iš *Visuotinė enciklopedija*. T. V. Vilnius, 2004, p. 473.

²²⁷ Ten pat.

²²⁸ GENZELIS, Bronius. *Lietuvos kultūros istorijos metmenys...*, p. 14.

ir bibliotekininkystės – sistemoje. Būtent XX amžiaus apytiksliai trečiajame dešimtmetyje Lietuvos knygotyra iš *formavimosi* įžengė į *teorinės* raidos laikotarpį. Šis procesas buvo nulemtas knygotyros teorinių ir metodologinių sprendimų kaitos, institucinio lygmens įvesties ir šalies bei tarptautinių politinių įvykių pervartos. Tas etapas visų pirma sietinas su žymaus knygotyrininko ir bibliografo profesoriaus V. Biržiškos vardu. Jis tapo pagrindinės tuo metu *bibliologija* vadinto knygos mokslo idėjos – kultūrinės istorinės krypties – ir naujos mokslo konceptualios schemos pagrindėju. Kultūrinės istorinės knygotyros krypties esmė – išryškinti knygos, kaip kultūrinio reiškinio, svarbą istorinei žmonijos raidai, pabrėžiant knygos išliekamąją vertę ir jos reikšmę lietuvių kalbai bei tautos savimonei. Naujoji bibliologijos konceptuali schema vertintina nevienareikšmiškai. V. Biržiška, teoretizuodamas bibliologijos ir bibliografijos sampratų klausimais spaudoje ir išlikusiame jo skaitytų bibliografijos paskaitų konspekte, neišvengė kai kurių prieštaravimų. Antai 1924 m. jis pažymėjo, kad bibliografija tyrinėja knygas ir vartotojo santykį su jomis, knygų vaidmenį kultūros raidoje, be to, siekia išaiškinti knygų atsiradimo istoriją ir jų tolimesnę įtaką kultūrai, čia pat pridurdamas, kad bibliografijos pamatas yra sausas bibliografinis knygų aprašymas ir surašymas²²⁹. Po metų V. Biržiška bibliografijos ir bibliologijos sąvokas jau atskyrė: pirmoji, anot jo, knygas tik registruoja ir aprašo; antroji – *prarijusi bibliografiją*, siekia įvertinti knygą tiek kaip materialinės, tiek kaip dvasinės veiklos produktą, tiria jos istoriją, gamybos ir platinimo aplinkybes²³⁰. Remiantis šiais požiūriais, pirmuoju atveju talpesnė buvo bibliografijos, antruoju – bibliologijos sąvoka. Praėjus dešimčiai metų, V. Biržiška, *Lietuviškojoje enciklopedijoje* aptardamas Rytų ir Vakarų Europoje paplitusį bibliologijos aiškinimą, nors pats ir neturėjo aiškios pozicijos šiuo klausimu, tačiau, regis, kur kas labiau buvo linkęs pritarti Rytų Europoje vyraujančiai nuomonei, kuri skelbė, kad bibliografija ir bibliologija yra sinonimai²³¹. Tačiau

²²⁹ BIRŽIŠKA, Vaclovas. Įžanga. Iš *Lietuvių bibliografija*. D. 1: XVI–XVIII a. Kaunas, 1924, p. III.

²³⁰ BIRŽIŠKA, Vac. Lietuviškų knygų istorijos XVI–XVIII amžiuje bruožai. *Baras*, 1925, kovas, p. 61.

²³¹ BIRŽIŠKA, Vaclovas. Bibliologija. Iš *Lietuviškoji enciklopedija*. T. 3. Kaunas, 1935, p. 848.

toje pačioje enciklopedijoje jo pateiktame bibliografijos aiškinime šios dvi sąvokos jau atskiriamos²³².

Išlikusiame V. Biržiškos skaitytų bibliografijos paskaitų konspekte pažymima, jog bibliografija tėra bibliologijos dalis ir pastaroji apimanti: 1) spaudos istoriją; 2) paleografiją; 3) knygų gamybos techninius aspektus; 4) knygos meną (jos formą, iliustracijas, grafiką, viršelius-apdarus); 5) ekonominius, politinius ir organizacinius knygų leidybos bei platinimo klausimus; 6) bibliografiją; 7) archyvų mokslą; 8) bibliotekų mokslą (bibliotekų organizavimą ir jų darbo metodus, įstatymdavystę, socialinį-auklėjamąjį darbą su skaitytojais, skaitymo meną, darbo su knyga metodiką ir kt.) ir 9) **bibliofiliją – mokslą apie retas knygas ir jų kolekcionavimą** [čia ir toliau tekste paryškinta – I. L.]²³³. Taigi bibliologija V. Biržiškos buvo suvokiama kaip *tam tikra kultūros istorijos šaka*²³⁴, tirianti knygas jų gamybos, bibliografinio apdorojimo, platinimo ir vartojimo požiūriais.

Panašus bibliologijos sampratos aiškinimas pateikiamas ir V. Biržiškos bendražygio Vinco Ruzgo darbe *Bibliotekoms vadovėlis* (1937). Vadovėlis pradedamas trumpa rašto ir spaudos istorijos apžvalga, kuri iliustruojama, nors ir sudėtinga bei plačios aprėpties, tačiau, pažymėtina, neoriginalia *Bibliologijos klasifikacijos* schema²³⁵, atspindinčia vėlgi keturis pagrindinius knygos funkcionavimo visuomenėje etapus: 1) knygų gamybos, 2) knygų bibliografinio apdorojimo, 3) knygų platinimo ir 4) knygų vartojimo²³⁶. Remiantis pateiktu klasifikacijos fragmentu (žr. 1 schemą), čia, kaip ir V. Biržiškos atveju, bibliofilija kartu su bibliotekininkyste siejama su paskutiniu knygos, kaip materialaus produkto, funkcionavimo visuomenėje etapu, t. y. knygų rinkimo, saugojimo ir jų vartojimo funkcijomis. Be to, klasifikacijoje išskiriamos trys bibliotekų rūšys: valstybinės, privačios viešosios ir privačios

²³² BIRŽIŠKA, Vaclovas. Bibliografija. Ten pat, p. 834.

²³³ BIRŽIŠKA, Vaclovas. *Bibliografijos paskaitų, skaitytų VDU, konspektas* [rankraštis]. VUB RS, F141–407, lap. 1.

²³⁴ BIRŽIŠKA, Vaclovas. Lietuviškų knygų istorijos XVI–XVIII amžiuje bruožai..., p. 61.

²³⁵ V. Ruzgas šią *Bibliologijos klasifikaciją*, nenurodydamas jos tikrojo autoriaus, pažodžiui išvertė ir perspausdino iš M. I. Ščelkunovo knygos *История, техника, искусство книгопечатания* (Maskva, 1926, p. [466–469]). Tai nustatė Vanda Jurkuvėnienė dar devintojo dešimtmečio pradžioje, kuriai darbo autorė ir dėkoja už suteiktą informaciją.

²³⁶ RUZGAS, Vincas. *Bibliotekoms vadovėlis*. Kaunas, 1937, p. [24–25].

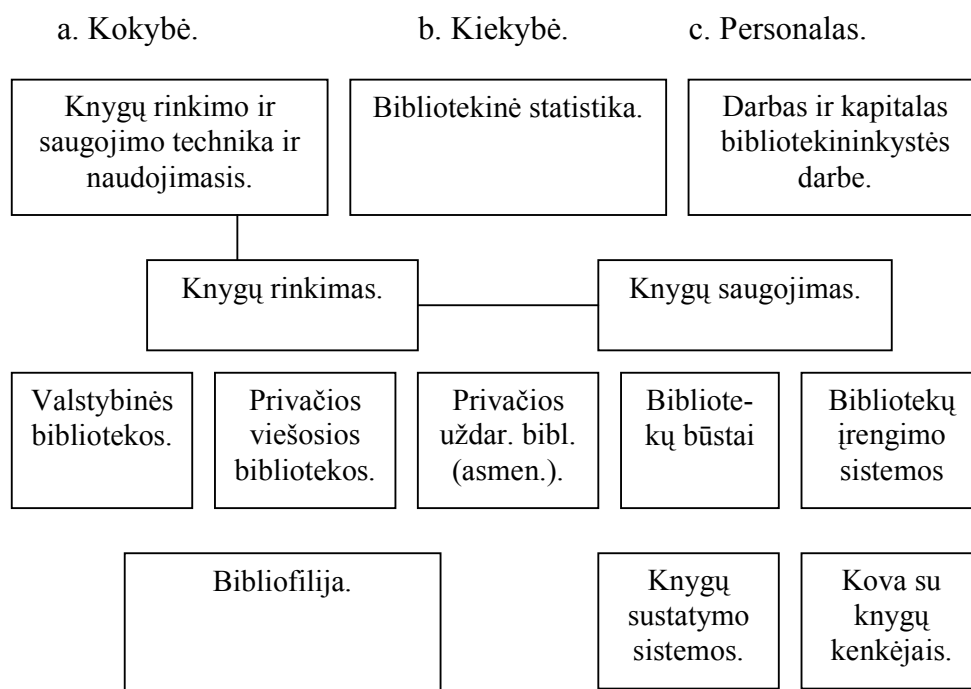
uždarosios (asmeninės) bibliotekos. Kaip žinia, vadovėlis buvo skiriamas Lietuvos viešųjų bibliotekų darbuotojams ir jo autorius tekste, deja, nė neužsiminė apie asmeninių bibliotekų komplektavimo ir jų tvarkymo metodikos specifiką, lyginant ją su viešųjų bibliotekų²³⁷.

1 schema. Fragmentas iš Vinco Ruzgo *Bibliologijos klasifikacijos*²³⁸

<...>

IV. Knygų rinkimas ir naudojimas. Bibliotekininkystė ir bibliofilija

1. Medžiaginiu atžvilgiu.

Čia dar galima paminėti ir J. Rimanto svarstymus bibliologijos sampratos klausimu, išdėstytus numatyto išleisti tęstinio pobūdžio mokslo darbų leidinio *Bibliotheca Litwana*²³⁹ 1944 m. sausio mėnesį rašytoje įžangoje,

²³⁷ Yra žinomas atvejis, kai į XXVII knygos mėgėjų draugiją 1940 m. vasario 19 d. laišku kreipėsi Liudas Urbonaitis iš Utenos, asmeninės bibliotekos, kurią sudarė *apie 1500 tomų įvairių knygų, be to, daug komplektų įvairių žurnalų ir laikraščių*, savininkas, prašydamas patarimo, kaip visa tai tinkamai sukataloguoti. Draugijos jau kitą dieną L. Urbonaičiui pateiktame atsakyme buvo rekomenduojama šiam minėtu klausimu remtis V. Ruzgo darbu *Bibliotekoms vadovėlis*. Žr. URBONAITIS, Liūdas. *Laiškas XXVII knygos mėgėjų draugijai* [mašinėraštis]. Utena, 1940.II.19. Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius (toliau – LMAVB RS), F59–242, lap. 33 ir *Atsakymas Liudui Urbonaičiui* [mašinėraštis]. 1940 kovo mėn. 20. Ten pat, lap. 37.

²³⁸ RUZGAS, Vincas. *Bibliotekoms vadovėlis...*, p. [25].

²³⁹ Apie J. Rimanto pastangas 1941–1944 m. išleisti *Bibliotheca Litwana* plačiau žr.: VLADAS, Žukas. Nepasirodę knygotyros leidiniai. *Knygotyra*, 1989, t. 17(24), p. 49–59.

pavadintoje *Knygos temomis*²⁴⁰. Jo pastebėjimu, tuo metu bibliologijos terminu buvo vis labiau įprantama žymėti bendrąjį knygos mokslą. Pasak J. Rimanto, nors bibliologijos sudėtis dar nesanti tiksliai apibrėžta, tačiau jai skirtini tokie dalykai, kaip knygos ir apskritai spaudos istorija, knygos technika, knygų pramonė ir prekyba, bibliografija, bibliotekininkystė, knygos menas ir daug kitų dalykų, tarp kurių taip pat esanti knygos filosofija bei knygos politika. Visi šie dalykai, remiantis tuometiniais J. Rimanto svarstymais, sudarė *kompleksinę visumą*, nes juos jungiantis bendras objektas – knyga.

Platus to meto knygos mokslo objekto suvokimas nebuvo originalus. Jis rėmėsi daugiausia Rytų Europos knygotyros teoretikų nuostatomis. Knygotyra, iki tol besirutuliojusi daugiau bibliografijos terpėje, tapo knygos pasaulio žinias vienijančiu mokslu. Remiantis aptariamo laikotarpio bibliologijos konceptualia schema, bibliofilija, kaip jungianti knygų rinkimo, saugojimo ir vartojimo funkcijas, kartu su bibliografija ir bibliotekininkyste buvo suvokiamos kaip sudedamosios bibliologijos dalys.

2.2. Vakarietiškujų bibliofilijos tradicijų adaptacija lietuviškojoje bibliofilijoje

Tarpukario Lietuvos nacionalistinėmis nuotaikomis gyvenusioje visuomenėje pagrindinis dėmesys buvo sutelktas į modernios kultūros formavimą etninės kultūros (kaip *savos tautinės*) pagrindu, sąmoningai atsisakant bet kokių ryšių su bajoriškąja kultūra (kaip *svetima*) ir jos tradicija²⁴¹. Bajoriškajai, arba dvarų, kultūrai ir jos paveldui neatsirado vietos bendrajame kultūros horizonte, todėl ji liko *kultūriškai nepilnavertė*²⁴². Apskritai, visos trys to meto Baltijos šalys, plėtodamos savas kultūras, stengėsi sumažinti joms svetimų kultūrų įtaką, t. y. estai ir latviai siekė susilpninti vokiečių, lietuviai – lenkų įtakos dominavimą, sąmoningai orientuodamos save

²⁴⁰ RIMANTAS, Juozas. *Knygos temomis*: [įžanga metraščio „Bibliotheca Lituana“ I t.] [mašinėraštis]. 1944.I. LNB RKRS, F47–63, lap. 2–3.

²⁴¹ KLUMBYŠ, Valdemaras. Apie tradiciją lietuvių kultūroje..., p. 3.

²⁴² ČEPAITIENĖ, Rasa. *Laikas ir akmenys*: kultūros paveldo sampratos moderniojoje Lietuvoje. Vilnius, 2005, p. 90, 108.

į Vakarų Europos, ypač į prancūzų ir anglų, kultūras²⁴³. Nuo ketvirtojo dešimtmečio pradžios, anot Dangiro Mačiulio, atsirado svarstymų, kaip susieti dabartį su praeitimi kaip nuoseklų istorinį procesą, tačiau tam trukdė *nesantaika su istorija – visuomenės istorinėje sąmonėje įsitvirtinusi mintis, jog Lietuva po Liublino unijos tarsi neegzistavo*²⁴⁴, be to, *lenkas buvo priešas, o dvarininkas – lenko simbolis*²⁴⁵. Šie teiginiai rodo buvus nepalankią valstybės kultūros politiką elitinės bibliofilijos formavimosi Lietuvoje ir jos integravimosi į bendrą šalies kultūrinį gyvenimą atžvilgiu. Pasak Almos Braziūnienės, bibliofilijos sklaida tuometinėje Lietuvoje buvo vienas iš aristokratinės, sykiu ir dvarų, kultūros raiškos elementų, todėl tokioje aplinkoje funkcionavusios XXVII knygos mėgėjų draugijos veiklą, *sietiną su elitinės Vakarų kultūros tradicija, galima vertinti kaip gana išimtinę sąmoningą pastangą priešintis kultūriškai neproduktyvioms to laiko tendencijoms*²⁴⁶. Tačiau ar tokia pastanga išėjo už minėtos draugijos veiklos ribų ir ar ji įdiegė tuometinėje visuomenėje poreikį priešintis nepilnavertiškos kultūros produktams? Anot V. Žuko, draugijos pastangos užmegzti artimesnius kontaktus su visuomene liko neįgyvendintos ir savo siauro veiklos pobūdžio jai nepavyko išplėsti²⁴⁷. Antai 1936 m. sausio 27 d. vykusiame XXVII knygos mėgėjų draugijos metiniame susirinkime Revizijos komisija, ragindama *išeiti iš savo keturių sienų*, pažymėjo, jog draugijai reikėtų daugiau rodytis viešumoje: 1) dažniau skelbti spaudoje apie savo sumanymus ir nuveiktus darbus; 2) rūpintis savo išleistų leidinių platinimu visuomenėje; 3) *kelti balsą dėl gėdą darančių Lietuvos knygai spaudinių pasirodymo*; 4) surengti viešų paskaitų dailiosios knygos propagavimo tikslais tiek Kaune, tiek provincijoje ir 5) *apskritai išeiti iš užsidarymo stadijos*²⁴⁸. Jau 1938 m. vasario 24 d. vykusiame draugijos valdybos posėdyje būta rimtų svarstymų dėl viešų

²⁴³ KASEKAMP, Andres. *A History of the Baltic States*. [Basingstoke], [2010], p. 116.

²⁴⁴ MAČIULIS, Dangiras. *Valstybės kultūros politika Lietuvoje 1927–1940 metais*. Vilnius, 2005, p. 135–136.

²⁴⁵ Ten pat, p. 165.

²⁴⁶ BRAZIŪNIENĖ, Alma. Kūrybinė bibliofilijos erdvė Lietuvos Respublikoje (1930–1940). *Knygotyra*, 2007, t. 48, p. 158.

²⁴⁷ ŽUKAS, Vladas. *Lietuvių knygotyros bruožai*. Vilnius, 1989, p. 218.

²⁴⁸ *XXVII knygos mėgėjų draugijos medžiaga metiniam 1936 I 27 susirinkimui* [mašinėraštis]. LMAVB RS, F59–142, lap. 214–215.

paskaitų surengimo, t. y. numatyta paskaitas skaityti antroje kovo mėnesio pusėje; jų trukmė turėjusi būti ne mažesnė kaip pusantros valandos; planuota, jog paskaitas skaitys V. K. Jonynas, Paulius Galaunė ir Vaclovas ar Mykolas Biržiška; paskaitų metu turėję būti platinami draugijos išleisti leidiniai²⁴⁹. Tačiau tų pačių metų kovo 22 d. įvykusiame draugijos valdybos posėdyje buvo nutarta *dėl susidėjusių politinių aplinkybių paskaitų rengimą atidėti tolimesniam laikui*²⁵⁰. Vėliau dar ne kartą buvo grįžtama prie šio klausimo svarstymo, tačiau pastarojo sumanymo įgyvendinimui, deja, sąlygų taip ir neatsirado. Ir apskritai, kaip pažymėjo R. Čepaitienė, aristokratija tuo metu Lietuvoje *netapo tuo kanalu, per kurį kitus visuomenės sluoksnius būtų galėjusios pasiekti klasikinės europietiškos kultūros vertybės bei jų suvokimas (ypač estetinio vertinimo kriterijai)*²⁵¹. Prisimindamas savo įsikūrimą tuometiniame Kaune, XXVII knygos mėgėjų draugijos narys P. Galaunė pažymėjo šiame mieste buvus mažą inteligentų skaičių ir visuomenės kultūros interesų ribotumą, o aukštesni pareigūnai, anot jo, *buvo perlipę iš vyžų į batus ir kaliošus*²⁵². Vienas iškiliausių nepriklausomos Lietuvos kultūros veikėjų Juozas Keliuotis savo atsiminimuose rašė, kad to meto plačiąją visuomenę daugiausia jaudino kasdieniai materialiniai reikalai ir ji buvusi abejinga kultūriniam gyvenimui: *Lietuviškos kūrybos ugdymas, naujų kūrybos kelių ieškojimai ir apskritai visi kultūros laimėjimai ją [plačiąją visuomenę] mažai domino. Vakarietišškai ir lietuviškai išauklėtos inteligentijos dar nebuvo: ji tik formavosi, ji dar tik brendo, tik telkė savo jėgas*²⁵³.

Nepriklausomos Lietuvos kultūriniame gyvenime minėtinas ir dar vienas svarbus momentas. Lietuvą konstatavus tebesant ant savo tautinio, valstybinio ir apskritai dvasinio kultūrinio atgimimo slenksčio bei kultūrinių ir

²⁴⁹ XXVII knygos mėgėjų draugijos valdybos posėdžio 1938 II 24 protokolas [mašinėraštis]. LMAVB RS, F59–193, lap. 30.

²⁵⁰ XXVII knygos mėgėjų draugijos valdybos posėdžio 1938 III 22 protokolas [mašinėraštis]. Ten pat, lap. 33.

²⁵¹ ČEPAITIENĖ, Rasa. *Laikas ir akmenys...*, p. 90.

²⁵² ŽUKAS, Vladas. Paulius Galaunė. Iš ŽUKAS, Vladas. *Prisiminimų puslapiai: pažinti kultūros žmonės*. 2002, p. 278, 302.

²⁵³ KELIUOTIS, Juozas. *Mano autobiografija: atsiminimai*. Vilnius, 2003, p. 130.

visuomeninių judėjimų sūkurėje – tarp Vakarų Europos ir Rusijos²⁵⁴, imta spręsti klausimą, kurios valstybės kultūrinę orientaciją pasitelkti²⁵⁵. Tarp atrankos kriterijų būta tokių motyvų: valstybė *mokytoja* turėtų būti atokiau nutolusi nuo Lietuvos, ji privalėjo pasižymėti sena kultūros tradicija, būti europietiškos kultūros avangarde, neturėti kultūrinės ekspansijos ketinimų Lietuvos atžvilgiu ir puoselėjanti katalikiškąją kultūrą²⁵⁶.

Lietuvos bibliofilų draugijos, kaip visuomeninės ir kultūrinės organizacijos, veiklos modelis buvo kuriamas visų pirma atsižvelgiant į šalies vidaus poreikius (V. Steponaičio probleminės išvalgos lietuviškosios knygos kultūros plotmėje), adaptuojant vakarietiškujų, pirmiausia prancūzų, bibliofilijos tradicijų patirtį (tarpininkaujant M. Urbšienei). Tuometinė Prancūzija buvo apibūdinama kaip turinti *pakankamai šviesos šviesti visam kultūros pasauliui*²⁵⁷. Pasak J. Keliuočio, *Prancūzijos kultūra ir civilizacija darėsi dominuojanti Lietuvoje* ir Lietuvos kultūrinis, visuomeninis bei politinis bendravimas su šia šalimi nuolat stiprėjo, be to, kasmet iš Lietuvos į Prancūziją vis daugiau išvykdavo studijuoti²⁵⁸. Kaip išskirtinis prancūzų bruožas buvo įvardijamas kokybės ir tobulumo siekis kasdienės kūrybos darbuose, todėl *meniško ar mokliško kūrinio kokybės, jo didelio išdailinimo imponavimas prancūzui*²⁵⁹ tapo pavyzdžiu bei siekiamybe ir lietuviškosios knygos kultūros puoselėtojams.

Dar 1930 m. V. Steponaitis, kreipdamasis *Gaisuose* į Lietuvos bibliofilus, turėdamas tikslą juos suburti į draugiją, pažymėjo, jog M. Urbšienė savo laiške²⁶⁰ jam pateikusi tokios būsimos *draugijos-brolijos* organizacinius metmenis, kuriems jis esą pritariaš²⁶¹. Apskritai, V. Steponaičio ir M. Urbšienės 1930–1931 metų korespondencija draugijos steigimo bei M.

²⁵⁴ ŠALKAUSKIS, St. *Kultūros Filosofijos Metmens: sutrauktasis paskaitų kursas, leidžiamas rankraščio teisėmis*. Kaunas, 1926, p. 6.

²⁵⁵ MAČIULIS, Dangiras. *Valstybės kultūros politika Lietuvoje...*, p. 248.

²⁵⁶ Ten pat, p. 248–250.

²⁵⁷ GUSTAINIS, Valentinas. *Prancūzija*. Kaunas, 1938, p. 9.

²⁵⁸ KELIUOTIS, Juozas. *Mano autobiografija...*, p. 263.

²⁵⁹ GUSTAINIS, Valentinas. *Prancūzija...*, p. 45–46.

²⁶⁰ URBŠIENĖ, M. *Laiškas V. Steponaičiui* [mašinėraštis]. Paryžius, 1930 m. kovo m. 20 d. LNB RKRS, F25–148, lap. 1.

²⁶¹ STEPONAITIS, Vyt. Bibliofilų dėmesiui. *Gaisai*, 1930, nr. 4, p. 376.

Urbšienės straipsniai bibliofilijos ir knygos meno klausimais Lietuvos spaudoje rodo jos pastangas lietuviškosios bibliofilijos teorinę mintį plėtoti ir būsimos draugijos organizacinės veiklos principus formuoti remiantis prancūzų bibliofilų draugijų veiklos patirtimi. Antai 1930 m. ji *Gaisuose* paskelbė specialų straipsnį, kuriame pateikė septyniolikos prancūzų bibliofilų draugijų svarbiausius veiklos bruožus (žr. 1 lentelę). Akivaizdu, jog nemaža jų buvo perimta ir pasitelkta, organizuojant XXVII knygos mėgėjų draugijos veiklą.

1 lentelė. Prancūzų bibliofilų draugijų svarbiausi veiklos bruožai²⁶²

<i>Draugijos pavadinimas</i>	<i>Svarbiausi veiklos bruožai</i>
<i>La Société des Bibliophiles Francais</i> (įsteigta 1820 m.)	1) Nariai – daugiausia mokslininkai, aristokratų šeimų atstovai, didelių asmeninių bibliotekų ir šeimyninių archyvų savininkai; 2) leidžia arba reprodukuoja retus ar dar neišspausdintus veikalus, turinčius istorinės, literatūrinės arba prancūzų kalbai vertės; 3) knygas dažniausiai leidžia <i>Firmin-Didot</i> spaustuvėje, garsaus tipografo ir graverio spaudmenimis; 4) knygų iliustracijoms naudoja senovės piešinius, miniatiūras; 5) turi savo patroną – Jacques Auguste de Thou (1553–1617), kurio atvaizdas puošia draugijos popierių, skirtą laiškam.
<i>Société des amis des livres</i>	Daugiausia leidžia žinomų rašytojų veikalus.
<i>Les cent bibliophiles</i> (įsteigta 1895 m.)	1) Tikslai – suvienyti bibliofilus, o sykiu palengvinti ir jų vykdomus tyrinėjimus bei mokslines paieškas, be to, leisti liuksusinius leidinius; 2) kasmet leidžia savo metraštį, kuriame skelbiama draugijos darbų apžvalga, mirusių narių biografijos ir pranešimai, dominantys draugijos narius; 3) naudoja tik originalias graviūras.
<i>Les XX</i>	1) Neužsiima leidyba, t. y. apsiriboja tik kurio nors gero senesniųjų ar naujųjų laikų autoriaus veikalo išspausdinimu tam tikrame popieriuje savo pačių interesams patenkinti (20 egzempliorių tiražu); 2) turi savo popierių.
<i>Le Livre</i>	1) Propaguoja modernią spaudos techniką; 2)

²⁶² URBŠIENĖ, M. Prancūzų bibliofilų draugijos. *Gaisai*, 1930, nr. 6, p. 179–183.

<i>Contemporain</i>	užsiima knygų leidyba; 3) rengia paskaitas, dailiosios knygos parodas ir ekskursijas į spaustuves bei bibliotekas.
<i>La Société de Livre d'art</i>	1) Leidžia gyvenamojo meto autorių kūrinius; 2) daug dėmesio skiria poligrafijai; 3) beveik išimtinai vartoja spalvotą graviūrą.
<i>La Société des Amis du Livre Moderne</i> (įsteigta 1908 m.)	1) Užsiima leidyba; 2) savo nariams rengia paskaitas, taip rūpindamasi jų meniniu išsilavinimu.
<i>Cercle Lyonnais du Livre</i>	Vienija Lyono bibliofilus.
<i>Les Bibliophiles du Palais</i>	1) Vienija teisėjus ir advokatus; 2) leidžia magistratų ir teisėjų veikalus.
<i>Société des Médecins Bibliophiles</i>	1) Vienija medikus; 2) tikslas – kasmet išleisti po vieną liuksusinį leidinį.
<i>Les Bibliophiles de Nice</i>	Vienija Nicos bibliofilus.
<i>Cercle Parisien du Livre</i> (įsteigta 1926 m.)	1) Leidžia liuksusinius leidinius, papuoštus graviūromis arba originaliais ražiniais medyje.
<i>Société de la Gravure sur Bois Originale</i>	1) Tikslai – suvienyti graviūros medyje atlikimo specialistus, o sykiu palaikyti poligrafinę ražinių medyje tradiciją (juodą ir spalvotą) bei skleisti graviūros medyje meną įvairiais būdais (publikacijomis, parodomis, paskaitomis); 2) nariai – prancūzai ir kitų šalių raižytojai medyje bei šio meno mėgėjai.
<i>Les Cent-une</i> (įsteigta 1926 m.)	1) Tikslas – ugdyti skonį gražioms knygoms ir palengvinti santykius tarp moterų bibliofilių Prancūzijoje ir kitose šalyse; 2) leidžia prancūzų ir kitų šalių autorių liuksusinius leidinius; 3) organizuoja konferencijas ir priėmimus bei rengia parodas.
<i>Les XXX</i>	1) Sudaro 30 garbės narių, turinčių tikrųjų narių teises (kitų narių skaičius neribotas); 2) pastovus nario mokestis nėra nustatytas; 3) leidinio išlaidos paskirstomos tarp narių.
<i>Les parallèles</i>	1) Nariai – įvairūs inteligentai, pavyzdžiui, menininkai, daktarai, literatai; 2) leidžia arba reprodukuoja literatūrinės keistenybės ir retenybės.
<i>Les Cent Centraux</i>	Nariais gali būti tik baigusieji <i>Ecole Centrale</i> universitetą.

Galima teigti, jog M. Urbšienės pasiūlytas organizacinis modelis Lietuvoje steigiamai bibliofilų draugijai (žr. 2 lentelę) buvo realizuotas, tačiau nebesąlygiškai – atsižvelgta į to meto Lietuvos kultūrinės, politinės ir ekonomines aplinkybes.

2 lentelė. XXVII knygos mėgėjų draugijos organizacinis modelis: palyginimas

<i>Draugija</i>	<i>M. Urbšienės pateikti steigiamos draugijos organizaciniai metmenys</i>	<i>Steigiamos draugijos realizavimas</i>
<i>Pavadinimas</i>	XXVII knygos mylėtojai / bibliofilai.	XXVII knygos mėgėjai.
<i>Tikslai</i>	1) Leisti knygas, atitinkančias visus bibliofilų <i>užsigeidimus</i> (dailias, gražias, taikant visus poligrafinius reikalavimus, bet nebūtinai visas su iliustracijomis); 2) propaguoti knygos meilę ir supratimą apie jos dailumą.	1) Kultivuoti dailiąją knygą ir ugdyti jos pamėgimą Lietuvoje; 2) palaikyti ryšius su kitomis knygų mėgėjų draugijomis. Tuo tikslu: 1. leisti savo leidinius; 2. informuoti apie Lietuvos ir užsienio šalių dailiąsias knygas bei rūpintis Lietuvos leidinių vertinimu meno atžvilgiu; 3. rengti paskaitas, parodas ir konkursus; 4. tyrinėti Lietuvos knygos istoriją ir jos plėtojimąsi; 5. įsteigti savo biblioteką; 6. keistis savo leidiniais su kitomis draugijomis.
<i>Nariai</i>	1) Draugija turi būti <i>griežtai intymiška</i> , su iš anksto apibrėžtu nedideliu narių skaičiumi, pavyzdžiui, 10 ar 36; 2) nariai, pasižymintys meile knygai, iš meno, literatūros ir istorijos srities; 3) būtina atsiriboti nuo užsiimančiųjų knygos komercija.	1) Draugijos narių gali būti tik 27; 2) jai gali priklausyti visi Lietuvos piliečiai, mėgstą dailiąją knygą.
<i>Leidybinė veikla</i>	1) Senieji rašytiniai paminklai, kurie dar	1) Senesniųjų rašytojų kūriniai; 2) jaunesniųjų

	nebuvo išspausdinti; 2) jau pagarsėjusių rašytojų veikalai (<i>literatūrinės keistenybės ir retenybės</i>); 3) lietuvių autorių lietuvių kalba parašyti veikalai; 4) leisti papildomų egzempliorių, skirtų pardavimui; 5) pirmoji išleista knyga turėtų būti apie knygos meną; 6) užsibrėžti tikslą leisti vieną knygą per metus.	rašytojų kūriniai; 3) ir vienu, ir kitų rašytojų kūriniai; 4) draugija, be 29 egzempliorių (iš jų 27 nemokamai skiriami jos nariams, 2 – draugijos bibliotekai), gali leisti tos pačios knygos ir didesnę egzempliorių skaičių, tik kitokiame popieriuje; 5) pirmoji išleista knyga turėtų būti skiriama Lietuvos knygos istorijai; 6) stengtis per metus išleisti bent vieną knygą.
Stojamojo ir nario mokesčių dydžiai	Stojamasis mokestis – 500, kasmetinis nario mokestis – 200 litų.	Stojamasis mokestis – 100, kasmetinis nario mokestis – 120 litų (nuo 1934 m. – 60 litų).

Dar 1930 m. spalio 8 d. V. Steponaitis kartu su V. Cimkausku ir P. Galaune, be parengto draugijos įstatų projekto svarstymo, sykiu apsisprendė ir pritarė V. Steponaičio pasiūlytajam draugijos pavadinimui bei narių skaičiui²⁶³. Tačiau to paties mėnesio 25 d. M. Urbšienė laiške, adresuotame V. Steponaičiui, papriekaištavusi šiam, kad jai nepatinkąs žodis *mėgėjai*, ir jį siūlė keisti į *mylėtojus*, čia pat pridurdama, kad be reikalo draugijos pavadinime vengiama žodžio *bibliofilas*²⁶⁴. Bibliofilų *virsmą* knygos mėgėjais P. Jakštas vėliau motyvavo tuo, jog sąvoka *bibliofilas* yra tarptautinė, o ją išvertus į gimtąją kalbą, ji reiškia *knygos mylėtoją* arba *knygos mėgėją*, be to, anot jo, mylėti – tai *jausti kam nors meilę, palankumą*, o mėgti – tai *jausti pasitenkinimą, patraukimą, taigi tikrasis lietuvis gali mylėti kitą asmenį, tėvynę, tiesą, Dievą, bet kitus dalykus, tarp jų ir knygą, tik mėgti*²⁶⁵.

Priimtinas XXVII knygos mėgėjų draugijos steigėjams buvo M. Urbšienės siūlymas iš anksto apibrėžti galimą jos narių skaičių. Atsižvelgiant į tai, kad prancūzų, senos ir kultūringos tautos, daugiau nei dešimteriopai kartu

²⁶³ GALAUNĖ, Paulius. Kaip gimė ir veikė XXVII knygos mėgėjų draugija. *Bibliotekų darbas*, 1976, nr. 10, p. 33.

²⁶⁴ URBŠIENĖ, M. *Laiškas V. Steponaičiui* [rankraštis]. 1930.X.25. LNB RKRS, F25–148, lap. 8.

²⁶⁵ JAKŠTAS, Petras. Kas buvo XXVII knygos mėgėjai. Iš *XXVII knygos mėgėjų metrašties*. Kaunas, 2004, t. 3, p. 30.

gausesnės už lietuvių, bibliofilų draugijos turėjo po 20, 30, 100 ar 101 narį, buvo apsisotą ties 27 skaičiumi. Apribotas skaičius turėjo padėti sutelkti tik rimtai į draugijos veiklą žiūrinčius ir sąžiningai pareigas vykdančius narius, be to, kaip jau vėliau pažymėjo V. Bičiūnas, *bibliofilai, panašiai kaip kiti tam tikro pomėgio žmonės, nemėgsta minios. Jiems jaukia ir maloniau dirbti ankštesniame rate*²⁶⁶. Nors antai Jurgis Šaulys 1934 m. sausio 23 d. laiške, adresuotame M. Urbšienei, ribotą draugijos narių skaičių įvardijo kaip vieną iš priežasčių, dėl kurios jis nenorėjęs šiai priklausyti: *manęs negalėjo įtikinti nei noras apriboti [draugija] vien tam tikru narių skaičium nei nusistatymai leisti metraštį apribotame egzempliorių skaičiuje. Jei geri draugijos tikslai, kodėl neprileisti daugiau jon dėtis, o jei naudinga ir gražiai išleista knyga, kodėl nepaleisti ir daugiau į žmones? Persiaura ir peregaistiška. Kam pamėgdžioti mums svetimi pasaulio nusidavėliai?*^{267*} Kaip savo atsiminimuose, praėjus dvidešimčiai metų po draugijos uždarymo, rašė buvęs jos narys Vilhelmas Žanas Burkevičius, tokios draugijos narių skaičius turi būti kuo didesnis, *nes tame, o ne izoliacijoje glūdi kiekvieno sumanymo jėga*²⁶⁸. Greičiausiai dėl didelių stojamojo ir kasmetinio nario mokesčių draugijos narių skaičius niekada nebuvo pasiekęs ar viršijęs 27. 1932–1933 m. pasaulinei ekonominei krizei palietus ir Lietuvą, 1934 m. sausio 27 d. vykusiame draugijos visuotiniame susirinkime valdybos siūlymu nario mokestis buvo sumažintas iki 5 litų per mėnesį²⁶⁹ ir toks jis išliko iki draugijos uždarymo²⁷⁰.

Regis, niekam iš draugijos steigėjų nebuvo kilusių dvejonių dėl numatytų jos veiklos tikslų ir formų. Draugija, jos narių supratimu, pirmiausia turėjo padėti rūpintis lietuviškosios knygos kultūra, kuri nepriklausomos Lietuvos laikotarpio pirmojoje pusėje buvo itin žemo lygio. Antai Juozas

²⁶⁶ BIČIŪNAS, V. *XXVII knygos mėgėjų draugijos 9 m. sukaktuvių proga str.* [mašinėraštis]. 1940. LMAVB RS, F59–249, lap. 1.

²⁶⁷ ŠAULYS, J. *Laiškas M. Urbšienei* [rankraštis]. Berlynas, 23.I.1934. LNB RKRS, F14–642, lap. 3.

* Visgi 1935 m. gegužės 27 d. J. Šaulys įstojo į draugiją, tačiau jau kitų metų kovo 27 d. iš jos pasitraukė. Žr. ŽUKAS, Vladas. *Lietuvių knygotyros bruožai...*, p. 183.

²⁶⁸ BURKEVIČIUS, Vilhelmas. *Aštuonerius metus su „Knygos mėgėjais“ (1933–1940): [atsiminimai]* [mašinėraštis]. 1960. LNB RKRS, F47–2408, lap. 15.

²⁶⁹ *XXVII knygos mėgėjų visuotinio susirinkimo, įvykusio 1934 m. sausio mėn. 27 d., protokolas* [mašinėraštis]. LMAVB RS, F59–98, lap. 1.

²⁷⁰ JAKŠTAS, Petras. *Kas buvo XXVII knygos mėgėjai...*, p. 31.

Balčiūnas-Švaistas, emociškai aprašydamas savo santykį su knygomis, vaizdžiai pateikė takoskyrą tarp tuometinės lietuviškosios ir užsienio šalių knygos kultūros liudijantį palyginimą: *Kai noriu pasikalbėti, visada užsidarau vienui vienas. <...> Atgyja tada ir visos mano knygos. Pulku pulkais jos juda, šaukia ir dainuoja. Pirmiausia veržiasi ir šokinėja, kaip balerinos, dailiosios, grakščios ir savo puošnumu išdidžios svetimosios knygos. Išaina ir lietuviškos – kaimiškos, papurusios, apdribusios bobutės*²⁷¹. Dar 1929 m. straipsnyje M. Urbšienė buvo pažymėjusi, kad Lietuvoje išleidžiamos knygos vis dar yra *skurdo knygos*, ir, pasiremmdama prancūzų knygos kultūros pavyzdžiais, kaip pagrindines to priežastis nurodė esant prastą popierių, formatų įvairovę, neproporcingą knygos aukštį, plotį ir storį, per siauras knygų paraštes, nesusiūtus, o sukabinėtus tam tikromis vielutėmis knygų lankus, netinkamą puslapių žymėjimą ir puošybą, prastą iliustracijų atlikimo būdą ir kitus praktinius, su knygos vartojimu susijusius aktualius trūkumus²⁷². Jos tuometiniu įsitikinimu, įsteigus Lietuvoje bibliofilų draugiją, būtent ši galėtų paskatinti leidėjus atkreipti dėmesį į minėtąsias problemas, o jos leidžiami leidiniai galėtų būti jiems pavyzdžiais, kaip turinčios atrodyti dailios knygos, be to, tokia draugija ugdytų knygos meilę ir pagarbą²⁷³. Paradoksalu yra tai, jog bendrą visų M. Urbšienei tuo metu žinomų dvidešimt trijų prancūzų bibliofilų draugijų tikslą – *leisti didelio liuksuso iliustruotas knygas*²⁷⁴ – iš dalies siekė įgyvendinti ir XXVII knygos mėgėjų draugija, tačiau prancūzai bibliofilai tokiu būdu tenorėjo patenkinti savo bibliofilinius poreikius (anot M. Urbšienės, tai *turtingų žmonių užsigėidimas, bet anaipol nepeiktinis, nes Prancūzija ir jos bibliofilai yra visai kitoje padėtyje ir tokioje, kokioje mūsų šaliai tik gal už šimto antro metų tegalės atsidurti*²⁷⁵), o Lietuvos bibliofilai, keldami tikslą *kultivuoti*

²⁷¹ ŠVAISTAS, J. Truputis iš mano knygų. Iš *XXVII knygos mėgėjų metraštis*. Kaunas, 1937, t. II, p. 130.

²⁷² URBŠIENĖ, M. Lietuviškosios knygos estetiškumas ir praktiškumas. *Židinys*, 1929, nr. 11, p. 336–342.

²⁷³ URBŠIENĖ, M. Bibliofilai. *Gaisai*, 1930, nr. 5, p. 87.

²⁷⁴ URBŠIENĖ, M. Prancūzų bibliofilų draugijos... p. 179.

²⁷⁵ URBŠIENĖ, M. *Laiškas V. Steponaičiui* [mašiniškas]. 1930.V.4. LNB RKRS, F25–148, lap. 3.

*dailią knygą ir ugdyti jos pamėgimą Lietuvoje*²⁷⁶, – daryti poveikį knygos kultūrai visos šalies mastu.

Pagrindinėmis draugijos veiklos formomis tapo pranešimų spaudos ir bibliotekų istorijos, knygos meno, bibliografijos ir bibliofilijos temomis bei pavyzdinių knygų parodų ir konkursų rengimas, taip pat draugijos inicijuotų dailių knygų leidimas. Kaip pažymėjo V. Žukas, draugijos narių pranešimuose buvo gvildenamos svarbios problemos, tačiau jos buvusios atsitiktinės, nes neturėta specialaus tyrinėjimų plano ir sistemos, taigi buvo tenkinamasi tuo, ką pasiūlydavo jos nariai²⁷⁷. Jau pirmaisiais draugijos veiklos metais V. Ž. Burkevičius perskaitytame pranešime *Nepasiekiamą ar nesiekiamą* buvo pažymėjęs, kad *pastaruoju laiku [1934 m. rugsėjo mėn.] draugijos narių eiliniuose posėdžiuose kaip ir pradeda trūkti aktualių diskusijoms ar aptarimui temų, ir dažnai nukrypstama iš tiesioginio į nuošalius kelius*²⁷⁸.

Pasak M. Urbšienės, prancūzų bibliofilų draugijos dažniausiai leisdavo tik tiek knygos egzempliorių, kiek draugijoje yra narių²⁷⁹, tačiau, anot jos, *to mums gal būtų ir per maža. Lietuviai turėtų geroką skaičių egzempliorių paleisti ir pardavimui. Žinoma, jis neturėtų būti pernelyg didelis, nes tada bibliofilų draugija išvirstų leidimo bendrove*²⁸⁰. Jos įsitikinimu, pirmoji knyga, kurią turėjusi išleisti draugija, privalėjo būti apie *mūsų knygos meno dalykus*²⁸¹. Apskritai, knygų leidimo klausimas buvo vienas iš prioritetinių draugijos veikloje, nes skleisti knygos kultūrą, anot P. Galaunės, buvo įmanoma tik *duodant pavyzdį, išleidžiant gražių leidinių*²⁸², todėl jau 1931 m. sausio 27 d. vykusiame draugijos steigiamajame visuotiniame susirinkime buvo keliami klausimai, kokios knygos turėtų būti leidžiamos²⁸³. Per visus savo veiklos

²⁷⁶ Įstatai. Iš *XXVII knygos mėgėjų metraštis*. Kaunas, 1933, t. I, p. 133.

²⁷⁷ ŽUKAS, Vladas. *Lietuvių knygotyros bruožai...*, p. 186.

²⁷⁸ BURKEVIČIUS, V. *Nepasiekiamą ar nesiekiamą*: pranešimas [mašinėraštis]. 1934.IX.27. LMAVB RS, F59–111, lap. 79.

²⁷⁹ URBŠIENĖ, M. Prancūzų bibliofilų draugijos..., p. 182.

²⁸⁰ URBŠIENĖ, M. *Laiškas V. Steponaičiui* [mašinėraštis]. 1930.V.4. LNB RKRS, F25–148, lap. 3.

²⁸¹ URBŠIENĖ, M. *Laiškas V. Steponaičiui* [rankraštinis]. 1930.V.26. LNB RKRS, F25–148, lap. 6.

²⁸² ŽUKAS, Vladas. *Paulius Galaunė...*, p. 296.

²⁸³ *XXVII knygos mėgėjų 1931 m. sausio 27 d. visuotinio susirinkimo protokolas* [mašinėraštis]. LMAVB RS, F59–13, lap. 27.

metus draugija iš viso išleido devynis meniškai apipavidalintus geros poligrafinės kokybės leidinius. Pasak 1918–1940 metų Lietuvos grafikos tyrėjos Giedrės Jankevičiūtės, būtent pastarieji leidiniai perteikė kokybinį lūžį, įvykusį Lietuvos knygos dizaino istorijoje²⁸⁴. Anot jos, nuo trečiojo dešimtmečio kalbų apie poreikį patenkinti leidinių stygių buvo pereita prie svarstymų specifinių spaudos problemų klausimais. Greta masiniam skaitytojui adresuotų knygų atsirado mažais tiražais išleistų, tik žinovams skirtų leidinių, o *bibliofiliniai leidiniai formavo naujus knygos apipavidalinimo, estetinės ir poligrafinės kokybės kriterijus, kurstė leidėjų bei spaustuvininkų ambicijas*²⁸⁵. Dar reikia pažymėti, kad būtent draugijos iniciatyva buvo pradėti spausdinti numeruoti egzemplioriai geresniame popieriuje, be to, atsižvelgta į jos iškeltą knygų formato standartizavimo idėją. Pasak V. Žuko, draugijos išleisti leidiniai *ugdė visuomenės estetinį skonį, pagarbą dailiajai knygai, kėlė knygų kultūrą, buvo pavyzdys kitiems to meto leidėjams, be to, draugija formavo naują požiūrį į lietuviškąją knygą kaip turinio, formos (struktūros) ir iliustracijų vienvė*²⁸⁶. Ketvirtojo dešimtmečio pabaigoje pasiektą knygų meninį ir techninį lygį leidžia pajusti 1940-ųjų metų lūžis, nes po jo išleisti leidiniai atspindėjo ekonomikos ir darbo kultūros lygio nuosmukį.

Apibendrinant galima teigti, kad XXVII knygos mėgėjų draugijos veikla rėmėsi prancūzų bibliofilų draugijų patirtimi. Jos steigėjai, tarpininkaujant M. Urbšienei, turėjo galimybių susipažinti su minėtų draugijų statutais, jų išsikeltais tikslais ir veiklos formomis bei perimti tai, kas *laiko ir vietos ekonominės aplinkumos rėmuose*²⁸⁷ buvo aktualiausia ir įmanoma tarpukario Lietuvos sąlygomis. Draugijos veiklos eigoje būta ir sumanymo, tarpininkaujant Petruui Klimui, užmegzti gyvus santykius su Paryžiuve veikusiomis bibliofilų draugijomis²⁸⁸, tačiau idėja nebuvo įgyvendinta²⁸⁹.

²⁸⁴ JANKEVIČIŪTĖ, Giedrė. *Lietuvos grafika: 1918–1940*. Vilnius, 2008, p. 112.

²⁸⁵ Ten pat, p. 124.

²⁸⁶ ŽUKAS, Vladas. *Lietuvių knygotyros bruožai...*, p. 216.

²⁸⁷ BURKEVIČIUS, Vilhelmas. *Aštuonerius metus su „Knygos mėgėjais“...*, lap. 7.

²⁸⁸ *XXVII knygos mėgėjų draugijos valdybos posėdžio protokolas* [mašinėraštis]. 1937 10 06. LMAVB RS, F59–191, lap. 18.

²⁸⁹ *XXVII knygos mėgėjų draugijos valdybos metinės veiklos apžvalga, 1938 01 27–1939 01 27* [mašinėraštis]. LMAVB RS, F59–223, lap. 294.

Pažymėtina, kad prancūzų bibliofilų draugijų veikla buvo grindžiama jų narių bibliofilinių *užgaidų* tenkinimu, o Lietuvos bibliofilams visų pirma rūpėjo knygos kultūros kėlimas ir jos sklaida, *bendresni, platesnę visuomeninę reikšmę turintys dalykai*²⁹⁰. Pasak D. Kauno, XXVII knygos mėgėjų draugija tapo *lietuvių kultūros elito avangardu* ir Lietuvos knygos kultūros istorijos svarbia dalimi²⁹¹.

2.3. Vaižgantiškoji *dvejopos bibliofilybės* koncepcija: etninės ir elitinės kultūrų sintezė

Tarpukario Lietuvos kultūros elito formuota bibliofilijos koncepcija nebuvo vientisa, jos būta dvikryptės. Viena jos kryptis buvo orientuota į etninės kultūros²⁹², kita – į elitinės kultūros šalininkus. Pirmiesiems imponavo knygos, kaip vieno iš kultūros vertybių, perduodamų iš kartos į kartą, visumos elemento, turinys ir jos praktinė mokslinė bei kultūrinė nauda, antriesiems – knygos išvaizda ir jos išskirtinumas. Tokios koncepcijos, jungiančios etninę ir elitinę kultūras, – *dvejopos bibliofilybės* – autorius buvo Juozas Tumas-Vaižgantas, save priskyres pirmajai kryptiui: *Aš esu tikras lietuvis, ainis tų senlietuvių, kuriems knygos buvo dalis gyvenimo, o ne pramogos*²⁹³. Čia iškeliamas knygos kultūrinis istorinis vaidmuo tautos savimonei. Antrosios krypties – elitinės bibliofilijos – šalininkus jis įvardijo *ištaigaujančiais pramogieriais*.

Šią koncepciją dar patikslino ir išplėtojo Aleksandras Merkelis J. Tumo mirties atminimui skirtame straipsnyje, aptardamas rašytojo požiūrį į knygų rinkimą ir apibūdindamas jo asmeninę biblioteką. Literatūros istorikas pažymėjo, kad žmonių santykių su knyga esti skirtingų, ir išskyrė tokius

²⁹⁰ ŽUKAS, Vladas. Paulius Galaunė..., p. 296.

²⁹¹ KAUNAS, Domas. *Knygos kultūros karininkas...*, p. 54.

²⁹² Etninė kultūra yra apibrėžiama kaip visos tautos (etnos) sukurta, iš kartos į kartą perduodama ir nuolat atnaujinama kultūros vertybių visuma, padedanti išlaikyti tautinį tapatumą bei savimonę ir etnografinių regionų savitumą. Žr. *LR Etninės kultūros valstybinės globos pagrindų įstatymas. 1999 m. rugsėjo 21 d. Nr. VIII-1328* [interaktyvus]. [Vilnius]: Lietuvos Respublikos Seimas, 2010 [žiūrėta 2010 spalio 27 d.]. Prieiga per internetą: http://skelbimas.lt/istatymai/etnines_kulturos_valstybines_globos_pagrindu_istatymas.htm.

²⁹³ TUMAS, J. Dvejopa bibliofilybė. Iš *XXVII knygos mėgėjų metraštis*. Kaunas, 1933, t. I, p. 14.

galimus knygų įsigijimo ir kaupimo motyvus: 1) perkamos ir skaitomos tik reikalingiausios specialybės knygos; 2) knygų stengiamasi įsigyti kuo daugiau; 3) lygiagrečiai įsigyjamoms tiek specialybės, tiek dailiosios literatūros bei meno veikalai ir 4) renkamos tik retai aptinkamos, gražiai išleistos ar šiaip kuo nors ypatingos ir svarbios knygos²⁹⁴. Pasak A. Merkelio, galimi du knygos vartotojų požiūriai į knygą. Vieni knygą vertina pagal jos turinį (jiems knyga tėra mokslo įrankis ar literatūros kūrinys), antri – pagal jos turinį ir pavidalą (jiems knyga yra daugiau nei mokslo įrankis ar literatūros kūrinys). Šiuos vartotojus su knyga sieja *kažkokie intymūs, paprastiems knygos naudotojams mažai arba visai nesuprantami santykiai* ir jie vadintini knygos mėgėjais arba bibliofilais²⁹⁵. Straipsnio autorius, pasiremdamas išlikusiu J. Tumo bibliotekos inventoriniu sąrašu, konstatavo, jog šis pirko tik tokias knygas, kurios jam buvusios reikalingos. Be to, pasak A. Merkelio, sąraše yra labai mažai tokių knygų, kurios galėtų sudominti retenybes mėgstantį bibliofilą, todėl jis priėjo prie išvados, kad tai bus buvęs ne bibliofilas, o veikiau dvasininko patrioto knygų rinkinys. Tačiau galiausiai straipsnio autorius J. Tumą visgi priskyrė prie tų žmonių grupės, t. y. bibliofilų, kurie knygą vertina tiek pagal jos turinį, tiek pagal jos pavidalą: *Vaižgantas atvirai pasisako esąs iš tų knygų mėgėjų, kurie labiau mėgsta knygos turinį, vidų, o ne jos išvaizdą, ne išorę. Tegu tai bus gryniausia teisybė, <...> bet vis dėlto ji nenuneigs ir antrosios teisybės, padiktuotos Vaižganto gyvenimo faktų, kad jis ne mažiau už knygos turinį mėgo ir jos gražią išvaizdą*²⁹⁶. Tai esą liudija rašytojo parengtos knygų recenzijos, kuriose keliami klausimai tiek dėl knygų turinio, tiek dėl jų estetiškos išvaizdos.

Jei, J. Tumo manymu, knygos vartotojo angažavimąsi bibliofilui nulemia ta aplinkybė, kai knygos gali būti mėgiamos arba tik pagal jų turinį, arba išvaizdą, tai, pasak A. Merkelio, knygos gali būti vertinamos arba pagal jų turinį, arba kartu pagal turinį ir išvaizdą. J. Tumo šalininku laikytinas V. Biržiška. Tai liudija jo požiūris į bibliofiliją, suvokiant ją esant mokslą apie

²⁹⁴ MERKELIS, A. Vaižgantas ir knyga. Iš *XXVII knygos mėgėjų metraštis*. Kaunas, 1937, t. II, p. 9.

²⁹⁵ Ten pat.

²⁹⁶ Ten pat, p. 16.

retas knygas ir jų kolekcionavimą²⁹⁷, taigi dėmesį telkiant tik į jų išorinį išskirtinumą lemiančius veiksnius. Reikia pažymėti, jog V. Biržiška *Lietuviškojoje enciklopedijoje* bibliofilijai skirtame straipsnyje, šią susiedamas su *knygų mėgimu* ir priskirdamas jai rinkimo, saugojimo bei kūrybinę funkcijas, įvedė į jos sampratą dar ir tiriamąjį aspektą, t. y. bibliofilas, anot jo, yra tas žmogus, *kuris myli knygas ir dėl to jas rankioja, saugoja, studijuoja*²⁹⁸. Be to, straipsnio autorius Lietuvos bibliofilo akiračiui priskyrė ne tik dailiasias ar *akį koku savo ypatumu patraukiančias* knygas, t. y. kurio nors laikotarpio, kokios nors spaustuvės ar pirmuosius leidimus, numeruotus egzempliorius, autografuotus leidinius, puošniai išleistas knygas, retas knygas ar išspausdintas slaptose, privačiose spaustuvėse, bet ir senąsias lietuvių knygas bei jų istorijos tyrinėjimus. Tačiau 1954 m. išėivijos *Lietuvių enciklopedijoje* išspausdintame straipsnyje apie bibliofiliją V. Biržiška bibliofilui tiriamosios veiklos jau nebepriskyrė²⁹⁹. Kaip buvo minėta pirmiau, Lietuvos knygos istorijos bei jos plėtojimosi tyrinėjimai buvo įvardyti ir kaip vienas iš XXVII knygos mėgėjų draugijos uždavinių. Pasak V. Biržiškos, bibliofilų dėka buvo išsaugota ir išgelbėta nuo išnykimo daug vertingų leidinių, be to, bibliofilija lėmusi meniškos knygos sukūrimą³⁰⁰. Knygų saugojimo klausimus kėlė ir V. Ž. Burkevičius bei J. Švaistas. Pirmasis pažymėjęs, jog draugijos nario pareiga – gerai elgtis su knyga ir ją rūpestingai saugoti³⁰¹, be to, jis ypač neigiamai atsiliepęs apie knygų skolintojus, kuriuos sugretino su *knygų skriaudėjais*³⁰²; antrasis pažymėjęs nemėgštą skolintų knygų *kaip pikto pinigų*³⁰³.

Panašu, kad A. Merkelio nuostatos laikėsi P. Jakštas. Anot jo, skiriamasis bibliofilo ar tikro knygos mėgėjo bruožas yra tas, kad jis renka knygas ne praktiniam jų vartojimui, o savam malonumui, vadovaudamasis

²⁹⁷ BIRŽIŠKA, Vaclovas. *Bibliografijos paskaitų, skaitytų VDU, konspektas...*, lap. 1.

²⁹⁸ BIRŽIŠKA, Vaclovas. Bibliofilija. Iš *Lietuviškoji enciklopedija*. T. 3. Kaunas, 1935, p. 831.

²⁹⁹ BIRŽIŠKA, Vaclovas. Bibliofilija. Iš *Lietuvių enciklopedija*. T. 2. JAV, 1954, p. 473–474.

³⁰⁰ BIRŽIŠKA, Vaclovas. Bibliofilija. Iš *Lietuviškoji enciklopedija*. T. 3. Kaunas, 1935, p. 832.

³⁰¹ BURKEVIČIUS, V. Knygos mėgėjas – knygos saugotojas. Iš *XXVII knygos mėgėjų metraštis*. Kaunas, 1933, t. I, p. 20.

³⁰² BURKEVIČIUS, V. Pagrėbštai. Iš *XXVII knygos mėgėjų metraštis*. Kaunas, 1937, t. II, p. 48.

³⁰³ ŠVAISTAS, J. Truputis iš mano knygu..., p. 129.

kokybės principu, pagal jų turinį ar išvaizdą³⁰⁴. Nors ši nuostata tarp XXVII knygos mėgėjų draugijos narių, rodos, buvo vyraujanti nepriklausomos Lietuvos laikotarpiu, tačiau visgi neretai, kalbant apie bibliofilo interesus, knygos turinys likdavo antrajame plane. Neabejotina, kad tokios bibliofilo sampratos įsitvirtinimui lemiamos įtakos turėjo M. Urbšienės Lietuvos spaudoje išspausdinti straipsniai bibliofilijos klausimais. Antai ji pažymėjusi, jog bibliofilas yra tas žmogus, kuris ne tik skaito knygas, t. y. kuriam imponuoja ne tik jų turinys, bet ir sugeba pats joms suteikti estetinį pavidalą. Taigi M. Urbšienė bibliofilą suprato ne kaip pasyvų – tik skaitantį, o kaip aktyvų – kuriantį veikėją, gebantį *paversti jį [turinį] knyga, parenkant jai formatą, raides ir spaudą, popierių, iliustracijas, viršelį*³⁰⁵. Todėl greta bibliofilo sąvokos ji vartojo dar ir *leidėjo-bibliofilo* bei *autorius-bibliofilo* sąvokas.

Pažymėtina, jog nepriklausomos Lietuvos laikotarpiu lygiagrečiai buvo vartojamos tiek *knygos mėgėjo*, tiek *knygos bičiulio*, tiek *bibliofilo* sąvokos. *Knygos mėgėjo* sąvoka vartota siaurąja ir plačiąja prasmėmis. Pirmuoju atveju ji reiškė žmogų, mėgstantį skaityti knygas, ir jam imponavo knygos turinys bei jos praktinė nauda, antruoju atveju – bibliofilą ar tikrą knygos mėgėją, kuriam svarbus tiek knygos turinys, tiek jos estetiškas išvaizda. Jau žymiai vėliau, sovietiniais laikais, aštuntojo dešimtmečio pabaigoje ar devintojo pradžioje, P. Jakštas, rašydamas savo atsiminimus apie XXVII knygos mėgėjų draugiją, atkreipė dėmesį į tai, jog to meto literatūroje knygos mėgėjo ir bibliofilo sąvokos pradėtos skirti³⁰⁶. Jau tarpukario ir pirmaisiais pokario metais Lietuvoje būta svarstymų ir *kolekcionavimo* bei *kolekcininko* sampratų klausimais. Čia minėtinas yra V. Ž. Burkevičiaus dar 1936 metų mėginimas nubrėžti skiriamąją ribą tarp *bibliofilo* ir *kolekcininko* sąvokų. Antai, samprotaudamas knygų likimų klausimais, jis pažymėjęs: *Paradoksalu gyvenime atrodo, kad tikras bibliofilas beveik visados bus vienu tik knygų*

³⁰⁴ JAKŠTAS, Petras. Kas buvo XXVII knygos mėgėjai..., p. 19.

³⁰⁵ URBŠIENĖ, Marija. Bibliofilai..., p. 83.

³⁰⁶ JAKŠTAS, Petras. [XXVII knygos mėgėjų draugija] [mašinėraštis]. B. m. VUB RS, F235–118, lap. 1.

*rinkėju, o šiaip kolekcionieriaus objektu gali būti viskas, kartu įvairūs ir keli rankiojimo dalykai, ir kad čia nesimato nei kokių rimtų motyvų nei kokio pastovesnio kriterijaus*³⁰⁷. Konceptualumo atžvilgiu, vertinant iš to meto pozicijos, originalumu ir tikslumu pasižymėjo Z. Toliušio, tiesa, nors ir nepriklausiusio XXVII knygos mėgėjų draugijai, tačiau bendravusiu su jos nariais, visa apimanti kolekcionavimo samprata, jo išdėstyta 1945–1947 m. laikotarpiu rašytuose atsiminimuose. Kolekcionavimas, kaip jis pažymėjo, pagal savo kryptį gali pasireikšti dvejopai: 1) platyn (horizontali kryptis) arba 2) gilyn (vertikali kryptis). Pirmuoju atveju kolekcionavimas apima plačią sritį, nesiekdamas pilnumos (pavyzdžiui, įvairių pasaulio šalių monetų rinkimas); antruoju atveju – kurią nors siauresnę sritį, siekdamas surinkti kuo pilnesnę tos siauros srities daiktų rinkinį (pavyzdžiui, kurios nors vienos šalies ar epochos monetų rinkimas)³⁰⁸. Be to, reikia pažymėti, kad šių išdėstytų minčių autorius gerai suvokė vieną svarbiausių kiekvieno kolekcininko ir bibliofilo sėkmingos veiklos veiksnių, t. y. gebėjimą susiaurinti renkamų objektų sritį, nes tik tokiu būdu įmanoma suformuoti kuo išsamesnį tam tikros srities daiktų rinkinį. Antai, kaip jis pats rašė, 1939–1940 metai jam atvėrė puikių galimybių ne tik raižinių ir litografijų, bet ir knygų Vilniaus temomis rinkimui, tačiau, pasak jo, kuo daugiau jis jų įsigydavęs, *juo tolesniu ir nepasiekiamu darėsi mano noras surinkti knygas ir raižinius apie Vilnių, nes literatūra apie Vilnių (Vilniana) yra milžiniška, kaip lygiai labai gausūs yra Vilniaus atvaizdavimai grafikoje, todėl surinkęs apie 100 įvairių knygų bei brošiūrų apie Vilnių (įvairių vadovų, monografijų ir pan.) aš supratau, kad esu tik pačioj savo sumanymo realizavimo pradžioj*³⁰⁹.

Apibendrinant galima teigti, kad nepriklausomos Lietuvos laikotarpiu veikusios XXVII knygos mėgėjų draugijos aplinkoje formuota bibliofilijos teorinė mintis ir kuriamos jos tradicijos sudarė svarų pagrindą tolesnei Lietuvos bibliofilijos raidai. Kaip buvo minėta, knygos mokslas, t. y.

³⁰⁷ BURKEVIČIUS, Vilhelmas. *Knygos likimas: (idėjos ir kontrastai)* [mašinėraštis]. 1936.VIII. LNB RKRS, F40–3, lap. 2.

³⁰⁸ LIEPAITĖ, Inga. Zigmąs Toliušis apie kolekcionavimą, bibliofilus ir kolekcininkus..., p. 257.

³⁰⁹ TOLIUŠIS, Zigmąs. *Vilniaus knygynai ir bukinistai...*, lap. 94.

bibliologija, tuo metu buvo suvokiama kaip knygos pasaulio žinias vienijantis mokslas. Sprendžiant iš draugijos veiklos profilio, jos gvildenamų problemų krypčių ir aprėpties, ji buvo toli peržengusi bibliofilų draugijos veiklos ribas, todėl yra pagrįstai vadinama to meto visuomenine knygotyros profilio draugija³¹⁰, o jos išleisti du metraščiai – pirmuoju specialiu knygotyros³¹¹ ar pirmuoju moksliniu knygotyros tęstiniu leidiniu³¹².

3. Elitinės bibliofilijos *virsmas* masine kaip integracijos į sovietinę kultūrą padarinys

Sovietmečiu Lietuvos bibliofilija, kaip ir kiekviena kita kultūros sritis, tapo sovietų ideologų formuotos masinės kultūros³¹³ integralia dalimi, taigi turėjo būti perkuriama ir pritaikoma prie sovietinės egzistencijos standartų. V. Petrickio teiginys, kad bibliofilija yra *ne masinės, bet elitinės kultūros elementas*³¹⁴, sovietmečiu turėjo tapti atvirkštinis ir skambėti taip: bibliofilija yra *ne elitinės, bet masinės kultūros elementas*. Masinės kultūros kūrimo ir palaikymo esminis principas buvo kolektyviškumas, o tokios kultūros kūrėjų vienas pagrindinių uždavinių – poveikis masėms ar liaudžiai, neskatinant individualumo ir originalumo raiškos. Pasak B. Genzelio, iš šalies kultūra gali

³¹⁰ ŽUKAS, Vladas. *Lietuvių knygotyros bruožai...*, p. 152.

³¹¹ Ten pat, p. 217.

³¹² NAVICKIENĖ, Aušra. Knygotyros raida Lietuvoje: periodizacija ir chronologija. *Knygotyra*, 2006, t. 46, p. 13; NAVICKIENĖ, Aušra. Vilniaus universiteto Bibliologijos katedra 1940–1943 metais. *Knygotyra*, 2007, t. 48, p. 30.

³¹³ Masinė kultūra čia neturi nieko bendro su Sovietų Sąjungoje vyravusia nuostata ją aiškinti kaip buržuazinėje, o šiandien – kaip moderniojoje visuomenėje dominuojantį kultūros tipą, susiklosčiusį kaip modernizacijos, industrializacijos ir urbanizacijos procesų rezultatą. Masinė kultūra čia suprantama kaip sovietų ideologams paranki terpė diegti žmogui ir visuomenei naujas standartizuotas dvasines vertybes, siekiant sukurti visuomenę, sudarytą iš *nužmogintų, centrinei valiai paklustančių ir jos nurodymus vykdančių individų*. Žr. PUTINAITĖ, Nerija. *Nenutrūkusi styga: prisitaikymas ir pasipriešinimas sovietų Lietuvoje*. Vilnius, 2007, p. 41. Tačiau sovietinio totalitarizmo propaguotą ir skiepytą vadinamąją proletkulto kultūrą (nors ji buvo skurdesnė, kontroliuojamo ir ideologizuoto turinio) galima laikyti ir savotiška Vakarų masinės kultūros modifikacija, nes jos kūrimo ir sklaidos principai buvo panašūs, nulemti technologinės pažangos. Žr. SAMALAVIČIUS, Almantas. Masinė kultūra ir kultūros kritika. *Filosofija. Sociologija*, 2004, nr. 3, p. 34. Abu šie reiškiniai – *vienodai bedvasiai (tiksliau sakant, suirusios dvasios), vienodai griaunamieji, vienodai kosmopoliški ir antikultūriški*. Žr. KRESCENCIJUS, Stoškus. Apie dorovės nuosmukį ir masinę kontrkultūrą. Iš *Lietuvos kultūros būklė...*, p. 10.

³¹⁴ PETRICKIS, Vilis. Bibliofilija kultūros sistemoje..., p. 1.

būti veikiama atviros ir užslėptos prievartos būdu³¹⁵. Lietuvos nacionalinė kultūra patyrė vadinamąją atvirą prievartą, kai buvo slopinamas ar naikinamas jos paveldas, o *primetus naują <...> ideologiją, laužomas senos tradicijos, pakertamas tautos gyvybingumas, pristabdomas [nacionalinės] kultūros plėtojimas*³¹⁶. Nors Sovietų Sąjungos konstitucija sąjunginėms respublikoms teoriškai ir garantavo nacionalinio apsisprendimo teisę, tačiau pagrindinis sovietų režimo vykdytos kultūros politikos principas, kurį apibrėžė J. Stalinas, buvo kultūrų, *nacionalinių pagal formą ir socialistinių pagal turinį*, plėtojimas, kurios galiausiai virsta į *vieną bendrą kultūrą* su žmonėmis, neturinčiais jokių specifinių nacionalinių šaknų ar identiteto³¹⁷. 1961 m. spalio 31 d. priimtoje Sovietų Sąjungos komunistų partijos XXII suvažiavimo rezoliucijoje *Dėl Tarybų Sąjungos komunistų partijos programos* kaip vienas iš svarbiausių siekių buvo nurodytas *neklasinės visuomenės kultūros, visos liaudies kultūros ir bendražmogiškos kultūros* sukūrimas³¹⁸, o 1971 m. vykusiame XXIV partijos suvažiavime L. Brežnevas savo kalboje akcentavo *naujos istorinės žmonių bendruomenės – tarybinės liaudies* susiformavimą³¹⁹. Taigi lietuvių tautą sovietmečiu siekta paversti į *sovietinę liaudį*³²⁰, o nacionalinę kultūrą nustumdyti iki *liaudies kultūros*³²¹. Tačiau sovietinės Lietuvos visuomenėje greta masinio kultūrinio sluoksnio būta ir savo elitinio³²², besidominčio autentišku Lietuvos paveldu, renkančio senojo pasaulio atplaišas ir bandančio rekonstruoti ano gyvenimo formas³²³. Taigi sovietmečiu plėtota Lietuvos

³¹⁵ GENZELIS, Bronius. *Kultūrų sąveika*. Vilnius, 1989, p. 18.

³¹⁶ Ten pat.

³¹⁷ KASEKAMP, Andres. *A History of the Baltic States...*, p. 158.

³¹⁸ Tarybų Sąjungos Komunistų partijos programa. Iš *TSKP XXII suvažiavimo medžiaga*. Vilnius, 1962, p. 364.

³¹⁹ BREŽNEVAS, L. TSKP Centro komiteto ataskaitinis pranešimas Tarybų Sąjungos Komunistų partijos XXIV suvažiavimui. Iš *TSKP XXIV suvažiavimo medžiaga*. Vilnius, 1972, p. 69.

³²⁰ PUTINAITĖ, Nerija. *Šiaurės atėnų tremtiniai: arba Lietuviškosios tapatybės paieškos ir Europos vizijos XX a.* Vilnius, 2004, p. 114.

³²¹ Ten pat, p. 147.

³²² Kultūros elito, jį suprantant kaip žmonių grupę, turinčią gerą išsilavinimą ir dalyvaujančią kūrybiniame darbe (Žr. SHLAPENTOKH, Vladimir. *Soviet Intellectuals and Political Power: the Post-Stalin Era*. New Jersey, 1990, p. 10), atstovus galima tapatinti su sovietinės Lietuvos kūrybinės inteligentijos, Kęstučio Raškausko apibrėžiamos kaip socialinio sluoksnio, profesionaliai užsiimančio protiniu darbu ir apimančiu inžinerijos bei technikos, mokslo, medicinos, meno ir švietimo inteligentiją, nariais. Žr. RAŠKAUSKAS, Kęstutis. *Sovietinės Lietuvos inteligentija: savivokos konstravimas. Darbai ir dienos*, 2008, t. 49, p. 95–149.

³²³ PUTINAITĖ, Nerija. *Nenutrūkusi styga...*, p. 289.

kultūra, kiek buvo įmanoma to meto sąlygomis, rėmėsi sava tradicija, adaptuodama sovietų ideologų propaguotas vertybes ir išnaudodama tuometinę kūrybinę potenciją³²⁴. Kaip pažymėjo Nerija Putinaitė, sovietinė Lietuvos kultūra buvo *hibridas, kilęs iš susietumo su esama politine konjunktūra ir kūrybinio autentiškumo siekio*³²⁵.

Sovietinės okupacijos sąlygomis Lietuvoje, kaip ir kitose socialistinio bloko šalyse, oficialiu lygmeniu (pavyzdžiui, spaudoje) pakito bibliofilijos sampratos ir jos funkcijų bei interesų objekto interpretavimas. Tarpukariu puoselėta elitinė bibliofilija ir jos šalininkų įsteigta XXVII knygos mėgėjų draugija bei jos veiklos pobūdis dažnai sulaukdavo kritikos ir neigiamų vertinimų. Akcentuota, jog ilgą laiką bibliofilija kaip reiškinys apėmė tik siaurą žmonių sluoksnį, buvo viena iš sudedamųjų elito pramogų. Sovietinės Rusijos bibliofilijos teoretikų darbuose įsitvirtino *sovietinės bibliofilijos (советское библиофильство)* sąvoka, skelbusi *naujos bibliofilijos susiformavimą*. Antai *Sovietinės bibliofilijos istorijos* autorius Pavelas Berkovas 1971 m. rašė: *Svarbiausias rusų bibliofilijos pokytis yra jos platus demokratiškumas. Vietoje ankstesnės bajoriškosios-buržuazinės, aristokratinės, kamerinės bibliofilijos, formuotos daugiausia senosios Rusijos aukštųjų sluoksnių atstovų, atsirado ir kuo toliau, tuo greičiau vystosi sovietinė, demokratinė knygų meilė, smarkiai išaugo meilė skaitymui, knygai, laikraščiai, žurnalui*³²⁶. I. Grigorjevas, apibendrinęs svarbiausius sovietinės Rusijos autorių darbus bibliofilijos teoriniais klausimais, nurodė *sovietinės bibliofilijos* skiriamuosius bruožus esant šiuos: 1) demokratiškumą; 2) kolektyviškumą; 3) teminių knygų rinkinių kryptingumą; 4) atsiradusį dėmesį rankraštinei knygai; 5) susidomėjimą gyvenamojo meto knyga; 6) domėjimąsi knygomis prekiaujančiomis įstaigomis ir jų savininkais; 7) rinkinių dovanojimą valstybinėms ir visuomeninėms organizacijoms; 8) asmeninių bibliotekų visuomeninį prieinamumą; 9) visuomeninių literatūrinių muziejų organizavimą ir 10)

³²⁴ Pasak B. Genzelio, ateinančioms kartoms šie trys veiksniai – tautos tradicija, iš kitų tautų perimtos vertybės ir gyvenamojo meto kūrybinė potencija – sudarys tradiciją. Tokiu būdu rutuliojasi kultūra. Žr. GENZELIS, Bronius. *Kultūrų sąveika...*, p. 185.

³²⁵ PUTINAITĖ, Nerija. *Šiaurės atėnu...*, p. 154.

³²⁶ БЕРКОВ, П. Н. *История советского библиофильства 1917–1967*. Москва, 1971, с. 14.

nacionalinių kultūrinių vertybių propagavimą³²⁷. O. Lasunskis šį sąrašą dar papildė tokiais bruožais kaip masiškumas, kryptingo ir diferencijuoto knygų rinkimo principo (rus. *монобиблиофильство*) formavimasis, bibliofilijos geografinių ribų išplitimas, bibliofilų įvairovė pagal amžių ir profesijas, bibliofilų klubų vykdoma šviečiamoji veikla, plati kolekcionavimo kryptį pasirinkimo galimybė, bibliofilų ryšių palaikymas su užsienio šalių bibliofilais, darbų bibliofilijos teorijos, istorijos ir metodikos klausimais poreikio atsiradimas ir jo įgyvendinimas (nuo 1970 m.)³²⁸. V. Petrickis ir B. Kazankovas, apibendrinę atliktos sovietinio laikotarpio knygos bičiulių ir kolekcininkų anketinės apklausos rezultatus, priėjo prie tokių išvadų: 1) transformavosi toks klasikinis sovietinio bibliofilo bruožas kaip aistra turėti ir pats jo procesas, suponuojantis pavydžią elgseną su turimu daiktu; 2) susiformavo naujas sovietinio bibliofilo bruožas: jis vis dažniau atveria asmeninį knygų rinkinį plačiam vartojimui; 3) sovietinis bibliofilas vis dažniau suderina savyje kolekcininko ir tyrėjo talentus; 4) sovietiniai bibliofilai stengiasi bendrauti tarpusavyje, keistis informacija apie retus leidinius ir naujas knygas, apie knygų kolekcionavimo metodus ir knygos tyrimus³²⁹. V. Petrickis to paties straipsnių rinkinio įžangoje išskyrė tris pagrindines sovietinių bibliofilų veiklos kryptis: 1) vertingų asmeninių knygų rinkinių išaiškinimą ir pagalbą juos perduodant bendroms knygų saugykloms; 2) asmeninių knygų rinkinių atvėrimą visiems, kam jų reikia, pagal profesinį užsiėmimą; 3) skaitymo ir kolekcionavimo skonio, aukštos skaitymo kultūros bei santykio su knyga formavimą³³⁰. Vokiečių bibliofilijos teoretikas Horstas Kunze vartojo *modernios socialistinės bibliofilijos* sąvoką, pabrėždamas pagrindinį jos vaidmenį esant visos visuomenės knygos meilės skatinimą³³¹. Tokios bibliofilijos, kaip kultūros srities reiškinių, sampratos formavimo atrama tapo

³²⁷ ГРИГОРЬЕВ, И. К. Терминология библиофильства. Из *Книга и время*: сборник статей. [Составитель В. А. Петрицкий]. Москва, 1980, с. 56–59.

³²⁸ ЛАСУНСКИЙ, О. Г. Современное библиофильство: диалектика традиций и новаторства. *Книга: исследование и материалы*. Москва, 1982, сб. 44, с. 175–183.

³²⁹ ПЕТРИЦКИЙ, В. А.; и КАЗАНКОВ, Б. Е. Советское библиофильство 60–70-х годов: опыт историко-социологического исследования. Из *Книга и время...*, с. 99–103.

³³⁰ ПЕТРИЦКИЙ, В. А. От составителя. *Теп пат*, с. 7.

³³¹ KUNCĖ, Horstas. Bibliofilija ir socializmas. *Bibliotekų darbas*, 1970, nr. 12, p. 30–31.

tipinių sovietų ideologų propaguotų ir diegtų naujų dvasinių vertybių kompleksas.

Lietuvos bibliofilija oficialiu lygmeniu buvo pertvarkoma, remiantis minėtomis sovietinės Rusijos bibliofilijos teoretikų formuotomis ir skiepytomis *sovietinės bibliofilijos* sampratos nuostatomis. Reikia pažymėti, kad sovietinėje Lietuvoje oficialiai buvo diegiamas dvejopas požiūris į bibliofiliją – plačiaja (pozityvus požiūris) ir siaurąja (negatyvus požiūris) prasmėmis³³². Pozityvaus požiūrio šalininkai bibliofiliją paprastai siejo su 1) elementariu knygų pomėgiu / pamėgimu; 2) knygų kaupimu ir 3) knygos meile. Negatyvaus požiūrio šalininkai bibliofiliją skelbė esant paprasčiausią retų ir vertingų knygų kolekcionavimą, neretai tapatintą su bibliomanija, o ši savo ruožtu – su elitine bibliofilija. Taip apibrėžiama pirmojo požiūrio šalininkų bibliofilija buvo tapati neva naujai susiformavusiai *sovietinei ar socialistinei bibliofilijai*, o tokio jos suvokinio konstravimas suponuoja mintį apie bibliofiliją kaip masiškai sovietinėje visuomenėje paplitusį reiškinį. Tokiam knygos mylėtojų masiškumui pademonstruoti ir pagrįsti buvo suformuluotas ir kaskart spaudoje kartojamas skambus šūkis – *Tarybinė šalis – tai bibliofilų šalis*, – nulemtas, suprantama, visų pirma akivaizdžiai išaugusios knygų paklausos ir asmeninių bibliotekų komplektavimo, ir su jais tapatintas. Remiantis šiais teiginiais, bibliofilijos transformacijos sovietmečiu rezultata galima apibūdinti taip: *elitinę bibliofiliją* sovietmečiu išstūmė / pakeitė *masinę bibliofiliją*. Šio epiteto prieskyra bibliofilijai, priešingai nei elitinės bibliofilijos atveju, čia neturi nieko bendro su hierarchiniu skirstymu į aukštesnes (elitas) ir žemesnes (liaudis) klases. Šiuo atveju tampa svarbus bibliofilijos esmės tiek kokybinio, tiek kiekybinio suvokimo (ar formavimo) veiksnys. Ispanų filosofas José Ortega y Gassetas 1930 m. išleistame veikalė *Masių sukilimas* pažymėjo, kad

³³² 1993 m. gruodžio 14–15 d. Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos surengtoje tarptautinėje mokslinėje konferencijoje bene pirmą kartą D. Kaunas apibūdino tuometinę bibliofilijos situaciją, konstatuodamas, kad 1) paskutiniaisiais sovietmečio dešimtmečiais, siekiant apsaugoti bibliofiliją, kad nebūtų išstumta iš viešojo gyvenimo, imta sąmoningai ją tapatinti su elementariausiu knygos pomėgiu ir poreikiu, painioti sąvokas, iškreipiant jos esmę; 2) įsitvirtino supaprastintas, suprimityvintas požiūris į bibliofiliją kaip retų ir vertingų leidinių kolekcionavimą. Žr. KAUNAS, Domas. Asmeninės bibliotekos ir jų tyrimo problemos: bibliofilo žvilgsniu. Iš *Lietuvos bibliotekų...*, p. 21–22.

visuomenės skaidymas į masę ir išrinktuosius reiškia ne jos skaidymą į socialines klases, o tik į žmonių tipus³³³. Kiekviena socialinė grandis yra dviejų dinamiškų veiksnių – mažumos ir masės – derinys: mažuma, anot jo, yra *ypatingos, labai dorybingos asmenybės ar jų grupės*, o masė – *niekuo nepasižyminčių žmonių sankaupa*³³⁴. Taip filosofas priėjo prie išvados, kad sąvokos *masė* ir *masinis* išreiškia ir jungia tiek kiekybinę, tiek kokybinę prasmes. Taigi pirmojo požiūrio šalininkų apibrėžtą bibliofiliją galima įvardyti *masinės bibliofilijos* terminu, nes jis leidžia tiksliai perteikti sovietmečiu oficialiai diegtą požiūrį į bibliofiliją neva ją tapus masinį reiškinį, perėjusį iš uždaros, siauros į atvirą, plačią erdvę (kiekybės požiūriu), ir lėmusį tradiciškai suprantamos bibliofilijos esmės iškreipimą (kokybės požiūriu). Tačiau greta masės žmonių, kaip minėta, būta kito struktūrinio visuomenės elemento – išrinktųjų mažumos, anot O. Gasseto, arba, kaip mes šiuo atveju įvardytume, tam tikros kūrybinės inteligentijos sluoksnio dalies. Pasak ispanų filosofo, kad susiformuotų mažuma, būtinas jos narių atsiskyrimas nuo daugumos *dėl grynai asmeninių, nors ir ne itin ryškių savybių*³³⁵. Tokių narių susibūrimą lemia skoniai, idėjos ir idealai, būdingi tik nedaugeliui. Nuo aštuntojo dešimtmečio antrosios pusės vadinamoji mažuma, vienijama bendrų interesų ir tikslų, masinės bibliofilijos priedangoje, pasinaudodama kai kurių knygos bičiulių klubų veiklos teikiamomis galimybėmis, bandė veikti tarpukariu puoselėtos elitinės bibliofilijos tradicijų pavyzdžiu, o dar kita jos dalis, t. y. pasirinkusieji knygų *vieniųjų* kelią, palaikė bibliofilinės minties gyvybingumą individualiu lygmeniu visą okupacinį laikotarpį.

Kaip aštuntojo dešimtmečio pabaigoje konstatavo Levas Vladimirovas, *skaitantįjį elitą* sovietmečiu pakeitė *skaitančioji liaudis*, knygų rinkimas ir skaitymas tapo masinis, suformavęs ištisą knygos bičiulių ir bibliofilų judėjimą³³⁶. Šios aplinkybės vertė naujai pažvelgti ne tik į pačią bibliofilijos sampratą, bet ir naujai įvertinti jos pakitusią visuomeninę funkciją. Išaugusi

³³³ ORTEGA y Gasset, Jose. *Masių sukilimas*. Vilnius, 1993, p. 24.

³³⁴ Ten pat, p. 22.

³³⁵ Ten pat, p. 23.

³³⁶ VLADIMIROVAS, Levas. Bibliofilija ir knygos bičiuliai. *Kultūros barai*, 1979, nr. 5, p. 50.

knygų paklausa lėmė, jog knygos bičiulių akiratyje atsirado keli aktualūs ir neatidėliotinai sprendini probleminiai klausimai. 1974 m. įsteigtos Lietuvos SSR savanoriškos knygos bičiulių draugijos (toliau – LSKBD) pirmininkas Juozas Nekrošius pirmajai grupei priskyrė tokius klausimus: 1) ką skaitau; 2) kaip skaitau; 3) kaip atsirenku knygas; 4) koks būtinas perskaitytų knygų minimumas; 5) koks galimas maksimumas; 6) knyga ir aš; 7) knyga ir mes; 8) ne kur nusipirkti, o kur gauti perskaityti knygą; 9) knygų milijardai, o aš vienas; 10) ar tikrai visi myli knygą; antrajai grupei: 1) asmeninės bibliotekos; 2) kaip jas formuoti; 3) kokios knygos būtinos būtent man ir tau; 4) kas gali parengti tokias rekomendacijas; 5) koks mano ir tavo knygų aukso fondas³³⁷. Šių klausimų probleminis laukas iš esmės atspindi to meto knygos bičiuliams laiko padiktuotas svarbiausias, išaugusio knygos vaidmens nulemtas aktualijas, sietinas su kasmet didėjančiu išleidžiamų knygų skaičiumi ir jų augančiais tiražais. Šie reiškiniai pirmiausia formavo asmeninių knygų rinkinių komplektavimo ir jų tvarkymo metodikos žinių bei skaitymo įgūdžių tenkinimo poreikius.

Atsižvelgiant į išdėstytas mintis, masinę bibliofiliją ir jos visuomeninę funkciją apibrėžtume taip: tai sovietmečiu masiškai paplitęs knygų pirkimo ir kaupimo, elementaraus knygos pomėgio ir poreikio skaityti, neretai ir būtinybės tiesiog įsigyti ar turėti knygą, reiškinys, nukreiptas į knygos ir vartotojo santykį ir iš to santykio kylančių problemų sprendimą. Masinės bibliofilijos atstovo interesus geriausiai atspindi biuletenio *Naujos knygos* nuo 1982 m. pirmajame numeryje atsiradusioje *Bibliofilo žinyno* skiltyje skelbiamų informacinio pobūdžio žinučių ir įdomybių, kuriomis siekta supažindinti visuomenę su įdomesniais knygos ir jos istorijos faktais bei įvykiais iš viso pasaulio, turinys. Jų paskirtis buvo grynai šviečiamoji. Nuo 1988 m. ketvirtojo numerio ši skiltis buvo pervadinta į *Tris margas skiltis*, tačiau atsirado nauja – *Bibliofilo kalendoriaus* – skiltis, kurioje buvo skelbiamos rašytojų, dailininkų, vertėjų, kalbininkų, kultūros veikėjų ir kitų, bent kiek su knyga susijusių asmenų gimimo ir mirimo datos. Tokia diegiama bibliofilijos samprata turėjo

³³⁷ NEKROŠIUS, Juozas. Ar tikrai mylime knygą? *Nemunas*, 1981, nr. 12, p. 4, 5.

mažai ką bendro su tradiciškai suprantama bibliofilija. Antai Markas Racas ironizavo, kad Sąjunginės savanoriškos knygos bičiulių draugijos (toliau – SSKBD) veiklos ribose formuojama *sovietinė* bibliofilija – *reiškinys, visų pirma masinis (koku bibliofilija nėra ir negali būti), panašus į makulatūrinių leidinių rinkimą*^{338*}. Tačiau su tokiu jo vertinimu galima sutikti tik iš dalies. Viena vertus, pasak filosofės ir politologės Hannah Arendt, kaip iš esmės negali egzistuoti masinė kultūra ir tiksliau yra kalbėti apie masinės pramogos, *besimaitinančias pasaulio kultūros objektus*³³⁹, taip analogiškai negalima ir ideologų oficialiu lygmeniu formuoti masinę bibliofiliją, nes bibliofilija yra aukštosios arba bent aukštesniosios kultūros reiškinys, būdingas nedaugeliui, taigi tegalima kalbėti apie masinį knygų kaupimą. Kita vertus, būtų neteisingas vien negatyvus ideologų formuoto požiūrio į bibliofiliją vertinimas, nes, kaip ir pažymėjo Małgorzata Komza, valdžios skatinamą knygos mylėtojų veiklos masiškumą galima vertinti ir kaip visuomeniškai prasmingą veiklą, atlikusią knygos kultūrą plačiuosiuose visuomenės sluoksniuose ir apskritai kultūrą skatinantį pozityvų vaidmenį³⁴⁰.

Siekiant pabrėžti *naujosios* bibliofilijos pozityvų vaidmenį ir atskirti ją nuo bibliofilijos, suprantamos kaip retų ir vertingų leidinių kolekcionavimo veiklos, sykiu buvusios ir vienos iš elito pramogų, ji sovietinėje Lietuvoje neretai buvo įvardijama *socialistinės* ar *tikrosios* bibliofilijos terminais, kaip svarbiausią jos funkciją išryškinant visuomenės knygos meilės skatinimą ir masinių knygų leidimo kultūros gerinimą³⁴¹, o elitinė bibliofilija įvardyta *snobiškąja* ir sieta pirmiausia su retų ir vertingų knygų kolekcionavimu. Pažymėtina, kad tarp jos ir bibliomanijos aiški takoskyra nebuvo nubrėžta –

³³⁸ РАЦ, Марк. *Книга в системе общения: вокруг „Заметок библиофила“*. Санкт-Петербург, 2005, c. 202.

* Kaip teisingai pastebėjo V. Petrickis, draugijos funkcionieriams padarius pradžia, bibliofilais save ėmė vadinti paprasčiausiai tie, kurie rinko serijomis leidžiamas knygas ar prenumeruojamus leidinius, kas lėmė bibliofilijos fenomeno nuvertinimą. Žr. ПЕТРИЦКИЙ, В. А. Отечественное библиофильство – век двадцатый..., c. 129.

³³⁹ ARENDT, Hannah. Kultūros krizė: jos socialinė ir politinė reikšmė. Iš ARENDT, Hannah. *Tarp praetities ir ateities: aštuoni politinės filosofijos etiudai*. Vilnius, 1995, p. 234.

³⁴⁰ KOMZA, Małgorzata. Lenkijos bibliofilija kryžkelėje? Iš *Knygos ir bibliofilijos kultūra...*, p. 106–108.

³⁴¹ RAGUOTIENĖ, Genovaitė. *Šimtas knygos mįslių*. Vilnius, 1974, p. 308; 1981, p. 320; KIRLYTĖ, Stefa. *Tavo knygos*. Vilnius, 1982, p. 14.

dažnai šios sąvokos vartotos kaip sinonimai. Antai 1958 m. žurnalo *Bibliotekų darbas* skiltyje *Knygų pasaulyje* neįvardytas autorius straipsnelyje *Bibliofilai ir bibliomanai* bibliofilais vadina žmones, tiesiog mylinčius knygas, o bibliomanais – žmones, kurių meilė knygoms tampa nesveika aistra³⁴². Toliau čia pateikiamos tokios galimos bibliomanų rūšys: 1) renkantieji tik senas knygas; 2) renkantieji tik gražiai įrištas knygas; 3) renkantieji knygas, išleistas labai mažu tiražu, ir 4) *studijuojantys* senas knygas. Straipsnis baigiamas išdidžiai konstatuojant, jog gyvenamuoju metu tokių knygų mėgėjų retai bepasitaiko, nors vis dar esą žmonių, kolekcionuojančių knygas kaip atvirukus, pašto ženklus ar degtukų dėžučių etiketes: *Šituos bibliomanus nedomina knygų turinys. Jie jų net neskaito. Jiems svarbu, kad knyga lentynoje gražiai atrodytų. Jiems knyga tai daiktas, kuriuo galima papuošti butą, ir taip draugams pasigirti, kaip giriamasi kilimais, baldais ir krištolinėmis vazomis*³⁴³.

L. Vladimirovas tais pačiais metais išspausdintame straipsnyje, žvelgdamas iš neigiamo žiūros taško, pažymėjo, kad bibliofilija anksčiau buvusi aristokrato arba mokslininko, žiūrinčio į knygų rinkimą kaip į tuščią, beprasmį užsiėmimą, privilegija³⁴⁴. Vėliau, 1974 m., LSKBD steigiamajame suvažiavime jis savo kalboje pabrėžė, kad ikisovietiniu laikotarpiu knygų kolekcionavimas dažnai virsdavo į bibliomaniją ir unikalių raritetų, stropiai saugomų užrakintose spintose, vaikymąsi³⁴⁵. Dar po penkerių metų profesorius pažymėjo, kad bibliomanams aristokratams buvo būdingas snobizmas, unikalių knygų, vadinamųjų *baltųjų varnų*, beprasmiškas gaudymas³⁴⁶. L. Vladimirovas nenubrėžė aiškios ribos tarp bibliofilijos ir bibliomanijos. Tiek vieną, tiek kitą sąvoką jis visų pirma siejo su brangių, sunkiai *sumedžiojamų* knygų ir knygų unikumų rinkimu bei jų *izoliavimu nuo skaitytojų*^{347*}. Be to, *senuosius*

³⁴² Bibliofilai ir bibliomanai. *Bibliotekų darbas*, 1958, nr. 6(16), p. 38.

³⁴³ Ten pat.

³⁴⁴ VLADIMIROVAS, Levas. Ką jūs veikiate laisvalaikį?..

³⁴⁵ *Lietuvos knygos bičiulių draugijos pirmojo steigiamojo suvažiavimo stenograma* [mašinėraštis]. Vilnius, 1974. VUB RS, F306–1, lap. 64.

³⁴⁶ VLADIMIROVAS, Levas. Bibliofilija ir knygos bičiuliai..., p. 49.

³⁴⁷ VLADIMIROVAS, Levas. Ką jūs veikiate laisvalaikį?..

* L. Vladimirovo supratimu, žmogus, renkantis ir kolekcionuojantis retus leidinius, yra bibliomanas: *Bibliomanas stengiasi visokiais būdais, leistiniais ir neleistiniais, surinkti savo bibliotekoje rečiausius unikumus, vadinamąsias baltąsias varnas. <...> Aš pažįstu vieną žmogų <...>, kuris renka retus*

biblofilus jis įvardijo *biblofilais* „augurais“, kuriems yra svetimi visuomeniniai tikslai, juo labiau – masinis knygos bičiulių judėjimas, kultūriniai šio profilio renginiai, kurie tėra patogi vieta susitikti su kitais *biblofilais* augurais, pasitarti dėl situacijos knygų rinkoje, pasikeisti patyrimu ir informacija, pasigirti savo kolekcionieriškais laimėjimais. Tokių *biblofilų* veikla vargu ar toleruotina³⁴⁸. Tačiau kartu reikia pažymėti, jog minėtoje knygų *medžioklėje* jis išvelgė ir pozityvų *biblofilų* veiklos pradą: *Žinoma, medžiodami unikumus, jie padaro ne vieną įdomų atradimą, kartais išgelbėdami nuo pražūties kokio seno pastato rūsyje arba palėpėje sukrautoje makulatūroje retus ir seniai ieškomus spaudinius*³⁴⁹. L. Vladimirovo požiūriu į *biblofiliją* ir *bibliomaniją* šalininku iš dalies galima laikyti ir Romualdą Šalūgą, nors pastarojo 1959 m. straipsnelyje išdėstytose mintyse pozityvumo, ypač spausdintinio paveldo išsaugojimo atžvilgiu, esti kur kas daugiau nei negatyvumo. Antai jis pažymėjęs, jog tarp knygos mylėtojų yra *tikrų bibliomanų, kurie visą gyvenimą aistringai rinko knygas ir sukaupe daug retų ir net unikalinių leidinių. Šie žmonės kuklūs ir dažnai visai nežinomi. Jie tikriausiai su malonumu trumpam paskolintų savo vertybes mokslinėms bibliotekoms, leistų padaryti fotokopijas, pasikeisti dubletais. Deja, dabar apie tokias vertingas asmenines bibliotekas dažniausiai sužinome tik po to, kai po savininko mirties jo rinkiniai būna išblaškomi*³⁵⁰.

E. Budrytė, mėgindama atskirti minėtąsias sąvokas moksleiviams skirtame straipsnelyje *Kas tu – bibliofilas ar bibliomanas?*, jų esminius skirtumus lemiantį veiksnį nurodė esant žmogaus santykį su knyga, t. y. *biblofilas*, anot jos, knygą vertina pagal jos turinį ir praktinę naudą, o *bibliomanui nesvarbu, kokios knygos – kad tik jų būtų kuo daugiau. Ir, žinoma,*

pogrindinės spaudos leidinius, numerį po numerio komplektuoja pogrindinę Tiesą, giriasi turįs Vilnius keletą numerių. Šių laikraščių pilno komplekto deja, neturi Lietuvoje nė viena biblioteka. Toks savanaudiškas knygų pamėgimas yra antisocialinis reiškiny. Visų pirma, todėl, kad jis izoliuoja knygą nuo skaitytojo. <...> Ir antra, mirus tokiam žmogui, dažnai jo kolekcija žūsta. O tikrasis knygos mėgėjas, anot jo, yra tas, kuris, turėdamas kokią unikalinę knygą arba rankraštį, perleidžia ji bibliotekai. Žr. Ten pat.

³⁴⁸ VLADIMIROVAS, Levas. *Bibliofilija ir knygos bičiuliai...*, p. 52.

³⁴⁹ Ten pat.

³⁵⁰ ŠALŪGA, R. Mums reikia draugijos. *Naujos knygos*, 1959, nr. 6, p. 71.

*dešimt storų knygų geriau už dešimt plonų – didesnė krūva!*³⁵¹ Autorė pažymėjusi, jog gyvenamuoju metu tokių bibliomanų jau nebepasitaiko, t. y. jie *išmirę kaip dinozaurai – nebėra jiems sąlygų*, tačiau šioms pasikeitus, atsirado *naujos mados bibliomanų*, kuriems būdinga negražinti pasiskolintų iš bibliotekų ar draugų knygų arba gražinti jas sutrintas, suteptas. Pasak E. Budrytės, tokį savo elgesį šie grindžiantys posakiu: *knygos skirtos skaitymui, ne lentynų puošimui*³⁵². Kitas tokių bibliomanų bruožas – perskaityti kuo daugiau knygų, nepermastant jų turinio.

1968 m. *Lietuvių kalbos žodyne* bibliofilas apibrėžiamas kaip paprasčiausias *knygų mėgėjas, vertintojas, rinkėjas*³⁵³. Po vienerių metų pateiktos Vandos Stonienės bibliofilijos ir bibliomanijos apibrėžtys iš esmės mažai kuo skyrėsi: bibliofilija jos apibrėžiama kaip *knygų pamėgimas, retų ir vertingų knygų rinkimas*, o bibliomanija – kaip *aistringas pomėgis rinkti knygas, ypač senus ir retus leidinius, be kokios ypatingos atrankos*³⁵⁴. Neigiamas V. Stonienės požiūris į bibliofiliją atsiskleidžia jos 1977 m. rašytame atsiliepime apie studentės Laimutės Janeliūnaitės diplominį darbą *Balio Sruogos biblioteka*. Čia V. Stonienė konstatavusi, jog *diplomantė įtikinamai įrodo, kad ši biblioteka nėra atsitiktinis bibliofilinis rinkinys, bet aiškios paskirties rašytojo, teatrologo ir lektoriaus mokslinė laboratorija, informacijos šaltinis*³⁵⁵. Tais pačiais metais pasirodžiusioje *Lietuviškojoje tarybinėje enciklopedijoje* bibliofilija apibrėžiama vėlgi beveik tapačiais: *retų ir vertingų leidinių kolekcionavimas*³⁵⁶. Nors *Tarybų Lietuvos enciklopedijoje* bibliofilijos apibrėžtis nepateikiama, tačiau toje pačioje enciklopedijoje išspausdintame V. Žuko straipsnyje *Knygotyra* pažymima, kad ši, be kitų dalykų, apima ir bibliofiliją³⁵⁷.

³⁵¹ BUDRYTĖ, E. Kas tu – bibliofilas ar bibliomanas? *Moksleivis*, 1967, nr. 11, p. 42.

³⁵² Ten pat, p. 43.

³⁵³ Bibliofilas. Iš *Lietuvių kalbos žodynas*. T. 1. Vilnius, 1968, p. 801.

³⁵⁴ STONIENĖ, V. Keliasdešimt knygotyros terminų. *Bibliotekų darbas*, 1969, nr. 7, p. 31.

³⁵⁵ STONIENĖ, Vanda. L. *Janeliūnaitės diplominio darbo „Balio Sruogos biblioteka“ recenzija*: [priedas prie diplominio darbo] [rankraštis]. 1977 V 23. VUB RS, F85–2972, lap. 1.

³⁵⁶ Bibliofilija. Iš *Lietuviškoji tarybinė enciklopedija*. T. 2. Vilnius, 1977, p. 132.

³⁵⁷ ŽUKAS, Vladas. *Knygotyra*. Iš *Tarybų Lietuvos enciklopedija*. T. 2. Vilnius, 1986, p. 347.

Gana taikliai bibliofilą apibūdino ir atskyrė jį nuo bibliomano sąvokos Genovaitė Raguotienė jaunajam skaitytojui skirtame leidinyje *Šimtas knygų mįslių* (1974, 1981). Čia tradiciškai bibliofilo, kaip skaitytojo, pirkėjo, rinkėjo ir kolekcininko, be to, apimto *ypatingo, kiek fanatiško potraukio knygai*, interesų objektu įvardijamos retenybės ar senienos, dailios ar šiaip kuo išsiskiriančios knygos³⁵⁸. Bibliofilą, kaip pažymėjusi autorė, su knyga sieja *sunkiai nusakomi, kažkokie intymūs vidiniai, kitam ir ne visai suvokiami ryšiai bei sentimentai*³⁵⁹. Jis yra atidus visiems knygos elementams, bet jį visada domina knygos turinys, forma ir retumas. Toliau autorė dar patikslino, kad bibliofilas renka knygas pagal kokį nors išskirtinį jų požymį, savybę, ypatingą asmeninį pomėgį, interesą, taigi pagal temą, rūšį ar žanrą, kurio nors vieno rašytojo knygas, retenybes, unikumus, korektūrinius knygų egzempliorius, autografuotus ar bibliofilinius leidinius. Tuo tarpu bibliomaną G. Raguotienė apibūdino kaip žmogų, kaupiantį knygas be aiškesnio tikslo, tik dėl liguisto geismo įsigyti kuo retesnių ir brangesnių leidinių, tenkinant egoistinius troškimus. Tačiau 1983 m. ta pati autorė, nagrinėdama skaitymo kultūros klausimus, jau pažymėjusi, jog bibliofilas yra *ne šiaip pirkėjas ar mėgėjas, o žmogus, apimtas knygų rinkimo aistros*, ir besivadovaujantis knygų kiekybės principu³⁶⁰. Štai *Kultūros barų* žurnalo skaitytojais Vytautas Dundzys ir Rimantas Šinkūnas knygomis su kitais nesidalijančiuosius net įvardijo *bibliofilais maniakais, panašiais į šykštuolius*, nes, anot jų, *kuo toks žmogus skiriasi nuo senųjų laikų gobšulio, patyliukais žarstančio auksą ir besidžiaugiančio, kad esąs turtingas?! Šitaip elgtis su knyga nevalia*³⁶¹.

Stefa Kirlytė, ne kartą rašiusi asmeninių bibliotekų komplektavimo ir jų tvarkymo metodikos klausimais, viename savo straipsnių su neigiama intonacija yra pažymėjusi, jog kai kurie bibliofilai vaikyte vaikosi retų, unikalių ir kartais jau beišnykstančių knygų, kurios, pasak jos, *turi priklausyti*

³⁵⁸ RAGUOTIENĖ, Genovaitė. *Šimtas knygų mįslių*. Vilnius, 1974, p. 303; 1981, p. 314.

³⁵⁹ Ten pat, 1974, p. 304; 1981, p. 315.

³⁶⁰ RAGUOTIENĖ, Genovaitė. *Baltos lankos, juodos avys*: (iš skaitymo elementoriaus). Vilnius, 1983, p. 127.

³⁶¹ DUNDZYS, Vytautas; ir ŠINKŪNAS, Rimantas. Vingiutas knygos kelias. *Kultūros barai*, 1975, nr. 6, p. 27.

visuomenei, o ne vienam žmogui³⁶². Dar kitame straipsnyje ji, aptardama dokumentinį filmą *Bibliofilai ir profesionalūs pirkėjai*, bibliofilą sutapatino su žmogumi, perkančiu knygas nesigilinant į jų turinį, ar dėl prestižo, mados, gražių viršelių, galėsiančių puošti butą ir knygų lentyną³⁶³. Kalbant apie knygų pirkėjų rūšis, R. Ozolas jų buvo išskyręs dvi: *nuolatinis knygų pirkėjas* ir *eilinius knygų pirkėjus*³⁶⁴. Antrieji nuo pirmųjų, pasak jo, skyrėsi tuo, jog jie *anksčiau išėjusiais leidiniais savo rinkinių nepapildo iš antikvariatų*³⁶⁵. Reikia pažymėti ir tai, jog minėtosios autorės darbuose esama ir pozityvių išvalgų, atsiliepiant apie bibliofilų veiklą. Antai S. Kirlytė yra konstatavusi, jog *žymūs bibliofilai turtina visuomenę, perduoda savo žinias kitiems, turi įtakos knygos kultūrai. Istorija žino daug tokių bibliofilų ir iki šiol mini juos geru žodžiu. Jų knygoms, rinkiniams skiriamos atskiros salės, jų vardais vadinamos bibliotekos. Daugelį senovės kultūros paminklų nuo pražūties išgelbėjo kolekcionieriai*³⁶⁶.

Savarankišką leidinėlį bibliofilijos teorijos ir istorijos klausimams paskyrė V. Žukas³⁶⁷. Knygelės turinį sudaro 1975–1976 m. laikotarpiu jo išspausdinti straipsniai *Pergalės* ir *Bibliotekų darbo* žurnaluose³⁶⁸. Autoriaus teorinės išvalgos remiasi sovietinės Rusijos bibliofilijos teoretikų darbais. V. Žukas, akcentuodamas socialistinei visuomenei būdingą masinį knygų kaupimą, lydimą milijoninių asmeninių bibliotekų susiformavimo, bibliofiliją apibūdino plačiaja prasme, t. y. ją tiesiog susiejo su knygų rinkimu ir jų pamėgimu. Autorius pažymėjo to meto knygų mėgėjų išskirtinius bruožus esant jų socialumą ir kolektyviškumo jausmą, be to, bibliofilų judėjimą pasidarius organizuotesnį. Šio visuomeninė ir kultūrinė reikšmė, kaip jis pažymėjo, esanti labai didelė: *Tai praplečia paties rinkėjo akiratį, formuoja jo interesus, įveda į naujas mokslo ir meno sferas. Visų tautų knygų rinkėjai*

³⁶² KIRLYTĖ, Stefa. Kas praturtina visuomenę? *Naujos knygos*, 1983, nr. 10, p. 43.

³⁶³ KIRLYTĖ, Stefa. Paskolinau knygą... *Šeima*, 1984, nr. 1, p. 28.

³⁶⁴ OZOLAS, Romualdas. *Atgimimo ištakose...*, p. 183.

³⁶⁵ Ten pat.

³⁶⁶ KIRLYTĖ, Stefa. *Tavo knygos...*, p. 37–38.

³⁶⁷ ŽUKAS, Vladas. *Bibliofilija praeityje ir dabar*. Vilnius, 1979. 42, [3] p.

³⁶⁸ ŽUKAS, Vladas. Bibliofilija praeityje ir dabar. *Pergalė*, 1975, nr. 7, p. 124–132; *Bibliofilai ir jų rinkiniai*. *Bibliotekų darbas*, 1975, nr. 12, p. 29–31; 1976, nr. 1, p. 33–35; nr. 3, p. 29–32.

*išsaugojo daug retų ir brangių spaudinių bei rankraščių. Nemažai bibliofilinių rinkinių vėliau sudarė nacionalinių, stambių universaliųjų bei specialiųjų mokslinių bibliotekų pagrindą. Asmeniniai rinkiniai, įsilieję į jau esamas bibliotekas, jas žymiai papildė ir praturtino*³⁶⁹. Nors V. Žukas pateikė aiškia takoskyrą tarp bibliofilo ir knygos mėgėjo (knygų rinkėjo sąvoka, anot jo, yra apibendrinanti), tačiau vėliau šias ir kitas – knygų rinkėjo, kolekcininko – sąvokas vartojo kaip sinonimus. Knygos mėgėjas, kaip jis pažymėjo, yra *rinkėjas, kuris sistemingai renka darbui, profesijai reikalingą literatūrą arba knygas, kurias mėgsta skaityti savo malonumui, o tikras bibliofilas vertina knygą pagal jos turinį, istorinę bei kultūrinę reikšmę ir meninę vertę; jis ne tik renka, bet ir skaito, gilinasi į turinį*³⁷⁰. Knygelės autorius pažymėjo, kad bibliofilai labai vertina retas knygas, daugelis jų renkantis ir knygas su įrašais. 1986 m. straipsnyje V. Žukas pasikartojė, kad vieni iš galimų bibliofilo knygų rinkimo motyvų – jų retumas, dedikaciniai įrašai³⁷¹. Apibendrindamas bibliofilijos teorines išvagas autorius pažymėjo, jog bibliofilijos akiratyje – įvairūs specialūs leidiniai, ypač bibliofiliniai (miniatiūriniai ar sunaikinti, ar mažu tiražu išleisti spaudiniai), pavieniai atskirų, ypač retesnių, knygų egzemplioriai.

1988 m. *Retų knygų ir kitų antikvarinių leidinių aukciono kataloge* išspausdintame Nojus Feigelmano straipsnyje *Bibliofilija Lietuvoje* bibliofilija apibrėžiama tradiciškai: kaip *retų ir vertingų knygų kolekcionavimas*, nuo senų laikų turintis svarbią reikšmę, t. y. *meilė knygai skatino jas rinkti, steigti pirmąsias bibliotekas*³⁷². Čia dar reikia pažymėti, kad panašiai bibliofilo paveikslas buvo tapomas (ne pačiomis pozityviausiomis spalvomis) ir sovietmečiu Lietuvoje pasirodžiusioje grožinėje literatūroje. Antai Antanas Ramonas novelėje *Lapkričio saulė* aprašydamas jos veikėjo Alfredo kambarį, *iš pirmo žvilgsnio be jokios tvarkos prigrūstą knygų*, kurios jį visą užėmė ir jame *tik siauras takelis nuo durų vingiavo iki stalo prie lango ir lovos*

³⁶⁹ ŽUKAS, Vladas. *Bibliofilija praeityje ir dabar...*, p. 4.

³⁷⁰ Ten pat, p. 7–8.

³⁷¹ ŽUKAS, Vladas. Šeimos biblioteka. *Šeima*, 1986, nr. 10, p. 21.

³⁷² FEIGELMANAS, Nojus. Bibliofilija Lietuvoje. Iš *Retų knygų ir kitų antikvarinių leidinių aukciono katalogas*. Sudarytojas ir atsakingasis redaktorius Vidmantas Staniulis. Kaunas, 1988, p. 35.

*pasienyje, virš kurios taip pat kaboję lentynos, konstatavo, jog mirus ję savininkui, visas šitas taip pavydžiai nuo visų saugomas pasaulis sugrius, bus sunaikintas, išmėtytas po kitus, jam visai svetimus pasaulius, sudūlės šiukšlynuose, bus subjaurotas nemylinčių gobšių rankų*³⁷³. Vytautė Žilinskaitė bibliofilams paskyrė net specialią satyrą, kurioje per aprašomą dviejų bibliofilų pokalbį autobuse atskleidžiama tokia esminė bibliofilijos savybė: bibliofilui svarbus knygos retumas (ypač *bibliografinė retenybė... unikumas!*), jos amžius ir vertė, o turinys – antraeilis dalykas. Štai kokia reakcija aprašoma vienam iš bibliofilų kitą paprašius papasakoti unikumo, kuriuo šis gyrėsis, turinį: *Reikalavimas buvo toks nelauktas ir įžūlus ir taip neatitiko tauriosios bibliofiliškųjų varžybų dvasios, kad net aš, visai pašalinė, neiškentusi atsigrėžiau ir smerkiamai pažiūrėjau į akiplėšą iš knygos bičiulių padermės*³⁷⁴.

Apibendrinant galima teigti, kad į bibliofiliją, suvokiant ją, kaip retų ir vertingų leidinių kolekcionavimą, paprastai buvo žvelgiama kaip į neigiamą reiškinį, dažnai ją tapatinant su elitine bibliofilija ir bibliomanija, nes tokių knygų *savanaudis* rinkimas prieštaravo sovietinės bibliofilijos vienam svarbiausių dėsnių: *mano tampa mūsų*³⁷⁵, todėl *tokios knygos turi priklausyti ne vienam žmogui, o visuomenei*³⁷⁶. Tačiau kartu reikia pažymėti, jog ne vienas rašiusysis vis dėlto išvelgė ir pozityvų bibliofilų veiklos pradą, šiems renkant, gelbstint ir išsaugant rankraštinio bei spausdintinio paveldo išteklius.

Tarpukariu Lietuvoje prancūzų bibliofilijos tradicijų pagrindu formuotoji elitinė bibliofilija sovietmečiu vykdytos kultūros politikos sąlygomis oficialiu lygmeniu buvo *perdirbta* pagal viešai sovietinei egzistencijai priimtinus kanonus. Ankstesniąją bibliofiliją įvardijus kaip aistringą retų ir vertingų knygų kolekcionavimą ir ją buvus vieną iš elito sudedamųjų pramogų, *naująją* bibliofiliją, vieną iš *liaudies kultūros* elementų, imta suvokti kaip *sovietinėje liaudyje* masiškai paplitusį knygų pamėgimą ir pirkimą, lydimą milijoninių asmeninių bibliotekų komplektavimo proceso.

³⁷³ RAMONAS, Antanas. Lapkričio saulė. Iš RAMONAS, Antanas. *Lapkričio saulė*: novelės. Vilnius, 1989, p. 144–145.

³⁷⁴ ŽILINSKAITĖ, Vytautė. Bibliofilų aistros. Iš ŽILINSKAITĖ, Vytautė. *Satyros*. Vilnius, 1978, p. 8.

³⁷⁵ KIRLYTĖ, S. *Asmeninė biblioteka...*, p. 39.

³⁷⁶ VLADIMIROVAS, Levas. Bibliofilija ir knygos bičiuliai..., p. 52.

Toks bibliofilijos interpretavimas lėmė elitinės bibliofilijos *virsmą* masine bibliofilija kaip kiekybiškai ir kokybiškai pakitusio reiškinių susiformavimą oficialiu lygmeniu.

II. BIBLIOFILIJOS IDĖJINĖS NUOSTATOS IR ORGANIZACINĖ STRUKTŪRA

Lietuvos bibliofilijos raida sovietmečiu organizacijos požiūriu skirtina į du laikotarpius: 1) ikiorganizacinį, trukusį nuo 1940 m., kai buvo uždaryta XXVII knygos mėgėjų draugija, iki 1974-ųjų, kai buvo įsteigta LSKBD, ir 2) organizacinį. Tiriant bibliofilijos organizacinius aspektus, svarbūs du žiūros pjūviai: 1) institucinis lygmuo (LSKBD, knygos bičiulių klubai ir jų veiklos koordinavimas, neformalus sambūriai) ir 2) individo lygmuo. Pastarojo svarba grindžiama tuo, jog bibliofilų ir knygų *vienišiu*, susaistytų neformalių ryšių (svarbi ir jų pasklidimo geografija), buvimas gali būti suvokiamas kaip paskata bibliofilijos organizuotos ir sutelktos veiklos poreikiui rasti ir jai susiformuoti. Ties šiuo lygmeniu daugiau susitelkiama nagrinėjant pirmuosius postalininio laikotarpio dešimtmečius, taigi pradinį ikiorganizacinio bibliofilijos laikotarpio etapą, o dar tiksliau – R. Šalūgos aplinką, nes tai leidžia paaiškinti, kas sudarė prielaidas idėjų organizuotos veiklos klausimu radimuisi, sklaidai ir vėlesniam jų įgyvendinimui.

Būtina atsižvelgti į tas socialines ir politines sąlygas, kuriomis gyveno ir veikė bibliofilai, nes nuo to tiesiogiai priklausė jų elgsena, o sykiu ir organizacijų (formalių ir neformalių) veikla. V. Klumbys, tyręs visuomenės nuomonės veikimo sąlygas sovietinėje Lietuvoje, apibendrindamas Vakarų tyrėjų ir sovietinių mokslininkų darbus, išskyrė tris taikliai įvardytas ir tiksliai apibrėžtas, erdves: 1) *privačią*, 2) *viešąją* ir 3) tarpinę – *neformaliąją*³⁷⁷. *Privati erdvė*, anot jo, apėmė šeimos ir namų gyvenimą, *viešoji* – režimo kontroliuotą fizinę viešumą. Pastaroji erdvė dar skirtina į *oficialiąją*, režimo tiesiogiai veikiamos, organizuojamos ir kontroliuojamos viešosios erdvės dalį, apimančią cenzūruotą spaudą, dalyvavimą oficialiuose susirinkimuose ir kituose renginiuose, bei *neoficialiąją*, režimo menčiau ar visiškai

³⁷⁷ KLUMBYŠ, Valdemaras. *Lietuvos kultūrinio elito elgsenos modeliai sovietmečiu*: daktaro disertacija. Vilnius, 2009. VUB RS, F76–5025, p. 82–108.

nekontroliuotą viešosios erdvės dalį, apimančią neorganizuotą tiesioginį nepažįstamų ar mažai pažįstamų žmonių bendravimą fizinėje viešumoje – kavinėse, parkuose, teatruose ir pan. Trečioji, *neformalioji erdvė*, apėmė daugiau ar mažiau savarankiškai besiorganizavusių visuomenę, t. y. joje neveikė formalios institucijos ir visi ryšiai buvo neformalūs. Tokios erdvės dalis, t. y. neformalios žmonių grupės, būreliai ar klubai, KGB darbuotojų dar vadinti *organizacijomis be organizacijų*³⁷⁸, kuriose aptarinėti visuomeniniai klausimai, V. Klumbio įvardyta *visuomenine erdve*.

Tokia socialinių erdvių samprata bei struktūra remiamasi ir šiame darbe tiriant bibliofilijos organizacinius aspektus. Masinės bibliofilijos kryptis sovietinėje Lietuvoje plėtota oficialiojoje viešumoje, t. y. tokį požiūrį į bibliofiliją (*sovietinę, socialistinę, tikrąją*) siekta diegti per spaudą (kaip jau buvo atskleista pirmiau), LSKBD ir knygos bičiulių klubų³⁷⁹ veiklą. Bibliofilijos taip, kaip ją suprantame šiandien, kryptis plėtojosi 1) neformalioje erdvėje, kurios pagrindiniams struktūriniais elementams priskirtini neformalūs bibliofilų ryšiai ir kitos bibliofilijai funkcionuoti būtinos aplinkos sudedamosios dalys (pavyzdžiui, knygynai, antikvariatai), bei 2) privačioje erdvėje. Neformaliai veikęs Vilniaus knygos bičiulių klubas buvo viena iš visuomeninės erdvės struktūrinių dalių. Privačiajai erdvei priklauso bibliofilų individualiai komplektuotos ir namuose laikytos asmeninės bibliotekos, apie kurias bus kalbama trečiojoje disertacijos dalyje. Pritariant V. Klumbiui, sovietmečiu skirtis *privatu-vieša* buvo labai neryški, nes ir privati teritorija ne visada buvo saugi. Tai akivaizdu ir kai kurių asmeninių bibliotekų likimų atvejais, apie kuriuos jau buvo rašyta pirmiau.

³⁷⁸ *Lietuvių nacionalistų kenkėjiška veikla ir kova su ja: (vadovėlis praktikams)*. Redaktorius gen. majoras G. K. Vaigauskas. [Kaunas], [1992], p. 75.

³⁷⁹ Kai kurie knygos bičiulių klubai, pavyzdžiui, Vilniaus Mažvydo ir Plungės Daukanto, sugebėjo laviruoti ir jų veikla užėmė vidurio poziciją tarp masinės ir tradiciškai suprantamos bibliofilijos krypčių.

1. Bibliofilijos neformalioji erdvė kaip alternatyva organizuotai bibliofilų veiklai: XX amžiaus 5 dešimtmetis–1974 metai

1.1. Bibliofilų idėjos organizuotos veiklos klausimu

Nepaisant bibliofilijai nepalankių 1940–1941 m. sovietų okupacijos ir vėlesnių metų sąlygų, bibliofilų organizuotos veiklos poreikis jau tada buvo ir išliko aktualus iki pat šios idėjos įgyvendinimo aštuntojo dešimtmečio viduryje. 1940 m. nustojus veikti XXVII knygos mėgėjų draugijai, buvusio jos nario P. Jakšto teigimu, po to jos ilgai niekas neminėjo³⁸⁰, nors kitur buvo užsiminęs, kad vienu metu V. Steponaitis, *kažkuria proga gerokai įkaušęs, ketino eiti pas tuometinės vyriausybės galvą Justą Paleckį ir prašyti įsaką dėl draugijos uždarymo atšaukti. Tačiau kai jis išsipagiriojo, suprato, kad tatai ne nuo J. Paleckio valios pareina, ir niekur nebėjo*³⁸¹. Naujų žinių teikia surastas kito buvusio draugijos nario V. Ž. Burkevičiaus rankraštis *Viltis 1944 metams*, pasirašytas tų metų sausio 27 d. Jis reikšmingas dviem atžvilgiais: pirma, iš jo sužinome, jog dar vokiečių okupacijos metais, t. y. 1942 m. lapkričio 26 d. pasirodžius įsakymo organizacijų steigimo klausimu pakeitimams^{382*}, būta svarstymų minėtosios draugijos *atgaivinimo-legalizacijos klausimu* ir net kalbėta apie *šiokį tokį leidinėlį*³⁸³; antra, pasirodo, net ir oficialiai nustojus veikti draugijai ir nepavykus atgaivinti jos veiklos, *visą laiką 27 dieną būrelis žmonių vis tiek renkasi, kartais net su referatuku rankose. <...> Reikia manyti, kad ir neatvykstantieji (nekviečiamieji) tą dieną vis tiek prisimena, kiekvienas*

³⁸⁰ JAKŠTAS, Petras. Kas buvo XXVII knygos mėgėjai..., p. 65.

³⁸¹ JAKŠTAS, Petras. *Knygos...*, p. 115.

³⁸² 1942 m. lapkričio 26 d. parėdymas pakeisti parėdymui dėl organizacijų ir susirinkimų. *Amtsblatt des Generalkommissars in Kauen*, 1942, den 8 Dezember, Nummer 59, p. 755–756.

* Šio įsakymo 1-ojo straipsnio 4-asis punktą skelbė: 1) *steigti organizacijoms (draugijoms, sąjungoms ir į draugijas panašioms susivienijimams), kurios nesiekia kurio nors politinio tikslo, reikalingas leidimas. Leidimą duoda aukščiausias vietinės krašto administracijos organas; 2) prašymą turi įteikti steigėjai per savaitę po įsteigimo generalinio komisaro nustatytinam vietinės krašto administracijos organui, kurio srityje yra organizacijos buveinė. Kartu reikia pateikti statuto projektą, įsteigimo protokolą ir narių sąrašą; 3) prašymo nuorašą kartu reikia įteikti atitinkamam apygardos komisariui.*

³⁸³ Tikėtina, kad šio leidinėlio sumanymas galėjo būti tas pats, apie kurį savo atsiminimuose buvo užsiminęs P. Jakštas. Pasak jo, V. Ž. Burkevičius (tiesa, čia teigiama, jog po karo) buvo sumanęs parengti buvusių draugijos narių fotografuotinį albumėlį. Tuo tikslu jau buvusios surinktos ir fotografijos bei pagaminti negatyvai, tačiau, kaip pažymėjęs P. Jakštas, *pasirodė, kad tatai dar nėra pribrendęs reikalas ir rizikuoti neverta.* Žr. JAKŠTAS, Petras. *Knygos...*, p. 117.

savaip, kad apie knygas ir nieko nekalbama, bei bibliotekoms ničnieko apčiuopiamo kartais nedaroma³⁸⁴. Yra žinoma, kad P. Jakštas jau vėliau, nuo 1969 m. gegužės 27 d., naujai įgytas knygas registruodavo kiekvieno mėnesio 27 dieną, tokiu būdu pagerbdamas draugijos atminimą ir savotiškai pratęsdamas jos veiklos tradiciją³⁸⁵; išlikęs V. Steponaičio *Bibliofilo užrašas*³⁸⁶, greičiausiai neatsitiktinai buvo pasirašytas 1944 m. liepos 27 d., o jo žmona Agnė Ambraziejūtė-Steponaitienė savo atsiminimuose yra rašiusi, kad *nors draugija buvo panaikinta, bet Vytautas Steponaitis kiekvieno mėnesio 27 d. eidavo pas Paulių Galaunę. Jiedu pasikalbėdavo apie knygas, apie senąją spaudą, surasdavo senų laikų naujų rašytojų*³⁸⁷.

Sprendžiant iš išlikusio teksto turinio, darytina prielaida, kad jis galėjo būti perskaitytas oficialiai nebeveikusios draugijos narių susitikime, įvykusiame 1944 m. sausio 27 d. Taip manyti leidžia V. Ž. Burkevičiaus išstarti žodžiai teksto pabaigoje: *Sveikinant šiandien susirinkusius, norisi manyti, kad po pirmųjų devynerių (1931–1940) veikimo ir sekančių trijų – (1941–1943) nebuvimo metų šie naujieji 1944 metai bus pirmieji mūsų atgimimo metai*³⁸⁸. Deja, vidinis cenzorius teksto autorių vertė nutylėti detalesnes žinias apie organizuotus susitikimus, taip pat jų dalyvių pavardes. Daugiau šaltinių XXVII knygos mėgėjų draugijos atkūrimo svarstymo klausimu nėra tekę aptikti.

Pirmą kartą oficialiojoje viešumoje apie knygos mylėtojų organizuotos veiklos poreikį prabilta, kaip jau buvo minėta, tik 1959 m.³⁸⁹ biuletenio *Naujos knygos* skiltyje *Skaitytojo tribūna* išspausdintame R. Šalūgos straipsnelyje

³⁸⁴ BURKEVIČIUS, Vilhelmas. *Viltis 1944 metams*: [pranešimas?] [mašinėraštis]. 1944.I.27. LNB RKRS, F40–16, lap. 43.

³⁸⁵ KAUNAS, Domas. *Knygos kultūros karininkas...*, p. 100.

³⁸⁶ [STEPONAITIS, Vytautas]. *Bibliofilo užrašas* [mašinėraštis]. 1944.VII.27. 2 lap. LNB RKRS, F25–279.

³⁸⁷ AMBRAZIEJŪTĖ-STEPONAITIENĖ, A. *Mano atsiminimai apie Vytautą Steponaitį* [rankraštis]. 1967. LNB RKRS, F25–28, lap. 64.

³⁸⁸ BURKEVIČIUS, Vilhelmas. *Viltis 1944 metams...*, lap. 44.

³⁸⁹ Analogiškai tų pačių metų gegužės 5 d. mintis apie knygos mylėtojų draugijos įsteigimo poreikį buvo iškelta ir vieno iš Rusijos laikraščių (*Литературная газета*) puslapiuose. Jame buvo išspausdintas akademikų A. Topčijevo ir D. Skobelcyno, rašytojų N. Tichonovo ir I. Andronikovo bei aktorius N. Smirnovo-Sokolskio pasirašytas laiškas *Įkurkime knygos mylėtojų draugiją*. Nors sumanymas sulaukė plataus atgarsio kituose periodiniuose leidiniuose, jis nebuvo įgyvendintas. *Жг. ГАРИН, Г. Ф. Всесоюзное общество любителей книги...*, с. 21.

*Mums reikia draugijos*³⁹⁰. Straipsnio autorius, akcentuodamas knygos mylėtojų ir jų asmeninių bibliotekų gausą, be to, jau esamas įvairių pomėgių žmones vienijančias draugijas, pavyzdžiui, medžiotojų, filatelininkų³⁹¹, esperantininkų³⁹², savo idėją visų pirma pagrindė informacijos apie asmeninių bibliotekų komplektavimą ir tvarkymą stygiumi. Anot jo, organizuota veikla turėtų ir visuomeninės reikšmės, t. y. padėtų platinti knygas tarp gyventojų, užmegzti kultūrinius ryšius su socialistinio bloko šalimis, propaguoti lietuvišką spaudą užsienyje, ugdyti ir diegti, ypač jaunimui, meilę ir pagarbą knygai, padėti leidykloms ir knygų prekybos įstaigoms teikti informaciją apie naujų knygų poreikį, taip pat išaiškinti vertingas asmenines bibliotekas. Baigdamas savo svarstymus, R. Šalūga paragino ir skaitytojus šiuo klausimu pateikti savų minčių bei pasiūlymų, vildamasis, kad biuletenis *Naujos knygos* tam reikalui paskirs kiekviename numeryje *nors kuklų kampelį*³⁹³. Toks kampelis – *Knygos mylėtojų kampelis* – buvo įvestas nuo 1960 m. trečiojo (9) numerio.

R. Šalūgos mintys sulaukė skaitytojų pritarimo, o sykiu paskatino kelti ir kitus aktualius, su knygos kultūra susijusius klausimus. Antai tarnautojo J. Vainausko manymu, knygos mylėtojų glaudesnių ryšių, kurių pagrindinis tikslas turėtų būti žmonių, turinčių vertingas asmenines bibliotekas, išaiškinimas, stiprinimu turėtų užsiimti valstybinės bibliotekos³⁹⁴. Kur kas artimesnėmis R. Šalūgai mintimis pasidalijo Vilniaus universiteto Bibliotekininkystės katedros laborantas A. Petrauskas. Jis pritarė R. Šalūgos įvardytiems galimos draugijos pagrindiniams uždaviniams ir pridūrė, kad tokia draugija turėtų užsiimti ir knygų vaikams bei jaunimui apie asmeninių bibliotekų tvarkymą, pasakojimų apie knygas ir knygų skaitymo kultūros

³⁹⁰ ŠALŪGA, R. Mums reikia draugijos..., p. 70–71.

³⁹¹ ŠALŪGA, R. Filatelistų susirinkimas. *Tiesa*, 1957, lapkr. 19.

³⁹² KLIMAITIS, J. Esperantininkų būrelis. *Komjaunimo tiesa*, 1956, spalio 14.

³⁹³ Jau kur kas vėliau, 1971 m., vilniškis skaitytojas Petras Mikša biuletenio redakcijai adresuotame laiške pažymėjęs, jog *kolekcionieriai, knygos mylėtojai (bibliofilai) nusipelnė daugiau, negu „kampelio“*. Jie, esą, neilgai gyvuoja, juose pasisako tik vienas kitas mėgėjas, *tu tarpu Lietuvoje yra nemažai rimtų kolekcionierių, apie kuriuos mes nieko nežinome*. Laiško autorius iškėlė idėją įsteigti savarankišką žurnalą sąlygine antrašte *Kolekcionierius*, kuriame būtų tokie skyriai: *Filatelija, Filokartija, Heraldika* ir kt. Anot P. Mikšos, *čia būtų suteikiama tribūna visiems, turintiems vertingas kolekcijas*, be to, *toks leidinys paskatintų dar labiau susidomėti kolekcionavimu, patartų pradedantiesiems, suburtų senus vilkus ir padėtų palaikyti ryšius su kitais kolekcionieriais*. Žr. MIKŠA, Petras. [Be antraštės]. *Naujos knygos*, 1971, nr. 6, p. 19.

³⁹⁴ VAINAUSKAS, J. Mintys, vertos dėmesio. *Naujos knygos*, 1960, nr. 3(9), p. 62–63.

ugdymo klausimais leidyba³⁹⁵. Iki kol bus įsteigta tokia draugija, straipsnio autorius pasiūlė biuletenyje jai paskirti specialų skyrių, kuriame, anot jo, galėtų būti skelbiami straipsniai apie bibliofilus (kolekcininkus) ir bukinistus, apie su knygomis susijusias įstaigas (Knygų rūmus, Bibliotekų kolektorių ir kt.), įdomūs faktai iš knygų pasaulio, taip pat įžymių žmonių atsiliepimai apie knygas, straipsniai skaitymo kultūros ugdymo, knygų leidybos ir kitais klausimais. Vėlesniuose biuletenio numeriuose tame *kampelyje* dar buvo išspausdinti skaitytojų svarstymai asmeninių bibliotekų tvarkymo³⁹⁶, skaitymo kultūros³⁹⁷, filumenijos³⁹⁸, ekslibriso istorijos³⁹⁹ ir retos knygos sampratos⁴⁰⁰ klausimais. Tačiau, anot R. Šalūgos, *po kurio laiko ideologai paliepė tą kampelį panaikinti. Esą Tarybų Sąjungos mastu bus kuriama draugija. Tačiau tai atsitiko dar negreit*⁴⁰¹.

Kad jau tuo metu būta poreikio knygos mėgėjams užmegzti glaudesnius tarpusavio ryšius, liudytų ir to paties biuletenio skiltyse *Skaitytojo tribūna* ir *Iš laiškų* išspausdinti skaitytojų laišakai redakcijai. Antai M. Pietaris, pasidalinęs mintimis apie savo asmeninės bibliotekos komplektavimo ir tvarkymo ypatumus, ragino pasisakyti ir kitus knygos mylėtojus, t. y. papasakoti, ką jie kolekcionuoja, kokią literatūrą labiausiai mėgstantys, kaip tvarko savo bibliotekėles, kuo norėtų pasikeisti⁴⁰². Pastarasis laiškas sulaukė atgarsio. Štai skaitytojas M. Tamašauskas laiške redakcijai taip pat papasakojo apie savo asmeninę biblioteką, akcentuodamas, kad itin mėgstąs knygas, kuriose yra jų autorių nuotraukos⁴⁰³. Buvęs XXVII knygos mėgėjų draugijos narys P. Galaunė laiške redakcijai pažymėjo, kad biuletenis *Naujos knygos* yra *turinio atžvilgiu perdaug oficialios, sausos*, todėl siūlė jas paįvairinti *kokiomis nors*

³⁹⁵ PETRAUSKAS, A. [Be antraštės]. *Naujos knygos*, 1960, nr. 3(9), p. 63.

³⁹⁶ ŠYVIENĖ, A. Kaip tvarkyti asmeninę bibliotekėlę? *Naujos knygos*, 1960, nr. 4(10), p. 61–62; O kaip jūs tvarkote?.. [Versta iš žurnalo „Čto čitat“, 1960 m. nr. 6]. *Naujos knygos*, 1961, nr. 3(15), p. 47–48; VAINAUSKAS, J. Knyga – brangus turtas. *Naujos knygos*, 1961, nr. 5(17), p. 47–48.

³⁹⁷ MOTIEJŪNIENĖ, M. Kaip dirbti su knyga. *Naujos knygos*, 1960, nr. 5(11), p. 62–63; KANCLERIS, Alg. Patarimai, kaip skaityti. *Naujos knygos*, 1962, nr. 2, p. 45–46.

³⁹⁸ JUDELEVIČIUS, J. Filumenija. *Naujos knygos*, 1962, nr. 2, p. 46–47.

³⁹⁹ ŠALŪGA, R. Ekslibrisas anksčiau... Ekslibrisas dabar... *Naujos knygos*, 1960, nr. 6(12), p. 60–61.

⁴⁰⁰ ŠALŪGA, R. Kokios knygos retos? *Naujos knygos*, 1961, nr. 6, p. 44–47.

⁴⁰¹ KAUNAS, Domas. *Mažvydo klubo užrašai: 1979–1994* [tekstas kompiuteriu]. Vilnius, 2010, lap. 18: 1980 m. gegužės 7 d. įrašas. D. Kauno asmeninis archyvas.

⁴⁰² PIETARIS, M. Pasidalinkime patirtimi. *Naujos knygos*, 1963, nr. 6(30), p. 47.

⁴⁰³ TAMAŠAUSKAS, M. [Laiškas redakcijai]. *Naujos knygos*, 1964, nr. 5(35), p. 31.

*trumpomis žinutėmis, pavyzdžiui, apie žinomus knygų mėgėjus, jų rinkinius, rinkinių specifiką, papasakoti ši bei tą iš knygų rinkėjų keistenybių. Idomios būtų ir aktualijos iš knygynų darbo*⁴⁰⁴.

Čia dar reikia pažymėti, kad V. Ž. Burkevičius apie R. Šalūgos kvietimą knygos mylėtojus susiburti į draugiją ir apie jai iškeltus uždavinius savo 1960 m. rašytuose atsiminimuose atsiliepė gana kritiškai ir su neslepia ironija: *Štai šiomis dienomis viename mūsų informaciniame biuletenyje skaitytojas mano, kad mums reikia draugijos, nes knygos mylėtojų būrys dabar gausus kaip niekada, išdidžiai sako pilietis. Bet kai jis pradeda klausimus kelti, kas šiandien mums rūpi, pasirodo, kad mes dar esame vaikystės amžiuje, nors būrys gausus. Tai nereiškia, žinoma, kad knygos mėgėjų draugija nereikalinga <...> susitarkime iš anksto dėl tokio mylėtojo sąvokos. Kam tie skambūs žodžiai? Meilė ir pagarba knygai neatsiranda savaime, kaip žinome, bet ją reikia išugdyti. <...> Tai laiko ir auklėjimo, kultūrinimo, meilės skiepijimo dalykas. Pasimokykime iš to, kas ir kaip buvo jau pasiekta. Susipažinkime su atliktu jau darbu, kad nesikartoti, o žengti toliau. Pažinkime savo praeitį*⁴⁰⁵.

Tada iškelta R. Šalūgos idėja dėl draugijos steigimo, nors ir sulaukusi dėmesio, tačiau nebuvo įgyvendinta. Kaip jis vėliau pažymėjo, *sąlygos tokiam sumanymui įgyvendinti tuo metu dar nebuvo pribrendusios*⁴⁰⁶. Tačiau šioje vietoje dar būtina pažymėti, jog 1977 m. Vilniaus Mažvydo knygos bičiulių klubo sumanytam išleisti *Metraščiui* R. Šalūga buvo suplanavęs parengti straipsnį *Vilniaus bibliofilų subūrimas ir Vilniaus knygos bičiulių veikla 1959–1975 m.*⁴⁰⁷ Tokia dviguba antraštės formuluotė ir chronologinės ribos, žinant, kad Vilniaus knygos bičiulių klubas buvo įsteigtas tik 1970 m., be to, R. Šalūgos ir kitų asmenų išlikęs susirašinėjimas, užrašyti atsiminimai sudaro visas prielaidas tvirtinti, kad maždaug nuo šeštojo dešimtmečio antrosios pusės, ypač, matyt, po 1959 m. paskelbto minėto straipsnelio, vilniškiai (ir ne tik) bibliofilai jau buvo susaistyti neformalių ryšių. Šį teiginį išplėtosime

⁴⁰⁴ GALAUNĖ, P. [Laiškas redakcijai]. *Naujos knygos*, 1964, nr. 3(33), p. 47.

⁴⁰⁵ BURKEVIČIUS, Vilhelmas. *Aštuonerius metus su „Knygos mėgėjais“*..., lap. 7–8.

⁴⁰⁶ MERKELIS, Bronius; ir ŠALŪGA, Romualdas. Mūsų interviu. *Literatūra ir menas*, 1972, liepos 8, p. 2.

⁴⁰⁷ *Knygos bičiulių metraštis 1977 m.*: turinys [mašinėraštis]. 1 lap. V. Andriulio asmeninis archyvas.

kitame poskyryje. Remiantis filosofės Irenos Kostkevičiūtės atsiminimais, būtent šeštojo dešimtmečio pabaigoje bendraminčių jungtys ėmė *darytis būdingu reiškiniu – asmeniniu nevaržomo bendravimo, informacijos, įvairių idėjų poreikiu, kuris ugdo disidentinę mintį ir plinta bendruomenėje įvairiais laisvų įsitikinimų bei savarankiškos elgsenos židiniais. Jų Vilniuje buriasi nemaža*⁴⁰⁸. Įvairių klubų, ratelių ir kitokio visuomeninio judėjimo ištakas sovietinėje Lietuvoje panašiai, t. y. septintojo dešimtmečio pradžią, fiksavo ir KGB⁴⁰⁹. Tiesa, tie klubai, rateliai pirmiausia buvo traktuojami kaip *politiškai kenksmingos nacionalistinių elementų* (pogrindininkų, grįžusiųjų iš įkalinimo vietų, lagerių ir tremties) veiklos priedanga, tačiau, kaip pažymi V. Klumbys, *bet kokia nepriklausoma ir nekontroliuojama veikla režimo [taip pat] buvo laikoma potencialiai priešiška*⁴¹⁰. Trejus metus trukusio tyrimo projekto *Sąjūdžio fenomenas: pilietinio judėjimo tinklaveiklos studija* rezultatai taip pat atskleidė, jog savaimios visuomenės tinklo pradžią žymi 1965–1966, jos suklestėjimą – 1968–1969, o kiekybinį ir kokybinį (tankumo ir sutelktumo atžvilgiu) išaugimą – 1973–1979 metai⁴¹¹.

Svarbi ir buvusio Vilniaus knygos bičiulių bei Vilniaus Mažvydo knygos bičiulių klubų nario juristo Imanto Dagio išvalga, jog šeštojo dešimtmečio pabaigoje–septintojo dešimtmečio pradžioje sovietinėje Lietuvoje ėmė plisti turizmas, pradėti steigti turistų klubai, turistinės bazės⁴¹² ir ekskursijų biurai⁴¹³, o dauguma toje veikloje dalyvavusiųjų, t. y. jis pats, turizmo instruktorius R. Šalūga, Vilniaus turistų klubo, įkurto 1961 m., vadovas Albinas Vaičiūnas, mokytojas ir kraštotyrininkas Juozapas Šimkus, elektrikas-inžinierius A. R. Čaplinskas, medikai panevėžietis Petras Dalius Patkauskas (vėliau, 1976 m. pradžioje, Panevėžyje įsteigto *Versmės* knygos

⁴⁰⁸ KOSTKEVIČIŪTĖ, Irena. Apie Kazį Borutą ir Putiną: iš dienoraščio puslapių. Iš *Susitikimai su Kaziu Boruta*: atsiminimai. Sudarė Eglė Borutaitė-Makariūnienė. Vilnius, 2005, p. 218.

⁴⁰⁹ *Lietuvių nacionalistų kenkėjiška veikla...*, p. 78.

⁴¹⁰ KLUMBYŠ, Valdemaras. Visuomenės nuomonės veikimo sąlygos sovietinėje Lietuvoje. *Lietuvos istorijos studijos*, 2007, t. 19, p. 133.

⁴¹¹ RAMONAITĖ, Ainė; ir KAVALIAUSKAITĖ, Jūratė; ir JANKAUSKAS, Algimantas; ir DEMENTAVIČIUS, Justinas. Nepažinta Sąjūdžio pramotė: savimi visuomenė Sąjūdžio gimimo istorijoje. Iš *Sąjūdžio ištakų beieškant*: nepaklusniųjų tinklaveikos galia. Mokslinės redaktorės Jūratė Kavaliauskaitė ir Ainė Ramonaitė. Vilnius, 2011, p. 279–289.

⁴¹² Pirmoji turistinė bazė buvo įkurta 1958 m. Trakuose, vėliau – Vilniuje, Ignalinoje ir Birštone.

⁴¹³ Pirmieji ekskursijų biurai buvo įkurti 1961 m. Vilniuje ir Kaune.

bičiulių klubo narys) ir Stasys Ruibys, Fizikos instituto darbuotojas Algimantas Mikuta ir kiti, vėliau perėjo į 1970 m. neformaliai įsteigtą Vilniaus knygos bičiulių klubą⁴¹⁴. Jau tada žygeivių sekcijos susirinkimuose buvo skaitomos paskaitos įvairiais kultūros istorijos ir paminklų klausimais, lankomos žymios Vilniaus kultūrinės vietovės. Matyt, iš čia galima pagrįstai kildinti vėliau įsteigtame Vilniaus knygos bičiulių klube plėtotą kultūrinę-pažintinę veiklą.

1.2. Ryšiai bibliofilijos, filatelijos ir filokartijos interesais su vietos ir užsienio lietuviais postaliniu laikotarpiu

Organizuota bibliofilų veikla galėjo būti draudžiama ir netoleruojama, o štai neformaliems bibliofilų ryšiams megztis vargu ar kas būtų galėjęs sukliudyti, tačiau reikia pažymėti, kad dėl pirminių šaltinių stokos jų atskleidimas yra gana problemiškas. Šiuo atveju bene patikimiausias jų – išlikusi korespondencija, o pagalbinis – atsiminimai. Kaip minėta, 1959 m. oficialiojoje viešumoje paskelbta idėja knygos mylėtojų organizuotos veiklos klausimu priklausė R. Šalūgai. Be to, jis buvo vėliau, 1970–1975 m., neoficialiai veikusio Vilniaus knygos bičiulių klubo steigėjas ir pirmininkas. Prielaidą, kad tokių sumanymų ištakoms ir jų subrendimui būtinas pažinčių su panašių interesų asmenimis tinklas, leidžia patvirtinti sutelkta pakankama šaltinių bazė.

Regis, jog postaliniu laikotarpiu atsivėrus galimybėms, asmenų, ėmusių kolekcionuoti knygas, periodinius leidinius, pašto ženklus, atvirukus, vokus, ekslibrisus ar kitus objektus, interesai buvo susipykę, t. y. minėtųjų artefaktų rinkimas vyko lygiagrečiai ar pakaitomis⁴¹⁵. Algimantas Miškinis,

⁴¹⁴ DAGYS, Imantas. Mažvydo knygos bičiulių klubas: ištakos ir įsteigimas. Iš *Mažvydo klubas: Mažvydo knygos bičiulių klubo pėdsakai*. Sudarė Jurgis Stašaitis, Albinas Vaičiūnas ir Birutė Vaitkienė. Vilnius, 2010, p. 16–19.

⁴¹⁵ Pavyzdžiui, Jonas Gelaževičius savo sovietmečiu kolekcionuotus objektus miškų ūkio ir pramonės, žemės ūkio ir negyvosios bei gyvosios gamtos tematika suskirstė net į 15 rinkinių: 1) knygų, brošiūrų, žurnalų ir laikraščių; 2) skelbimų, afišų ir plakatų; 3) atvirukų, atvirlaiškių ir pašto kortelių; 4) kortelių ir kortų; 5) kalendorių ir kalendorėlių; 6) knygų užsklandų; 7) degtukų etikečių; 8) vokų; 9) blankų (formų); 10) pašto ženklų; 11) bibliografinių lapelių; 12) fotografijų; 13) skaidrių, filmukų ir filmų; 14) herbarų ir 15) segamųjų ženkliukų ir žetonų. Žr. GELAŽEVIČIUS, J. *Statistinė autobiografinė ir autobibliografinė medžiaga* [rankraštis]. Vilnius, 1992. VUB RS, F106–1179, lap. 20–21.

savo kryptingo kolekcionavimo pradžia siejantis būtent su 1955 m., yra pažymėjęs, jog po J. Stalino mirties prasidėjus *atšilimui, labai padidėjo susidomėjimas nepriklausomos Lietuvos laikmečio knygomis, periodika, numizmatika, faleristika, kitais potencialiais kolekcionavimo objektais*⁴¹⁶. J. Dunino teigimu, komunistų valdomose šalyse itin populiarios tapo tarpukariu išleistų ar retų knygų, ypač cenzūros sulaukytų, ar tų, kurių tiražai buvę itin maži, paieškos, nes jų plitimas visuomenėje buvęs apribotas⁴¹⁷. Šeštojo dešimtmečio viduryje, anot A. Miškinio, nepriklausomos Lietuvos spaudinių gauti nebuvo sudėtinga, nes žmonės jų turėję⁴¹⁸, be to, jis ir savo paties asmeninės bibliotekos profesionaliosios literatūros dalies formavimosi pradžia siejo būtent su šiuo laikotarpiu išleistų knygų ir periodinių leidinių įsigijimu.

Reikia pažymėti, jog R. Šalūga iki minėtosios idėjos iškėlimo nuo 1956 m. spaudoje ėmė nemažai rašyti pašto ženklų⁴¹⁹, degtukų dėžučių etikečių⁴²⁰, atvirukų⁴²¹ ir ekslibrisų⁴²² kolekcionavimo bei kitais klausimais. Jo 1955 m. gruodžio 23 d. laiške, adresuotame Jonui Reitelaičiui, užfiksuota ir atvirukų rinkimo pradžia: *Prie progos pasisakysiu, kad pasidariau nedidelis kolekcionierius: pradėjau rinkti dar ir atvirukus, Lietuvos miestelių, žmonių ir šiaip Lietuvos vietų vaizdus-atvirukus*⁴²³. Sprendžiant iš jų dviejų 1956 m. trukusio susirašinėjimo, R. Šalūga tuo metu rinko ir pašto ženklus, o J.

⁴¹⁶ MIŠKINIS, Algimantas. *Mano kolekcija...*, p. 13–14.

⁴¹⁷ DUNIN, Janusz. Kad kultūra įgytų tvirtas šaknis. Iš *Knygos ir bibliofilijos kultūra...*, p. 82.

⁴¹⁸ MIŠKINIS, Algimantas. *Mano kolekcija...*, p. 18.

⁴¹⁹ ŠALŪGA, R. Filatelija užsienyje. *Švyturys*, 1956, nr. 18, p. 28. Aut. pasirašęs slapyvardžiu A. Barzdys; ŠALŪGA, R. Iš filatelijos istorijos. *Švyturys*, 1956, nr. 9, p. 20; ŠALŪGA, R. Kaip papildyti savo kolekciją. *Komjaunimo tiesa*, 1956, spal. 14. Aut. pasirašęs slapyvardžiu A. Rambinis; ŠALŪGA, R. Kaip rinkti pašto ženklus. *Komjaunimo tiesa*, 1956, rugs. 23. Aut. nenurodytas, išaiškintas; ŠALŪGA, R. Nauji filatelistų pomėgiai. *Jaunimo gretos*, 1956, nr. 6, p. 24; ŠALŪGA, R. Tematinės kolekcijos. *Komjaunimo tiesa*, 1956, spal. 21. Aut. pasirašęs slapyvardžiu A. Barzdis; ŠALŪGA, R. Filatelistų susirašinėjimas. *Lietuvos pionierius*, 1957, bal. 21; ŠALŪGA, R. Filatelistų susirinkimas. *Tiesa*, 1957, lapkr. 19; ŠALŪGA, R. Kada atsirado pašto ženklai. *Lietuvos pionierius*, 1957, kovo 9; ŠALŪGA, R. Kaip padidinti savo kolekciją. *Lietuvos pionierius*, 1957, kovo 30; ŠALŪGA, R. Kaip rinkti pašto ženklus. *Lietuvos pionierius*, 1957, kovo 16; ŠALŪGA, R. Tematinės kolekcijos. *Lietuvos pionierius*, 1957, liepos 7; ŠALŪGA, R. Filatelijos mėgėjui. *Švyturys*, 1958, nr. 20, p. 28; ŠALŪGA, R. Filatelijos mėgėjui. *Švyturys*, 1958, nr. 24, p. 28. Aut. pasirašęs slapyvardžiu A. Rambinis ir kt.

⁴²⁰ ŠALŪGA, R. Kas tie filomenistai? *Lietuvos pionierius*, 1957, gruod. 15. Aut. nenurodytas, išaiškintas.

⁴²¹ ŠALŪGA, R. Atvirukų pasaulyje. *Jaunimo gretos*, 1960, nr. 3, p. 9.

⁴²² ŠALŪGA, R. Ekslibrisas anksčiau...; Ekslibrisas dabar. *Naujos knygos*, 1960, nr. 6, p. 60–62; ŠALŪGA, R. Ekslibrisai ir jų rinkėjai. *Vakarinės naujienos*, 1962, spalio 4.

⁴²³ ŠALŪGA, R. *Laiškas J. Reitelaičiui* [rankraštis]. Vilnius, 1955. XII.23. VUB RS, F102–395/3, lap. 28.

Reitelaitis jį šiais ne kartą ir pradžiugindavęs. Antai minėtų metų kovo 14 d. laiške R. Šalūga jam rašė: *Labai ačiū už ženklus. Džiaugiuosi, kad aptikot „ženklų sandėlį“*⁴²⁴. Jau 1957 m. pabaigoje jis kartu su 12-osios Vilniaus masinės bibliotekos vedėju Aloyzu Dalboku įsteigė Vilniaus filatelininkų būrelį, kurio steigiamajame susirinkime dalyvavo apie 50 vilniškių kolekcininkų, be to, buvo numatyta jį išplėsti ir sujungti visus šalies filatelininkus⁴²⁵. Šis skaičius taip pat šį tą byloja: regis, R. Šalūga jau tuomet pažinojo nemaža panašių interesų vienijamų asmenų. Kaip jis pats yra minėjęs, į Vilnių atvykęs gyventi 1949 m., tuomet jau ir *susidūręs su bibliofilais* Marija Šlapeliene, Petru Matkevičiumi, minėtuoju A. Dalboku ir kitais asmenimis, kaip, esą, 1926–1928 m. veikusios Vilniaus bibliofilų draugijos nariais^{426*}. Be to, regis, R. Šalūga buvo pažįstamas ir su pirmiau minėtuoju N. Arsenjevu, 1952 m. nuteistu už *kontrrevoliucinio* turinio literatūros saugojimą, apie kurį buvo užsiminęs Vilniaus Mažvydo knygos bičiulių klubo 1980 m. gegužės 7 d. susirinkime, kaip *gavusį 5 metus už tai, kad turėjo didelę biblioteką (Stalino laikais)*⁴²⁷. A. Miškinis pažymėjęs, jog šeštojo dešimtmečio antroje pusėje, kai ėmė dažniau lankytis Vilniuje, archyvuose ir bibliotekose rinkti medžiaga rengiamai disertacijai, užmezgė pažintį ir su R. Šalūga, kuris suteikdavo informacijos apie Vilniuje išparduodamas privačias bibliotekas⁴²⁸. Bendras A. Miškinio ir R. Šalūgos pažįstamas buvo kauniškis Z. Toliušis. Pirmajam teko įsigyti knygų iš Z. Toliušio, 1955 m. pradžioje grįžusio iš tremties ir išpardavinėjusio savo biblioteką⁴²⁹. Z. Toliušio ir R. Šalūgos su knyga susijęs sąlytis užfiksuotas saugumo agento N 1957 m. rugsėjo 10 d. pranešime: *Toliušis kalbėjosi su Šalūga, iš Vilniaus miesto. Pokalbyje apie literatūrą, Toliušis kalbėjo: ... Aš turiu jums prisipažinti, kad tie daiktai pas mane pateko*

⁴²⁴ ŠALŪGA, R. *Laiškas J. Reitelaičiui* [rankraštis]. Vilnius, 1956.III.14. VUB RS, F102–686.

⁴²⁵ ŠALŪGA, R. Filatelistų susirinkimas. *Tiesa*, 1957, lapkr. 19.

⁴²⁶ KAUNAS, Domas. *Mažvydo klubo užrašai...*, lap. 18: 1980 m. gegužės 7 d. įrašas.

* R. Šalūga greičiausiai turėjo galvoje 1926–1939 m. veikusią Lenkų bibliofilų draugiją Vilniuje, tačiau šios draugijos narių sąrašė nėra. Žr. ANDRYSIK, Ewa. *Towarzystwo Bibliofilów Polskich w Wilnie 1926–1939*. Kalisz, 2007, p. 140–144.

⁴²⁷ *Vytauto Andriulio užrašų knygelė (raudona)*: 1977–1980 m. [rankraštis]. 1980 m. gegužės 7 d. įrašas. V. Andriulio asmeninis archyvas.

⁴²⁸ MIŠKINIS, Algimantas. *Mano kolekcija...*, p. 18.

⁴²⁹ Ten pat, p. 19–20.

*iš Sibiro... <...> Aš negaliu visko laikyti namuose, nes mane 4 kartus areštavo ir gali vėl areštuoti, todėl aš visko nelaikau namuose...*⁴³⁰ Jis buvo vienas iš senosios tarpukario inteligentijos sluoksnio, taigi *svarbios sociokultūrinės terpės*, kuri *veikė kaip alternatyvumo raišką palaikanti ir dažnai jungianti ašis*⁴³¹, atstovų, tuo metu (su kai kuriais ir pokariu) bendravusių su XXVII knygos mėgėjų draugijos nariais V. Biržiška, V. Ž. Burkevičiumi, Vladu Daumantu, P. Galaune, P. Klimu, Stasiu Pilka, V. Steponaičiu ir M. Urbšiene. Ar su bent vienu iš jų ryšius palaikė R. Šalūga, duomenų rasti nepavyko, tačiau 1970 m. veiklą pradėjusio Vilniaus knygos bičiulių klubo nariai pirmąją literatūrinę išvyką surengė būtent pas P. Galaunę⁴³². Tiesa, kaip jau buvo minėta, V. Ž. Burkevičius apie R. Šalūgos 1959 m. kvietimą knygos mylėtojus susiburti į draugiją ir apie jai iškeltus uždavinius atsiliepęs kritiškai. Čia dar reikia pažymėti, kad uždarius XXVII knygos mėgėjų draugiją kai kurie jos nariai ryšių nenutraukė, o nutraukusieji juos atnaujino po kelių dešimtmečių. Manoma, kad nuo 1963 m. P. Jakštas atnaujino ryšius su V. Ž. Burkevičiumi⁴³³, o 1976 m. į jį laišku, prisimindamas draugijos veiklą, kreipėsi P. Galaunė⁴³⁴. Šis palaikė ryšius ir su V. K. Jonynu, gyvenusiu Jungtinėse Amerikos Valstijose. Per jūdviejų vykusius susitikimus Kaune visuomet buvo prisimenami ir XXVII knygos mėgėjų draugijos laikai⁴³⁵.

Asmenų korespondencija leidžia teigti, jog neformalūs ryšiai bibliofilijos, neretai kartu ir filatelijos, filokartijos, ekslibristikos ar kitais interesais, arba, vieno iš tokių interesantų žodžiais tariant, *kultūriniai tarpusavio ryšiai*⁴³⁶, jau pirmaisiais postalininio laikotarpio metais buvo išplėtoti ne tik lokaliai, bet ir su lietuvių išeivija bei kitais, užsienio šalyse gyvenusiais asmenimis. Antai R. Šalūga dar 1958 m. gruodžio 6 d. laiške,

⁴³⁰ Меморандум по материалам на объекта агентурного дела No 154 „РЕЦИДИВ“ Толушиса Зигмаса [mašinėraštis]. Iš *Toliušio Zigmo operatyvinio stebėjimo byla*. T. 1. 1963–1967. LYA, f. K-30, ap. 1, b. 365, lap. 100–101.

⁴³¹ IVANAUSKAS, Vilius. Menininkų rateliai ir kitiški laikysena..., p. 128.

⁴³² KAUNAS, Domas. *Mažvydo klubo užrašai...*, lap. 19: 1980 m. gegužės 7 d. įrašas.

⁴³³ KAUNAS, Domas. *Knygos kultūros karininkas...*, p. 92.

⁴³⁴ GALAUNĖ, P. *Laiškas P. Jakštui* [rankraštis]. Kaunas, 1976. XII.4. 2 lap. VUB RS, F235–2.

⁴³⁵ GALAUNIAI, K. ir P. *Laiškas P. Jakštui* [rankraštis]. 1980, gruodis. 1 lap. VUB RS, F235–2.

⁴³⁶ ASTRAMSKAS, E. *Laiškas J. Lingiui* [mašinėraštis]. Vilnius, 1961.12.31. 1 lap. VUB RS, F247–1084.

adresuotame Juozui Lingiui, gyvenusiam Švedijoje, pažymėjo: *Jūsų ir kitų draugų dėka susiradau jau labai daug gerų korespondentų daugelyje šalių. Bet tai turi ir savo blogumą – nepajėgiu visus pilnai patenkinti. Ypač tuos, kurie nori daugiau knygų arba džiovintų baravykų... Todėl turėjau sumažinti savo apetitus knygų ir ženklų srityje*⁴³⁷. Iš pastarojo⁴³⁸ daugiausia prašė jam atsiųsti knygų vokiečių kalba įvairiais meno ir dailės klausimais, žurnalų iš filatelijos srities (norvegų, švedų), pašto ženklų ir atvirukų, be to, jiedu keitėsi ir vokais. 1959 m. rugsėjo 16 d. laišku pirmą kartą kreipdamasis į Zenoną Ivinskį knygų mainų užmezgimo klausimu, R. Šalūga išdėstė: *Gali būti, kad Jūs jau pilnai esate aprūpintas knygomis iš Lietuvos (nors gal būčiau ir naudingas – jei ko trūksta, turiu gerą dubletų atsargą). Bet jeigu Jūs knygų keitimu nesuinteresuotas, aš galėčiau apmokėti sąskaitas, nes turiu korespondentų-filatelistų ir kitokių užsienyje*⁴³⁹. Šiuo atveju ryšių su Z. Ivinskiu⁴⁴⁰ palaikymas R. Šalūgai buvo aktualus įsigyjant specialybės knygų: *norėčiau gauti pokariniiais metais Vokietijoje išėjusią literatūrą apie Lietuvą, ypač vokiečių kalba, – istorijos klausimais. <...> Būčiau labai dėkingas, jei padėtumėte man įsigyti svarbiausius Lietuvos istorikui veikalus*⁴⁴¹. Nors keliuose laiškuose pažymėjęs Z. Ivinskiui, kad *filatelijos reikalais* jo neketinąs apsunkinti, *nebent prie progos*, vieno jų pabaigoje visgi palikęs prieraišą: *Jeigu prie progos ant laiško pakliūtų gražesnę ženklą užklijuoti, aš nieko prieš neturėčiau! Čia jau mano kolekcionavimo gyslė!*⁴⁴² Šaltinių liudijimu, R. Šalūga taip pat turėjo pažįstamų ir kitose užsienio šalyse. Antai 1959 m. kovo 30 d. laiške J. Lingiui jis buvo užsiminęs: *Bendorius*⁴⁴³ *atsiunčia man po vieną [straipsnio iškarpa], iki šiol gavau visus jo laiškus. (Išskyrus patį pirmąjį, kuriame nieko nesiuntė!)*⁴⁴⁴. Eduardas Astramskas tų pačių metų spalio 5 d. laiške tam pačiam J. Lingiui buvo pažymėjęs: *kol.[ega] Šalūga supažindins Jus su vienu Latvijoje*

⁴³⁷ ŠALŪGA, R. *Laiškas J. Lingiui* [rankraštis]. Vilnius, 1958.XII.6. 2 lap. VUB RS, F247–1290.

⁴³⁸ VUB RS išlikusio R. Šalūgos susirašinėjimo su J. Lingiu chronologinės ribos – 1958–1978 m.

⁴³⁹ ŠALŪGA, R. *Laiškas Z. Ivinskiui* [rankraštis]. Vilnius, 1959.IX.16. 2 lap. VUB RS, F198–549.

⁴⁴⁰ VUB RS išlikusio R. Šalūgos susirašinėjimo su Z. Ivinskiu chronologinės ribos – 1959–1960 m.

⁴⁴¹ ŠALŪGA, R. *Laiškas Z. Ivinskiui* [rankraštis]. Vilnius, 1959.IX.16. 2 lap. VUB RS, F198–549.

⁴⁴² ŠALŪGA, R. *Laiškas Z. Ivinskiui* [rankraštis]. Vilnius, 1959.X.15. 2 lap. VUB RS, F198–549.

⁴⁴³ Antanas Bendorius nuo 1948 m. gyveno Jungtinėse Amerikos Valstijose.

⁴⁴⁴ ŠALŪGA, R. *Laiškas J. Lingiui* [rankraštis]. Vilnius, 1959.III.30. 2 lap. VUB RS, F247–1290.

gyvenančiu dideliu knygos mylėtoju⁴⁴⁵. Be to, R. Šalūga knygų mainų interesais palaikė ryšius ir su maskviškiais.

Regis, kad R. Šalūga tuo metu buvo ir tas asmuo, per kurį buvo plėtojami kontaktai. Antai būsimasis Vilniaus knygos bičiulių klubo narys (nuo 1971 m.) E. Astramskas greičiausiai pastarąjį dėka užmezgė itin intensyvius mainų leidiniais ryšius su jau minėtoju J. Lingiu⁴⁴⁶. Kaip pažymėjo savo 1958 m. balandžio 13 d. laiške J. Lingiui, *sužinojęs iš vieno filatelisto Jūsų adresą ir Jūsų bibliotekinius-literatūrinius poreikius, nutariau Jums parašyti, nes ir aš labai domiuosi knygomis. Mano biblioteka, žinoma, gan kukli, bet aš stengiuosi ją nuolat papildyti rimtais grožinės ir mokslinės literatūros veikalais*⁴⁴⁷. Kituose jo laiškuose R. Šalūga nuolat minėtas kaip bendras jūdvių pažįstamas. Nors pirmajame laiške E. Astramskas akcentavęs, kad jį, kaip filologą germanistą ir estų literatūros vertėją, visų pirma dominanti specialybė literatūra, tačiau mainams sutvirtėjus jo pageidautinų leidinių sąrašus, išlaikant *lygsvarą tarp skirtingų sričių, ėmė reikšmingai papildyti veikalai meno ir dailės klausimais, taip pat vokiečių kalba leisti dailės ir kiti kultūrinio pobūdžio žurnalai (austrų, šveicarų), o 1961 m. gruodžio 31 d. laiške jis išdėstė: man rūpi dar viena smulkmena. Gal ten kur pamatysite geresnių atvirukų su dailės kūrinių reprodukcijomis (šioje srityje mano dėmesys daugiau krypta į naująją dailę, pradedant impresionistais). Gal galėtumėte netrukus jų parinkti ir atsiųsti maždaug, sakysime, už pora rublių. Tikiuosi, kad tai nesudarys pernelyg didelio klapato*⁴⁴⁸. E. Astramską turėjus ryšių bibliofilijos interesais su vietos knygos mylėtojais liudija jo, pavyzdžiui, 1959 m. liepos 2 d. laiškas J. Lingiui, kuriame jis paminėjęs *netyčia susidūręs su žmogumi, turinčiu ir parduodančiu dvejų metų Varpo komplektą*⁴⁴⁹, arba 1960 m. sausio 18 d. laiškas, kuriuo jis informavęs tą patį adresatą šiam suradęs *dar porą bičiulių,*

⁴⁴⁵ ASTRAMSKAS, E. *Laiškas J. Lingiui* [rankraštis]. Vilnius, 1959.X.5. 1 lap. VUB RS, F247–1084.

⁴⁴⁶ VUB RS išlikusio E. Astramsko susirašinėjimo su J. Lingiu chronologinės ribos – 1958–1963 m.

⁴⁴⁷ ASTRAMSKAS, E. *Laiškas J. Lingiui* [mašinėraštis]. Vilnius, 13.IV.58. 1 lap. VUB RS, F247–1084.

⁴⁴⁸ ASTRAMSKAS, E. *Laiškas J. Lingiui* [mašinėraštis]. Vilnius, 1961.12.31. 1 lap. VUB RS, F247–1084.

⁴⁴⁹ ASTRAMSKAS, E. *Laiškas J. Lingiui* [mašinėraštis]. Vilnius, 2.07.59. 1 lap. VUB RS, F247–1084.

kurie taip pat šį tą siuntinės⁴⁵⁰. Kaip yra pažymėjęs 1960 m. kovo 28 d. laiške, be to, *daug literatūros gaunu iš Demokratinės Vokietijos Respublikos ir kitų liaudies demokratijos kraštų, taip pat nemažai jos suplaukia iš Estijos*⁴⁵¹. Šaltinių liudijimu, E. Astramskas turėjo ryšių ir Prahėje. Be to, jis ir R. Šalūga knygų bei žurnalų vėlgi iš meno ir dailės srities, atvirukų bei pašto ženklų mainų klausimais aktyviai susirašinėjo ir su Prancūzijoje tuo metu gyvenusia Ona Šimaite⁴⁵². Jos pastangomis, regis, R. Šalūgai pavyko šioje šalyje užmegzti ryšius ir su kitu(-ais) *korespondentu(-ais)*. Antai 1967 m. gegužės 3 d. laišku dėkodamas O. Šimaitei už *suieškojimą žmogaus, kuris galėtų man atsiųsti Larousse leidinius*, pažymėjo: *pradžiai, kad neįbaiginti būsimo korespondento savo apetitais, norėčiau gauti dvi kiek pigesnes, dabar man irgi labai reikalingas knygas <...>*, be to, prašė patarpininkauti, kam ir kokias lietuviškas knygas jis galėtų siųsti⁴⁵³.

Ryšių su lietuvių išeivija ar kitais užsienio šalių asmenimis palaikymas abipusių mainų būdu buvo parankus asmeninių bibliotekų ir kitų kolekcijų papildymui iš užsienio atsiunčiama literatūra (išskyrus leidinius lietuvių kalba, nors pasitaikydavo ir išimčių), straipsnių iškarpomis ar jų atspaudais, pašto ženklais, vokais ir atvirukais. Nors, kaip minėta, šeštojo dešimtmečio pabaigoje Lietuvoje buvo sutvarkyta paštu į Lietuvą iš užsienio gaunamos ir į užsienį siunčiamos literatūros lietuvių kalba kontrolė, tačiau, kaip tuo metu Šveicarijoje gyvenęs Albertas Gerutis viename laišku pažymėjęs Augustinui Griciui, gyvenusiam Vilniuje, *girdžiu, kad nebesant Stalinui nemaža emigracijoje pasirodančių leidinių pasiekia Lietuvą ir, gal, patenka į bibliotekas, nors, greičiausia, jie laikomi po užraktu*⁴⁵⁴, o kitame – *jau kelinti metai, kaip mes, užsienyje, šį tą gauname ir iš Lietuvos, kas piktaisiais Stalino*

⁴⁵⁰ ASTRAMSKAS, E. *Laiškas J. Lingiui* [rankraštis]. 60.I.18. 2 lap. VUB RS, F247–1084.

⁴⁵¹ ASTRAMSKAS, E. *Laiškas J. Lingiui* [rankraštis]. 60.III.28. 2 lap. VUB RS, F247–1084.

⁴⁵² VUB RS išlikusio R. Šalūgos susirašinėjimo su O. Šimaite chronologinės ribos – 1961–1969, E. Astramsko – 1956–1969 m.

⁴⁵³ ŠALŪGA, R. *Laiškas O. Šimaitei* [rankraštis]. 1967.V.3. 1 lap. VUB RS, F286–99.

⁴⁵⁴ GERUTIS, A. *Laiškas A. Griciui* [mašinėraštis]. Bernas, 1964 m. vasario 27 d. 2 lap. VUB RS, F155–598.

laikais buvo neįmanoma⁴⁵⁵. Įvairūs kolekcionavimo objektai ne visus adresatus ir ne visuomet pasiekdavo. Pavyzdžiui, kaip pažymėta LSSR Glavlito 1960 m. darbo ataskaitoje, nuolatos bandytos iš Lietuvos į užsienį išsiųsti banderolės su vertingais ir retais leidiniais, išleistais iki 1917 m., pašto ženklais, monetomis ir kitais daiktais⁴⁵⁶. Tačiau visgi kai kuriems įvairius draudimus pavykdavę apeiti atitinkamais būdais. Antai R. Šalūga 1959 m. kovo 30 d. laiške, adresuotame J. Lingiui, rašė: *Įdėkite man į savo laiškus ir toliau po vieną-kitą švedų F.D.C., o pamaišius su kitais – ir stovyklinių ženklų*⁴⁵⁷. Kitas kelias pašto ženklų kolekcijoms pagausinti atsispindi P. Galaunės 1969 m. gruodžio 27 d. laiške Jurgiui Gimbutui, gyvenusiam Jungtinėse Amerikos Valstijoje, išdėstyta prašyme: *Kaip Tamsta siųsite man laišką ar žadamus straipsnius, prašau ant vokų klijuoti kuo įvairiausius ženklus, ypač su kosmonautais: tiktai tokiu būdu galime dauginti savo kolekcijas ženklų*⁴⁵⁸. Regis, R. Šalūga tokiu būdu pašto ženklais aprūpindavo ir kitus vietos filatelininkus, kuriuos O. Šimaitei adresuotame laiške sąmoningai įvardijo *kiemo vaikais*: *Jeigu nesudarytų Jums sunkumų, prašyčiau ant vokų klijuoti pašto ženklus (bet kokius), – tada džiaugiasi Jūsų laiškais ir keli mūsų kiemo vaikai...*⁴⁵⁹ Vėliau draudžiamų paštu siųsti kolekcionavimo objektų persiuntimo būdai tobulėjo. Antai LSSR Glavlito 1985 m. darbo ataskaitoje užfiksuota, jog buvo sulaikytos J. Veličkaitės ir A. Sakalauskaitės iš Vilniaus į užsienį siunčiamos dvi tarptautinės banderolės, kuriomis mėginta persiųsti knygas su jų viršeliuose specialiai įrengtose slaptavietėse įdėtais neantspauduotais pašto ženklais⁴⁶⁰.

Kaip 1962 m. viename laišku A. Rannitui yra pažymėjęs A. Gerutis, jis siųsdavo į Lietuvą savo pažįstamiems *tik mokslinio turinio veikalus, be*

⁴⁵⁵ GERUTIS, A. *Laiškas A. Griciui* [mašinėraštis]. Bernas, 1962 m. vasario 26 d. 2 lap. VUB RS, F155–598.

⁴⁵⁶ СЛИЗЕВИЧУС, М. *Отчёт о работе Главного управления по охране военных и государственных тайн в печати при Совете Министров Литовской ССР по контролю за поступающей по почте иностранной литературы и вывозимыми из Советского Союза произведениями печати и рукописями за 1960 год* [mašinėraštis]. 4 февраля 1961 г. LCVA, f. R-522, ap. 2, b. 44, lap. 7.

⁴⁵⁷ ŠALŪGA, R. *Laiškas J. Lingiui* [rankraštis]. Vilnius, 1959.III.30. 2 lap. VUB RS, F247–1290.

⁴⁵⁸ GALAUNĖ, P. *Laiškas J. Gimbutui* [rankraštis]. 1969.XII.27. 2 lap. VUB RS, F238–309.

⁴⁵⁹ ŠALŪGA, R. *Laiškas O. Šimaitei* [rankraštis]. 1964.V.7. 1 lap. VUB RS, F286–99.

⁴⁶⁰ СЛИЗЯВИЧЮС, М. *Отчет Главлита Литвы по контролю несекретных материалов, вывозимых за границу по почте за 1985 год* [mašinėraštis]. 10.01.1986. LCVA, f. R-522, ap. 2, b. 222, lap. 27.

politikos, bet ir jie reiškia tam tikro bacilo perkėlimą į anapus geležinės uždangos, kurie visus adresatus, anot jo, ligi tol pasiekdavo, čia pat pridurdamas, jog *apie šią savo akciją viešumoje nieko neskelbiu, nes tai reikalui tik pakenktų*⁴⁶¹. Apie šią vykdytą akciją pasakojo ir 1965 m. laiške, adresuotame E. ir V. Rasteniams, pažymėdamas, jog *be abejojimo, sovietų įstaigos yra mane įtraukusios į savo sąrašus ir mano siunčiamas knygas kontroliuoja, todėl vengiu ir ateityje vengsiu visko, kas mano privatinei akcijai galėtų suteikti tam tikrą atspalvį*⁴⁶². Antai nėra žinių, ar jis atsiliepęs į jam nepažįstamo Prano Mikalausko, gyvenusio Vilkijos mieste, Kauno rajone, prašymą atsiųsti šiam O. W. Milašiaus raštų prancūzų kalba ir siūliusio už tai mainais atsiųsti lietuviškų knygų: *Taip keistumėmės literatūra sąžiningai, kaip tikri bibliofilai*⁴⁶³. Vienintelis šio asmens išlikęs laiškas liudytų, kad greičiausiai A. Gerutis saugumo sumetimais į jį neatsiliepęs.

Į pageidaujamų knygų sąrašus būdavo įtraukiamos tos, kurios negalėjo užkliūti muitinėje, t. y. jei knyga buvo gauta pažįstamo, vadinasi, galima ją užsisakyti, jei ne, tokios knygos nedelsiant buvo atsisakoma siekiant išvengti bereikalingų išlaidų. Antai J. Keliuotis 1960 m. kovo 1 d. laiške, adresuotame J. Lingiui, rašė: *<...> norėčiau gauti <...> Jean Paul Sartro ir Albert Camus veikalus. Pernai Tu man juos siuntei, bet tada jie sugrižo atgal, o šiomet čia J. P. Sartrą labai giria, A. Camus irgi nepeikia. Jei neišmetei tų gražintųjų veikalų, tai gal rizikuotumei tuos pačius vėl man pasiųsti. Vienas mano pažįstamas šiomet juos gavo*⁴⁶⁴. Tarpininkaujant lietuvių išeiviams, savo asmenines bibliotekas kartais pavykdavo pagausinti ir emigrantinėmis knygomis lietuvių kalba. Antai, kaip jau aštuntojo dešimtmečio antroje pusėje rašytose *Knygose* buvo pažymėjęs P. Jakštas, 1956 m. Čikagoje išleista dr. Algirdo Margerio knyga *Amerikos lietuviai ir angliškųjų skolinių žodynas* jam

⁴⁶¹ GERUTIS, A. *Laiškas A. Rannit* [mašinėraštis]. 1962 m. balandžio 11 d. 1 lap. VUB RS, F155–598.

⁴⁶² GERUTIS, A. *Laiškas E. ir V. Rasteniams* [mašinėraštis]. 1965 metų sausio 13 d. 2 lap. VUB RS, F155–590.

⁴⁶³ MIKALAUSKAS, Pranas. *Laiškas A. Geručiu* [mašinėraštis]. Kauno raj., Vilkijos miestas. B. m. 2 lap. VUB RS, F155–587.

⁴⁶⁴ KELIUOTIS, J. *Laiškas J. Lingiui* [rankraštis]. Vilnius, 1960.III. 1 lap. VUB RS, F247–1015.

pavykę gauti *tik nuostabiu būdu*⁴⁶⁵ arba P. Galaunė 1981 m. balandžio 5 d. laiške prašė J. Gimbutą jį dominančią Vitolio Enriko Vengrio knygą *Lithuanian bookplates-Lietuvių ekslibriai*, išleistą 1980 m. Čikagoje, pasiūsti jo dukrai, taip pat gyvenusiai Jungtinėse Amerikos Valstijose, kuri, kaip jis pažymėjęs, *ras kelią man ją pristatyti*⁴⁶⁶. Draudimas išvežti iš Lietuvos senąsias lietuviškas knygas, kurios itin dominusios minėtąjį J. Lingę, buvo vėlgi apeitas atitinkamu būdu. J. Keliuotis viename laiškų 1962 m. rašė šiam: *Dabar turiu jau paruošęs naują senųjų knygų siuntinį. Laukiu tik, kada į Maskvą važiuos pažįstamas žmogus. Aš pats ten nevažinėju. Tad būk ramus – dabar pasinaudosiu kiekviena proga Tau senesnių knygų nusiųsti*⁴⁶⁷. Be to, siūsti buvo prašoma tik po kelis leidinius, o straipsnių iškarpu ar atspaudų atveju – po vieną ar du, nes, kaip P. Galaunė pažymėjęs J. Gimbutui, *kaip siunčiat ne vieną-dvi iškarpas, o žymiai daugiau, tai ir kiti jomis susidomi*⁴⁶⁸. Brangesnius leidinius prašyta siūsti registruota banderole. Pusiau legaliu būdu buvo galima gauti vakarietiškujų prekių, tarp jų ir literatūros, iš Lenkijos⁴⁶⁹.

J. Dunino teigimu, stalinizmo laikotarpiu, iki kol buvo leista kurti legalias bibliofilines organizacijas, komunistų valdomose šalyse bibliofilų susitikimų vieta tapo antikvariatai⁴⁷⁰. M. Komza yra pažymėjusi, kad dauguma knygų mylėtojų kaip bibliofilų organizacijos alternatyvą traktuoja aukcionus⁴⁷¹. Atsižvelgiant į tai, kad 6 dešimtmečio viduryje–7 dešimtmetyje Lietuvoje nebuvo jokių bibliofilinių organizacijų (nei formalių, nei neformalių), o leidinių aukcionai gyvavo tik 1987–1990 m., galima daryti prielaidą, kad būtent antikvariatai (manytina, ir knygynai) galėjo būti savotiška bibliofilų organizacijos alternatyva. Jau 1975 m. nutrūkus Vilniaus knygos bičiulių klubo veiklai, anot tuometinio Vilniaus universiteto dėstytojo, filosofo Ipolito Ledo, jo buvę nariai ėmė rinktis antikvariate, kurio vedėja buvo veikli ir daug pažinčių su senaisiais inteligentais turėjusi Pesė Neverskytė, knygų

⁴⁶⁵ JAKŠTAS, Petras. *Knygos...*, p. 147.

⁴⁶⁶ GALAUNĖ, P. *Laiškas J. Gimbutui* [rankraštis]. 1981.IV.5. 1 lap. VUB RS, F238–309.

⁴⁶⁷ KELIUOTIS, J. *Laiškas J. Lingiui* [rankraštis]. Vilnius, 1962.V.8. 1 lap. VUB RS, F247–1015.

⁴⁶⁸ GALAUNĖ, P. *Laiškas J. Gimbutui* [rankraštis]. 1971.V.6. 2 lap. VUB RS, F238–309.

⁴⁶⁹ ANUŠAUSKAS, Arvydas. *KGB Lietuvoje...*, p. 75.

⁴⁷⁰ DUNIN, Janusz. *Bibliophilism...*, p. 10.

⁴⁷¹ KOMZA, Małgorzata. *Lenkijos bibliofilija kryžkelėje?...*, p. 109.

parodose-pardavimuose, kurių iš viso įvyko apie penkis šešis⁴⁷². Kaip atsimena I. Ledas, ant stalų būdavo išdėliojama apie kelis šimtus knygų gana nedidelėmis kainomis, kas nors iš susirinkusiųjų tardavo įžanginį žodį: *Tai ten susirinkdavom mes dažnai, pasišnekėt, nusipirkt šį tą. Tai, taip sakant, neiširo tie mūsų ryšiai, nenutrūko, bibliofilų*⁴⁷³. Kaip R. Šalūga 1952 m. kovo 22 d. laišku buvo informavęs J. Reitelaitį, tuometinėje Lietuvoje veikė du antikvariai: *turtingesnis* – Kaune, *skurdesnis* – Vilniuje⁴⁷⁴, be to, 1960 m. gegužės 2 d. laiške, adresuotame Z. Ivinskiui, minėjęs aptikęs *naują šaltinį išsibaigusiems leidiniams žvejoti*⁴⁷⁵, bet konkretesnių duomenų apie šį šaltinį nepateikęs. Antikvariatų svarba komplektuojant asmenines bibliotekas atsispindi ir asmenų susirašinėjime, todėl jie gali būti laikomi reikšmingu bibliofilijos neformaliosios erdvės komponentu.

Apibendrinant galima teigti, jog jau pirmaisiais postalininio laikotarpio dešimtmečiais ryšiai bibliofilijos, o sykiu ir filatelijos bei filokartijos interesais tiek lokaliai, tiek su užsienio šalyse gyvenusiais lietuviais mezgėsi ir plėtojosi gana aktyviai. Šaltinių liudijimu, vietos bibliofilams ir kolekcininkams, naudojantis tam tikromis vingrybėmis, pavykdavę savo kolekcijas pagausinti ir atitinkamais kolekcionavimo objektais, atsiųstais iš Vakarų šalių. R. Šalūgos ir E. Astramsko, kaip būsimų Vilniaus knygos bičiulių klubo narių, korespondencija liudija, jog dar iki R. Šalūgai 1959 m. iškeliant idėją knygos mylėtojų draugijos steigimo klausimu ir jau vėliau, nepavykus jos įgyvendinti, kai kurie būsimi klubo nariai buvo pažįstami ir bendravo neformaliai. Poreikį gausinti savo asmenines bibliotekas ne tik specialybės literatūra, bet ir, pavyzdžiui, kryptingai renkamais leidiniais meno bei dailės klausimais, atvirukų, pašto ženklų ar ekslibrisų kolekcijas galima suvokti kaip stimulą neformaliems ryšiams formuotis, jiems plėtotis ir galų gale panašių interesų vienijamiems asmenims susiburti į vieną branduolį bendrai veiklai.

⁴⁷² *Ipolito Ledo kalba minint Martyno Mažvydo bibliofilų klubo įkūrimo 35-metį* [garso įrašas]. 2005 05 04, minutės 13–16. Autorės asmeninis archyvas.

⁴⁷³ Ten pat, minutė 16.

⁴⁷⁴ ŠALŪGA, R. *Laiškas J. Reitelaičiui* [rankraštis]. Vilnius, 1952.III. 22. 2 lap. VUB RS, F102–686.

⁴⁷⁵ ŠALŪGA, R. *Laiškas Z. Ivinskiui* [rankraštis]. Vilnius, 1960.V.2. 2 lap. VUB RS, F198–549.

1.3. Nuo idėjų ir sporadinių ryšių prie neformalaus sambūrio veiklos: bibliofilinės ir kultūrinės-pažintinės veiklų derinimas Vilniaus knygos bičiulių klube

Prireikė vienuolikos metų, kad mintis apie knygos bičiulių susitelkimą klubinei veiklai, nors ir neformaliai, būtų įgyvendinta. Vilniaus knygos bičiulių klubas savo veiklą pradėjo 1970 m. birželio 5 d. Prieš tai, t. y. tų pačių metų vasario 19 d., vykusiame KGB agentūrinio-operatyvinio ir tardomojo darbo prie Lietuvos SSR Ministrų tarybos pasitarime 5-ojo skyriaus viršininkas Mečys Ščensnovičius akcentavo, jog tuo metu vis labiau dėmesį ėmę traukti tarp inteligentijos jau veikiantys ir naujai besikuriantys įvairūs diskusiniai bei pažintiniai klubai, kurie kartais panaudojami *nesveikų pažiūrų ir nuotaikų kultivavimui*⁴⁷⁶. Dėl to buvo pareikšta būtinybė tokiuose susibūrimuose stiprinti agentūrinės pozicijas, kad būtų laiku atskleidžiami *negatyvūs reiškiniai*, ir neleisti jų panaudoti *priešišškai veiklai*⁴⁷⁷.

Vilniaus knygos bičiulių klubo steigėjas ir pirmininkas, kaip minėta pirmiau, buvo R. Šalūga. Kaip prisimena tuometinio Vilniaus miesto centrinio knygyno direktoriaus pavaduotojas A. Vaičiūnas, 1970 m. gegužės mėnesį R. Šalūga atėjęs pas jį į Vilniaus knygynų direkciją, veikusią dabartinėje Vilniaus gatvėje, su pasiūlymu steigti knygos bičiulių klubą, panašų į tarpukariu veikusią XXVII knygos mėgėjų draugiją⁴⁷⁸, kurio *veiklos tikslas turėtų būti bibliofilinis ir pažintinis*⁴⁷⁹. I. Dagys patikslina, jog R. Šalūga, 1970 m. steigdamas klubą, bendraminčiams kalbėjo apie minėtąją draugiją ir jos išleistas knygas, apie būtinybę tęsti jos veiklos tradicijas žymint knygas

⁴⁷⁶ ЩЕНСНОВИЧУС, М. К. Состояние работы по борьбе идеологическими диверсиями противника и меры по предупреждению и пресечению антисоветских проявлений со стороны националистических и других враждебных элементов [mašint.]. Iš *Материалы совещания по итогам агентурно-оперативной и следственной работы КГБ при Совете Министров Литовской ССР за 1969 год, состоявшегося 19 февраля 1970 года*. Вильнюс, 1970 год. LYA, F. K-41, ap. 1, b. 789, c. 54.

⁴⁷⁷ Ten pat, lap. 55.

⁴⁷⁸ Albino Vaičiūno kalba minint Martyno Mažvydo bibliofilų klubo įkūrimo 40-metį Vilniaus universiteto bibliotekos P. Smuglevičiaus salėje [garso įrašas]. 2010 06 02, minutė 7. Autorės asmeninis archyvas; VAIČIŪNAS, Albinas. Vilniaus knygos bičiulių klubas. Iš *Mažvydo klubas...*, p. 12.

⁴⁷⁹ VAIČIŪNAS, Albinas. *Atsiminimai apie Vilniaus knygos bičiulių klubo pirmųjų metų veiklą* [rankraštis]. 2011.V.27, lap. 2. Autorės asmeninis archyvas.

nuosavybės ženklais ekslibrisais, populiarinant senus ir vertingus naujus leidinius, kolekcionuojant knygas pagal mokslinius bibliofilijos ir bibliografijos reikalavimus, rašant spaudoje aktualiais knygos mylėtojams klausimais bei nušviečiant joje klubo veiklą⁴⁸⁰. Pasak A. Vaičiūno, jis klubo steigimo idėjai pritaręs ir išipareigojęs surasti vietą, kur būsimo klubo nariai galėtų rinktis. Jis su R. Šalūga buvę artimai pažįstami, nes dažnai skaitydavę paskaitas Vilniaus turistų klubo rengtuose seminaruose⁴⁸¹. Kiti, pavyzdžiui, A. R. Čaplinskas⁴⁸², I. Ledas ir disidentas Antanas Terleckas⁴⁸³ į klubą buvo pakviesti taip pat R. Šalūgos kaip jį pažinoję asmenys.

Klubo steigiamasis susirinkimas įvyko tų pačių metų birželio 5 d. dabartinėje Pilies gatvėje veikusiam 5-ame knygyne, kurio poilsio kampeliu kurį laiką leidusi naudotis vedėja Janina Aidukaitė-Šerėnienė. Remiantis R. Šalūgos 1980 m. gegužės 7 d. pasakojimu apie Vilniaus knygos bičiulių klubo veiklą, jam steigti buvo sudaryta organizacinė grupė⁴⁸⁴ ir minėtąją dieną susirinko penki žmonės: I. Ledas, teisės istorikas Vytautas Raudeliūnas, R. Šalūga, J. Šimkus ir A. Vaičiūnas⁴⁸⁵. Buvo nutarta rinktis kas antrą pirmadienio vakarą, tačiau, rodos, rinktasi kartą per mėnesį, *kada pribręsdavo reikalas, ūpas atsirasdavo*⁴⁸⁶. Kurį laiką susirinkimų vieta buvo minėtas 5-asis knygynas, tačiau, pasak A. Vaičiūno, po klube apsilankiusio tuo metu Vilniuje viešėjusio Broniaus Mickevičiaus⁴⁸⁷, kuris buvo atvykęs iš Lenkijos, jų veikla

⁴⁸⁰ DAGYS, Imantas. Mažvydo knygos bičiulių klubas..., p. 20.

⁴⁸¹ VAIČIŪNAS, Albinas. *Atsiminimai...*, lap. 1.

⁴⁸² Pasak A. R. Čaplinsko, jį R. Šalūga sutikęs einantį gatve ir pakvietęs į *neoficialų klubą*: *Mane paprasčiausiai pasikvietė Šalūga. Sako, norim mes organizuoti tokį nedidelį klubelį, kur kviestumėm įvairius įdomius žmones, su jais diskutuotume apie jų knygas, apie jų kūrybą ir pan.* Žr. *Pokalbis su Antanu Rimvydu Čaplinsku* [garso įrašas]. 2011 04 14, minutės 4 ir 18. Autorės asmeninis archyvas.

⁴⁸³ Pasak, A. Terlecko, jiedu su R. Šalūga atsitiktinai susitikę gatvėje ir šis jį pakvietęs lankytis klube, nes, atseit, tokių kaip jis, *atlikusių bausmę*, ten buvo esama ir daugiau. Žr. TERLECKAS, Antanas. *Laisvės priešaušryje*: rezistento prisiminimai: 1970–1986. Vilnius, 2011, p. 13.

⁴⁸⁴ KAUNAS, Domas. *Mažvydo klubo užrašai...*, lap. 18: 1980 m. gegužės 7 d. įrašas.

⁴⁸⁵ Ten pat; *Vytauto Andriulio užrašų knygelė (raudona)*...: 1980 m. gegužės 7 d. įrašas.

⁴⁸⁶ *Pokalbis su Antanu Rimvydu Čaplinsku* [garso įrašas]. 2011 04 14, minutė 18. Autorės asmeninis archyvas; *Pokalbis su Ipolitu Ledu* [garso įrašas]. 2011 05 26, minutės 19–20. Autorės asmeninis archyvas.

⁴⁸⁷ Docentas B. Mickevičius iš Lietuvos į Lenkiją pasitraukė pokariu. Jis buvo *viena iš ryškiausių* 1957 m. gruodžio 15 d. Varšuvoje įsikūrusio Lietuvių visuomeninės kultūros draugijos skyriaus asmenybių. Šis kartu su Rimu Vaina iniciavo nuo valdžios nepriklausomo mokslo ir kūrybos *Varsnų* žurnalo, buvusio *alternatyva partijos kontroliuojamai tuometinei „Aušrai“*, leidybą. 1971–1972 m. laikotarpiu iš viso išėjo 14 šio žurnalo numerių. Žr. GASPERAVIČIŪTĖ, Irena. Varšuvos lietuviai – daugelį metų ėję prieš srovę. *Aušra* [interaktyvus]. 2007, nr. 23 [žiūrėta 2012 m. spalio 11 d.]. Prieiga per internetą:

susidomėjo KGB. Po šio įvykio klubo nariams teko keisti susitikimų vietą, kuria tapo *Versmės*, vėliau – Vilniaus centrinis knygynas. Šiuose knygynuose įvyko tik po vieną kitą susitikimą, mat klubas vėl pateko nuosekliai persekiojimo taktiką vykdžiusių saugumiečių akiratin dėl to, kad buvo laikomas kaip neoficiali organizacija ir dar su *nacionalistiniu kvapeliu*⁴⁸⁸. Tuomet Vilniaus universiteto žurnalistikos docento Jono Bulotos globojami klubo nariai ėmė susitikinėti Vilniaus universiteto Socialinių tyrimų laboratorijoje bei Istorijos fakultete iki pat 1975 m. Susirinkimų metu buvo vaišinamasi kava ir kitais užkandžiais, todėl nariai mokėjo simbolinį, greičiausiai mėnesinį, 1 rublio nario mokestį⁴⁸⁹, o tai galima interpretuoti kaip vieną iš požymių, liudijančių klubą buvus centralizuotą organizaciją.

Dar 1970 m. klube pradėjo lankytis teisininkas Vytautas Andriulis, Vilniaus prekybos technikumio dėstytojas Misevičius, Knygų rūmų bibliografės Aurelijos Rabačiauskaitės brolis H. Rabačiauskas, 1971 m. – E. Astramskas, J. Bulota, A. R. Čaplinskas, I. Dagys, dailininkas Vincas Kisarauskas, A. Mikuta, P. D. Patkauskas, R. Šablinskas, 1972 m. – ekonomistas Vincentas Lukoševičius, S. Ruibys ir žurnalistas Vincas Uždavinsys. Šių metų pabaigoje klubui jau priklausė 18 narių^{490*}.

R. Šalūga 1971 m. informacinio pobūdžio straipsnelyje *Knygos bičiuliai renkasi* trumpai apibūdindamas klubo veiklą pažymėjo, kad nariai 1) susipažįsta su leidyklų mėnesiniais knygų leidimo planais ir išleistomis naujomis knygomis; 2) pataria knygynui jas užsakant; 3) rengia susitikimus su leidyklų darbuotojais, knygų autoriais ir sudarytojais⁴⁹¹. Antai susitikime su *Vagos* leidyklos direktoriumi Jonu Čekiu ir lietuvių literatūros redakcijos

<http://ausra.pl/0723/index.html>; „Varsnos“. Iš *Žurnalistikos enciklopedija*. Vilnius, 1997, p. 550. Taigi nenuostabu, jog po asmens su tokia ryškia biografija apsilankymo klubas susilaukė KGB dėmesio.

⁴⁸⁸ *Albino Vaičiūno kalba...* [garso įrašas]. 2010 06 02, minutė 11. Autorės asmeninis archyvas.

⁴⁸⁹ DAGYS, Imantas. *Mažvydo knygos bičiulių klubas...*, p. 23; *Albino Vaičiūno kalba...* [garso įrašas]. 2010 06 02, minutė 10. Autorės asmeninis archyvas.

⁴⁹⁰ KAUNAS, Domas. *Mažvydo klubo užrašai...*, lap. 18: 1980 m. gegužės 7 d. įrašas.

* Nesant išlikusių archyvinių šaltinių, negalima įvardyti visų tuo metu klubo veikloje dalyvavusių asmenų. 2010 m. išleistame leidinyje *Mažvydo klubas: Mažvydo knygos bičiulių klubo pėdsakais 37* puslapyje esantis šaltinis *Vilniaus knygos bičiulių klubo narių sąrašas* yra įvardytas klaidingai. Iš tikro tai yra *Vilniaus Mažvydo knygos bičiulių klubo steigiamojo susirinkimo, įvykusio 1977 m. kovo 1 d., dalyvių sąrašas*.

⁴⁹¹ ŠALŪGA, R. *Knygos bičiuliai renkasi. Naujos knygos*, 1971, nr. 6, p. 18.

vedėju S. Saboniu buvo išsakyta pageidavimų dėl knygų tiražų, knygų apipavidalinimo, jų formatų, o taip pat serijų numeravimo. Artimiausiuose klubo planuose, kaip tada pažymėjo R. Šalūga, buvo numatyta plėsti veiklą užmezgant ryšius su kitų Vilniaus knygynų – *Draugystės*, *Antikvariato* ir *Vagos* – vedėjais, taip pat numatyta konsultuoti pradedančius bibliofilus asmeninių bibliotekų komplektavimo ir tvarkymo, ekslibrisų parinkimo bei knygų įrišimo klausimais ir, žinoma, propaguoti knygą tarp gyventojų.

Nors klubo veiklą buvo planuojama nušviesti kiekviename *Naujų knygų* biuletenio numeryje, tačiau tik dviejuose jų randame pateiktas trumpas informacinio pobūdžio žinutes apie tai, kas jame vyko. Antai pirmojoje jų A. Terleckas trumpai informavo, jog klube viešėjo Alberto Barausko atsiminimų apie sovietinių partizanų judėjimą knygos *Mišku frontuose* (1968) literatūrinis bendraautorius Vytautas Barauskas ir buvęs SNO bibliotekos direktorius, Vilniaus universiteto Bibliotekininkystės ir mokslinės informacijos katedros vedėjas L. Vladimirovas, su kuriuo susitikimas, kaip pažymima, visiems itin patikęs⁴⁹². Toje pačioje žinutėje taip pat paminėta apie klubo narių organizuotą išvyką pas kultūros veteranę Mariją Šlapeliene. Kitoje žinutėje R. Šalūga pažymėjo, kad Vilniaus knygos bičiulių klubas jau trečius metus rengia naujų knygų aptarimus dalyvaujant jų autoriams, kultūros veikėjams bei revoliucinio judėjimo dalyviams⁴⁹³. Informacija papildyta dvejomis I. Dagio fotografijomis iš susitikimų su Antanu Poška ir M. Meškauskiene. Kaip matyti, žinutėse paminėti klube viešėję svečiai nėra atsitiktiniai, t. y. jie pasirinkti sąmoningai, kaip palankiai ideologų vertinami asmenys, siekiant oficialiu lygmeniu pademonstruoti, jog klube nevykdoma jokia sovietiniam režimui *kenksminga* veikla. Pasak A. Vaičiūno, būtent R. Šalūga buvo pasiūlęs klube surengti ir *tarybinių renginių*⁴⁹⁴. Tai buvo klubo veiklos maskavimosi ir laviravimo metodas, leidęs išsaugoti organizaciją.

Po dviejų klubo veiklos metų R. Šalūga interviu *Literatūros ir meno* bendradarbiui Broniui Merkeliui svarbiausius klubo veiklos uždavinius nurodė

⁴⁹² TERLECKAS, A. Įdomūs susitikimai. *Naujos knygos*, 1972, nr. 2, p. 20.

⁴⁹³ ŠALŪGA, R. Bibliofilų svečiai. *Naujos knygos*, 1972, nr. 6, p. 20.

⁴⁹⁴ VAIČIŪNAS, Albinas. *Atsiminimai...*, lap. 3.

esant visokeriopą knygos meilės skiepijimą, jos propagavimą įvairiuose visuomenės sluoksniuose, ypač tarp jaunimo ir darbininkų, taip pat senosios lietuviškos knygos išsaugojimą⁴⁹⁵. Pastarojo uždavinio aktualumą liudija jau minėtoje skiltyje *Knygų mylėtojo kampelis* dar 1971 m. išspausdintas klubo nario J. Šimkaus kreipimasis į visuomenę skatinant rinkti senas knygas, periodinius leidinius bei rankraščius, be to, kaip pažymėjo kreipimosi autorius, Vilniaus knygos bičiulių klubo nariai pasisiūlė knygų prekybos valdybai talkininkauti sudarant vieningą superkamų senų leidinių kainų sąrašą, kuris būtų privalomas visiems antikvariatams ir tokią literatūrą superkantiems knygynams⁴⁹⁶.

Minėtame interviu ir 1980 m. gegužės 7 d. minint klubo įkūrimo dešimtmetį R. Šalūga pagrindines klubo veiklos formas nurodė esant 1) pokalbius; 2) pranešimų skaitymą; 3) tarpusavio knygų mainus (kiekvienas parengdavo turimų ir reikiamų knygų sąrašą, kurį perspausdindavo mašinėle 10 egzempliorių) ir 4) literatūrines išvykas. Pasak R. Šalūgos, klube vykdavo didelės diskusijos, tačiau pranešimų, jo teigimu, nebuvo skaitoma tiek daug, kiek jų buvo skaitoma vėliau įsteigtame Vilniaus Mažvydo knygos bičiulių klube. Kaip pažymėjo I. Ledas, susirinkimuose dažniausiai vykdavo pokalbiai: *Mes, žinoma, susitikę ten paskaitų kokių viens kitam turbūt neskaitydavom didelių, akademiškų <...>. Pokalbiai būdavo daugiau, draugiški*⁴⁹⁷. *Pasidalydavome žiniomis apie išeinančias vertingesnes knygas, apie [sovietmečiu] cenzūroje užkliuvusius ir konfiskuotus leidinius. Kviesdavome padiskutuoti kultūros žmones – istorikus, literatus ir kitus – apie jų darbą, idėjinę atmosferą*⁴⁹⁸. Iš anksto buvo žinoma, kas ką kvies į klubą, todėl prieš susitikimus būdavo perskaitomos būsimo svečio knygos, atsinešama jų, kad gauti autografa: *Mes darydavom pageidavimus, pareikšdavom, ko norėtumėm, kas mums neaišku liko, taip atsargiai, žinoma, stengdavomės paveikti jų*

⁴⁹⁵ MERKELIS, Bronius; ir ŠALŪGA, Romualdas. Mūsų interviu...

⁴⁹⁶ ŠIMKUS, J. Mūsų pareiga. *Naujos knygos*, 1971, nr. 7, p. 20.

⁴⁹⁷ *Ipolito Ledo kalba minint Martyno Mažvydo bibliofilų klubo įkūrimo 35-metį* [garso įrašas]. 2005 05 04, minutė 12. Autorės asmeninis archyvas.

⁴⁹⁸ LEDAS, I. *Glausti atsakymai į anketos klausimus doktorantei I. Liepaitei* [rankraštis]. 2011 05 26. 1 lap. Autorės asmeninis archyvas.

*mąstyseną, padrašinti net, paskatinti tuos autorius. Kai kurie labai palankiai priimdavo, kai kurie tai labai įtariai žiūrėdavo*⁴⁹⁹.

Iš pradžių klube nedalyvavo žymūs kultūros ir visuomenės veikėjai. Jie klube pradėjo lankytis pamažu, keičiantis ideologinei ir politinei priežiūrai. Be jau pirmiau minėtų klube viešėjusių asmenų, į jį taip pat buvo pakviesti literatūrologas Kęstutis Nastopka, literatūros tyrinėtojas Vytautas Galinis, filologas Kazimieras Juozas Ambrasas, *Minties* leidyklos direktorius S. Bautrenas, vertėjai Aleksandras Žirgulys ir Dominykas Urbas, kultūros istorikas Vytautas Landsbergis, teatrologė Irena Aleksaitė, Vilniaus universiteto mokslinės bibliotekos direktorius Jurgis Tornau, bibliografas Vytautas Jurgutis, rašytojai Juozas Baltušis, Julius Būtėnas, Antanas Miškinis ir Aldona Liobytė, aktorius Juozas Kanopka, poetė ir vertėja Ona Miciūtė, aktorė Sofija Binkienė, akademikas J. Jurginis, istorikas Bronius Dundulis, filosofas B. Genzelis, literatūros ir kultūros istorikė Meilė Lukšienė, etnomuzikologė Jadvyga Čiurlionytė, Lietuvos kariuomenės brigados generolas Vladas Karvelis ir kiti⁵⁰⁰. Į klubą buvo kvieistas ir Justas Paleckis, tačiau šis atsisakęs atvykti. Apskritai, I. Dagio teigimu, į susirinkimus buvo kviečiami tik tie svečiai, kurie buvo prieškarium ar sovietmečiu išleistų knygų autoriai⁵⁰¹. Tą patį patvirtino ir A. Vaičiūnas⁵⁰² bei A. R. Čaplinskas, kuris pažymėjo: *privaloma buvo, kad ateitų žmogus. Mes, ko gero, patys savo pranešimų nedarėm. <...> Tik kviestiniai ir kviestinis, kuris yra parašęs knygą. <...> Prasiždėdavo nuo knygos, o paskui jau kaip Dievas duos. <...> Bet ten viskas labai buvo subtiliai daroma, kad neišlįsti į politiką didžiąją, nes tai jau buvo bomba*⁵⁰³. Be to, padedant J. Šimkui ir kitiems klubo nariams, buvo organizuojamos išvykos pas P. Galaunę, Balį Buračą, Motiejų Miškinį ir Bronę Buivydaite. Taip pat, vadovaujant muziejininkui Juozui Maceikai, buvo surengta ekskursija po Rasų kapines. Nors jau minėtame interviu R. Šalūga

⁴⁹⁹ *Pokalbis su Ipolitu Ledu* [garso įrašas]. 2011 05 26, minutė 47. Autorės asmeninis archyvas.

⁵⁰⁰ KAUNAS, Domas. *Mažvydo klubo užrašai...*, lap. 19: 1980 m. gegužės 7 d. įrašas; *Vytauto Andriulio užrašų knygelė (raudona)...*: 1980 m. gegužės 7 d. įrašas.

⁵⁰¹ DAGYS, Imantas. *Mažvydo knygos bičiulių klubas...*, p. 20.

⁵⁰² VAIČIŪNAS, Albinas. *Atsiminimai...*, lap. 2.

⁵⁰³ *Pokalbis su Antanu Rimvydu Čaplinsku* [garso įrašas]. 2011 04 14, minutė 50. Autorės asmeninis archyvas.

išsakė mintį, kad klubo narių pastangomis numatyta parengti specialų tarptautiniams knygos metams skirtą leidinį iš lietuvių knygotyros istorijos⁵⁰⁴, tačiau žymiai vėliau, minint klubo įkūrimo dešimtmetį, jis pažymėjo, kad leidybinė veikla klube tada neišsiplėtojo⁵⁰⁵. Tuo metu tik V. Kisarauskas suprojektavo voką sveikinimams (18 egzempliorių) ir sukūrė ekslibrisų.

Vilniaus knygos bičiulių klubo uždarymo 1975 m. priežastys nėra iki galo aiškios. Pasak I. Ledo, buvo jaučiama, kad klube yra nepatikimų asmenų, todėl ėmė *tvenktis debesys. Nutarimo nebuvo pasileisti. Tiesiog nesirinkom ir viskas. Viens kitą be žodžių supratom, kad nereikia daugiau rinktis, nes grėsminga situacija buvo. Galėjo iš darbų išmesti, bylelę sukurti*⁵⁰⁶. I. Dagys pažymėjo valdžią susigriebus, *kad ir turizmas, ir meilė knygai tėra tik priedanga tiems, kurie rūpinasi tautos sąmonės žadinimu ir laisvės sąjūdžio idėjų gaivinimu*⁵⁰⁷. Jo mintis iš dalies patvirtina dar 1973 m. pradžioje vykusiame pasitarime jau minėto KGB 5-ojo skyriaus viršininko M. Ščensnovičiaus išsakytos pastabos. Jis akcentavo, kad tuo metu pradėta gauti duomenų apie *aktyvių nacionalistų* pastangas net legalią veiklą panaudoti *priešiškiems tikslams*. Buvo pažymėta, kad kai kurie jų dedantys pastangas patekti į įvairių susibūrimų, veikusių visuomeniniais pagrindais, t. y. kraštotyros, turizmo, etnografijos ir kitų panašių būrelių bei grupių, vadovaujančias grandis, dėl to, kaip jis akcentavo, tokie reiškiniai atidžiai sekami, numatytos kontrapriemonės, pranešta partinėms instancijoms⁵⁰⁸. Gana aiškiai klubo uždarymo priežastį nurodė A. R. Čaplinskas: *pradėjo lankytis Tomas Venclova, paskui dar buvo pora veikėjų. <...> Vienas per Vatikano radiją kažką tai sušnekėjo, paskui čia Tomas Venclova, taip sakant, į šoną ėjo ir paprasčiausiai Šalūgą iškvietė [KGB]*⁵⁰⁹. Nesant išlikusių archyvinių šaltinių, nė vienos iš nurodytos klubo uždarymo priežasties negalima nei

⁵⁰⁴ MERKELIS, Bronius; ir ŠALŪGA, Romualdas. Mūsų interviu...

⁵⁰⁵ KAUNAS, Domas. *Mažvydo klubo užrašai...*, lap. 19: 1980 m. gegužės 7 d. įrašas.

⁵⁰⁶ *Pokalbis su Ipolitu Ledu* [garso įrašas]. 2011 05 26, minutė 40. Autorės asmeninis archyvas.

⁵⁰⁷ DAGYS, Imantas. *Mažvydo knygos bičiulių klubas...*, p. 23.

⁵⁰⁸ ШЕНСНОВИЧУС, М. К. [Выступление] [mašinėraštis]. Iš *Материалы совещания по итогам агентурно-оперативной и следственной работы КГБ при Совете Министров Литовской ССР за 1972 год*. Вильнюс, 9 февраля 1973 года. LYA, F. K-41, ap. 1, b. 797, c. 77.

⁵⁰⁹ *Pokalbis su Antanu Rimvydu Čaplinsku* [garso įrašas]. 2011 04 14, minutė 6. Autorės asmeninis archyvas.

patvirtinti, nei paneigti, tačiau visgi, matyt, jo neformali veikla tuo metu negalėjo likti nepastebėta saugumo agentų. Klubo veiklos kokybei ir tolimesnei jos plėtotei, neatmetama galimybė, galėjo kliudyti ir vidiniai veiksniai, t. y. veikęs vidinis cenzorius, baimė, tarp klubo narių didėjantis nepasitikėjimas vieniems kitais ir įtarinėjimai.

Keliant klausimą apie tai, kokia buvo tikroji Vilniaus knygos bičiulių klubo veiklos paskirtis ir vaidmuo Lietuvos bibliofilijos istorijoje, dera atsižvelgti į kitų panašių tuo laikotarpiu gyvavusių klubų, būrelių ir ratelių veiklą bei jos organizavimo principus. Palyginimui pasitelksime neoficialius estetikos būrelį ir taip vadinamąjį Kristinos Rickevičiūtės klubą, vėliau peraugusį į oficialų Diskusijų klubą⁵¹⁰, įkurtą *Žinijos* draugijoje. Antai iš *LSSR KGB pažymos apie Vilniaus dailės institute veikusį neoficialų estetikos būrelį* sužinome, jog jo dalyvių pokalbiai ir diskusijos, kurių pagrindinis objektas buvo menas, vyko 1963–1964 m. kas antrą penktadienio vakarą (iškilus būtinybei, ši tvarka būdavo keičiama, apie tai iš anksto informavus būrelio dalyvius) nevaržomoje aplinkoje prie puodelio kavos ir vyno taurės; rinktas mėnesinis 1 rublio nario mokestis; skaityti straipsniai iš sovietinių ir užsienio šalių laikraščių bei žurnalų, rašyti referatai, kviesti žymūs kultūros veikėjai ir dėstytojai (tuometinės Lietuvos kompozitorių sąjungos narys Vytautas Landsbergis, aktyvus dalyvis buvo nuolat iš Maskvos atvykstantis Tomas Venclova ir kt.) rengti pokalbius dominančiomis temomis; nuolatinių būrelio dalyvių būta apie penkiolika, susirinkimuose dalyvaudavo nuo 15 iki 25 ir daugiau žmonių; paskutiniuosiuose vykusiuose susirinkimuose imta baimintis dėl būrelio neoficialios veiklos galimų pasekmių jo dalyviams, dėl to siūlyta mažinti jo dydį iki 10–15 žmonių ir susirinkti, *kai atsiras svarstytinų klausimų*⁵¹¹.

K. Rickevičiūtės savotiško klubo, kurį sudarė grupelė filosofų bendraminčių (Juozas Barzdaitis, B. Genzelis, R. Ozolas, I. Ledas, Jonas Repšys, Juozas Vytautas Vinciušas ir kt.), susitikimų vieta buvo jos namuose

⁵¹⁰ VAITKUS, E. Diskusijų klube – įdomu! *Problemos*, 1968, t. 1, p. 136–139.

⁵¹¹ LSSR KGB pažyma apie Vilniaus dailės institute veikusį neoficialų estetikos būrelį. Vilnius, 1965 m. sausio 8 d. Iš *Lietuvos kultūra...*, p. 342–346.

prie puodelio kavos. Pasak Krescencijaus Antano Stoškaus, klubas neturėjo programos: *Iš esmės tai buvo bičiulių susitikimai, skirti širdžiai išlieti, įvykiams įvertinti, žaismingai pabendrauti. Čia buvo pokštaujama, dainuojama, pasakojami nauji anekdotai, pagiriami Kristinos kulinariniai šedevrai. Bet visada žaismingas bendravimas įrėmindavo kokią nors rimtą, aktualią politinio ar kultūrinio gyvenimo temą, problemą ar projektą*⁵¹². Čia buvo aptariami aktualūs dienos įvykiai, politinės naujienos, knygų leidybos kliudymai ir kiti klausimai.

Akivaizdu, kad tokie neformaliai funkcionavę sambūriai buvo panašūs tiek savo veikla, tiek organizaciniais aspektais. Kaip prisimena V. Landsbergis, klubuose, kuriuose susirinkdavo įvairių interesų žmonės, buvo dalijamasi žiniomis, kiekvienas papasakodavo apie savo domėjimosi sritį: tai *inteligentijos metodas. Jis išstobulintas, kilo Amerikoje, paskui Europoje, buvo Lietuvoj prieš karą*⁵¹³. Be to, kai kurie asmenys, tarp kurių būta ir pogrindininkų bei grįžusiųjų iš įkalinimo vietų, lagerių ir tremties, buvo kelių tokių klubų dalyviai ar lankydavosi juose kviestinio, t. y. pranešėjo, svečio teisėmis. Neretai tokiuose susibūrimuose pirmiausia domėtasi kultūriniais, politiniais bei visuomeniniais klausimais, dėl to juos ir galima priskirti visuomeninei erdvei. Tačiau kartu kiekvienas toks susibūrimas išsiskyrė organizuotų pokalbių centre dominavusiu interesų objektu. Knygos bičiulių klubo atveju, pasak I. Ledo, *daugiau knygos lyg centre buvo <...>. Nors mus domino apskritai dvasinis gyvenimas, dvasinė kultūra, o knyga tik kaip centras, koncentratas dvasios*⁵¹⁴. O A. Terleckas, 1958 m. teistas už antisovietinę veiklą, tada klubą suvokė visų pirma kaip terpę, kurią galima panaudoti sovietų režimui priešiškos veiklos organizavimui, ir turėjo mažai ką bendro su bibliofilijos pasauliu. Tai puikiai iliustruoja jo retrospektyvus ironiškas žvilgsnis į klubą: *XX a. antrosios pusės knygnešiai siekė nors kiek pasipriešinti*

⁵¹² STOŠKUS, Krescencijus Antanas. Represuojamo gyvenimo kūrybinis patyrimas ir šviečiamosios misijos priedermė. Iš STOŠKUS, Krescencijus Antanas. *Represuojamo proto kritika*. T. 1: išsilaisvinimo galių kritika. Vilnius, 2009, p. 44.

⁵¹³ Cituota iš: IVANAUSKAS, Vilius. Menininkų rateliai ir kitoniška laikysena: nuo Chruščiovo laikų iki Sajūdžio. Iš *Sajūdžio ištakų beieškant...*, p. 128.

⁵¹⁴ *Pokalbis su Ipolitu Ledu* [garso įrašas]. 2011 05 26, minutė 58. Autorės asmeninis archyvas.

sovietinimui ir kartu nutautinimui. <...> Vėliau klubą prarijo „knygų mylėtojai“⁵¹⁵.

Apibendrinant ikiorganizacinį laikotarpį, galima pažymėti, kad jis Lietuvos bibliofilijos istorijai buvo reikšmingas dviem atžvilgiais: 1) bibliofilų idėjos ir pastangos organizuotos veiklos klausimu liudija bibliofilinės minties tąsą ir jos gyvybingumą, raiškos galimybes daugiau neformalioje ir privačioje erdvėje; 2) 1970–1975 m. neoficialiai veikęs Vilniaus knygos bičiulių klubas leidžia teigti bibliofiliją neatsilikus nuo kitų to meto kultūros reiškinių ir ją buvus bendros Lietuvoje iškilusios įvairių diskusinių bei pažintinių klubų kūrimosi tendencijos dalį.

2. Bibliofilijos ir masinės bibliofilijos idėjų santykis ir sklaida organizaciniu lygmeniu

2.1. Lietuvos SSR savanoriškos knygos bičiulių draugijos ir knygos bičiulių klubų veiklos orientyrai

2.1.1. Lietuvos SSR savanoriška knygos bičiulių draugija – masinė visuomeninė bibliofilinė organizacija

Nors antruoju laikotarpiu bibliofilijos organizacija vyko režimo tiesiogiai veikiamoje, organizuojamoje ir kontroliuojamoje fizinėje viešumoje, tačiau kontrolės laipsnis formalioms organizacijoms buvo nevienodas. Didžiausią kontrolę patyrė 1974 m. įsteigta LSKBD, kurios veikla grįsta *demokratinio centralizmo* principu⁵¹⁶. Ji veikė pagal minėtų metų spalio 3 d. SSKBD steigiamajame suvažiavime priimtus įstatus⁵¹⁷ ir buvo jai tiesiogiai

⁵¹⁵ TERLECKAS, Antanas. *Laisvės priešaušryje...*, p. 16.

⁵¹⁶ *Sąjunginės savanoriškos knygos bičiulių draugijos įstatai*: priimti steigiamajame Sąjunginės savanoriškos knygos bičiulių draugijos suvažiavime 1974 m. spalio 3 d. Vilnius, 1975, p. 3.

⁵¹⁷ Tas pats. 31 p. Įstatai dar buvo patikslinti SSKBD II ir III suvažiavimuose ir atitinkamai perleisti 1981 ir 1987 m.

atskaitinga⁵¹⁸. Be to, LSKBD privalėjo savo veiklą derinti su Lietuvos SSR Ministrų tarybos, Lietuvos SSR Kultūros ir Švietimo ministerijų, LKP Centro, miestų ir rajonų komitetų, taip pat kitų įstaigų vykdoma kultūros politika. Reikia pažymėti, kad prieš įkuriant SSKBD turėta ketinimų giliau ir išsamiau apibendrinti darbo su knyga patirtį sąjunginėse respublikose, todėl tuo tikslu buvo organizuojami steigiamieji suvažiavimai⁵¹⁹. Pirmasis įvyko būtent Lietuvoje 1974 m. gegužės 17 d. Jame buvo apsvarstytas įstatų projektas⁵²⁰ ir priimtas nutarimas⁵²¹. SSKBD buvo įsteigta tų pačių metų spalio 3 d. ir jos suvažiavime, atsižvelgiant į delegatų, išrinktų respublikiniuose steigiamuosiuose suvažiavimuose, pareikštas mintis, buvo priimti minėtieji įstatatai.

Draugijos paskirtis ir veiklos esmė buvo apibrėžta jau pirmuoju įstatuose suformuluotu sakiniu: *ji yra masinė visuomeninė organizacija, kurios paskirtis prisidėti, gerinant knygų ir kitų spaudinių propagavimą, kad kuo aktyviau jie būtų panaudojami komunistiniam darbo žmonių auklėjimui; daugiau įtraukti visuomenę į literatūros platinimą, jungti ir koordinuoti šalies knygų bičiulių veiklą*⁵²². Svarbiausiais draugijos tikslais įvardyti 1) knygų propagavimas; 2) pomėgio skaityti ugdymas; 3) skaitytojų skonio formavimas; 4) skaitymo kultūros kėlimas; 5) sistemingas skaitytojų paklausos studijavimas, kurio rezultatai vėliau pasitelkiami tobulinant knygų leidybą ir platinimą; 6) knygų mainų intensyvinimas ir kt. Tikslams pasiekti buvo užsibrėžta į draugijos veiklą įtraukti *plačiuosius gyventojų sluoksnius*, kultūros bei švietimo įstaigas, įmones, kolūkius, tarybinius ūkius, mokyklas, kūrybines sąjungas ir kitas organizacijas bei vadovauti *knygų bičiulių*

⁵¹⁸ Sunku pasakyti, ar LSKBD tebuvo SSKBD Centro valdybos nurodymų vykdytoja, ar visgi turėjo tam tikrą savarankiškumą, nes išlikusioje respublikinės valdybos veiklos archyvinėje medžiagoje tėra vienas kitas iš Centro valdybos siųstas dokumentas. Tačiau, pavyzdžiui, draugijos atstovų ne kartą suvažiavimuose, ataskaitiniuose-rinkiminiuose susirinkimuose ir konferencijose teikti siūlymai pakeisti jos pavadinimą į *Knyga* taip ir liko neįgyvendinti. Tik 1989 m. gegužės 25 d. vykusiame ketvirtajame LSKBD suvažiavime jos pavadinimas buvo pakeistas į *Lietuvos knygų draugiją*.

⁵¹⁹ BALTUŠIS, Jonas. Sąjunginis knygų bičiulių suvažiavimas. *Bibliotekų darbas*, 1974, nr. 12, p. 10.

⁵²⁰ *Sąjunginės laisvanoriškos knygų bičiulių draugijos įstatatai*: projektas [spaudinys]. Vilnius, 1974. 11 p. VUB RS, F47–2814.

⁵²¹ *Lietuvos Knygų bičiulių savanoriškos draugijos steigiamojo suvažiavimo, įvykusio 1974 m. gegužės 17 d., nutarimas*: projektas [spaudinys]. [1974]. 3 p. Ten pat.

⁵²² *Sąjunginės savanoriškos knygų bičiulių draugijos įstatatai...*, 1975, p. 3.

susivienijimų veiklai. Įstatuose nurodytos šios pagrindinės veiklos formos: 1) leidybinė veikla; 2) liaudies knygynų, kioskų ir bibliotekų įmonėse, mokyklose bei įstaigose steigimas; 3) gyventojų bibliotekinio aptarnavimo nestacionariomis formomis tinklo plėtimas; 4) antikvarinės ir bukinistinės prekybos plėtra bei tobulinimas; 5) skaitytojų konferencijų ir literatūros vakarų, knygų parodų, knygų mėnesių, paskaitų ir pokalbių apie literatūrą rengimas ir kt.

Remiantis įstatuose paskelbtomis formuluotėmis ir LSKBD respublikinės valdybos veiklos archyvinės medžiagos turiniu, galima teigti, jog draugijos veiklą buvo numatyta organizuoti (ir ji organizuota) dviem kryptimis, orientuojant ją į 1) plačiąją visuomenę ir 2) knygos bičiulių susivienijimus. Pačia plačiausia prasme LSKBD veiklos turinio atžvilgiu jos steigėjai traktavo kaip bibliofilinę organizaciją. Taip leidžia teigti draugijos steigiamajame suvažiavime nuskambėjusios kai kurių dalyvių mintys. L. Vladimirovas, samprotaudamas steigiamos draugijos pavadinimo klausimu, pažymėjęs, jog daugumai susirinkusiųjų priimtinesnis *Knygos bičiulių draugijos* (*Общество книголюбов*) pavadinimas, ir priėjo prie išvados, jog žodis *bibliofilas* yra tarptautinis, o jo atitikmuo lietuvių kalboje – *knygos bičiulis* (*книголюб*)⁵²³. Vadinas, nedarant skirties tarp sąvokų *knygos bičiulis* ir *bibliofilas*, steigiama knygos bičiulių draugija buvo suvokta tapačiai kaip bibliofilų draugija. Pratešdamas šią mintį, 1979 m. L. Vladimirovas savo straipsnyje akcentavo: *Šiuo metu bibliofilų judėjimas yra organizuotas, įkurta Lietuvos TSR savanoriška knygos bičiulių draugija, šiemet minėsianti savo veiklos penkmetį. Knygos bičiulių judėjimas mūsų respublikoje auga gana sparčiai*⁵²⁴. Toliau jis pateikė draugijos veiklos statistinių duomenų ir masinį knygos bičiulių judėjimą pavadino bibliofilijos *demokratizavimu*⁵²⁵. Kad LSKBD buvo suvokta kaip bibliofilinė organizacija, liudytų ir jos steigiamajame suvažiavime Lietuvos SSR kultūros ministro pavaduotojo Dainiaus Trinkūno pateiktas jos sugretinimas su XXVII knygos mėgėjų draugija ir jo kalboje nuskambėjęs

⁵²³ Lietuvos knygos bičiulių draugijos pirmojo steigiamojo suvažiavimo stenograma..., lap. 66.

⁵²⁴ VLADIMIROVAS, Levas. Bibliofilija ir knygos bičiuliai..., p. 51.

⁵²⁵ Ten pat, p. 52.

teiginys, jog steigiama draugija *visais atžvilgiais skirsis nuo ankstesnių [bibliofilinių] būrelių*⁵²⁶, kuriuose būta mažai narių ir jie buvę neprieinami plačiam knygos mylėtojų ratui⁵²⁷. Tuometinės Kauno viešosios bibliotekos direktorius Jonas Baltušis, apžvelgdamas 1974 m. spalio 3 d. įvykusį SSKBD steigiamąjį suvažiavimą, pažymėjo, kad jame susirinko *visų visuomenės sluoksnių atstovai – bibliofilai, kuriems gyvenimas neįsivaizduojamas be bendravimo su knyga*⁵²⁸. Toliau dar patikslino: *Visus draugijos narius vienija meilė knygai. Ne veltui jie vadinami bibliofilais. Jie komplektuoja asmenines bibliotekas ir ragina kitus gyventojus rinkti knygas*⁵²⁹.

LSKBD veikla visų pirma buvo orientuota į plačiuosius gyventojų sluoksnius ir ji privalėjo derėti su sovietų ideologų formuotos masių kultūros paskirtimi ir jos sklaidos principais. Draugija, atsižvelgiant į jos egzistavimo laikotarpio steigėjų diegtą požiūrį į ją kaip į to meto didžiausią bibliofilinę organizaciją, vykdydama pirmiau minėtus tikslus ir plėtodama atitinkamas veiklos formas, galėjo ikūnyti tik masinės bibliofilijos kryptį, t. y. jos akiratyje tebuvo elementariausios iš santykio *knyga–vartotojas* kylančios problemos. Tik 1989 m. gegužės 25 d. vykusiame draugijos ketvirtajame suvažiavime dėl Sąjūdžio poveikio buvo priimta rezoliucija, skelbianti būtinybę tolesnę jos veiklą orientuoti į bibliofiliją (tikrąja to žodžio prasme), sudaryti sąlygas produktyviam bibliofilų darbui ir bendradarbiavimui, suburiant juos į klubus, kuriuose galėtų būti analizuojami lietuviškos knygos istorijos klausimai, bibliofilijos paveldas, knygotyros ir skaitymo problemos⁵³⁰. Antroji LSKBD veiklos kryptis, t. y. organizavimas ir vadovavimas knygos bičiulių susivienijimams, sudarė palankias sąlygas produktyvesniam darbui su knyga. Greičiausiai šį draugijos veiklos barą L. Vladimirovas turėjo galvoje, pažymėdamas, jog parodžius iniciatyvos *iš apačios*, bus galima kūrybiškai ir

⁵²⁶ D. Trinkūnas turėjo galvoje XXVII knygos mėgėjų draugiją, kurią įvardijo buvus *išrinktųjų draugija*.

⁵²⁷ *Lietuvos knygos bičiulių draugijos pirmojo steigiamojo suvažiavimo stenograma...*, lap. 41–42.

⁵²⁸ BALTUŠIS, Jonas. Sąjunginis knygos bičiulių suvažiavimas..., p. 10.

⁵²⁹ Ten pat, p. 11.

⁵³⁰ *Lietuvos knygos draugijos IV suvažiavimo, įvykusio 1989 m. gegužės 25 d., rezoliucija* [mašinėraštis]. 1989. VUB RS, F306–232, lap. 67.

energingiau spręsti su knyga susijusius klausimus, be to, organizuoti *platesnio pobūdžio bibliofilijos vakarus* ir kitus renginius⁵³¹.

2.1.2. Knygos bičiulių klubų steigimo ir jų veiklos reguliavimas

Prie LSKBD miestų ir rajonų skyrių bei pirminių organizacijų, taip pat prie bibliotekų, knygynų ir kitų įstaigų nuo 1975 m. buvo pradėti steigti knygos bičiulių klubai. Kai kurie jų, anot V. Žuko, buvo *priemonė savo [nacionalinės] kultūros reikalams panaudoti*⁵³². Žinoma, sovietų ideologai, palaimindami tokių klubų steigimo idėją, visų pirma turėjo kitų ketinimų. Iš esmės, žvelgiant iš platesnių pozicijų, knygos bičiulių klubų numatytoji paskirtis ir tikslai bei kai kurios jų darbo formos buvo tapačios kultūros švietimo įstaigų – bibliotekų, muziejų, kultūros rūmų ir namų bei klubinių įstaigų, – taip pat kultūros ir poilsio parkų, jau nuo pat okupacijos pradžios turėjusių svarbų vaidmenį, įtvirtinant Lietuvoje sovietinės kultūros modelį ir *komunistiškai auklėjant darbo žmones* bei ugdant jų kultūrinę pajėgumą. Antai 1968 m. buvo išleista rusų kalba, o 1970 m. išversta į lietuvių kalbą *Klubo darbuotojo knyga*, kurioje kaip viena klubinės įstaigos darbo formų įvardijami *susivienijimai pagal interesus*^{533*}. Jiems, be kitų, priskiriami filatelininkų⁵³⁴, filokartininkų bei

⁵³¹ SKBD Vilniaus V. Kapsuko Universiteto Pirminės organizacijos narių ataskaitinio-rinkiminio susirinkimo, įvykusio 1978 m. sausio mėn. 13 d., protokolai..., lap. 3.

⁵³² ŽUKAS, Vladas. [Prisiminimai apie Mažvydo klubo veiklą ir svarstymai apie jo kultūrinę reikšmę] [rankraštis]. B. m. VUB RS, F141–1077, lap. 1.

⁵³³ *Klubo darbuotojo knyga*: metodika, patyrimas, informacinė medžiaga. Vilnius, 1970, p. 193–198.

* Kitaip jie dar buvo vadinami mėgėjų klubais, apibūrinamais kaip *organizuota gyventojų visuomeninės saviveiklos forma, kuriama savanoriškumo, bendrų kūrybinių interesų ir individualios narystės pagrindu įvairiems tarybinio žmogaus dvasiniams poreikiams ir interesams tenkinti laisvalaikio*. Buvo išskiriamos kelios jų rūšys: visuomeniniai politiniai, gamybiniai techniniai, gamtos mokslų, meno, kūno kultūros ir sveikatingumo bei kolekcininkų klubai. Žr. *Mėgėjų klubų nuostatai*: LTSR kultūros ministerijos kolegijos, Lietuvos Respublikinės Profesinių Sąjungų Tarybos sekretoriato, LLKJS CK sekretoriato, LTSR aukštojo ir specialiojo vidurinio mokslo ministerijos, LTSR švietimo ministerijos, LTSR valstybinio profesinio techninio mokymo komiteto kolegijų 1986 10 15 nutarimo nr. 156 1 priedas [mašinarštis]. LLMA, F. 342, ap. 1, b. 3707, lap. 103, 105.

⁵³⁴ Lietuvos SSR Kultūros ministerijos Kultūros švietimo įstaigų komiteto viršininkas K. Antanaitis 1975 m. pabaigoje išplatintame rašte, adresuotame rajonų ir miestų kultūros skyriams, pažymėjo, kad šalyje Sąjunginė filatelininkų draugija veikia nuo 1966 m. ir turi daugiau kaip 4 000 skyrių, klubų bei ratelių, jungiančių apie 100 000 kolekcininkų-mėgėjų. Skatindamas visokeriopai remti jų veiklą, jis akcentavo, jog filatelija – *viena iš komunistinio auklėjimo ir kultūringo darbo žmonių laisvalaikio organizavimo priemonių*, kuri padeda įtraukti juos, ypač jaunimą, į *pašto ženklų kolekcionavimą, kaip priemonę politiniams ir istoriniams įvykiams, materialinės kultūros paminklams, menui ir mokslui*

filumenininkų susivienijimai ir sykiu keliami klausimai apie tai, kokia yra kolekcininkų klubų nauda, ar tai nesąs tuščias laiko gaišinimas bei pramogavimas. Susivienijimų steigimo poreikis pateisinamas ir pagrindžiamas tuo, jog kolekcionuojami artefaktai atspindi tautų kultūrą, istoriją, tokiu būdu praplečiamas kolekcininkų akiratis, be to, *kolekcionavimas ugdo susikaupimą, atidumą, kryptingumą, o visa tai padeda darbe*⁵³⁵, kas, ideologų požiūriu, ir buvo svarbiausia kiekvienam sovietiniam *darbo žmogui*. Akcentuojama, jog kolekcininkai neapsiriboja vien siaura veikla, nes jie dalyvauja masiniame darbe, kurį vykdo klubinė įstaiga, t. y. teminiuose vakaruose, žodiniuose žurnaluose, pokalbiuose, paskaitose, parodose, ir tokiu būdu, suprantama, prisideda prie vadinamajai *sovietinei liaudžiai* skirtos ideologų formuotosios *liaudies kultūros* populiarinimo ir sklaidos.

LSKBD jau pirmaisiais savo veiklos metais kaip vieną svarbiausių uždavinių buvo išsikėlusį vieningos knygos propagavimo sistemos, kuri, be knygos bičiulių klubų veiklos, dar apimtų spaudą, radiją, televiziją, kiną, paskaitinį ir leidybinį darbą bei masinius renginius, sukūrimą⁵³⁶. 1975 m. išplatintame rekomendaciniame laiške, skirtame LSKBD pirmojo seminaro-pasitarimo dalyviui, kaip vienas iš pasiūlymų, organizuojant knygos propagavimo renginius, jau buvo nurodytas knygos bičiulių klubų steigimas miestuose ir rajonuose⁵³⁷. Birželio 20 d. vykusiam draugijos miestų ir rajonų skyrių valdybų pirmininkų ir atsakingų sekretorių seminare-pasitarime LSKBD pirmininko pavaduotojas Jonas Žurauskas, apibendrinamas draugijos pirmųjų metų organizacinę veiklą, pažymėjo, jog esą reikalo rimtai pagalvoti apie knygos bičiulių klubų steigimą, nes juose knygos bičiuliai galėtų sistemingai rinktis, keistis knygomis, aptarti asmeninių kolekcijų komplektavimo, tvarkymo ir kitus klausimus⁵³⁸. LSKBD atitinkamo miesto ar rajono skyriaus

studijuoti. Žr. ANTANAITIS, K. *Raštas rajonų ir miestų kultūros skyriams* [mašinėraštis]. 75.12.23. LLMA, F. 342, ap. 1, b. 2815, lap. 242.

⁵³⁵ *Klubo darbuotojo knyga...*, p. 195.

⁵³⁶ [LSKBD] *uždaviniai* [mašinėraštis]. [1975]. VUB RS, F306–2, lap. 6.

⁵³⁷ *Lietuvos TSR savanoriškos knygos bičiulių draugijos pirmojo seminaro-pasitarimo dalyviui rekomendacinis laiškas* [mašinėraštis]. [1975]. VUB RS, F306–2, lap. 7.

⁵³⁸ ŽURAUŠKAS, J. *Lietuvos TSR savanoriškos knygos bičiulių draugijos miestų, rajonų skyrių valdybų pirmininkų ir ats. sekretorių seminaro-pasitarimo, įvykusio 1975 m. birželio 20 d., pranešimas*

1975 m. rekomenduojamame darbo plane *Organizacinių klausimų* grafoje jau buvo įtrauktas punktas *įsteigti knygos bičiulių klubą (knygyne, bibliotekoje ir jame sistemingai organizuoti pokalbius)*⁵³⁹.

Knygos bičiulių klubų steigimo ir jų veiklos koordinavimui prie LSKBD respublikinės valdybos aštuntojo dešimtmečio pabaigoje buvo įkurta Knygos bičiulių klubų visuomeninė metodinė taryba, apie kurią bus kalbama toliau. Dar 1975 m. birželio 17 d. vykusiam LSKBD respublikinės valdybos prezidiumo posėdyje klausimu apie respublikinės valdybos visuomeninių tarybų sudarymą pasisakė Organizacinio, propagandinio ir leidybinio darbo skyriaus vyresnysis redaktorius Mykolas Karčiauskas. Posėdyje, kaip birželio 20 d. vyksiančiame minėtame seminare-pasitarime pažymės J. Žurauskas, *atsižvelgiant į keliamus uždavinius, visų draugijos grandžių darbo kooregavimui prie Respublikinės valdybos*⁵⁴⁰, buvo sudarytos ir patvirtintos šios tarybos: 1) Visuomeninės-politinės ir karinės-patriotinės literatūros; 2) Grožinės literatūros; 3) Jaunimo ir vaikų literatūros; 4) Bibliotekinių-bibliografinių žinių propagandos ir 5) Knygų, knygos grafikos ir ekslibrisų kolekcininkų⁵⁴¹. Pastaroji taryba buvo patvirtinta tokios sudėties: pirmininkas – Vilniaus dailės instituto profesorius Vytautas Jurkūnas, pavaduotojas – dailininkas Antanas Gedminas, sekretorius – M. Karčiauskas, nariai – dailininkai V. Kisarauskas ir Antanas Kučas, Lietuvos SSR dailininkų sąjungos ekslibrisininkų sekcijos pirmininkas K. Ramonas, Lietuvos SSR knygų rūmų bibliografas Albertas Ruzgas bei Valstybinio leidyklų, poligrafijos ir knygų prekybos reikalų komiteto vyresnysis inžinierius, ekslibrisų kolekcininkas Josifas Šapira⁵⁴².

„Apie kai kurias organizacinės veiklos išvadas ir tolesnius respublikos knygos bičiulių draugijos darbo uždavinius“ [mašinėraštis]. 1975. VUB RS, F306–12, lap. 14.

⁵³⁹ Lietuvos TSR Savanoriškos knygos bičiulių draugijos __ miesto, rajono skyriaus 1975 m. rekomenduojamas darbo planas [mašinėraštis]. 1975. VUB RS, F306–3, lap. 4.

⁵⁴⁰ ŽURAUSKAS, J. Lietuvos TSR savanoriškos knygos bičiulių draugijos miestų, rajonų skyrių valdybų pirmininkų ir ats. sekretorių seminario-pasitarimo, įvykusio 1975 m. birželio 20 d., pranešimas „Apie kai kurias organizacinės veiklos išvadas ir tolesnius respublikos knygos bičiulių draugijos darbo uždavinius“ [mašinėraštis]. 1975. VUB RS, F306–12, lap. 9.

⁵⁴¹ Lietuvos TSR Savanoriškos knygos bičiulių draugijos valdybos prezidiumo posėdžio, įvykusio 1975 m. birželio mėn. 17 d., protokolai Nr. 3 [mašinėraštis]. 1975. VUB RS, F306–9, lap. 11.

⁵⁴² Ten pat, lap. 13.

Tų pačių metų rugsėjo 30 d. LSKBD respublikinės valdybos prezidiumo posėdyje Margarita Marcinkevičienė, Nikolajus Gudanečas, Albinas Kėdikas ir J. Nekrošius pažymėję, jog būtina turėti keletą atraminių klubų, kurių patirtį būtų galima perteikti kitiems klubams, be to, esą reikalinga jų veiklos kontrolė ir tikslinga klubus steigti kartu su liaudies knygynais⁵⁴³. Prezidiumas priėmė nutarimą *Apie knygų bičiulių klubų organizavimą respublikoje* ir patvirtino rekomendacijas *Dėl knygų bičiulių klubų organizavimo ir veiklos*. Miestų ir rajonų skyrių valdybos minėtu nutarimu buvo įpareigosios steigti knygų bičiulių klubus įmonėse, bibliotekose, mokyklose, kūrybinėse sąjungose, prie kultūros rūmų ir namų, knygynų bei karininkų namų, ypatingą dėmesį skiriant klubų vadovų kadrams, šiam darbui parenkant kvalifikuotus ir autoritetingus asmenis⁵⁴⁴.

Minėtose rekomendacijose pažymima, jog, kuriantis LSKBD pirminėms organizacijoms ir aktyvėjant jų veiklai, tikslinga draugijos miestų ir rajonų skyrių valdyboms organizuoti knygų bičiulių klubus, kurie turėtų būti priimami į draugiją pirminių organizacijų teisėmis. Rekomendacijose akcentuojama, jog klubai didžiausią dėmesį turėtų skirti knygų propagandai, skaitymo kultūros klausimams, knygotyrai, knygų istorijos ir jos meninio apipavidalinimo studijoms, knygų ir ekslibrisų kolekcionavimui, asmeninių bibliotekų komplektavimo ir apskaitos bei kitiems klausimams, ir pateikiamos tokios galimos klubuose analizuotinos ir aptartinos temos bei jų veiklos kryptys:

- marksistinės-lenininės spaudos, knygų ir minties sklaidos istorija bei reikšmė;
- visuomeninio ir politinio pobūdžio paskaitos;
- naujos literatūros studijos pagal klubo narių interesus ir profesinį suinteresuotumą;

⁵⁴³ Lietuvos TSR SKBD Valdybos prezidiumo posėdžio, įvykusio 1975 m. rugsėjo mėn. 30 d., protokolas Nr. 4 [mašiniškis]. 1975. VUB RS, F306–9, lap. 17.

⁵⁴⁴ Lietuvos TSR savanoriškos knygų bičiulių draugijos valdybos prezidiumo nutarimas „Apie knygų bičiulių klubų organizavimą respublikoje“ [mašiniškis]. 1975 m. rugsėjo 30 d. VUB RS, F306–10, lap. 10.

- susipažinimas su įdomiais leidiniais, autografais, naujai gautomis knygomis, ekslibrisais, knygų iliustracijomis, graviūromis, kultūros istorijos vertybėmis (apsikeitimas informacija);
- asmeninės bibliotekos ir teminių kolekcijų sudarymo klausimai;
- aforizmų, ekslibrisų, knygų ir graviūrų rinkimo klausimai ir studijos;
- darbas su knyga;
- meno pasaulio šedevrų ir estampų kolekcijos;
- miniatiūrinės knygos;
- asmeninių bibliotekų, kolekcijų ir bibliofilų veiklos nagrinėjimas, asmeninės bibliotekos autografų, literatūrinių pseudonimų ir kriptonimų studijavimas;
- inkunabulai ir raritetai bei jų istorija ir vertė;
- knygų mainų ir paklausos tyrimų savo kolektyvuose organizavimas;
- knygų prekybos ir reklamos klausimai;
- politinių įvykių, rašytojų, dailininkų, knygnešių, kolekcininkų ir įstaigų, susijusių su knyga, jubiliejų pažymėjimas⁵⁴⁵.

Šių dienų akimis žiūrint, siūloma tematika leidžia rekomendacijas įvardyti ypač dideliu to meto pasiekimu ir akstinu imtis knygos mokslo tyrimų ir jų žinių sklaidos. Palankios tam buvusios ir numatytosios klubų darbo formos. Antai jomis įvardijami 1) pasakojimai apie knygas, kolekcijas ir skaitytojus; 2) žodiniai žurnalai; 3) konferencijos; 4) knygų aptarimai, pristatymai ir disputai dalyvaujant jų autoriams ir iliustratoriams; 5) literatūros-muzikos vakarai; 6) teminiai poezijos vakarai; 7) knygų parodos; 8) knygų skaitymo konkursai; 9) išvažiuojamieji knygos bičiulių klubų narių posėdžiai pas asmeninių bibliotekų savininkus, į bibliotekas, archyvus ir kt.⁵⁴⁶ Sprendžiant iš pateiktųjų galimų klubų veikimo būdų, šie sudarė palankias sąlygas vykdyti ne vien profesionalią, bet ir mėgėjišką veiklą. Be kitko, kaip akcentuojama, knygos bičiulių klubų nariams pageidaujant, klubas galėjo turėti

⁵⁴⁵ *Dėl knygos bičiulių klubų organizavimo ir veiklos* [mašinė raštas]. 1975 rugsėjo 30 d. VUB RS, F306–10, lap. 11–12.

⁵⁴⁶ Ten pat, lap. 12.

lakonišką pavadinimą, atitinkantį jo darbo profilį. Be to, buvo rekomenduojama turėti klubo istorijos knygą-albumą, kuriame būtų registruojami visi žymesni renginiai ir renkami svečių autografa.

Dar 1975 m. buvo įsteigta 17 knygų bičiulių klubų⁵⁴⁷. Pirmieji jų įsikūrę Panevėžyje (*Versmės* klubas), Šiauliuose (K. Preikšo pedagoginiame institute) ir Kaune (*Exlibrio* klubas) bei Utenos (Teofilio Tilvyčio vidurinės mokyklos jaunujų knygų bičiulių ir pedagogų *Žiburėlio* klubas) ir Anykščių rajonuose⁵⁴⁸. Minėtu nutarimu *Apie knygų bičiulių klubų organizavimą respublikoje* jau buvo atkreiptas dėmesys į tai, jog SSKBD Centro valdyba kartu su Valstybiniu leidyklų, poligrafijos ir knygų prekybos reikalų komitetu nuo 1975 m. lapkričio 1 d. iki 1976 m. lapkričio 1 d. paskelbė apžiūrą *Geriausias knygų bičiulių klubas*, skirtą SSKP XXV suvažiavimui, kuriai, kaip teigiama, būtina tinkamai pasirengti ir aktyviai joje dalyvauti. Atsižvelgiant į tai, 1976 m. vasario 3 d. LSKBD respublikinės valdybos prezidiumas priėmė nutarimą *Dėl dalyvavimo Sąjunginėje knygų bičiulių klubų visuomeninėje apžiūroje*, kuriuo įpareigojo miestų ir rajonų skyrių valdybas užtikrinti aktyvų knygų bičiulių klubų dalyvavimą apžiūroje, ir patvirtino šios respublikinę komisiją⁵⁴⁹. Tačiau rugsėjo 10 d. nutarimu *Apie respublikos knygų bičiulių klubų dalyvavimą Sąjunginėje visuomeninėje apžiūroje* pažymima, jog ne visų miestų ir rajonų knygų bičiulių klubai, kurių tuo metu buvę 28, aktyviai įsijungė į knygų bičiulių judėjimą, be to, jie nepakankamai siejo savo veiklą su jau esamomis tradicijomis, trūko iniciatyvos ieškant naujų darbo su knyga formų ir metodų, todėl nutarta siekti, kad klubų darbo turinyje atsispindėtų įvairios literatūros propaganda, skaitytojų interesų ugdymas, knygotyros, ekslibrisų istorijos ir kolekcionavimo klausimai⁵⁵⁰. Sykiu draugijos miestų ir rajonų skyrių valdyboms nutarta rekomenduoti pagal

⁵⁴⁷ *Informacija apie Lietuvos TSR Savanoriškos knygų bičiulių draugijos darbą 1975 metais* [mašinėraštis]. 1976. VUB RS, F306–27, lap. 8.

⁵⁴⁸ KARČIAUSKAS, Mykolas. Knygų bičiulių klubai. *Naujos knygos*, 1977, nr. 4, p. 44–45.

⁵⁴⁹ *Lietuvos TSR Savanoriškos knygų bičiulių draugijos prezidiumo nutarimas „Dėl dalyvavimo Sąjunginėje knygų bičiulių klubų visuomeninėje apžiūroje“* [mašinėraštis]. 1976 m. vasario 3 d. VUB RS, F306–26, lap. 10.

⁵⁵⁰ *Lietuvos TSR SKBD valdybos prezidiumo nutarimas „Apie respublikos knygų bičiulių klubų dalyvavimą Sąjunginėje visuomeninėje apžiūroje“* [mašinėraštis]. Vilnius, 1976 m. rugsėjo 10 d. VUB RS, F306–27, lap. 57–58.

galimybes plėsti klubų tinklą, skatinti jų steigimą pagal profesijas, siekti jų individualumo, kūrybiškumo bei išradingumo. Spalio 6 d. vykusiame LSKBD miestų ir rajonų skyrių valdybų pirmininkų bei etatinių atsakingų sekretorių seminare J. Žurauskas savo pranešime taip pat akcentavęs, jog nors knygos bičiulių klubų veikla nukreipta teisinga linkme, tačiau esą reikėtų daugiau dėmesio skirti knygų ir ekslibrisų kolekcionavimo bei asmeninių bibliotekų komplektavimo klausimams, be to, kaip pažymėjęs pranešėjas, *iš klubų veiklos pageidaujame daugiau viešumo ir kūrybiškumo, nenorime, kad klubai taptų kameriniais uždariais žmonių susibūrimais*⁵⁵¹, kas, suprantama, prieštarautų sovietų ideologų vykdomai *sukolektyvinimo* politikai. Tų pačių metų lapkričio 26 d. LSKBD respublikinė valdyba, susumavusi knygos bičiulių klubų darbo apžiūros rezultatus, pirmą vietą paskyrė Kauno, antrą – Utenos ir trečią – Panevėžio knygos bičiulių klubams⁵⁵², kurie buvę pristatyti Centrinei apžiūros komisijai.

Svarbiais laikytini SSKBD Centro valdybos prezidiumo 1977 m. liepos 21 d. patvirtinti *Knygos bičiulių klubo nuostatai*⁵⁵³, papildantys pirmiau minėtąsias LSKBD 1975 m. patvirtintas rekomendacijas. Vadovaudamiesi šiais nuostatais, knygos bičiulių klubai rengė savuosius. Kaip skelbė nuostatai, klubai steigtini prie respublikinių miestų, rajonų ar pirminių organizacijų, be to, jie galėję veikti ir pirminių organizacijų teisėmis. Knygos bičiulių klubų nariai privalėjo būti ir draugijos nariais. Nuostatai numatė, jog klubai gali būti *universalūs*, sava veikla apimantys platų klausimų ratą, ir *profiliniai*, nagrinėjantys knygotyros ir knygos meninio apipavidalinimo klausimus ar atskirų sričių literatūrą. Klubuose galėjo būti organizuojamos politinės, karinės-patriotinės, gamtos-mokslinės, grožinės, memuarinės ar kraštotyrinės literatūros, poezijos, istorinio romano, fantastikos ir nuotykių, miniatiūrinių

⁵⁵¹ ŽURAUSKAS, J. *Lietuvos TSR Savanoriškos knygos bičiulių draugijos miestų ir rajonų skyrių tolesni veiklos uždaviniai, vadovaujantis TSKP XXV suvažiavimo nutarimais* [mašinėraštis]. 1976 m. spalio 6 d. VUB RS, F306–29, lap. 19.

⁵⁵² *Постановление президиума правления Добровольного общества любителей книги Литовской ССР и Управления книжной торговли Госкомиздата Литовской ССР „О подведении итогов общественной работы клубов книголюбив Литовской ССР“* [mašinėraštis]. Вильнюс, 26 ноября 1976 г. VUB RS, F306–27, lap. 80.

⁵⁵³ *Knygos bičiulių klubo nuostatai* [mašinėraštis]. 1977 m. liepos 21 d. 6 lap. V. Brazaitienės asmeninis archyvas.

knygų kolekcininkų, knygų grafikos ir ekslibrisų, folkloro ir aforizmų bei kitos sekcijos. Klubai, kaip pažymima, galėjo turėti savus įstatus, devizą, pavadinimą ir emblema, visa tai patvirtinus klubo narių bendrame susirinkime. Kaip ir LSKBD 1975 m. patvirtintose rekomendacijose, taip ir šiuose nuostatuose knygos bičiulių klubų darbo turinys apibrėžiamas panašiai, šiek tiek jį praplečiant naujomis siūlomomis veiklos kryptimis ir uždaviniais, tarp kurių nurodyti šie:

- knygos propaganda;
- meninio-estetinio skonio formavimas ir skaitymo kultūros ugdymas;
- knygotyros, bibliofilijos ir bibliotekininkystės žinių sklaida;
- knygų mainų organizavimas;
- asmeninių bibliotekų propagavimas;
- knygų paklausos tyrimas, leidyklų teminių planų studijavimas, rekomendacijų teikimas knygynams;
- paskaitinis darbas;
- įvairių kursų organizavimas ir metodinės paramos kitiems klubams teikimas;
- knygų ir knygų iliustracijų parodų organizavimas;
- antikvarinės ir bukinistinės literatūros išaiškinimas;
- knygų įrišimas ir restauravimas ir kt.⁵⁵⁴

Nuostatuose klubų darbo formomis vėlgi įvardijamos 1) skaitytojų konferencijos, disputai, apžvalgos, susitikimai su rašytojais, žurnalistais, dailininkais, kompozitoriais ir visuomenės veikėjais, teminiai ir jubiliejiniai vakarai, skirti žymių rašytojų kūrybai; 2) posėdžiai, skirti vertingų ir retų leidinių nagrinėjimui bei knygos istorijos ir jos meninio apipavidalinimo studijavimui; 3) ekskursijos į muziejus, parodas ir po literatūrines vietas; 4) tarpklubiniai susitikimai ir išvažiuojamieji posėdžiai ir 5) leidybinė veikla⁵⁵⁵. Remiantis nuostatais, kiekvienas knygos bičiulių klubas privalėjo turėti savo narių kartoteką ir įstojusiųjų į klubą prašymus, darbo planus ir ataskaitas,

⁵⁵⁴ Ten pat, lap. 2–3.

⁵⁵⁵ Ten pat, lap. 3.

bendrų susirinkimų ir klubo tarybos posėdžių protokolus, klubo metraščių ar dienoraštį bei klubo organizuojamų renginių dalyvių sąrašus.

1978 m. liepos 7 d. vykusiame LSKBD respublikinės valdybos prezidiumo posėdyje Viktorija Žakaitienė parengė informaciją apie knygos bičiulių klubų darbo formas ir kryptis. Pasisakiusieji Irena Čivilienė, Teodora Stankevičienė ir J. Nekrošius pažymėję klubų darbe esant, be privalumų, ir eilę trūkumų, būtent per mažą klubų jaunimui ir kai kuriuose klubuose narių skaičių bei ne visur dar esant įsteigtas sekcijas⁵⁵⁶. Tame pačiame posėdyje prezidiumo priimtame nutarime *Apie knygos bičiulių klubų darbo kryptis ir formas* trūkumu įvardyta ir tai, jog *klubų veikla yra universali, trūksta specializacijos, konkrečių darbų viena kuria pasirinkta kryptimi. Ne visur klubo veikla derinama su jo narių interesais, neieškoma naujų darbo su knyga formų, nekuriamos klubų tradicijos*⁵⁵⁷. Draugijos miestų ir rajonų skyrių valdybos šiuo nutarimu buvo įpareigtos stiprinti metodinę ir praktinę paramą knygos bičiulių klubams, suaktyvinti jaunųjų knygos bičiulių klubų veiklą ir steigti naujus klubus bei įkurti visuomenines tarybas darbui su knygos bičiulių klubais, be to, joms rekomenduota siekti klubų veiklos individualumo, kryptingumo ir kūrybiškumo, nuolat ieškoti naujų darbo formų ir metodų, steigti klubus pagal profesijas, interesus ir literatūros kryptis bei kaimo vietovėse⁵⁵⁸. Tuo tarpu knygos bičiulių klubams buvo siūloma organizuoti daugiau renginių darbo kolektyvuose, rengti išvažiuojamuosius posėdžius, tarpklubinius susitikimus ir dalintis darbo patirtimi, rūpintis savo veiklos nušvietimu spaudoje ir iliustracinės medžiagos kaupimu, turėti savo klubo įstatus, pavadinimą, emblemą, ekslibrisą ir kitą klubų nuostatuose nurodytą dokumentaciją, be to, deramą dėmesį skirti bibliofilams ir kolekcininkams, įdomių asmeninių bibliotekų ir bukinistinės bei antikvarinės literatūros išaiškinimui, skatinti tarp klubo narių knygų mainus, didesnę dėmesį skirti

⁵⁵⁶ *Протокол Но. 4 заседания президиума правления Добровольного общества любителей книги Литовской ССР, состоявшегося 7 июля 1978 года* [mašinėraštis]. 1978. VUB RS, F306–76, lap. 9.

⁵⁵⁷ *Lietuvos TSR savanoriškos knygos bičiulių draugijos valdybos prezidiumo nutarimas „Apie knygos bičiulių klubų darbo kryptis ir formas“* [mašinėraštis]. Vilnius, 1978 m. liepos 7 d. VUB RS, F306–77, lap. 56.

⁵⁵⁸ Ten pat, lap. 57.

kraštotyrinei tematikai, vietovėse, garsiose savo literatūrine praeitimi, steigti klubus-muziejus bei kaupti medžiagą apie ten gyvenusius rašytojus ir kt.⁵⁵⁹ LSKBD antrajame suvažiavime, vykusiam 1979 m. gegužės 28 d., priimtame nutarime *Dėl Lietuvos TSR savanoriškos knygos bičiulių draugijos valdybos veiklos* taip pat buvo akcentuojama knygos bičiulių klubų veiklos suaktyvinimo būtinybė, jų individualumo pagal profesijas, interesus ir literatūros kryptis siekiamybė, teigiamos klubų veiklos patirties sklaida ir profilinių klubų bendradarbiavimo skatinimas⁵⁶⁰.

Tačiau LSKBD respublikinės valdybos antrajame plenumo, vykusiam 1980 m. gegužės 21 d., J. Nekrošiaus perskaitytame pranešime iš esmės buvo pakartoti tie patys, jau pirmiau minėtieji knygos bičiulių klubų veiklos trūkumai. Antai jis pažymėjęs, jog dar 1979 m. vykusiuose zoniniuose seminaruose buvo akcentuojama būtinybė plėsti ir gilinti klubų veiklą, kurti specializuotus ir profilinius klubus. Anot pranešėjo, *dauguma klubų vis dar atlieka bendrą kultūrinį masinį darbą, neretai dubliuoja pirminių organizacijų, netgi profsajunginių organizacijų, veiklą*⁵⁶¹. J. Nekrošius pažymėjęs esant būtinybę siaurinti klubuose nagrinėjamų problemų ratą ir pereiti prie darbo specializacijos: *Kiekvieno klubo veikla turėtų tapti savita, dirbanti viena kuria nors pasirinkta kryptimi – politinės knygos, poezijos, fantastikos, knygos meno, bibliofilijos, kolekcionavimo ir t. t.*⁵⁶² Kaip pažymėta 1982 m. vasario 19 d. *Informacijoje apie kritinių pastabų bei pasiūlymų, pareikštų Lietuvos TSR SKBD II suvažiavime, miestų, rajonų organizacijų ataskaitinėse-rinkiminėse konferencijose, vykdymą*, atsižvelgiant į antrajame draugijos suvažiavime išsakytus pasiūlymus respublikinei valdybai specializuoti klubų veiklą pagal jų narių interesus ir kurti visuomeninės-politinės bei mokslinės-techninės knygos bičiulių klubus, tuo tikslu per laikotarpį, praėjusį po suvažiavimo, buvo

⁵⁵⁹ Ten pat.

⁵⁶⁰ Lietuvos TSR savanoriškos knygos bičiulių draugijos II suvažiavimo, įvykusio 1979 m. gegužės 28 d., nutarimas „Dėl Lietuvos TSR savanoriškos knygos bičiulių draugijos valdybos veiklos“ [mašinėraštis]. 1979. VUB RS, F306–96, lap. 104.

⁵⁶¹ NEKROŠIUS, J. *Apie Lietuvos TSR savanoriškos knygos bičiulių draugijos darbą vykdamą TSKP CK nutarimą „Dėl tolesnio ideologinio, politinio-auklėjamojo darbo gerinimo“* [mašinėraštis]. 1980. VUB RS, F306–120, lap. 32.

⁵⁶² Ten pat.

surengti du respublikiniai klubų darbo seminarai⁵⁶³ – 1980 m. lapkričio 14 d.⁵⁶⁴ ir 1981 m. birželio 8–9 d.⁵⁶⁵.

Minėto 1975 m. rugsėjo 30 d. LSKBD respublikinės valdybos prezidiumo priimto nutarimo *Apie knygos bičiulių klubų organizavimą respublikoje* šeštasis punktas jau numatė pasiūlyti miestų ir rajonų valdyboms sukurti tarybas darbui su knygos bičiulių klubais ir visuomeniniais platintojais⁵⁶⁶. 1979 m. balandžio 16 d. vykusiame draugijos respublikinės valdybos prezidiumo Organizacinio-vykdomojo biuro posėdyje, siekiant suaktyvinti respublikinės valdybos visuomeninių tarybų veiklą ir atsižvelgiant į Organizacinio-masinio darbo bei Propagandos ir leidybos skyrių pasiūlymus, buvo priimtas nutarimas *Dėl draugijos respublikinės valdybos visuomeninių tarybų veiklos tolesnio gerinimo*, kuriuo remiantis buvo sudarytos šios tarybos: 1) Knygų paklausos tyrimo; 2) Naudotų knygų supirkimo organizavimo ir literatūros platinimo; 3) Asmeninių bibliotekų; 4) Klubų; 5) Knygos propagandos mokslinė metodinė; 6) Paskaitinės propagandos ir 7) Press-grupė⁵⁶⁷. Iki tol, remiantis LSKBD respublikinės valdybos prezidiumo Organizacinio-vykdomojo biuro 1978 m. sausio 27 d. patvirtintais Propagandos ir leidybos skyriaus nuostatais, būtent šis vadovavo knygos bičiulių klubų ir visuomeninių bibliotekų veiklai⁵⁶⁸.

1982 m. balandžio 28 d. LSKBD respublikinės valdybos prezidiumas priėmė nutarimą, kuriuo remiantis Knygos bičiulių klubų visuomeninė

⁵⁶³ Lietuvos TSR savanoriškos knygos bičiulių draugijos valdybos prezidiumo organizacinio-vykdomojo biuro nutarimas „Apie kritinių pastabų bei pasiūlymų, pareikštų Lietuvos TSR SKBD II suvažiavime, miestų, rajonų ataskaitinėse-rinkiminėse konferencijose, vykdymą“ [mašinėraštis]. Vilnius, 1982 m. vasario 19 d. VUB RS, F306–155, lap. 19.

⁵⁶⁴ Lietuvos TSR savanoriškos knygos bičiulių draugijos valdybos prezidiumo nutarimas „Dėl knygos bičiulių klubų pirmininkų seminaro“ [mašinėraštis]. Vilnius, 1980 m. spalio 28 d. VUB RS, F306–118, lap. 115.

⁵⁶⁵ Lietuvos TSR savanoriškos knygos bičiulių draugijos prezidiumo organizacinio vykdomojo biuro nutarimas „Dėl knygos bičiulių klubų pirmininkų seminaro surengimo“ [mašinėraštis]. Vilnius, 1981 m. birželio 3 d. VUB RS, F306–142, lap. 64.

⁵⁶⁶ Lietuvos TSR savanoriškos knygos bičiulių draugijos valdybos prezidiumo nutarimas „Apie knygos bičiulių klubų organizavimą respublikoje“...

⁵⁶⁷ Lietuvos TSR savanoriškos knygos bičiulių draugijos valdybos prezidiumo organizacinio-vykdomojo biuro nutarimas „Dėl draugijos respublikinės valdybos visuomeninių tarybų veiklos tolesnio gerinimo“ [mašinėraštis]. Vilnius, 1979 m. balandžio 16 d. VUB RS, F306–97, lap. 12.

⁵⁶⁸ Lietuvos TSR SKBD valdybos propagandos ir leidybos skyriaus nuostatai [mašinėraštis]. 1978 m. sausio 27 d. VUB RS, F306–78, lap. 5.

metodinė taryba buvo patvirtinta tokios sudėties: pirmininkas – R. Šalūga, nariai – dailininkas Alfonsas Čepauskas, Miesto centrinės bibliotekos antrojo filialo vedėjas A. Dalbokas, LSKBD valdybos vyr. redaktorė Rita Jancevičienė, Vilniaus universiteto Gamtos fakulteto profesorius Česlovas Kudaba, Proftechnikos mokymo komiteto auklėjamojo ir kultmasinio darbo skyriaus viršininkas Donatas Papaurėlis, Vilniaus universiteto Istorijos fakulteto docentė V. Stonienė, biuletenio *Darbas ir poilsis* redaktorius J. Šiupšinskas ir Kauno pirmosios klinikinės ligoninės gydytoja Dana Šiurkuvienė⁵⁶⁹. Tame pačiame posėdyje buvo patvirtinti šios tarybos nuostatai, kurie ją apibrėžė kaip *kūrybinį kolektyvą, vienijantį mokslinių ir valstybinių įstaigų, visuomeninių organizacijų, kūrybinių sąjungų atstovus, mokslininkus, aukštųjų ir specialiųjų vidurinių mokyklų dėstytojus, mokytojus, kultūros veikėjus, bibliotekų, knygynų darbuotojus, karo ir darbo veteranus, aktyvistus – knygos bičiulius*⁵⁷⁰. Nuostatai įpareigojo tarybą koordinuoti miestų ir rajonų knygos bičiulių klubų veiklą, užtikrinant kiekvieno jų darbo individualumą bei kūrybiškumą; rūpintis planingu naujų klubų, ypač specializuotų ir jaunųjų knygos bičiulių, steigimu, skleidžiant jau esamų klubų darbo patirtį; rengti klubo įstatus ir rekomendacijas klubams dėl darbo planų sudarymo; vykdyti klubų darbo apskaitą; kartu su respublikinės valdybos Propagandos ir leidybos skyriumi rūpintis klubų veiklos nušvietimu spaudoje, per radiją ir televiziją; padėti užmegzti kūrybinius kontaktus su panašaus pobūdžio knygos bičiulių klubais, organizuoti bendrus renginius⁵⁷¹. 1984 m. gruodžio 28 d. taryba buvo patvirtinta tokios pat sudėties, tik joje neliko A. Dalboko, J. Šiupšinsko ir D. Šiurkuvienės⁵⁷².

Kiek ši taryba, kaip ir visos kitos sudarytos minėtame posėdyje, buvo veiksminga, nėra žinių, tačiau, archyvinių šaltinių liudijimu, regis, aktyviai savo pareigas ėjęs kalbamos tarybos pirmininkas R. Šalūga. Antai jo buvo

⁵⁶⁹ Lietuvos TSR savanoriškos knygos bičiulių draugijos valdybos knygos bičiulių klubų visuomeninė metodinė taryba [mašinėraštis]. 1982 m. balandžio 28 d. VUB RS, F306–154, lap. 80.

⁵⁷⁰ Lietuvos TSR savanoriškos knygos bičiulių draugijos valdybos knygos bičiulių klubų visuomeninės metodinės tarybos nuostatai [mašinėraštis]. 1982 m. balandžio 28 d. Ten pat, lap. 81.

⁵⁷¹ Ten pat, lap. 82.

⁵⁷² Общественно-методический совет клубов книголюбов правления ДОК Литовской ССР [mašinėraštis]. 1984 12 28. VUB RS, F306–180, lap. 101.

suplanuoti pranešimai tokiomis temomis, kaip *Knygų bičiulių klubų veikla*⁵⁷³ (miestų ir rajonų organizacijų valdybų pirmininkų bei atsakingų sekretorių pasitarime-seminare), *Knygos bičiulių klubų sekcijų darbo problemos*⁵⁷⁴ ir *Buržuazinės Lietuvos konfiskuoti pažangiųjų kultūros veikėjų ir rašytojų kūriniai*⁵⁷⁵ (knygos bičiulių klubų pirmininkų seminaruose). R. Šalūga ne kartą LSKBD respublikinės valdybos buvo komandiruotas į kitus miestus konsultacijoms knygos bičiulių klubų veiklos klausimais (į Kauną⁵⁷⁶) ar skaityti knygos bičiams paskaitų (į Panevėžį⁵⁷⁷, Kėdainius⁵⁷⁸). LSKBD valdybos Organizacinio-vykdomojo biuro patvirtintuose *Informacinių laiškų* 1980 m. teminiuose planuose buvo įtrauktas R. Šalūgos straipsnis *Knygos bičiulių klubas – koki jį įsivaizduojame ir koks jis yra*⁵⁷⁹. Be to, 1981 m. *Naujų knygų* biuletenio puslapiuose buvo išspausdinta jo konsultacija knygos bičiulių klubų steigimo klausimais⁵⁸⁰.

Dar galima paminėti keletą nutarimų, kurie buvę priimti tiesiogiai reaguojant tiek į Lietuvoje, tiek ir į Sovietų Sąjungoje vykstančius politinius, ekonominius bei kultūrinius procesus, kai knygos bičiulių klubus siekta pasitelkti naujoms užduotims įgyvendinti. Antai 1985 m. birželio 12 d. SSKP CK priėmė nutarimą *Dėl priemonių klubinių įstaigų ir sporto įrenginių naudojimui pagerinti*. Kalbamu laikotarpiu sportui buvo skiriama nemažai dėmesio visoje Sovietų Sąjungoje ir jis buvo interpretuojamas kaip viena iš svarbesnių priemonių visuomenei, ypač jaunimui, įtraukti į visuomeninę

⁵⁷³ Lietuvos TSR savanoriškos knygos bičiulių draugijos miestų, rajonų organizacijų valdybų pirmininkų bei ats. sekretorių pasitarimo-seminaro, įvyksiančio 1981 m. rugsėjo 9–14 d. d. Palangoje, programa [mašinėraštis]. 1981. VUB RS, F306–142, lap. 87.

⁵⁷⁴ Knygos bičiulių klubų pirmininkų seminaro, įvyksiančio 1980 m. lapkričio 14 d., darbotvarkė [mašinėraštis]. 1980 m. spalio 28 d. VUB RS, F306–118, lap. 116.

⁵⁷⁵ Lietuvos TSR savanoriškos knygos bičiulių draugijos klubų pirmininkų seminaro, įvyksiančio 1981 m. birželio 8–9 d. d. Šiauliuose, darbotvarkė [mašinėraštis]. Vilnius, 1981 m. birželio 3 d. VUB RS, F306–142, lap. 67.

⁵⁷⁶ Lietuvos TSR SKBD valdybos potvarkis Nr. 24 [mašinėraštis]. Vilnius, 1980 m. kovo 17 d. VUB RS, F306–117, lap. 23.

⁵⁷⁷ Lietuvos TSR SKBD valdybos potvarkis Nr. 12 [mašinėraštis]. Vilnius, 1981 m. vasario 2 d. VUB RS, F306–140, lap. 14.

⁵⁷⁸ Lietuvos TSR SKBD valdybos potvarkis Nr. 21 [mašinėraštis]. Vilnius, 1982 m. balandžio 14 d. VUB RS, F306–153, lap. 21.

⁵⁷⁹ „Informacinių laiškų“ 1980 m. teminiai planai [mašinėraštis]. 1980 m. gegužės 12 d. VUB RS, F306–119, lap. 55.

⁵⁸⁰ Kaip steigti knygos bičiulių klubą? *Naujos knygos*, 1981, nr. 7, p. 39.

politinę veiklą. Apskritai, kaip pažymi Inga Liutkevičienė, *sovietmečiu sportas buvo daugiau negu sportas, daugiau negu sirgalių aistros, tai buvo beveik politika*⁵⁸¹. Lietuvos SSR Kultūros ministerija, atsižvelgdama į tai, jog miestų ir rajonų kultūros skyriai bei kultūros švietimo įstaigos nesiėmė aktyvios organizacinės veiklos kokybiškai pertvarkyti klubinių įstaigų ir kultūros bei poilsio parkų darbo įgyvendinant minėto nutarimo reikalavimus, spalio 8 d. patvirtino įsakymą, kuriuo įpareigojo, be kitko, rajonų kultūros namus steigti mėgėjų susivienijimus ir klubus pagal interesus, taip pat suaktyvinti antialkoholinę ir sveikos gyvensenos propagandą kultūros įstaigose ir kt.⁵⁸² Devintajame dešimtmetyje Lietuvoje, kaip ir visoje Sovietų Sąjungoje, alkoholizmas buvo ypač plačiai paplitęs reiškinys. Girtavimas buvo tapęs tiek partinio aparato darbuotojų, tiek ir sovietinės visuomenės kultūriniu reiškiniu bei gyvenimo būdu. Antai Lietuvoje 1986 m. *buvo sunaudojama beveik dvigubai daugiau alkoholio nei vidutiniškai TSRS (atitinkamai 6,5 litro ir 3,3 litro grynojo alkoholio vienam gyventojui)*⁵⁸³. Tik Sovietų Sąjungos vadovu tapus M. Gorbačiovui, buvo pradėta vykdyti antialkoholinė kampanija. Atsižvelgiant į tai, dar 1985 m. birželio 18 d. Lietuvos SSR Kultūros ministerijos Kolegija priėmė nutarimą ir patvirtino priemonių planą įgyvendinant SSKP CK nutarimą *Dėl priemonių girtavimui ir alkoholizmui įveikti* ir SSRS Ministrų tarybos nutarimą *Dėl priemonių girtavimui ir alkoholizmui įveikti, naminės degtinės varamui išgyvendinti*, kuriuo numatė, be kitko, sugriežtinti mėgėjų klubų veiklos kontrolę, plėsti ir skatinti jų veiklą bibliotekose ir kultūros namuose, propaguoti ir steigti sveikatingumo mėgėjų ir blaivybės klubus kultūros namuose, išanalizuoti tokių klubų steigimo ir teigiamos jų veiklos patirtį bei parengti metodines rekomendacijas jų veiklai plėsti⁵⁸⁴. Atsižvelgdamas į minėto įsakymo ir nutarimo reikalavimus, tą pačių

⁵⁸¹ LIUTKEVIČIENĖ, Inga. *Dėjà vu...*, p. 104.

⁵⁸² Lietuvos TSR kultūros ministerijos įsakymas dėl TSKP CK 1985 m. birželio 12 d. nutarimo „Dėl priemonių klubinių įstaigų ir sporto įrenginių naudojimo pagerinti“ vykdymo [mašinėraštis]. Vilnius, 1985 10 08. LLMA, F. 342, ap. 1, b. 3639, lap. 16.

⁵⁸³ ANTANAITIS, Kastytis. Lietuviškoji sovietinė nomenklatūra. *Darbai ir dienos*, 1998, nr. 7(16), p. 220.

⁵⁸⁴ *Priemonių planas įgyvendinant TSKP CK nutarimą „Dėl priemonių girtavimui ir alkoholizmui įveikti“ ir TSRS Ministrų Tarybos nutarimą „Dėl priemonių girtavimui ir alkoholizmui įveikti, naminės*

metų gruodžio 29 d. LSKBD respublikinės valdybos prezidiumas priėmė nutarimą *Apie draugijos Vilniaus miesto ir Kaišiadorių rajono organizacijų valdybų darbą steigiant knygos bičiulių klubus bei gerinant jų veiklą*, kuriame miestų ir rajonų organizacijų valdyboms buvo rekomenduojama plėsti knygos bičiulių klubų tinklą steigiant juos gamyklose, aukštosiose, specialiosiose vidurinėse ir profesinėse technikos mokyklose bei jų bendrabučiuose, siekti klubų veiklos efektyvumo, tobulinti jų darbo planavimą, reikalauti iš jų atsiskaitomumo ir tvarkingos dokumentacijos, valdybų darbuotojams lankytis klubų renginiuose, organizuoti klubų pirmininkų seminarus, be to, atsižvelgiant į plintantį alkoholizmą, steigti klubuose antialkoholinės literatūros propagandos sekcijas ir kt.⁵⁸⁵

Jau dėl Sąjūdžio poveikio 1988 m. gruodžio 2 d. LSKBD respublikinės valdybos prezidiumo priimtame nutarime *Lietuvos TSR savanoriškosios knygos bičiulių draugijos veiklos kryptys tarybinės visuomenės persitvarkymo, tautinio atgimimo sąlygomis* buvo pažymėta, jog reikia giliau nagrinėti lietuviškosios knygos istoriją, palaikyti bibliofilus ir rengti knygų parodas iš jų asmeninių bibliotekų, taip pat akcentuota tolesnio knygos bičiulių klubų judėjimo būtinybė išryškinant jų, kaip betarpiško bendraminčių susivienijimo, svarbą ir siekiant kiekvieno jų savitumo, kad nariai jaustų poreikį dalyvauti jų veikloje. Nutarimu išreiškiamas poreikis *skatinti ekslibristų ir bibliofilų klubų veiklą, rengti knygos ženklų, senų retų leidinių parodas, glaudžiau bendradarbiauti su panašios krypties klubais broliškose respublikose*⁵⁸⁶.

Sprendžiant iš knygos bičiulių klubų veiklą reguliavusių oficialių dokumentų turinio, pastarieji, nors ir kreipę juos propagandos linkme, tačiau visgi sudarė gana palankias sąlygas jiems veikti. Nutarimai ir rekomendacijos

degtinės varamui išgyvendinti“ [mašinėraštis]. Vilnius, 1985 06 18. LLMA, F. 342, ap. 1, b. 3642, lap. 17, 19.

⁵⁸⁵ *Lietuvos TSR savanoriškos knygos bičiulių draugijos valdybos prezidiumo nutarimas „Apie draugijos Vilniaus miesto ir Kaišiadorių rajono organizacijų valdybų darbą steigiant knygos bičiulių klubus bei gerinant jų veiklą, vadovaujantis TSKP CK nutarimu „Dėl priemonių klubinių įstaigų ir sporto įrenginių naudojimui pagerinti*“ [mašinėraštis]. Vilnius, 1985 12 29. VUB RS, F306–189, lap. 79.

⁵⁸⁶ *Lietuvos TSR savanoriškosios knygos bičiulių draugijos veiklos kryptys tarybinės visuomenės persitvarkymo, tautinio atgimimo sąlygomis* [mašinėraštis]. 1988 12 02. VUB RS, F306–216, lap. 70–71.

apibrėžė plačią, su knygos problematika susijusių klausimų tematiką, nagrinėtiną ir plėtotiną klubų rengiamuose susirinkimuose bei taikant kitas įvairias darbo formas. Iš esmės klubų veikla, galima teigti, pirmiausia buvo orientuojama į knygotyros (plačiąja prasme) problematiką. Prie knygotyros žinių sklaidos turėjo prisidėti ir pati LSKBD. Tai puikiai iliustruoja kad ir jos organizuoto paskaitinio darbo turinys. Dar 1975 m. rugsėjo 30 d. draugijos respublikinės valdybos prezidiumas priėmė nutarimą *Apie paskaitinės propagandos organizavimą*, kuriuo, be kitko, patvirtino lektorių grupių veiklos nuostatus ir paskaitų tematiką, apimančią *bendrosios knygos istorijos, bukinistikos, asmeninių bibliotekų, kolekcionavimo, leidybos, skaitymo kultūros ir knygų propagandos problemas*⁵⁸⁷. Tarp patvirtintų galimų kelių dešimčių paskaitų temų buvo tokios, kaip knygos istorija, lietuviškos spaudos veikėjai, leidybinės veiklos problemos Lietuvoje, leidyklos ir spaustuvės užsienyje, skaitymo kultūra, kolekcininkas ir laikmetis, asmeninė biblioteka, knyga epochų sankryžoje ir kt.⁵⁸⁸ Apskritai, kaip pažymėta lektorių grupių veiklos nuostatuose, pagrindinė lektorių grupės, sudarytos iš mokslininkų, kultūros veikėjų, bibliotekų darbuotojų ir kitų asmenų, darbo kryptis – *knygotyros žinių platinimas, skaitytojų interesų ir skonio formavimas, skaitymo kultūros tolesnis vystymas, klausimų, surištų su knygos istorija, jos meniniu ir poligrafiniu apipavidalinimu nušvietimas*⁵⁸⁹. Paskaitiniam darbui koordinuoti buvo sukurta Mokslinė-metodinė knygos propagandos taryba, kurios pirmininku patvirtintas V. Žukas. Kaip liudija LSKBD Vilniaus miesto organizacijos paraiškų paskaitoms skaityti registracijos žurnalas, aktyvūs šioje srityje buvo Vilniaus Mažvydo knygos bičiulių klubo nariai. Antai skirtingoms auditorijoms paskaitas skaitė R. Šalūga temomis *Bibliofilijos pagrindai* (1979), *Senoji lietuviška knyga* (1980), *Knygos istorija* (1980), *Bibliofiliniai leidiniai apie Vilnių* (1982), *Asmeninių bibliotekų komplektavimo problemos* (1983), V. Žukas – *Pedagogo ir literatūros istoriografo J. Kuzminskio biblioteka* (1978),

⁵⁸⁷ *Lektorių grupės paskaitų tematika* [mašinėraštis]. 1975 m. rugsėjo 30 d. VUB RS, F306–10, lap. 18.

⁵⁸⁸ Ten pat.

⁵⁸⁹ *Lietuvos TSR Savanoriškos knygos bičiulių draugijos lektorių grupių veiklos nuostatai* [mašinėraštis]. 1975 m. rugsėjo 30 d. Ten pat, lap. 15.

Knygotyros problemos (1981), *Lietuvos bibliotekų istorija* (1981); ypač daug paskaitų perskaityta knygos ženklų klausimais (A. Čepauskas, V. Kisarauskas, Ieva Labutytė ir kt.)⁵⁹⁰. Knygotyrinės krypties propagavimą LSKBD ir knygos bičiulių klubų veikloje galėjo lemti sovietinėje Rusijoje po 1956 m. prasidėjęs naujas knygotyros raidos etapas, pasižymėjęs suaktyvėjusiu teoriniu knygotyros klausimų svarstymu ir sparčia institucionalizacijos raida⁵⁹¹.

2.2. Knygos bičiulių klubų veikla: tarp bibliofilijos ir kultūrinės savišvietos arba masinės bibliofilijos savaiminių tėkmių

Remiantis LSKBD respublikinės valdybos veiklos archyvine medžiaga, Lietuvoje, pradedant 1975 ir baigiant 1989 m., knygos bičiulių klubų veikė nuo kelių dešimčių iki kelių šimtų⁵⁹². Dėl šaltinių stokos sunku pasakyti, kiek, be Vilniaus Mažvydo ir Plungės Daukanto knygos bičiulių, sinonimiškai įvardytų ir *knygos mėgėjų*, *knygos mylėtojų* ar *bibliofilų*, klubų, dar buvo (ir ar išvis buvo) bibliofilinio profilio. Pirmajame klube, be Knygos bičiulių (arba Bibliofilų) sekcijos, dar veikė Ekslibriso ir knygos grafikos, 1982 m. lapkričio 11 d. susiorganizavusi į savarankišką klubą, kuris tų pačių metų gruodžio mėn. pabaigoje buvo patvirtintas kaip Vilniaus ekslibriso klubas, ir kitų metų sausio 12 d. jau įvykęs jo pirmasis susirinkimas^{593*}. Yra žinoma, kad iš 1983 m. veikusių 105 knygos bičiulių klubų tik 34 jų buvo specializuoti⁵⁹⁴, o iš 1987 m. veikusių 235 knygos bičiulių klubų net beveik ketvirtadalį jų sudarė jaunimo ir

⁵⁹⁰ LTSR Knygos bičiulių draugijos Vilniaus miesto organizacija. *Paraiškų paskaitoms skaityti registracijos žurnalas* [rankraštis]. 1977–1991. M. Gamzajevos asmeninis archyvas.

⁵⁹¹ МИГОНЬ, Кшиштоф. *Наука о книге: очерк проблематики*. Москва, 1991, c. 56–58.

⁵⁹² 1975 m. veikė 17, 1976 m. – 29, 1977 m. – 33, 1978 m. – 43, 1979 m. – 53, 1980 m. – 67, 1981 m. – 74, 1982 m. – 92, 1983 m. – 105, 1984 m. – 114, 1985 m. – 156, 1986 m. – 205, 1987 m. – 235, 1988 m. – 237 ir 1989 m. – 167 knygos bičiulių klubai.

⁵⁹³ *Vytauto Andriulio užrašų knygelė (žalia)*: 1980–1983 m. [rankraštis]. 1982.XI.11 d. ir 1983 sausio 12 d. įrašai. V. Andriulio asmeninis archyvas; *Medžiaga Vilniaus ekslibriso klubo istorijai*: (iki savarankiško klubo įsteigimo) [rankraštis]. Vilnius, 1983.III.6 d., lap. 3. V. Andriulio asmeninis archyvas.

* Dar 1975 m. pabaigoje vieno iš LSKBD valdybos narių SSKBD Centro valdybos plenumui skirtame pranešime buvo pažymėta, jog numatoma įsteigti Vilniaus miesto ekslibrisų kolekcininkų klubą, tačiau, turimomis žiniomis, 1982 m. įsteigtas minėtas klubas toks buvo pirmasis. Žr. [*Pranešimas*] C.[entro] V.[aldybos] plenumui [mašinarštis]. 1975. XII. VUB RS, F306–13, lap. 12.

⁵⁹⁴ ЖУРАУСКАС, И. *Отчет о работе Добровольного общества любителей книги Литовской ССР за 1983 год* [mašinarštis]. [1984]. VUB RS, F306–165, lap. 22.

vaikų klubai⁵⁹⁵. LSKBD respublikinės valdybos Propagandos ir leidybos skyriaus vedėja V. Žakaitienė 1987 m. kovo 20 d. *Bibliotekų darbo* redakcijoje vykusiame pokalbyje, pasiremdama 1986 m. statistiniais duomenimis, konstatavusi, jog bibliofilų klubų esą nedaug, jie specifiniai, nedideli⁵⁹⁶.

Draugijos respublikinės valdybos darbo ataskaitose ir kituose šaltiniuose kaip bibliofilų klubai ar turintys bibliofilų sekcijas buvo įvardyti dar keli. Nors epizodiškai atskleista jų veikla neleidžia daryti gilesnių ir platesnių apibendrinimų, bet tam tikroms išvargoms prielaidų teikia. Manytina, jog kai kurie bibliofilų klubais veikiau tebuvo skambiai įvardyti, tačiau iš tikro greičiau įkūnijo masinės bibliofilijos kryptį reprezentuojančią veiklą. Antai Utenos Teofilio Tilvyčio vidurinėje mokykloje jaunųjų knygos bičiulių kartu su mokytojais 1975 m. įkurto klubo *Žiburėlis*, kuriam pirmininkavusi mokytoja Elena Norkūnienė, 1975–1976 m. laikotarpiu vienijusio 44 narius (1981 m. – 115), veiklos kryptys buvo grožinės literatūros propaganda ir *bibliofilija*⁵⁹⁷. Be to, viena iš trijų klube veikusių sekcijų buvo *senų leidinių kolekcionavimo ir studijavimo*⁵⁹⁸. Tačiau klubo narių veikla iš esmės apsiribojo mokinių skaitymo kultūros ugdymu, propagandinės literatūros, prisiminimų apie T. Tilvytį bei iliustracinės medžiagos, susijusios su rašytojo biografija, rinkimu, parodų ir susitikimų su rašytojais organizavimu. Kituose dvejuose – Anykščių rajono *Laimės žiburio* ir Panevėžio rajono Ramygalos kolūkio *Žemiečių* – klubuose, kaip teigiama, veikė *bibliofilų sekcijos*, kurių nariai rengdavo parodas iš asmeninių bibliotekų, siekė išaiškinti tuose rajonuose buvusią vertingą antikvarinę ir bukinistinę literatūrą⁵⁹⁹. Ignalinos rajono jaunųjų knygos bičiulių klubo *Eurika* vienos iš sekcijų – *senų leidinių rinkėjų* – nariai, kaip pažymima,

⁵⁹⁵ *V plenumas*: apie Lietuvos TSR savanoriškosios knygos bičiulių draugijos organizacijų darbą ir uždavinius propaguojant knygą jaunimo tarpe. Vilnius, 1988 m. balandžio 26 d., p. 9. D. Kauno asmeninis archyvas.

⁵⁹⁶ Mėgėjų klubas bibliotekoje: būtinybė ar mada? Pokalbį užrašė Virginija Aputienė, Elena Stasiukaitienė. *Bibliotekų darbas*, 1987, nr. 5, p. 15.

⁵⁹⁷ Lietuvos TSR SKBD valdybos prezidiumo nutarimas „Dėl Savanoriškos knygos bičiulių draugijos Utenos rajono skyriaus vadovavimo pirminėms organizacijoms“ [mašinėraštis]. Vilnius, 1976 m. vasario 3 d. VUB RS, F306–26, lap. 14.

⁵⁹⁸ НОРКУНЕНЕ, Е. *Клуб книголюбов „Жибурелис“ (Огонек): отчет о работе клуба* [mašinėraštis]. VUB RS, F306–27, lap. 71.

⁵⁹⁹ Propagandos ir leidybos skyrius. *Pažyma apie knygos bičiulių klubų darbo kryptis ir formas* [mašinėraštis]. [1978]. VUB RS, F306–72, lap. 8; ЖУПАУСКАС, И. *Отчет о работе ДОК Литовской ССР за 1984 год* [mašinėraštis]. 1985. VUB RS, F306–178, lap. 14.

rengdavo susitikimus su pagrindinės spaudos platintojais, išvykas pas *bibliofilus* ir *kolekcininkus*, paskaitas darbo su knyga metodikos klausimais, naujų knygų aptarimus, meninio skaitymo konkursus ir kt.⁶⁰⁰

Kita vertus, neatmetama galimybė, jog kai kuriuose knygos bičiulių klubuose būta ir produktyvios (bibliofilijos atžvilgiu) veiklos. Antai Mečislovas Treinys 1986 m. gruodžio 24 d. laiške P. Jakštui buvo užsiminęs, jog Kaune tuo metu veikusio knygos bičiulių klubo *dalis jo lankytojų komercinio polinkio žmonės, tačiau pasitaiko sutikti ir įdomesnių asmenų, organizuojamos parodėlės, paskaitėlės ir etc.*⁶⁰¹ Tame pačiame laiške teirautasi, ar P. Jakštas nesutiktų, kad viename susirinkimų būtų parengta parodėlė ir iš jo šilutianos medžiagos, kurios metu galbūt pats A. Miškinis papasakotų ir apie XXVII knygos mėgėjų draugiją. Dar pirmąją 1987-ųjų metų dieną suskubtame atsakyti laiške P. Jakštas pakvietęs kauniškius knygos mėgėjus apsilankyti jo namuose, o nesant galimybės susiorganizuoti tokią išvyką, siūlęsis *kai ką pats nuvežti į Kauną ir parsivežti*⁶⁰². Neaišku, apie kokį klubą čia kalbėta⁶⁰³, tačiau archyvuose ir publikuotuose šaltiniuose dažnai tarp turiningiausiai ir kryptingiausiai dirbusiųjų minėtas dar 1975 m. pabaigoje Kaune Šančių bibliotekoje susikūręs *Ekslibrio* klubas, kuriam pirmininkavusi inžinierė Jūratė Kazlauskaitė, vėliau – Eleonora Dailidonytė. Klube veikusios dvi sekcijos: 1) revoliucinių ir literatūrinių vietų lankymo bei 2) masinių renginių⁶⁰⁴. 1978 m. šis klubas vienijo 52 narius, iš kurių 10 buvo parengę

⁶⁰⁰ Propagandos ir leidybos skyrius. *Pažyma apie knygos bičiulių klubų darbo kryptis ir formas...*, lap. 8.

⁶⁰¹ TREINYS, M. *Laiškas P. Jakštui* [rankraštis]. 24.12.86. 2 lap. VUB RS, F235–17.

⁶⁰² JAKŠTAS, P. *Laiškas M. Treiniui* [rankraštis]. Šilutė, 1987 Naujieji metai. 1 lap. VUB RS, F235–176.

⁶⁰³ Yra žinoma, kad, be *Ekslibrio* klubo, Kaune nuo 1979 m. sausio mėn. pirminės organizacijos teisėmis veikė *Akiratis* knygos bičiulių klubas, kuriam pirmininkavusi gydytoja D. Šiurkuvienė. Pirmaisiais veiklos metais klubas vienijęs 60, o 1981 m. – apie 150 narių, todėl, atsiradus būtinybei diferencijuoti darbą pagal jų interesus ir poreikius, buvo įsteigtos visuomeninės politinės, mokslinės medicininės literatūros ir išvykų bei ekskursijų po literatūrines vietas sekcijos. Žr. GLIOŽERYTĖ, A. Koks platus „Akiratis“... *Komjaunimo tiesa*, 1981, spalio 20. Šio klubo atstovai svečiavosi ir Vilniaus Mažvydo knygos bičiulių klubo 1980 m. gegužės 7 d. susirinkime, minint jo įkūrimo dešimtmetį. Klubas iširęs, susirgus jo pirmininkei. Žr. Mėgėjų klubas bibliotekoje..., p. 15.

⁶⁰⁴ КАЗЛАУСКАЙТЕ, Ю. *Клуб книголюбов „Экслибрис“: отчет о работе клуба* [maširaštis]. VUB RS, F306–27, lap. 77.

paskaitų apie knygą⁶⁰⁵, 1983 m. – 56 įvairaus amžiaus ir profesijų asmenis (gydytojus, teisininkus, mokytojus, inžinierius ir kt.)⁶⁰⁶. Kaip pažymėta, klubas atliko didelį kultūrinį šviečiamąjį darbą. Be paskaitų skaitymo, jo nariai organizavo atvirus išvažiuojamuosius posėdžius ir literatūrines ekskursijas, rengė įvairius susitikimus su rašytojais ir aktorais, knygų aptarimus bei parodas. Tarp klubo narių vykę knygų mainai. Jie turėjo sudarę asmeninių bibliotekų kartoteką⁶⁰⁷. Kaip pavyzdinčiai dirbusieji dar minėti Panevėžio *Versmės* knygos bičiulių ir Šiaulių *Knygos* bibliofilų klubai. Pirmajam, susikūrusiam 1976 m. pradžioje, pirmininkavusi mokytoja Zita Kontrimienė, vėliau – P. D. Patkauskas. Veiklos pradžioje klubas vienijęs 23 narius (1982 m. – 20 *prisiekusių bibliofilų*⁶⁰⁸), iš kurių bene aktyviausias buvo Viačeslavas Petrovas, neretai viešai pasisakydavęs asmeninių bibliotekų, tarp jų ir savosios, komplektavimo, tvarkymo ir kitais klausimais, be to, surengęs ne vieną parodą iš savo kolekcijų⁶⁰⁹. Darbo formos buvo vėlgi įprastinės daugeliui knygos bičiulių klubų – išvykos, literatūrinės viktorinos, susitikimai ir kt. Šiauliškiai bibliofilai, susibūrę 1977 m., klubo veikla siekė gerinti literatūros, knygų grafikos ir ekslibrisų propagavimą, burti mokslinę, meninę ar istorinę reikšmę turinčių kolekcijų savininkus⁶¹⁰. Klubo narius domino asmeninių bibliotekų tvarkymo ir darbo su įvairiais informaciniais leidiniais klausimai, nemažai surengta parodų iš savo kolekcijų.

Siekiant nustatyti, kaip LSKBD oficialiuose dokumentuose keliami reikalavimai atsispindėjo ir kiek jų buvo paisoma praktinėje knygos bičiulių klubų veikloje, toliau pasitelkiami skirtingomis sąlygomis bei aplinkybėmis veikusių, Lietuvos bibliofilijos istorijoje ryškiausią pėdsaką palikusių ir vienintelių tebetęsiančių savo veiklą iki šių dienų, Vilniaus Mažvydo ir Plungės Daukanto knygos bičiulių klubų veiklos analizės rezultatai. Pirmojo

⁶⁰⁵ ЖУРАУСКАС, И. *Отчет о работе Добровольного общества любителей книги Литовской ССР за 1978 год* [mašinėraštis]. 1979. VUB RS, F306–71, lap. 16.

⁶⁰⁶ RUDZEVIČIŪTĖ, Stasė. Susibūrė bendraminčiai. *Naujos knygos*, 1983, nr. 1, p. 27.

⁶⁰⁷ Propagandos ir leidybos skyrius. *Pažyma apie knygos bičiulių klubų darbo kryptis ir formas...*, lap. 7.

⁶⁰⁸ BURVIENĖ, Marija. Tarsi šaltinio gyva versmė... *Naujos knygos*, 1982, nr. 8, p. 37.

⁶⁰⁹ КОНТРИМЕНЕ, З. *Клуб книголюбов „Вярсе“ (Истоки): отчет о работе клуба* [mašinėraštis]. VUB RS, F306–27, lap. 74.

⁶¹⁰ KNIZIKEVIČIENĖ, B. Bibliofilų klubas. *Naujos knygos*, 1979, nr. 11, p. 43.

klubo veikla reprezentuoja didmiesčio, antrojo – periferijos sąlygas tokio profilio knygos bičiulių klubams veikti.

2.2.1. Vilniaus Mažvydo knygos bičiulių klubas: mokslo apie knygą žinių sklaida vs kultūrinės savišvietos poreikių tenkinimas

Apie aštuntąjį dešimtmetį dėl didėjančio akademinų interesų poveikio imta aktyviau gręžtis į tarpukariu veikusią XXVII knygos mėgėjų draugiją ir jos buvusius, ypač dar tuo metu likusius gyvus, narius P. Jakštą ir P. Galaunę bei semtis iš jų veiklos patirties ir ieškoti tąsų galimybių. Dar 1967 m. *Kultūros baruose* buvo išspausdintas Vytauto Bačeno straipsnis *Grafinė ir poligrafinė knygos kultūra*, kuriame, nors ir su kai kuriais iškraipytais faktais, tačiau teigiamai atsiliepta apie tuometinę draugijos veiklą⁶¹¹. Po penkerių metų Antanas Kniūkšta tame pačiame žurnale paskelbė straipsnį *Pirmoji knygos mėgėjų draugija*, kuriame trumpai apžvelgė jos veiklą ir rezultatus⁶¹². 1976 m. *Bibliotekų darbe* buvo išspausdintas kur kas išsamesnis P. Galaunės straipsnis *Kaip gimė ir veikė XXVII knygos mėgėjų draugija*⁶¹³. Pasak D. Kauno, tuo metu *lūkesčius dėl bibliofilijos atgimimo vis labiau stiprino įvairėjantys mokslo interesai, o profesionalėjančių knygos mylėtojų ir saugotojų gretas ypač sutelkė <...> Vlado Žuko akademinė veikla*⁶¹⁴. Remiantis išlikusia korespondencija, V. Žukas su P. Galaune palaikė ryšius dar nuo 1959 m., o su P. Jakštu ypač suartėjo, kai 1983 m. ėmė aktyviau domėtis ir rengti publikaciją apie XXVII knygos mėgėjų draugijos veiklą⁶¹⁵. 1977 m. Vilniaus Mažvydo knygos bičiulių klubo sumanytam išleisti *Metraščiui* V. Žuko planuose buvo ir P. Galaunės straipsnis *XXVII knygos mėgėjų draugija ir jos veikla*⁶¹⁶. 1981 m. sausio 7 d. susirinkime profesorius apie jį skaitė pranešimą, o tų pačių metų gegužės 24 d. klubiečiai lankėsi pas P. Jakštą, kuris pasakojo apie XXVII

⁶¹¹ BAČĖNAS, Vytautas. Grafinė ir poligrafinė knygos kultūra. *Kultūros barai*, 1967, nr. 1, p. 3–5.

⁶¹² KNIŪKŠTA, Antanas. Pirmoji knygos mėgėjų draugija. *Kultūros barai*, 1972, nr. 6, p. 67–68.

⁶¹³ GALAUNĖ, Paulius. Kaip gimė ir veikė XXVII knygos mėgėjų draugija..., p. 32–36.

⁶¹⁴ KAUNAS, Domas. *Knygos kultūros karininkas...*, p. 93.

⁶¹⁵ Publikacija apie XXVII knygos mėgėjų draugiją buvo paskelbta 1989 m. V. Žuko knygoje *Lietuvių knygotyros bruožai* (p. 177–219).

⁶¹⁶ *Knygos bičiulių metraštis 1977 m.*: turinys [mašinėraštis]. 1 lap. V. Andriulio asmeninis archyvas.

knygos mėgėjų draugiją ir savo asmeninę biblioteką. Dar 1978 m. sausio mėn. buvo planuojama apsilankyti ir pas P. Galaunę, tačiau iš jo atsakymas gautas neigiamas⁶¹⁷. P. Galaunė šiuo reikalu V. Žukui adresuotame laiške išdėstęs savo bibliotekoje turintis tik vieną kitą ypatingą knygą, todėl *klubo nariams* <...>, *apsilankius pas mane, būtų vien nusivylimas*⁶¹⁸. Sprendžiant iš susirašinėjimo, V. Žuką dominusios buvusių draugijos narių asmeninės bibliotekos ir jų likimai bei kiti su draugijos veikla susiję klausimai. Kaip 1983 m. rugpjūčio 21 d. laiške, adresuotame V. Žukui, P. Jakštas pažymėjęs, jis, prašomas tuometinio Vilniaus universiteto mokslinės bibliotekos direktoriaus J. Tornau, taip pat pradėjęs rašyti savo atsiminimus apie XXVII knygos mėgėjų draugiją⁶¹⁹, kuriuos užbaigęs jau tų pačių metų lapkričio 27 d.⁶²⁰ 1987 m. vasario 9 d. laišku į P. Jakštą kreipėsi D. Kaunas, ragindamas šį minėtų atsiminimų pagrindu parengti žurnalui *Bibliotekų darbas* tris ar keturis straipsnius, apimančius svarbiausius draugijos veiklos barus^{621*}. Be to, vadovaujant V. Žukui, buvo apginti keli Vilniaus universiteto studentų diplominiai darbai, skirti ir kitiems buvusiems XXVII knygos mėgėjų draugijos nariams, kaip antai V. Steponaičiui⁶²² ir J. Tumui-Vaižgantui⁶²³, o 1977 m. buvo parengta bibliofilijos Lietuvoje 1930–1950 m. rekomenduojamosios literatūros rodyklė, kurioje suregistruoti draugijos narių ir kitų autorių, tuo metu rašiusių knygos kultūros klausimais, straipsniai⁶²⁴.

⁶¹⁷ *Vytauto Andriulio užrašų knygelė (raudona)*...: 1978 sausio 18 d. įrašas.

⁶¹⁸ GALAUNĖ, P. *Laiškas V. Žukui* [rankraštis]. 1978.I.4. 1 lap. VUB RS, F141–236.

⁶¹⁹ JAKŠTAS, P. *Laiškas V. Žukui* [rankraštis]. 1983 m. rugpjūčio 21 d. 1 lap. VUB RS, F141–245.

⁶²⁰ Dalis šio rankraščio pirmą kartą buvo paskelbta Plungės Simono Daukanto bibliofilų klubo, 1986 m. dovanų gavusio atsiminimų mašinraščio egzempliorių viešnagės pas P. Jakštą metu, iniciatyva. Jis buvo spausdinamas 1995 m. pirmąjį pusmetį Plungės kultūros savaitraštyje *Žemaičių saulutė*, tačiau sustojus savaitraščio leidimui, publikacija nutrūkusi. Vėliau, 1996–1997 m. laikotarpiu, daukantiečiai šį darbą paskelbė iš naujo kitame Plungės laikraštyje – *Plungė*. Dar kartą atsiminimai buvo išspausdinti jau atkurtos XXVII knygos mėgėjų draugijos iniciatyva 2004 m.

⁶²¹ KAUNAS, D. *Laiškas P. Jakštui* [rankraštis]. Vilnius, 1987.II.9. 1 lap. VUB RS, F235–6.

* P. Jakšto parengti du straipsniai buvo išspausdinti *Bibliotekų darbe* 1988 m. trečiajame ir ketvirtajame numeriuose.

⁶²² DAVIDAVIČIŪTĖ-LEVICKIENĖ, L. *Bibliografas Vytautas Steponaitis*: diplominis darbas [mašinraštis]. Vadovas doc. V. Žukas. Kaunas, 1970. 61 lap. VUB RS, F141–477.

⁶²³ LATAKAITĖ, Jadvyga. *J. Tumas-Vaižgantas – bibliofilas*: diplominis darbas [mašinraštis]. Mokslinis vadovas prof. V. Žukas. Vilnius, 1982. 57 lap. VUB RS, F141–481.

⁶²⁴ MARCINKEVIČIŪTĖ, A. *Bibliofilija Lietuvoje 1930–1950*: rekomenduojamosios literatūros rodyklė [mašinraštis]. Kauno viešoji biblioteka, Bibliografijos skyrius. Kaunas, 1977. 29, [1] lap. VUB RS, F141–486.

Visa tai liudija išaugusį gyvą susidomėjimą tarpukariu veikusia bibliofilų draugija ir tai, jog jos veiklos bruožai jau buvo žinomi sovietmečio knygos bičiulių judėjimo dalyviams. Čia dar reikia pažymėti, kad ir LSKBD steigiamajame suvažiavime J. Baltušis buvo pažymėjęs esant reikalą surinkti atsiminimus ir dokumentus apie minėtąją draugiją bei jos narius⁶²⁵.

Draugijos oficialus leidimas ir raginimai steigti knygos bičiulių klubus, kaupiamos XXVII knygos mėgėjų draugijos veiklos patirties žinios ir nenutrūkę buvusių Vilniaus knygos bičiulių klubo narių ryšiai⁶²⁶ sudarė palankias prielaidas Vilniaus Mažvydo knygos bičiulių klubui susikurti. Šio steigiamasis susirinkimas įvyko 1977 m. kovo 1 d. Čiurlionio gatvėje esančiame name, pažymėtame aštuonioliktu numeriu. Anot A. Vaičiūno, būtent R. Šalūga pasiūlęs buvusiems Vilniaus knygos bičiulių klubo nariams šlietis prie 1974 m. įsteigtos LSKBD⁶²⁷. Remiantis pastarojo 1979 m. birželio 6 d. vykusiam Vilniaus Mažvydo knygos bičiulių klubo ataskaitiniame susirinkime išsakytomis mintimis, 1975 m. nutrūkus pirmojo klubo veiklai, regis, poreikis knygos mylėtojams ir panašių interesų vienijamiems asmenims vėl susiburti ir veikti siaurame būrelyje išliko aktualus: *Su Dagiu nedavėm ramybės Karčiauskui, bet nieko nebūtų išėję, bet atėjo nurodymas iš Maskvos [steigti klubus]. Klubai pagimdė d-jas, o ne atvirkščiai. D-ja – klubų priežiūra. <...> Biurokratinė įstaiga. Tik algos geros. Iš jos tikėtis nėra ko! Mes patys turime rūpintis savo reikalais. Mes entuziastai ir mūsų reikalas ką nors padaryti*⁶²⁸. 1980 m. gegužės 7 d. minint klubo įkūrimo dešimtmetį, R. Šalūga susirinkusiesiems pažymėjo LSKBD respublikinės valdybos Organizacinio masinio darbo skyriaus vedėjo M. Karčiausko įnašą atkuriant klubą: *Ji*

⁶²⁵ Lietuvos knygos bičiulių draugijos pirmojo steigiamojo suvažiavimo stenograma..., lap. 35.

⁶²⁶ Pavyzdžiui, buvusių Vilniaus knygos bičiulių klubo ir būsimų Vilniaus Mažvydo knygos bičiulių klubo narių bei kitų asmenų neformalius ryšius liudija kad ir išlikęs *Vilniaus miesto bibliofilų, norinčių įsigyti leidinį Краткий справочник книголюба, 2-oe изд., М. 1976, sąrašas*, pasirašytas R. Šalūgos, datuojamas 1977 m. vasario 19 d. Į sąrašą įtraukti šie bibliofilai: V. Žukas, R. Šalūga, A. Vaičiūnas, J. Bulota, V. Lukoševičius, I. Ledas, V. Andriulis, I. Dagys, S. Ruibys, Justinas Jakevičius, D. Urbas, Aloyzas Pažėra, Gintaras Dikčius ir A. N. Kiričenko. Žr. *Vilniaus miesto bibliofilų, norinčių įsigyti leidinį Краткий справочник книголюба, 2-oe изд., М. 1976, sąrašas* [rankraštis]. 1976.II.19. 1 lap. M. Gamzajevos asmeninis archyvas.

⁶²⁷ Albino Vaičiūno kalba minint Martyno Mažvydo bibliofilų klubo įkūrimo 40-metį Vilniaus universiteto bibliotekos P. Smuglevičiaus salėje [garso įrašas]. 2010 06 02, minutė 12. Autorės asmeninis archyvas.

⁶²⁸ *Vytauto Andriulio užrašų knygelė (raudona)...*: 1979 m. birželio 6 d. įrašas.

[LSKBD] įkurta 1974 m. Draugija klubais susirūpino vėliau. Čia įnašas Mykolo Karčiausko. Jis padėjo susiorganizuoti⁶²⁹. Vilniaus Mažvydo knygos bičiulių klubo steigiamojo susirinkimo protokole užfiksuotas įrašas patvirtina minėtąjį R. Šalūgos teiginį: <...> *Karčiauskas paskelbė dvylikai [=trylikai] susirinkusių vyrų, kad jeigu jie panorės ir nutars, bus atidarytas Vilniaus kolekcionierių klubas*⁶³⁰. Taip, dalyvaujant entuziastams V. Lukoševičiui, V. Žukui, S. Ruibiui, architektams Edmundui Stasiuliui ir Antanui Aleknai, technologui Viktorui Pančenko, dailininkams Valerijonui Juciui, Kostui Katkui ir A. Čepauskui, V. Andriuliui, A. R. Čaplinskui, R. Šalūgai ir I. Dagiui^{631*} bei oficialiems asmenims minėtajam M. Karčiauskui ir LSKBD pirmininko pavaduotojui J. Žurauskui, buvo nutarta steigti klubą su dviem sekcijomis: Knygos bičiulių, vėliau sinonimiškai įvardijamos ir *Bibliofilų* sekcija, bei Ekslibriso ir knygos grafikos. Čia dar reikia paminėti dvi svarbias R. Šalūgos klubo steigiamajame susirinkime išsakytas pastabas. Pirmoji jų, jog steigiamas klubas ***išaugo iš masinio judėjimo***⁶³² ir jo *įsteigimas yra dėsningas reiškinys* siekiant suburti knygos bičiulius organizuotai veiklai, nes *šia prasme derinasi*

⁶²⁹ KAUNAS, Domas. *Mažvydo klubo užrašai...*, lap. 19: 1980 m. gegužės 7 d. įrašas.

⁶³⁰ *Pirmasis susirinkimas* [rankraštis]. 1977 m. kovo 1 d., lap. 1. V. Andriulio asmeninis archyvas.

⁶³¹ *Steigiamojo susirinkimo dalyviai* [mašinarštis]. 1977 m. kovo 1 d. 2 lap. V. Andriulio asmeninis archyvas.

* Kitame sąraše, pavadintame *Mažvydo klubo narių-steigėjų sąrašu*, be minėtųjų asmenų, dar yra įtraukti V. Kisaruskas, kuris yra prašęs laikyti jį klubo nariu, dalyvauti negalįs dėl objektyvių priežasčių (Žr. *Pirmasis susirinkimas...*, lap. 4), dailininkas Algimantas Švažas, inžinierius Jonas Steikūnas, A. Vaičiūnas ir Vilniaus miesto skyriaus valdybos atsakinga sekretorė Irena Čivilienė. Žr. *Mažvydo klubo narių-steigėjų sąrašas* [mašinarštis]. [1977]. 1 lap. VUB RS, F141–1068.

⁶³² Pažymėtina, jog LSKBD pirmaisiais savo veiklos metais vienijo kelias dešimtis tūkstančių, o vėlesniais – apie du šimtus tūkstančių individualių narių. Pavyzdžiui, 1982 m. draugijai iš viso priklausė 160 405 individualūs nariai, iš kurių 62 258 buvo suaugusieji, o likusią dalį sudarė mokiniai (84 787) ir studentai (13 360). Žr. *Основные показатели работы ДОК Литовской ССР за 1982 год* [mašinarštis]. 1983. VUB RS, F306–151, lap. 32. Tokie dideli skaičiai aiškinti dvejopai. Visų pirma, kaip jau minėtame 1989 m. gegužės 25 d. vykusiame draugijos ketvirtajame suvažiavime buvo akcentuota, *daugelis narių įstojo į draugiją tik dėl to, kad gautų nusipirkti knygą*. Žr. *Lietuvos knygos draugijos IV suvažiavimo protokolas* [mašinarštis]. Vilnius, 1989 m. gegužės 25 d. VUB RS, F306–232, lap. 5. Būtent draugija kai kada sudarydavo savo nariams galimybių lengviau įsigyti norimų knygų. Antra, respublikinė valdyba turėjo vykdyti reikalavimus dėl draugijos masiškumo ir augimo, kas iš dalies taip pat galėjo lemti jos gigantomaniją ir fasadinę kultūrą. Žr. Ten pat, lap. 7. Anot K. A. Stoškaus, pastarosios pasiekimai, buvo nesunkiai išreiškiami kiekybiniais rodikliais, skaičiais. Kai pagrindiniu tikslu tampa parodomieji skaičiai, jie greitai ir padaromi. Žr. STOŠKUS, Krescencijus Antanas. Kriticismas ir fasadinės kultūros kritika. Iš STOŠKUS, Krescencijus Antanas. *Represuojamo proto kritika...*, p. 189. Pasak M. Karčiausko, draugijos nariais buvo *tampama* ir tiesiog juos prirašant iš bibliotekų skaitytojų formuliarių. Žr. *Mykolas Karčiauskas Martyno Mažvydo bibliofilų klube* [garso įrašas]. 2011 11 02, minutė 69. Autorės asmeninis archyvas. Atsižvelgiant į tai, darbe pateikti skaičiai iš LSKBD respublikinės valdybos veiklos ataskaitų turėtų būti vertintini atsargiai.

*vyriausybės vykdoma politika ir kolekcionierių interesas*⁶³³. Ir antra, jog steigiamas klubas turi savo pirmtaką – Vilniaus knygos bičiulių klubą, kurio nemaža dalis buvusių narių dalyvauja ir Vilniaus Mažvydo knygos bičiulių klubo steigiamajame susirinkime. Vėliau, antrajame susirinkime, svarstant klubo 1977 m. pirmojo pusmečio darbo plano projektą, V. Andriulis į jį pasiūlys įtraukti ir R. Šalūgos pranešimą apie klubo priešistorę ir spręsti klausimą, ar nesą tikslinga klubo įsteigimo datą laikyti ne 1977 m. kovo 1 d., o 1970 m. birželio 5 d., kai savo neformalią veiklą pradėjo Vilniaus knygos bičiulių klubas⁶³⁴. Tada pasiūlymas sulaukęs visų pritarimo. Deja, turimi tiek klubo 1977 m. pirmojo pusmečio⁶³⁵, tiek ir vėlesnių metų veiklos šaltiniai tyli apie šio klausimo sprendimo baigtį ir nėra žinių, ar R. Šalūga išvis perskaitė tokį pranešimą. Minėtasis, kaip ir tų pačių metų antrojo pusmečio, darbo plano projektai numatė, jog visuotiniai narių susirinkimai vyks kiekvieno mėnesio pirmąjį trečiadienį, o papildomai kas trečiąjį trečiadienį – *bibliofilų sueigos*, kuriose, jei norės, galėsia dalyvauti ir grafikai⁶³⁶. Reikia pažymėti, jog Ekslibriso ir knygos grafikos sekcija *atsiskyrė* ir ėmė rengti savarankiškus susirinkimus tik nuo 1981 m. rugsėjo 2 d.⁶³⁷ Susirinkimų dienotvarkėse buvo numatytas klubo narių ar kviestinių svečių pranešimų skaitymas, parodėlių iš asmeninių kolekcijų rengimas, naujų leidinių apžvalgos, susipažinimas su leidyklų planais, organizacinių klausimų (naujų narių priėmimo, klubo emblemos, ženklelio ir ekslibriso sukūrimo ir kt.) svarstymas, klubo narių norimų įsigyti sovietinių autorių knygų sąrašų rengimas ir pasikeitimas jais tarpusavyje bei kiti klausimai.

⁶³³ *Pirmasis susirinkimas...*, lap. 3.

⁶³⁴ *Antrasis susirinkimas* [rankraštis]. 1977 m. kovo 15 d., lap. 4. V. Andriulio asmeninis archyvas; *1977 metų pirmojo pusmečio klubo darbo planas*: projektas [mašinėraštis]. 77.III.15, lap. 2. V. Andriulio asmeninis archyvas.

⁶³⁵ Išlikusi Vilniaus Mažvydo knygos bičiulių klubo 1977 m. pirmojo pusmečio veiklos medžiaga yra gana išsami, tačiau neturima jokių žinių apie gegužės 17 d. vykusį susirinkimą. Sekretorius V. Andriulis, kaip brūkštelėjęs lapelyje, tos dienos susirinkime nedalyvavęs.

⁶³⁶ *1977 metų pirmojo pusmečio klubo darbo planas*: projektas...; *1977 metų antrojo pusmečio Mažvydo klubo darbo planas*: projektas [mašinėraštis]. 1977.VIII.19. 1 lap. V. Andriulio asmeninis archyvas.

⁶³⁷ *Vytauto Andriulio užrašų knygelė (žalia)...*: 1981 rugsėjo 2 d. įrašas; *Medžiaga Vilniaus ekslibriso klubo istorijai...*, lap. 2.

Jau steigiamajame susirinkime buvo išrinkta klubo taryba iš septynių asmenų: klubo tarybos pirmininku – V. Žukas⁶³⁸, pirmininko pavaduotojais – R. Šalūga (Knygos bičiulių sekcijos pirmininku) ir V. Jucys (Ekslibriso ir knygos grafikos sekcijos pirmininku), sekretoriumi – V. Andriulis, išdininku – S. Ruibys, konsultantu ekslibrisų klausimais – V. Kisarauskas, konsultantu ekspozicijų ir katalogų klausimais – A. Švažas^{639*}. Taip pat buvo nutarta, paskelbus konkursą tarp dailininkų, sukurti klubo ženklą ir ekslibrisą jo nariams, leisti metraščių ir kolekcininkų numeruotus leidinius, rengti parodas, bendrauti su kitais knygos bičiulių klubais ir įdomiais žmonėmis, organizuojant

⁶³⁸ V. Žukas buvo ir vienas iš Vilniaus universiteto bibliotekininkystės ir bibliografijos specialybės studentų 1978 m. kovo mėn. įkurto knygos bičiulių / bibliofilų klubo *Fraternitas libri* (*Knygos brolija*) organizatorių bei globėjų. Apie šio klubo veiklą plačiau žr. JOVAIŠAITĖ, E. Studentų bibliofilų klubas. *Bibliotekų darbas*, 1978, nr. 5, p. 29; MORKŪNAS, A. „Fraternitas libri“. *Naujos knygos*, 1979, nr. 10, p. 42–43; RAGUOTIENĖ, Genovaitė. *Bibliotekininkystės ir Mokslinės informacijos katedrų knygos mylėtojų darbo ataskaita už 1978 m.* [mašinėraštis]. 1978.XI.14. 1 lap. VUB RS, F47–2105. Apie tokio klubo sumanytą pirmą kartą buvo užsiminta LSKBD Vilniaus universiteto pirminės organizacijos narių ataskaitiniame-rinkiminiame susirinkime, vykusiame 1978 m. sausio 13 d. Žr. *LSKBD Vilniaus V. Kapsuko Universiteto Pirminės organizacijos narių ataskaitinio-rinkiminio susirinkimo, įvykusio 1978 m. sausio mėn. 13 d., protokolas...*, lap. 1–2. Tų pačių metų spalio 31 d. Viktoras Urbonas, kalbėdamas apie studentų mokslinį-tiriamąjį darbą mokymo procese Bibliotekininkystės katedroje 1977–1978 m. m., pažymėjęs, jog *Bibliofilų klubas* (vad. prof. V. Žukas) – nauja mokslinio-tiriamąjo darbo realizavimo forma. Žr. URBONAS, V. *Studentų mokslinio-tiriamasis darbas mokymo procese Bibliotekininkystės katedroje už 1977/1978 m. m.* [rankraštis]. 1978 m. spalio 31 d. Vilniaus universiteto archyvas, f. R-856, ap. 24, b. 175, lap. 7.

⁶³⁹ *Klubo taryba* [mašinėraštis]. [1977]. 1 lap. VUB RS, F141–1068.

* 1979 m. birželio 6 d. vykusiame klubo ataskaitiniame susirinkime tarybos darbas buvo įvertintas teigiamai ir ji palikta tos pačios sudėties, tik A. Švažą pakeitė D. Kaunas. Žr. *Vytauto Andriulio užrašų knygelė (raudona)...*: 1979 m. birželio 6 d. įrašas. 1981 sausio 7 d. išdininku tapo Vytautas Jakštas. Žr. *Vytauto Andriulio užrašų knygelė (žalia)...*: 1981 m. vasario [turi būti: sausio] 7 d. įrašas. Tų pačių metų balandžio 1 d. vykusiame tarybos posėdyje klubo pirmininko rinkimai buvo atidėti rudeniiui (jo buvo išrinktas Č. Kudaba), o jo pavaduotojais išrinkti A. Čepauskas (Ekslibriso ir knygos grafikos sekcijos pirmininku), Č. Kudaba (atsakingu už mokslinę literatūrą, susitikimus su mokslininkais, išvykas ir ekskursijas) ir R. Šalūga (Bibliofilijos sekcijos pirmininku, atsakingu ir už organizacinius klausimus, nesusijusius su grafika, mokslu ir ekskursijomis); V. Andriulis toliau ėjo sekretoriaus, V. Jakštas – išdininko, D. Kaunas – konsultanto knygotyrinės ir bibliografinės literatūros bei Klaipėdos krašto klausimais, I. Korsakaitė – konsultantės dailės teorijos ir istorijos klausimais, J. Steikūnas – spaudos platintojo pareigas. Žr. *Vilniaus Mažvydo knygos bičiulių klubo tarybos posėdžio, įvykusio 1981 m. balandžio 1 d., protokolas Nr. 1*: nuorašas [mašinėraštis]. 1981.04.22. 2 lap. M. Gamzajevos asmeninis archyvas. 1984 m. kovo 14 d. vykusiame klubo ataskaitiniame susirinkime pirmininku buvo perrinktas Č. Kudaba, pavaduotojais išrinkti D. Kaunas ir Henrikas Valeika, išdininku – V. Jakštas, sekretorėmis – I. Kubilienė ir V. Brazaitienė, konsultantu – R. Šalūga, aktyvo nariais – D. Gargasaitė ir J. Steikūnas (spaudos platintoju). Žr. *Vilniaus miesto Mažvydo knygos bičiulių klubo ataskaitinio susirinkimo protokolas* [mašinėraštis]. Iš *Metraščių 1984 metai*. 1984 kovo 14 d., lap. 2. V. Brazaitienės asmeninis archyvas. 1986 m. gruodžio 3 d. vykusiame ataskaitiniame susirinkime į *metraštininkų grupę* buvo įtraukta O. Pajėdaitė, į *org. komitetą* – A. Vaičiūnas. Žr. *Mažvydo klubo pirmininko Mažvydo klubo ataskaitinis susirinkimas* [mašinėraštis]. 1986 gruodžio 3 d. 1 lap. V. Brazaitienės asmeninis archyvas. 1989 m. vasario 1 d. į naują klubo tarybą buvo išrinkti A. Vaičiūnas, V. Brazaitienė, D. Kaunas, Gintautas Trumpis, A. Gudonis, V. Jakštas ir D. Dūdaitė, o Č. Kudaba – klubo garbės prezidentu. Žr. *Savanoriškosios knygos bičiulių draugijos Vilniaus Mažvydo klubo ataskaitinio susirinkimo, įvykusio 1989 m. vasario 1 d., protokolas* [mašinėraštis]. 1 lap. V. Brazaitienės asmeninis archyvas.

platesnius, visuomenei prieinamus renginius, ir dirbti pagal klubo nuostatuose numatytą programą.

Netrukus, kovo 15 d., vykusiame antrajame klubo susirinkime, dalyvaujant keturiolikai klubo narių⁶⁴⁰, be jau minėto 1977 m. pavasario veiklos projekto, dar buvo svarstomi klubo nuostatų ir metraščio leidimo projektai, be to, diskutuota klubo pavadinimo klausimu. Prieš šį, kaip, beje, ir prieš trečiąjį susirinkimą, buvo išplatintas R. Šalūgos pasirašytas informacinis laiškelis, kuriuo klubiečių buvo prašoma pranešti apie klubą *rimtiems ir nuolatiniams knygos bei grafikos bičiuliams* ir pakviesti juos į vykiančius susirinkimus^{641*}. Kaip skambiai skelbė visuotiniame narių susirinkime patvirtinti ir tų pačių metų birželio 25 d. galutinai suredaguoti pagal aukštesnių LSKBD organizacijų papildymus nuostatai, klubo paskirtis buvo prisidėti *gerinant tarybinių knygų, ekslibrisų, knygų grafikos propagavimą, suburti kolekcijų, turinčių mokslinę, meninę, istorinę reikšmę, rinkėjus, knygų mėgėjus, vertintojus, kad visa tai kuo aktyviau būtų panaudojama komunistiniam darbo žmonių auklėjimui*⁶⁴². Savo veikloje klubas turėjo plėtoti formas, paskelbtas pirmiau minėtose rekomendacijose *Dėl knygos bičiulių klubų organizavimo ir veiklos* bei *Knygos bičiulių klubo nuostatuose* (parodas, konkursus, seminarus, paskaitas ir kt.). Klubas buvo įsteigtas prie LSKBD Vilnius miesto skyriaus valdybos⁶⁴³ ir jo nariais galėjo būti tik draugijai priklausantys asmenys,

⁶⁴⁰ Į klubo narių sąrašą jau buvo įtraukti minėtieji J. Steikūnas, A. Vaičiūnas, V. Kisarauskas, A. Švažas ir I. Čivilienė. Žr. *Įstatų ir klubo pavadinimo autoriai* [rankraštis]. 1977 kovo 15 d. 2 lap. V. Andriulio asmeninis archyvas.

⁶⁴¹ Š., R. [*Informacinis laiškelis*] [mašinėraštis]. [1977]. 1 lap. V. Andriulio asmeninis archyvas.

* Kaip vieną iš įdomesnių tokių *rimtuolių* paieškų atvejį galima laikyti Algimanto Gudonio. Antai R. Šalūga trečiajame susirinkime šį rekomendavęs priimti į naujus klubo narius, pažymėdamas, jog apie jo *domėjimąsi knygų kolekcionavimu sužinota iš to, kad jis užsisakė „Almanach bibliofila“*. Žr. *Trečiasis susirinkimas* [rankraštis]. 1977 kovo 29 d., lap. 6. V. Andriulio asmeninis archyvas.

⁶⁴² *Lietuvos TSR Savanoriškos knygos bičiulių draugijos Vilniaus miesto skyriaus Mažvydo klubo nuostatai* [mašinėraštis]. 1977.VI.25. VUB RS, F141–1068, lap. 1.

⁶⁴³ Pasitaikydavo atvejų, kai klubo priklausomybė būdavo nurodoma ir klaidingai. Antai 1985 m. SSKBD išduotame diplome, kuriuo Vilniaus Mažvydo knygos bičiulių klubas buvo apdovanotas už aktyvų dalyvavimą pasirengiant ir pravedant sąjunginę klubų dieną vieninga dienotvarkė devizu *Kovojanti knyga, įrašyta – Vilniaus valstybinio universiteto V. Kapsuko vardo universiteto Mažvydo bibliofilų klubas*. Žr. *Диплом Центрального правление всесоюзного добровольного общества любителей книги награждает...* [spaud. užpildytas mašinėraščiu]. 17 сентября 1985 г. V. Brazaitienės asmeninis archyvas. Apskritai, tenka pastebėti, kad Vilniaus Mažvydo knygos bičiulių klubo veikla neretai buvo aptariama ir vykusiuose LSKBD Vilniaus universiteto pirminės organizacijos ataskaitiniuose susirinkimuose. Tai lėmė ta aplinkybė, kad klubui priklausė nemažai Vilniaus universiteto dėstytojų, kurie kartu buvo ir šios organizacijos nariai.

renkantys knygas, spaudą, ekslibrisus, graviūras, piešinius, knygų iliustracijas, atvirukus, autografus, istorinę reikšmę turinčius žemėlapius ir memorialinius medalius. Aukščiausias vadovaujantis organas buvo visuotinis narių susirinkimas, kuriame dalyvauja ne mažiau kaip pusė visų narių. Klubo narių susirinkimuose turėjo būti numatomos pagrindinės veiklos kryptys, renkama taryba iš septynių asmenų, svarstoma ir ne vėliau kaip po dvejų metų tvirtinama klubo tarybos ataskaita bei darbo planai. Klubo taryba, kaip buvo numatyta, vadovauja praktinei ir mokslinei klubo veiklai.

Įvairių pasiūlymų ir samprotavimų buvo pateikta svarstant klubo pavadinimą⁶⁴⁴. Antai R. Šalūga siūlė klubą pavadinti *Bibliofilia et grafica*, V. Andriulis – *Žinia*, A. Švažas – *Grafika*, J. Steikūnas – *Ateneum* arba *Prudencija*, V. Lukoševičius – *Bibliofilu*, E. Stasiulis – *Židiniu*⁶⁴⁵. Tačiau visi šie pasiūlymai buvę *replikuoti ir klubo narių nepatenkino*, todėl pasamprotauta, ar nevertėtų klubą pavadinti asmens, susijusio su lietuviška knyga, vardu, tuomet V. Žukas jį ir pasiūlęs pavadinti *Mažvydu*, I. Čivilienė – klubu *Mažvydas*. Bendru sutarimu, t. y. vienbalsiai, oficialiai klubas buvo pavadintas *Lietuvos TSR savanoriškos knygos bičiulių draugijos Vilniaus [miesto] skyriaus Mažvydo [knygos bičiulių] klubu, o kasdieniškai – Mažvydo klubu*⁶⁴⁶.

Tame pačiame susirinkime buvo patvirtintas jau ne kartą minėto *Knygos bičiulių metraščio 1977 m.* turinys. Tiesa, buvo išreikšta abejonių dėl šio leidinio priklausomybės ir keltas klausimas, ar jis bus klubo, ar LSKBD spaudos organas. Remiantis patvirtintu numatyto parengti metraščio turiniu, buvo planuojama, kad jame, be draugijos pirmininko J. Nekrošiaus pradžioje

⁶⁴⁴ Studentė Vilija Kasparaitytė, 1986 m. rašiusi diplominį darbą apie Vilniaus Mažvydo knygos bičiulių klubą, pažymėjusi, kad pavadinimą pasiūlęs A. Švažas. Žr. KASPARAITYTĖ, Vilija. *Vilniaus Mažvydo klubo bibliofilinė veikla*: diplominis darbas [mašinė raštas]. Mokslinis vadovas Domas Kaunas. Vilnius, 1986, lap. 17. D. Kauno asmeninis archyvas. Nors autorė ir nenurodžiusi šaltinio, kuriuo remdamasi pateikė tokią informaciją, manytina, kad ji greičiausiai rėmėsi 1980 m. gegužės 7 d. R. Šalūgos pasakojime apie klubo ištakas nuskambėjusia fraze: *Pavadinimą pasiūlė dailininkas Algimantas Švažas*. Žr. KAUNAS, Domas. *Mažvydo klubo užrašai...*, lap. 19: 1980 m. gegužės 7 d. įrašas. Surasti šaltiniai V. Andriulio ir V. Žuko asmeniniuose archyvuose leidžia teigti, jog pavadinimą, nežymiai pakoregavus jo formuluotę kitiems klubo nariams, pasiūlė V. Žukas.

⁶⁴⁵ *Antrasis susirinkimas...*, lap. 2; ŽUKAS, Vladas. *[Mažvydo klubo įkūrimo klausimu]* [rankraštis]. [1977]. VUB RS, F141–1067, lap. 4.

⁶⁴⁶ *Antrasis susirinkimas...*, lap. 3.

parašyto įžanginio žodžio, iš viso bus publikuojama keturiolika straipsnių: 1. *Sąjunginės knygotyros konferencija Spalio šešiasdešimtmečiui (konferencijos dalyviai)*. 2. Ž. Zaveckienė. *Lietuviškos visuomeninių mokslų knygos 1967–1977 m.* 3. A. Gedminas, V. Armalas. *Lietuviška knyga tarptautiniuose konkursuose*. 4. I. Korsakaitė, I. Geniušienė. *Šiuolaikinės lietuviškos knygos menas*. 5. Vl. Žukas. *Iš dailininkės D. Tarabildienės pasakojimų*. 6. V. Kisarauškas. *Lietuviški ekslibrisai ir jų parodos*. 7. V. Kisarauškas. *Senoji Gardino biblioteka ir jos ekslibrisas*. 8. D. Kaunas. *Lietuviškos spaudos veikėjai Klaipėdos krašte*. 9. *Iš asmeninių rinkinių (retesnieji Vilniaus krašto leidiniai)* – V. Andriulis, R. Šalūga. 10. Vl. Žukas. *S. Čiurlionienės-Kymantaitės biblioteka*. 11. P. Galaunė. *XXVII knygos mėgėjų draugija ir jos veikla*⁶⁴⁷. 12. R. Šalūga. *Vilniaus bibliofilų subūrimas ir Vilniaus knygos bičiulių veikla 1959–1975 m.* 13. M. Marcinkevičienė, V. Andriulis. *LTSR Savanoriškos knygos bičiulių draugijos ir klubo veiklos kronika 1975–1977 m.* 14. Vl. Žukas. *Lietuviškos knygotyros bibliografija*⁶⁴⁸. Sprendžiant iš šio turinio, buvo orientuojamasi į mokslinio lygio leidinį, aprėpsiantį platų knygos tyrimų lauką – knygotyros, knygos ir bibliotekų istorijos, knygos meno, knygos ženklų (ekslibrisų), asmeninių bibliotekų ir lietuviškosios bibliofilijos istorijos problematiką. Autoriais, kaip matyti, be LSKBD atstovų ir klubiečių, dar buvo numatyti keli akademinės bendruomenės nariai. Tačiau šiam leidiniui nebuvo lemta pasirodyti nei planuotais, nei vėlesniais metais. Dar kovo 29 d. vykusiam trečiajame susirinkime R. Šalūga klubo narius informavęs J. Žurauską metraščio leidimo klausimu buvus nuvykusį pas J. Nekrošį, tačiau šis esą tam sutikimo nedavęs ir nurodęs klubo nariams bei kitiems knygos bičiuliams spausdinti savo straipsnius *Naujose knygoje* ir *Kultūros baruose*^{649*}.

⁶⁴⁷ Tų pačių metų kovo 29 d. vykusiam susirinkime V. Žukas klubo narius informavo, kad P. Galaunė straipsnį būsimam metraščiui parengti atsisakęs, motyvuodamas tuo, jog *rašęs straipsnį apie liaudies menininkus*. Žr. *Trečiasis susirinkimas...*, lap. 4.

⁶⁴⁸ *Knygos bičiulių metraštis 1977 m.*: turinys [mašiniškas]. 1977.III.15. 1 lap. V. Andriulio asmeninis archyvas.

⁶⁴⁹ *Trečiasis susirinkimas...*, lap. 5.

* Dar 1975 m. lapkričio 13 d. LSKBD valdybos prezidiumo priimtame nutarime *Dėl priemonių gerinant biuletenio „Naujos knygos“ turinį ir platinimą* pagrindiniu biuleteniu uždaviniu buvo įvardytas knygos kultūros kėlimas ir jos poveikio *idėjiškai auklėjant darbo žmones* stiprinimas. Biuletenio redakcijai rekomenduota, be kitko, įvesti knygos bičiuliams skirtą skyrelį apie knygų iš

Nors klubo nariai ir pritarę šiam J. Nekrošiaus siūlymui, tačiau nusprendę *nenuleisti rankų ruošiant metraštį ir bandyti ateityje eiti į derybas*, nes metraštis, jų manymu, labiau nei atskiri straipsniai spaudoje reprezentuotų knygos bičiulių veiklą ir būtų *tinkamesnė knygos propagandos forma*⁶⁵⁰.

V. Žukas klubui vadovaujama laikotarpiu ir vėliau ne sykį kėlė su leidybiniu darbu susijusius klausimus. Jis akcentavęs esant būtinybę parengti reprezentacinį ir gerai iliustruotą neperiodinį leidinį – *Bibliofilų almanachą*⁶⁵¹ arba *Knygos bičiulių metraštį*, – kur būtų spausdinami straipsniai apie knygas, knygos meną, asmenines ir kitas bibliotekas, žymesnius knygos veikėjus, be to, skelbiama informacija apie LSKBD ir atskirų klubų veiklą⁶⁵². Klubo pirmininką turėjus išties plačių ir rimtų leidybinių užmojų liudija šios jo išdėstytos mintys: *Taip pat būtinas populiarus bibliofilo žinynas. Pagaliau laikas imtis stambesnių darbų: iki šiol neturime lietuviškų knygų istorijos <...>. Reikia pradėti rengti knygotyros žodyną, žymesnių lietuvių knygos*

asmeninių kolekcijų pardavimą, pirkimą ir mainus. Žr.: *Lietuvos TSR SKBD valdybos prezidiumo nutarimas „Dėl priemonių gerinant biuletenio „Naujos knygos“ turinį ir platinimą“* [mašinėraštis]. VUB RS, F306–10, lap. 37. Antai 1976 m. į žurnalo redakciją laišku kreipėsis Vincas Kuzmickas taip pat prašęs šią *padėti bibliofilams užmegzti ryšius* ir tarpininkauti keičiantis knygomis. Žr. KUZMICKAS, Vincas. Ar nepadėtų „Naujos knygos“? *Naujos knygos*, 1976, nr. 6, p. 46. Pritardama šiam pasiūlymui, redakcija išspausdinusi ir pirmąją Juliaus Galinio iš Šeiminiškių kaimo, Utenos rajono, žinutę, kurioje išvardyti jo asmeninėje bibliotekoje trūkstami leidiniai. Žr. Ten pat. Tačiau skyrelis pavadinimu *Perka, parduoda, keičia* atsirado tik po 1980 m. biuletenio redakciją pasiekusių net kelių skaitytojų laiškų, kuriuose buvo reiškiamas knygų mainų klubo įsteigimo Lietuvoje poreikis. Žr. BIRŽINYTĖ, R. Steikime mainų klubą. *Naujos knygos*, 1980, nr. 8, p. 45. Minėtojo skyrelio teikiama galimybėmis tepasinaudojo vos keletas asmenų, tarp kurių buvo Algis Montvydas iš Rietavo, Plungės rajono (1980, nr. 12), Kazys Kolelis iš Vilniaus, beje, mainais siūlęs vieną iš *Альманах библиофила* numerių (1981, nr. 1), pirmiau minėtas J. Galinis (1981, nr. 6), ir net pats R. Šalūga, mainais siūlęs *įvairių lietuviškų knygų ir literatūros apie bibliofiliją lietuvių ir rusų k.* (1981, nr. 10).

Kultūros barų žurnalas dar 1977 m. birželio 21 d. Lietuvos SSR Kultūros ministerijos kolegijos priimtame nutarime, be kitko, buvo kritikuojamas kaip nepakankamai nušviečiantis klubinio darbo teorijos ir praktikos klausimus, silpnai atspindintis šalies bibliotekininkystės reikalus, nenušviečiantis pagrindinių bibliotekų veiklos krypčių ir knygotyros bei skaitymo kultūros klausimų. Žr. *Lietuvos TSR Kultūros ministerijos kolegijos nutarimas dėl „Kultūros barų“ žurnalo darbo ir jo tolimesnio tobulinimo* [mašinėraštis]. LLMA, F. 342, ap. 1, b. 2992, lap. 314. Tačiau ir vėlesniuose šio žurnalo numeriuose straipsnių kai kuriais minėtais klausimais aptinkama tik vienas kitas.

⁶⁵⁰ *Trečiasis susirinkimas...*, lap. 5.

⁶⁵¹ Tokį leidinį – *Альманах библиофила* – nuo 1973 m. leido rusų knygos bičiuliai. *Knygos bičiulio almanacho* (6 spaudos lankų, 15 000 egzempliorių tiražu) rengimas buvo įtrauktas ir į LSKBD respublikinės valdybos 1976 bei 1977 m. leidybinio darbo planus, tačiau toks leidinys taip ir nepasirodė.

⁶⁵² ŽUKAS, Vladas. *Vilniaus bibliofilų Mažvydo klubas*: straipsnis [mašinėraštis]. [1978]. VUB RS, F141–1073, lap. 4–5; ЖУКАС, Владас. *Вильнюсский клуб библиофилов имени Мажевидаса* [mašinėraštis]. [1978]. VUB RS, F306–74, lap. 9; ŽUKAS, Vladas. *Mažvydiečių veikla. Naujos knygos*, 1978, nr. 9, p. 8 ir kt.

veikėjų biobibliografinį žodyną, nes, anot jo, *tiriamasis ir leidybinis darbas suteiktų knygos bičiulių veiklai gilesnį mokslinį pagrindą, o knygos istorijos nagrinėjimas būtų svarbus įnašas į respublikos knygotyra ir visą kultūrinį gyvenimą*⁶⁵³. Planuose būta ir *Sovietinių bibliofilų žodyno*⁶⁵⁴ parengimas. Atsižvelgiant į iniciatyvumą leidybinių ketinimų srityje, šios idėjos autorius greičiausiai buvo vėlgi V. Žukas. Be to, šį sumanymą jau buvo imtasi ir įgyvendinti – parengta eksperimentinė anketa, susidedanti iš keturiolikos klausimų⁶⁵⁵. Viena klausimų grupė buvo skirta asmens biografiniams duomenims, kita – žinioms apie jo kolekciją ir kolekcionavimo polinkius surinkti. Pastaraisiais klausimais buvo siekiama nustatyti asmens kolekcionavimo pradžią, kolekcijos dydį ir jos svarbesnius skyrius bei jų apimtis, išsiaiškinti, ar tarp jų esą retų leidinių, taip pat leidinių knygotyros ir bibliofilijos klausimais, ar asmuo dalyvauja knygos bičiulių klubų ar kitų draugijos padalinių veikloje, ar jo kolekcija naudojama moksliniams, pažintiniams bei visuomeniniams tikslams ir kt. Tarp išlikusių anketų, be V. Žuko užpildytosios, dar yra Mykolo Jankivskio, V. Jucio, V. Lukoševičiaus, J. Steikūno ir J. Šapiros. Tačiau visi minėtieji rimti V. Žuko leidybiniai užmojai tarp klubo narių, regis, didesnio entuziazmo nesulaukė ir likę neįgyvendinti⁶⁵⁶, išskyrus jo paties 1979 m. parengtą jau minėtąją knygelę *Bibliofilija praeityje ir dabar*, kuri, kaip jos autorius išreiškęs viltį informacinio pobūdžio žinutėje, išspausdintoje *Naujų knygų puslapiuose, bus kartu ir kuklus įnašas į mūsų*

⁶⁵³ ŽUKAS, Vladas. *Mažvydo klubo leidybinė veikla* [rankraštis]. B. m. [po 1979 m.]. VUB RS, F141–1084, lap. 7.

⁶⁵⁴ Idėja parengti *Sovietinių bibliofilų žodyną* dar 1960 m. kilusi P. Berkovui. Po jo mirties 1969 m. pradėtą darbą tęsė akademikas D. S. Lichačiovas. 1976 m. 600 egzempliorių tiražu, nurodant SSKBD priklausomybę, buvo išleistas vardynas *Материалы к „Опыту словаря советских библиофилов“*, į kurį buvo įtrauktos beveik 600 asmeninių bibliotekų savininkų pavardės. *Sovietinių bibliofilų žodyno* nesankcionavo SSKP CK valdininkai. Žr. ПЕТРИЦКИЙ, В. А. Отечественное библиофильство – век двадцатый. Iš ПЕТРИЦКИЙ, В. А. *Мир библиофильства: вопросы теории, истории, психологии*. Москва, 2006, c. 126.

⁶⁵⁵ *Анкета для „Опыта словаря советских библиофилов“* [spaud. užpildyti rankraščiu]. B. m. 6 lap. M. Gamzajevos asmeninis archyvas.

⁶⁵⁶ Klubo istorijoje būta ir smulkesnių neįgyvendintų leidybinių sumanymų. Antai jau žymiai vėliau, 1986 m. gruodžio 3 d., vykusiame ataskaitiniame klubo susirinkime LSKBD Vilniaus miesto organizacinės valdybos atsakingas sekretorius Mahiras Gamzajevs pasiūlęs išleisti leidinį apie Vilniaus Mažvydo knygos bičiulių klubo istoriją, *kurią tyrinėjo VVU diplomantė ir parašė apie klubą diplominį darbą*. Šiam darbui parengti buvo įtrauktas R. Šalūga. Žr. *Mažvydo klubo pirmininko Mažvydo klubo ataskaitinis susirinkimas...* M. Gamzajevs greičiausiai turėjo galvoje jau minėtosios studentės V. Kasparaitytės diplominį darbą *Vilniaus Mažvydo klubo bibliofilinė veikla* (1986).

*respublikos knygotyra*⁶⁵⁷. 1979 m. birželio 6 d. vykusiame ataskaitiniame susirinkime V. Žukas, kalbėdamas apie klubo leidybinio darbo perspektyvas, pažymėjęs, jog būtų galima per dvejus metus išleisti vieną bibliofilų almanacho ar kokio kito neperiodinio leidinio numerį, kuris suteiktų klubui prasmingesnę pagrindą ir prisidėtų prie knygų skaitymo skatinimo⁶⁵⁸. Tam pritaręs R. Šalūga, o štai V. Lukoševičius, pasisakydamas šiuo klausimu, samprotavo: *Gal po 10-ies metų. Dabar gal dar neišmanome. Gi Knygotyra kas kelinti metai išeina*⁶⁵⁹.

Vilniaus Mažvydo knygos bičiulių klubo narių pastangomis tik dalinai buvo realizuotas ir kur kas smulkesnis leidybinis sumanymas. Dar 1977 m. balandžio 15 d. vykusiame susirinkime A. Čepauskas iškėlęs reikalą *susirinkimus paminėti periodiškais leidiniais bei oficialiai informinti kaip parodas Mažvydo klubo narių kolekcijų ekspozicijas*^{660*}. Buvo nutarta klubo *susirinkimų aprašymų* biuletenius leisti kas ketvirtį, *aprašymus* pavedant V. Andriuliui, redagavimą – V. Žukui, o meninį apipavidalinimą – dailininkams. Toks biuletenis nebuvo pradėtas leisti, tačiau visgi kai kurie susirinkimuose perskaityti pranešimų tekstai buvo padauginti pačių pranešėjų operatyviomis spaudos priemonėmis⁶⁶¹. Nors šie leidinukai kuklios išvaizdos, tačiau jie yra labai svarbūs kaip to meto knygos ir bibliofilijos kultūrą reprezentuojantys darbai, o sykiu ir informacijos šaltinis. Visi jie turėjo vienodą viršelį, sukurtą V. Kisarausko, neretai buvo iliustruojami ekslibrisais ar kitomis iliustracijomis,

⁶⁵⁷ ŽUKAS, Vladas. Bibliofilams. *Naujos knygos*, 1979, nr. 4, p. 25.

⁶⁵⁸ *Vytauto Andriulio užrašų knygelė (raudona)*...: 1979 m. birželio 6 d. įrašas.

⁶⁵⁹ Ten pat.

⁶⁶⁰ *Ketvirtasis susirinkimas* [rankraštis]. 1977 balandžio 15 d., lap. 6–7. V. Andriulio asmeninis archyvas.

* Klube veikusių ekslibrisų parodėlių pagrindu buvo parengti keli leidinukai: *Edmundo Stasiulio exlibrisai*: ekspozicija. Vilnius, 1977.X; *Juozo Petrausko ekslibrisų ekspozicija*. Vilnius, 1978 m. kovas.

⁶⁶¹ Šie leidinukai išsiskleidę pas privačius asmenis, todėl sunku pasakyti, kiek iš viso jų buvo parengta. Darbo autorei buvo prieinami šie: KISARAUSKAS, V. *Gardino biblioteka ir jos knygų ženklai*: sutrumpintas pranešimas. Vilnius, 1977.IX.7; ČAPLINSKAS, R. V. *Jakšto ekslibrisai. Ekspozicija ir pranešimas*. Vilnius, 1977.IX.21; KISARAUSKAS, V. *Pabiros apie Stanislovo Tupikovskio ekslibrisų rinkinį, o taip pat į šį rinkinį įėjusią vilniečio S. Morozo kolekcijos dalį*. Vilnius, 1978, gegužės 3 d.; ŽUKAS, Vladas. *Zigmo Kuzmickio biblioteka*. Vilnius, 1978, rugsėjo 6 d.; *Pro laiką stiklą pažvelgus*: V. Kisarausko prisiminimai apie dailininką-ekslibristą Adomą Matuliauską. Vilnius, 1981, birželio 3 d.; GARGASAITĖ, Dalia. *Dailininkas Pranas Žitkus – knygų iliustratorius, tapytojas*. Vilnius, 1981, gruodžio 2 d.; MAKSIMAITIENĖ-GIRČYTĖ, Ona. *Voroneže 1915–1918 metais*: atsiminimai, pasakoti klubo narių susirinkime 1983 m. balandžio 6 d.

buvo spausdinami nuo 20 iki 60 egzempliorių tiražu, iš kurių autografuoti (kai kurie jų buvę ir numeruoti) skiriami klubo nariams. Be šių leidinukų, klubo nariai dar buvo parengę kelis kvietimus-programas į organizuojamus renginius⁶⁶². Tačiau daugiausia buvo išleista ekslibrisų parodų katalogėlių⁶⁶³, nes, pasak M. Karčiausko, LSKBD tam sudariusi palankias sąlygas, buvusi savotišku *skėčiu*, be to, ekslibristikos srityje buvęs aktyvus V. Kisarauskas, kuris turėdavęs idėjų, sugebėdavęs su visais bendrauti, *patikęs draugijos viršininkui [J. Žurauskui], atrodė, kad jo būdavęs pilnas Vilnius*⁶⁶⁴.

Galima daryti prielaidą, jog minėtų V. Žuko leidybinių sumanymų įgyvendinimo nesėkmių viena iš pagrindinių priežasčių⁶⁶⁵ galėjo būti Vilniaus Mažvydo knygos bičiulių klubo narių vieningos nuomonės dėl klubo darbo profilio stoka. Archyvinių šaltinių liudijimu, šiuo opiu klausimu nesutarimų ir prieštarų nuomonių būta visą klubo gyvavimo sovietmečiu laikotarpį, pradedant jau pirmaisiais veiklos metais. Būta dviejų nuomonių šalininkų. Vienų manymu, klubas turėjęs būti tiesiog turiningo laisvalaikio praleidimo ir kultūrinės savišvietos židinys, kitų manymu, – savotiška organizacija arba institucija, atliekanti tiriamąjį darbą – ne vien profesionalų, bet ir mėgėjišką. Pirmiau minėtose 1975 m. LSKBD respublikinės valdybos prezidiumo patvirtintose rekomendacijose *Dėl knygos bičiulių klubų organizavimo ir veiklos pažymima, jog knygos bičiulių klubų veikla gali būti įvairi, sykiu pabrėžiant, kad jų specifika socialiniu-psichologiniu aspektu yra bendravimas, intelekto ugdymas, kultūrinių vertybių skleidimas, turiningas laisvalaikio*

⁶⁶² Tokių kvietimų-programų išskirtinį apipavidalinimą puikiai iliustruoja kad ir V. Žuko parengta programa, skirta klubo narių susitikimui, vykusiam 1978 m. birželio 15 d. jo namuose. Ši, nors ir kukli, parašyta ranka, tačiau išsiskiria savo parengimo kultūra, be to, jai vertės teikia ir V. Žuko ekslibriso įklija. Žr. *Susitikimas V. Žuko namuose: programa* [rankraštis]. 1977 birželio 15. V. Andriulio asmeninis archyvas.

⁶⁶³ Keletas jų: *Ekslibrisų paroda: žmogus-spalis-socializmas: skirta Didžiojo Spalio 60-mečiui*. Sudarė A. Čepauskas, V. Jucys. Vilnius, 1977; ČEPAUSKAS, Alfonsas. *Ekslibrisai*. Vilnius, 1977; ČEPAUSKAS, Alfonsas. *Mažoji grafika*. Vilnius, 1980; *Draugystės ženklai: ekslibrisų paroda: katalogas*. Sudarytojas A. Čepauskas. Vilnius, 1982; *Ekslibrisų paroda: katalogas*. Sudarytojas A. Čepauskas. Vilnius, 1982; TREČIOKAITĖ-ŽEBENKIENĖ, Irena. *Ekslibrisų paroda*. Vilnius, 1982 ir kt.

⁶⁶⁴ *Mykolas Karčiauskas Martyno Mažvydo bibliofilų klube* [garso įrašas]. 2011 11 02, minutės 39–45, 70–71. Autorės asmeninis archyvas.

⁶⁶⁵ Kaip viena iš šalutinių priežasčių galėjo būti ir nuolatinio popieriaus stygiaus Lietuvoje veiksnys.

organizavimas⁶⁶⁶. Knygos bičiulių klubai iš dalies patys turėjo galimybę apibrėžti pagrindines savo veiklos kryptis. Antai Vilniaus Mažvydo knygos bičiulių klubo patvirtintuose nuostatuose išskiriamos *praktinė, ūkinė, propagandinė, organizacinė, metodinė ir mokslinė* veiklos⁶⁶⁷. Tačiau, dar nepraėjus nė vieneriems metams nuo klubo įsteigimo, V. Žukas 1978 m. sausio 13 d. vykusiame LSKBD Vilniaus universiteto pirminės organizacijos narių ataskaitiniame-rinkiminiame susirinkime pažymėjo jau esant klubui kiek nusivylęs ir bene pirmą kartą išsakė labai aiškia savo poziciją klubo darbo profilio atžvilgiu: *Nevisai jis atitinka, ko norėta – nėra to domėjimosi knygos istorija, kuriam steigtas šis klubas. Prasmingiau būtų tą švietimo darbą dirbti studentams. Reikėtų leisti leidinį, rašyti kroniką, leisti renginių programas. Deja, to dar nepavyko padaryti*⁶⁶⁸. Šioje vietoje reikia pažymėti, jog klubas savo veiklą pradėjo Lietuvoje tuo metu ypač suaktyvėjusių knygos tyrimų ir vis didesnę darbo patirtį įgyjančių svarbiausių jos centrų, išsidėsčiusių Vilniuje, besiplečiančios veiklos, kurioje aktyviai dalyvavo pats V. Žukas, aplinkoje. Antai 1969–1979 m. Vilniaus universitete jis ėjo Bibliotekininkystės ir mokslinės informacijos, nuo 1979 m. – Mokslinės informacijos katedrų docento, nuo 1980 m. – profesoriaus pareigas. Jis dėstė lietuvių bibliografijos istorijos, rusų ir užsienio šalių bibliografijos, XIX a. lietuvių knygos veikėjams skirtus ir kitus kursus. Nuo 1976 m. buvo tęstinio mokslo darbų leidinio *Knygotyra* redaktorių kolegijos narys. Dar 1974 m. Maskvoje vykusioje antrojoje sąjunginėje knygotyros konferencijoje⁶⁶⁹ V. Žukas skaitė pranešimą apie XIX a. pradžios lietuvių spaudos vertinimo aspektus, o 1977 m. svečio teisėmis dalyvavo trečiojoje sąjunginėje knygotyros konferencijoje⁶⁷⁰. Visa ši

⁶⁶⁶ *Dėl knygos bičiulių klubų organizavimo ir veiklos...*, lap. 11.

⁶⁶⁷ *Lietuvos TSR Savanoriškos knygos bičiulių draugijos Vilniaus miesto skyriaus Mažvydo klubo nuostatai...*, lap. 2.

⁶⁶⁸ *LSKBD Vilniaus V. Kapsuko Universiteto Pirminės organizacijos narių ataskaitinio-rinkiminio susirinkimo, įvykusio 1978 m. sausio mėn. 13 d., protokolai...*, lap. 4–5.

⁶⁶⁹ Reikia pažymėti, jog šioje konferencijoje, kurioje veikė atskira bibliofilijos teorinių pagrindų sekcija, bibliofilija buvo traktuojama ne tik kaip knygų pamėgimas, bet ir mokslo šaka (sudedamoji knygotyros dalis), tyrinėjanti įvairius knygos istorijos aspektus bei knygų rinkimo dėsninumus, kas, suprantama, taip pat padėjo apspręsti V. Žuko požiūrį į bibliofiliją ir jos sampratą. Žr. ŽUKAS, Vladas. *Bibliofilija praeityje ir dabar...*, p. 14–15.

⁶⁷⁰ V. Žukas pasakojo įspūdžius iš šios konferencijos klubo susirinkime, vykusiame tų pačių metų balandžio 29 d.

V. Žuko mokslinė ir pedagoginė veikla formavo jo suvokimą apie to meto Lietuvos mokslo apie knygą situaciją, leido jam tiesiogiai ją stebėti, lyginti su kitų šalių šio mokslo padėtimi ir jį vertinti. O atsiliepęs jis gana kritiškai. Antai išlikusiose profesoriaus perskaitytų pranešimų ar pasisakymų tezėse devintojo dešimtmečio pradžios Lietuvos knygotyra, knygos istorija ir knygos menas jo apibūdintos kaip *labai apleistos sritys – labai mažai straipsnių, beveik nėra knygų, pirmąją ir gana didelę, gandro dydžio, kregžde* tuokart tebuvo L. Vladimirovo *Knygos istorija*, išleista 1979 m., o bibliofilija, anot jo, buvusi *vienapusiška, negili*, t. y. knygos renkamos, tačiau jos nestudijuojamos ir netyrinėjamos⁶⁷¹. Taigi, tapęs klubo pirmininku, sąmoningai ėmęs jį formuoti kaip savotišką organizaciją ar instituciją, pajėgią atlikti tiriamąjį darbą. Klubas V. Žukui buvo kaip dar viena terpė, kurią galima pasitelkti mokslo apie knygą žinių sklaidai, už kurią, jo suvokimu, daugiausia turėjo būti atsakingi patys klubo nariai. Antai 1979 m. birželio 6 d. vykusiame ataskaitiniame susirinkime V. Žukas, akcentuodamas, jog *ateityje neturėtume svetimom jėgom remtis. Reiktų gilesnių savo jėgų pranešimų*⁶⁷², išprovokavęs šiuo klausimu diskusiją, atskleidžiančią kitų klubo narių poziciją darbo profilio atžvilgiu. Štai S. Ruibys, nors ir pritaręs minčiai, kad darbas knygotyros srityje yra reikalingas, tačiau sykiu pažymėjęs, jog ne visų profesija sutampanti su polinkiu, taigi ne visi ir galintys to imtis, be to, pasak jo, klubas nesantis mokslinė ar kitokia institucija, jis veikiau – *tam tikras lavinimosi, tobulinimosi būdas, nestatant didelių reikalavimų*⁶⁷³. Šiam pritaręs ir R. Šalūga, pažymėdamas, jog klubo nariai nesą atsakingi už knygos tyrimus, o *bibliofilija nebuvo mokslas ir nebus*⁶⁷⁴.

Diskusija klubo darbo profilio klausimu buvo atgaivinta beveik po pusantrų metų vykusiame susirinkime, svarstant klubo 1980–1981 m. darbo planą. Ją pradėjęs R. Šalūga tada pažymėjo, kad tiek jis, tiek kiti klubiečiai nesą visiškai patenkinti klubo darbo profiliu, kad jis pasigendąs bendrų,

⁶⁷¹ ŽUKAS, Vladas. *[Pranešimų tezės knygų skaitymo, rinkimo, kolekcionavimo, bibliofilijos būklės, Mažvydo klubo funkcijų klausimais]* [rankraštis]. B. m. VUB RS, F141–1078, lap. 6, 13.

⁶⁷² *Vytauto Andriulio užrašų knygelė (raudona)*...: 1979 m. birželio 6 d. įrašas.

⁶⁷³ Ten pat.

⁶⁷⁴ Ten pat.

bibliofilus ir dailininkus dominančių temų, bibliografinės mokslinės veiklos, knygų ir ekslibrisų keitimosi^{675*}. Pasak R. Šalūgos, nukrypta ir nuo susitikimų su *tikrai įdomiais žmonėmis*, be to, *griežtai protestuojąs prieš nekuklius pranešimus Rodo ir kalba tas ir tas ir*, kaip pažymėjo, *pranešimus [reikia] daryti apie tuos dalykus, kurių nėra galimybių spausdinti*⁶⁷⁶. Į diskusiją įsijungusių I. Dagio ir V. Lukoševičiaus pastebėjimais, anksčiau klubo veikla buvusi įvairesnė, organizuoti įdomesni susitikimai su knygų autoriais, dabar gi, pirmojo nuomone, *pradedame nusiposėdžiauti*⁶⁷⁷. Be to, antrasis pritaręs R. Šalūgos išsakytai minčiai, jog klube turėtų būti kalbama apie tai, ko iš kitur nesužinosi. Reaguodamas į pasisakiusiųjų mintis, D. Kaunas iškėlęs klausimą, ar klubas, dirbdamas šių siūloma linkme, netapsiąs *klausučių klubu*. Pasak A. Mikutos, anksčiau vyravusi nuomonė, jog, norint būti klubo nariu, reikia pačiam dirbti, tačiau, kaip jis pažymėjo, ne visada esą tai įmanoma, nes būtini ir susitikimai su kai kurių knygų autoriais. Tuo tarpu A. Čepauskas akcentavęs, jog jam klube buvę įdomu, tačiau kaip susirinkimų trūkumą jis nurodė juos esant *kabinetinio lygio, be šurmulio*, be to, po jų greitai išsiskirstoma⁶⁷⁸. Pasisakiusysis pridūręs, jog jam įdomiau klausytis kviestinių svečių pranešimų, nei parengtų pačių klubo narių, ir, pasak jo, per metus pakaktų išklausti poros rimtų mokslinių pranešimų. Diskusiją išklausęs V. Žukas, regis, liko prie savo nuomonės, t. y., kad klubas turi laikytis mokslo tiriamosios krypties, nes pažymėjo: *Spaustuvių, leidyklų, anoniminių raštų istoriją ruošti reikėtų*⁶⁷⁹.

Išlikusiose V. Žuko perskaitytų pranešimų ar pasisakymų tezėse taip pat aptinkamos pastabos, jog knygos bičiulių klubai turį būti *ne klausančiuju*, o

⁶⁷⁵ 1980.IX.3. Mažvyde [rankraštis]. Lap. 1. V. Andriulio asmeninis archyvas.

* Tik 1981 m. sausio 7 d. vykusiam susirinkime į klubo dienotvarkę, kaip naujas punktas, buvo įtraukti knygų mainai. Žr.: *Vytauto Andriulio užrašų knygelė (žalia)...*: 1981 m. vasario [turi būti: sausio] 7 d. įrašas. Tuo tikslu R. Šalūga parengęs du sąrašus – *Reikalingų knygų sąrašas Nr. 1* (1981 m. sausio mėn.) ir *Reikalingas knygų (sau ir draugams) sąrašas Nr. 2* (1981 m. vasario mėn.). Buvo numatyta kiekvieną mėnesį sąrašą papildyti naujais leidiniais, pratęsiant jo numeraciją. Tarp V. Andriulio asmeniniame archyve išlikusių minėtųjų sąrašų vyrauja gyvenamojo meto, daugiausia naujesnė grožinė literatūra, įvairiakalbiai žodynai, taip pat į sąrašus buvo įtraukti atskiri *Альманах библиофила* ir *Советский коллекционер* numeriai bei kt.

⁶⁷⁶ Ten pat.

⁶⁷⁷ Ten pat.

⁶⁷⁸ Ten pat, lap. 2.

⁶⁷⁹ Ten pat.

*dirbančiųjų klubai*⁶⁸⁰. Tokiam jo formuotam požiūriui į Vilniaus Mažvydo knygos bičiulių klubą įtakos galėjo turėti, be pirmiau minėtųjų priežasčių, dar ir jo išvyka į Taliną 1978 m. vasario 28 d., kurios metu jis turėjęs galimybių susipažinti su 1977 m. sausio 26 d. įsteigto Talino bibliofilų klubo veikla bei jo pirmininku rašytoju ir literatūros istoriku Oskaru Krussu. Grįžęs iš kelionės, V. Žukas kovo 15 d. vykusiame klubo susirinkime perskaitė pranešimą *Bibliofiliški įspūdžiai iš Talino*. Kaip jis tada pažymėjo, Talino bibliofilų klubo susirinkimuose skaitomi *moksliniai pranešimai įvairiais knygotyros klausimais (knygų ir bibliotekos istorijos, bibliofilijos)*. <...> *Klubo nariai aktyvūs paskaitų skaitytojai. <...> Teko pripažinti, kad estų bibliofilai rimčiau dirba, prasmingiau laiką leidžia – palieka gilesnį pėdsaką kultūroje, išleidžia svarbių leidinių. <...> Klubas laikėsi mokslinio tyrimo krypties, buvo lyg mokslinė institucija*⁶⁸¹. Akivaizdu, kad V. Žuko siekiai buvo tapatūs Talino bibliofilų klubo vykdomai veiklai. Deja, ryšiai su šiuo klubu tada neišsiplėtojo. Šioje vietoje reikia pažymėti, jog po LKP CK biuro 1977 m. sausio 10 d. priimto nutarimo *Dėl papildomų priemonių respublikos gyventojų internacionaliniam ir patriotiniam auklėjimui pagerinti* šalyje ypač sustiprėjęs vadinamojo internacionalinio auklėjimo propagavimas ir intensyviai vykdoma jo programa⁶⁸² lėmė, kad ir kaip tik tuo metu įsteigto Vilniaus Mažvydo knygos bičiulių klubo nuostatuose kaip vienas iš uždavinių buvo įvardytas būtent daugianacionalinės socialistinės kultūros ir meno pasiekimų aktyvus propagavimas bei klubo narių ryšių su sąjunginių respublikų kolekcininkais skatinimas⁶⁸³. Tada būta bandymų užmegzti ryšius su Mongolijos knygos bičiulių klubu šio iniciatyva. Antai 1978 m. liepos mėn. Mongolijos revoliucinės jaunimo sąjungos Centro komiteto Ideologijos skyriaus darbuotojas N. Ganbat iš Ulan-Batoro atsiuntęs V. Žukui knygos bičiulių klubo

⁶⁸⁰ ŽUKAS, Vladas. [*Pranešimų tezės knygų skaitymo, rinkimo, kolekcionavimo, bibliofilijos būklės, Mažvydo klubo funkcijų klausimais*]..., lap. 5.

⁶⁸¹ ŽUKAS, Vladas. *Mažvydo klubo ryšiai su kitais bibliofilų klubais* [rankraštis]. B. m. VUB RS, F141–1083, lap. 12–13.

⁶⁸² LKP CK Propagandos ir agitacijos skyriaus pažyma apie internacionalinį auklėjimą. Vilnius, 1981 m. sausio 28 d. Iš *Lietuvos kultūra*..., p. 411–415.

⁶⁸³ *Lietuvos TSR Savanoriškos knygos bičiulių draugijos Vilniaus miesto skyriaus Mažvydo klubo nuostatai*..., lap. 2.

pirmininko laišką, kuriame buvo prašoma periodiškai siuntinėti Vilniaus Mažvydo knygos bičiulių klubo metodinę medžiagą ir priemones bei įdomesnių renginių aprašymus, tikėtasi užmegzti nuolatinis draugiškus ryšius⁶⁸⁴. Nors V. Žukas atsakęs į šį laišką, trumpai papasakodamas apie save ir klubą, be to, nusiuntęs straipsnį apie jo veiklą rusų kalba⁶⁸⁵, kvietęs apsilankyti, tačiau atsakymo nesulaukta. Tų pačių metų rugpjūčio 1 d. LSKBD respublikinę valdybą pasiekė laiškas ir iš Šachtos miesto, Rostovo srities, *Kibirkšties (Искра)* knygos bičiulių klubo tarybos nario Aleksandro Bochano⁶⁸⁶. Laišku tikėtasi užmegzti nuolatinis kontaktus ir knygų mainus greičiausiai su mažvydiečių klubu (nors klubo pavadinimas ir neįvardytas), be to, domėtasi klubo darbu ir jame veikiančiomis sekcijomis. Atsižvelgiant į tai, jog Vilniaus Mažvydo knygos bičiulių klubo istorijos istoriografijoje šis faktas nutylimas, manytina, laiškas I. Čivilienės klubo pirmininkui V. Žukui nebuvo įteiktas. Šiuo atžvilgiu palankesnių sąlygų turėjo Ekslibriso ir knygos grafikos sekcijos, vėliau – Vilniaus ekslibriso klubo nariai, t. y. jie galėjo užmegzti kontaktus su kitų šalių ekslibrisininkais, kad ir nuo 1977 m. Vilniuje organizuotose Pabaltijo ekslibrisų bienalėse, ar kituose renginiuose.

Radikalūs pokyčiai Vilniaus Mažvydo knygos bičiulių klubo veikloje siejami su 1981 m. kovo 4 d. V. Žuko pašalinimu iš pirmininko pareigų politiniais sumetimais⁶⁸⁷ ir jį tų pačių metų rudenį pakeitusiu Č. Kudaba.

⁶⁸⁴ ŽUKAS, Vladas. *Mažvydo klubo ryšiai su kitais bibliofilų klubais...*, lap. 35.

⁶⁸⁵ ЖУКАС, В. *Клуб библиофилов имени Магжвидаса в. г. Вильнюсе...*

⁶⁸⁶ БОХАН, Александр. *Laiškas* [mašinėraštis]. Ростовская область, г. Шахты, 1978. 1 lap. M. Gamzajevų asmeninis archyvas.

⁶⁸⁷ Istoriografijoje V. Žuko pašalinimo iš pirmininko pareigų priežastimi įvardijamas klubo, kaip neatitikusio sovietinės dvasios, uždarymo klausimo svarstymas LKP CK. Tada, atsiradus klubą užstojusiųjų, buvo nuspręsta jo neuždaryti, o tik pakeisti pirmininką kitu, kuris būtų LKP narys. Tokią informaciją jau nepriklausomos Lietuvos laikais paskleidęs vienas to posėdžio dalyvis, buvęs LSKBD Vilniaus miesto skyriaus valdybos pirmininkas. Žr. KAUNAS, Domas. Bibliofilo biblioteka. *Tarp knygų*, 1995, kovas, p. 23; KAUNAS, Domas. Martyno Mažvydo bibliofilų klubas. Iš *Knygotyra: enciklopedinis žodynas*. Vilnius, 1997, p. 254; KAUNAS, Domas. *Philobiblonas* – dovana skaitančiam ir mėstančiam tautai. Iš *Knygos ir bibliofilijos kultūra...*, p. 210; Tokie skirtingi ir svarbūs mano gyvenime (2). Kalbėjosi Gediminas Zemlickas. *Mokslo Lietuva*, 2009, kovo 26, nr. 6(406). Peržiūrėjus LKP CK biuro 1980 m. posėdžių protokolų turinius ir 1981 m. posėdžių darbotvarkes, šaltinių, patvirtinančių minėtosios versijos tiesumą, surasti nepavyko. Tikėtina, jog klubo veiklą veikiau galėjo svarstyti vienas kuris iš LKP CK skyrių, būtent Kultūros ar Propagandos ir agitacijos, tačiau jų išlikęs archyvinis palikimas labai menkas – nuo septintojo dešimtmečio vidurio šių skyrių bylose dominuoja tik darbo planai ir pažymos apie atliktus darbus, vykdam LKP CK biuro nutarimus.

Remiantis išlikusiais archyviniais šaltiniais, galima daryti prielaidą, kad klubo pirmininko pašalinimą iš pareigų galėjo išprovokuoti ir tarp V. Žuko bei R. Šalūgos atsiradę nesutarimai, pasiekę ir LSKBD

Minėtoji studentė V. Kasparaitytė, vėliau – Aušra Navickienė, tyrusios klubo istoriją, jo raidoje išskyrė du laikotarpius: 1) 1977–1981 m. (V. Žuko vadovavimo laikotarpį) ir 2) 1981–1991 m. (Č. Kudabos vadovavimo laikotarpį^{688,689}). Esama būtinybės šį klubo raidos periodizavimą, kai skiriamą riba pasirinkti tikslūs, klubo pirmininko pakeitimą žymintys metai, kiek patikslinti. Pats V. Žukas yra pažymėjęs, jog klubui pradėjus vadovauti Č. Kudabai, *stengtasi neatitrūkti nuo knygotyros, ypač pirmaisiais antraisiais*

respublikinės bei Vilniaus miesto skyriaus valdybų atstovus. Antai išlikusiame paties V. Žuko 1981 m. sausio 22 d., taigi likus keliems mėnesiams iki naujos klubo tarybos rinkimų, užfiksuoto pokalbio su R. Šalūga fragmente rašoma: *Skaudus pokalbis su R. Šalūga pašte. Jis ultimatyviai pareikalavo, kad atsistatydintčiau iš Mažvydo klubo pirmininko pareigų. Visokių kaltinimų prisakė <...>. Po paskutinio posėdžio dalis pasilikę kalbėjo mane ir daug blogo buvo pasakyta. <...> Esą, draugijos pirmininko pavad. Žurauskas pasakęs, kad neleisias, jog būtų klube nagrinėjama prieškarinių spaustuvių istorija (ką aš esu siūlęs). Vilniaus miesto kn. bičiulių d-jos pirmininkė Čivilienė manęs nemėgstanti ir jokių reikalų nenorinti turėti ir t. t. Reikalavo, kad pravesčiau ataskaitinį susirinkimą ir atsistatydintčiau – jau turi kitą kandidatą. Žr. ŽUKAS, Vladas. [V. Žuko atstatydinimo iš Mažvydo klubo pirmininko pareigų klausimu] [rankraštis]. 1981.I.22. VUB RS, F141–1076, lap. 4. Minėtasis paskutinis posėdis vykęs dar to paties mėnesio 7 d., o turimas kitas kandidatas – tai Č. Kudaba, kuris tapęs klubo nariu būtent tame susirinkime. Čia dar reikia pažymėti, jog tiek tame pačiame susirinkime, tiek jau ataskaitiniame-rinkiminiame kovo 4 d. klubo susirinkime V. Žukas sulaukęs priekaištų (ir iš pačios I. Čivilienės) už tai, kad klubas nedalyvavo LSKBD respublikinės valdybos 1980 m. balandžio 1 d.–lapkričio 1 d. organizuotoje knygos bičiulių klubų apžiūroje-konkurse, skirtame V. Lenino 110-osioms gimimo metinėms pažymėti. Kaip tada pažymėjęs pats V. Žukas, jis nežinojęs, kad tokia apžiūra vykus, nors, remiantis LSKBD respublikinės valdybos prezidiumo 1980 m. kovo 31 d. priimtu nutarimu, patvirtinusių apžiūros komisijos sudėtį, būtent V. Žukas buvo paskirtas jos pirmininku. Žr. *Knygos bičiulių klubų apžiūros-konkurso, skirto V. Lenino 110-osioms gimimo metinėms, komisija* [mašiniaraštis]. Vilnius, 1980 m. kovo 31 d. VUB RS, F306–118, lap. 60. Šis atvejis puikiai iliustruoja draugijos veikloje buvusį formalizmą: vadinasi, pareigos galėjo būti paskirstomos nė nepranešant apie tai jas eisiantiems asmenims.*

D. Kauno *Mažvydo klubo užrašuose* esantis tų pačių metų vasario 4 d. įrašas taip pat liudija tarp V. Žuko ir R. Šalūgos santykių buvusią įtampą: *Pirmininkauja V. Žukas. Užnugaryje įsitaisęs R. Šalūga. Jis lyderio pozicijų nesiruošia užleisti, todėl mums dar įkyrės savo replikomis. Pastaruoju metu keistai besielgiantis ir į nuolatinį pirmininko oponentą besitaikantis Šalūga trikdė klubo darbą ir narių nuotaikas. Žr. KAUNAS, Domas. *Mažvydo klubo užrašai...*, lap. 22.*

V. Žuko pasižymėtos pastabos iš jau kovo 4 d. vykusio ataskaitinio-rinkiminio klubo susirinkimo leistų manyti, kad jam sutikus, jis bent jau į klubo tarybą būtų buvęs išrinktas: *Buvo renkama nauja valdyba. Aš atsisakinėjau ir tik ketvirtą kartą paprašius, buvau išbrauktas. <...> Vis tik pagrindinį vaidmenį čia suvaidino subjektyvūs dalyviai – nesutarimai su R. Šalūga – darėsi neįmanoma tai nuslėpti. Vienam reikėjo išeiti. Man tai padaryti lengviau – aš mažiau dvasiškai su tuo susijęs. Žr. [V. Žuko atstatydinimo iš Mažvydo klubo pirmininko pareigų klausimu]..., lap. 3.*

Kad V. Žukas galėjo būti nepageidaujamas pirmininko pareigose ir kitų klubo narių, liudytų šis nenustatyto autoriaus ketureilis, dedikuotas Č. Kudabai: *Stebis Mažvydas užsukęs: / Jo klube gera tvarka! / Mat, kažkur pradingo Žukas, / Vadovauja mums ČK. Žr. Ketureilis, skirtas Č. Kudabai* [rankraštis]. B. m. 1 lap. VUB RS, F216–3974.

⁶⁸⁸ Č. Kudaba klubui pirmininkavo iki 1989 m. Po šių metų vasario 1 d. vykusio ataskaitinio klubo susirinkimo protokolu, kaip klubo pirmininkas, jau pasirašęs A. Vaičiūnas, o Č. Kudaba, kaip minėta pirmiau, tame susirinkime buvo išrinktas klubo garbės prezidentu. Žr.: *Savanoriškosios knygos bičiulių draugijos Vilniaus Mažvydo klubo ataskaitinio susirinkimo, įvykusio 1989 m. vasario 1 d., protokolas...*

⁶⁸⁹ KASPARAITYTĖ, Vilija. *Vilniaus Mažvydo klubo bibliofilinė veikla...*, lap. 47; NAVICKIENĖ, Aušra. Martyno Mažvydo bibliofilų klubas atkūrus Lietuvos nepriklausomybę. *Knygotyra*, 2002, t. 38, p. 149.

*veiklos metais*⁶⁹⁰. Tai patvirtina ir klube tais metais perskaitytų pranešimų temų probleminis laukas. Tuometinis klubo narys D. Kaunas, pasisakydamas 1984 m. kovo 14 d. vykusiame klubo ataskaitiniame susirinkime, bene pirmą kartą jau pasiūlęs *dirbti daugiau bibliofilinio darbo*⁶⁹¹, o jo užrašuose pastabos, fiksuojančios pokyčius klubo veikloje, sykiu ir prasidėjusį didelį narių judėjimą, taip pat aptinkamos maždaug apie 1983–1984 m. Pavyzdžiui, klube buvusią labai didelę narių kaitą liudija jau, kad ir 1983 m. sausio 5 d. įrašas – *Klube sparčiai keičiasi žmonės. Tiesiog konvejeriu*⁶⁹² arba 1984 m. spalio 3 d. įrašas – *Žmonės nuolat keičiasi, kai kurių jau ir pavardžių nežinau*⁶⁹³, o klube vyravusią situaciją puikiai iliustruoja tų pačių metų rugsėjo 5 d. įrašas: *Aptariame darbo planą. <...> Č. Kudaba siūlo daugiau linkti į knyginius dalykus. Patiems imtis darbo. Tai naujos gaidos. Mažvydiečiams bibliofilija – svetimas pasaulis. Klubą užplūdo vien susitikimai su įvairiais žinomais asmenimis, gimimo ir mirimo sukakčių minėjimai*⁶⁹⁴. Būtent 1984 m. darbo ataskaitoje ir pats Č. Kudaba pažymėjęs apie klubo veikloje pradėtas taikyti kai kurias *naujoves*, kurių vieną, pavyzdžiui, jis nurodė esant išaugusį susirinkimuose paminėtų *sukakčių (knygai nusipelnusių, jau negyvenančių žmonių) skaičių*⁶⁹⁵. Šioje vietoje pažymėtinas ir dar vienas labai svarbus momentas. Kaip byloja A. R. Čaplinsko užrašai, be to, remiantis jo paties pasakojimu, 1984 m. rugsėjo 13 d. R. Šalūgos iniciatyva Vilniaus Mažvydo knygos bičiulių klube buvo įsteigta vadinamoji *15 bibliofilų sekcija*⁶⁹⁶. Buvo sudaryta ir jos taryba: pirmininku paskirtas Gediminas Vanagas, pavaduotoju – V. Lukoševičius, išdininku – I. Dagys ir sekretore – Vitalija Brazaitienė. Tačiau, pasak A. R. Čaplinsko, dėl R. Šalūgos ligos sekcijos veikla neišsiplėtojusi ir iš viso įvykę tik trys susirinkimai. Be steigiamojo

⁶⁹⁰ ŽUKAS, Vladas. Česlovas Kudaba. Iš ŽUKAS, Vladas. *Prisiminimų puslapiai: pažinti kultūros žmonės*. II. Vilnius, 2010, p. 129.

⁶⁹¹ *Vilniaus miesto Mažvydo knygos bičiulių klubo ataskaitinio susirinkimo protokolas...*, lap. 1.

⁶⁹² KAUNAS, Domas. *Mažvydo klubo užrašai...*, lap. 40: 1983 m. sausio 5 d. įrašas.

⁶⁹³ Ten pat, lap. 55: 1984 m. spalio 3 d. įrašas.

⁶⁹⁴ Ten pat, lap. 55: 1984 m. rugsėjo 5 d. įrašas.

⁶⁹⁵ KUDABA, Česlovas. *Ataskaita apie Vilniaus miesto knygos M. Mažvydo klubo darbą 1984-aisiais metais* [rankraštis]. [1985]. 1 lap. M. Gamzajevos asmeninis archyvas.

⁶⁹⁶ *Antano Rimvydo Čaplinsko darbo užrašų knygelė (1983–1987)* [rankraštis]. 1984.09.13, 1984.10.03 ir 1984.11.01 įrašai. A. R. Čaplinsko asmeninis archyvas; *Pokalbis su Antanu Rimvydu Čaplinsku* [garso įrašas]. 2011 04 14, minutė 12. Autorės asmeninis archyvas.

susirinkimo, spalio 3 d. įvyko susitikimas su Regina Žepkaite, skaičiusia pranešimą *Lietuvos-Lenkijos santykiai*, ir lapkričio 1 d. – susitikimas su Adolfu Tautavičiumi, skaičiusiu pranešimą *Senosios Lietuvos laidojimo papročiai*. Tokios sekcijos atsiradimas liudija, jog jau minėtais metais klubo veikla atitikusi ne visų jo narių interesus. Taigi minėtąją klubo istorijos historiografijoje įsitvirtinusią jo raidos skiriamąją ribą tiksliau būtų įvardyti ne 1981-uosius, o bent jau sąlyginai 1984-uosius metus, kaip žyminčius esminių pokyčių jo veikloje pradžią.

Pradedant 1984-aisiais metais, laikui bėgant, įvairių žymių žmonių jubiliejinių (gimimo ir mirimo) datų minėjimas, greta jų organizuojamos išvykos į įvairias įstaigas, susijusias su knyga, ir pažintinės kelionės-ekskursijos po visą Lietuvą tapo pagrindinėmis klubo darbo formomis, o *knygių ir bibliofilijos neliko nė kvapo*⁶⁹⁷. V. Brazaitienės teiginys, esą klubui pradėjus vadovauti Č. Kudabai, jis *labai išpopuliarėjo, atėjo daug įvairių profesijų žmonių, klubas pasidarė universalus*⁶⁹⁸, žinant, kad tie *atėjusieji* nuolat keitėsi, skamba gana vienpusiškai ir prieštaringai. Šiuo atžvilgiu greta vidinio būtina išryškinti ir išorinio veiksnio svarbą bei įtaką minėtam procesui – nuo devintojo dešimtmečio antrosios pusės pamažu ėmė ryškėti ir kultūrinio gyvenimo laisvėjimo ženklai, atvėrę visuomenei platesnes galimybes domėtis Lietuvos kultūra, jos praeitimi. Taigi tiek vidinių, tiek išorinių veiksnių įtakoje pradėjo formotis nauja, gausi, dinamiška ir, suprantama, skirtingus interesus vienijanti klubo klausytojų auditorija. Antai V. Žuko vadovautu laikotarpiu klubas vienijo apie 20–30 (*kai kurie savo buvimo neapiformino*⁶⁹⁹) įvairių profesijų, reikia pažymėti, nuolatinių narių, kuriuos siejo *bibliofiliniai-knygotyriniai interesai*⁷⁰⁰, o Č. Kudabos vadovautu laikotarpiu – apie 50–60, pavyzdžiui, 1982 m. – 50⁷⁰¹, 1986 m. – 62⁷⁰², skirtingų profesijų⁷⁰³ ir interesų

⁶⁹⁷ KAUNAS, Domas. *Mažvydo klubo užrašai...*, lap. 62: 1985 m. balandžio 3 d. įrašas.

⁶⁹⁸ BRAZAITIENĖ, Vitalija. [*Pranešimo apmatai 1985 m. lapkričio 26 d. vykusiam Kauno zonos LSKBD klubų pirmininkų seminarui-pasitarimui*] [rankraštis]. 2 lap. V. Brazaitienės asmeninis archyvas.

⁶⁹⁹ ŽUKAS, Vladas. [*Prisiminimai apie Mažvydo klubo veiklą ir svarstymai apie jo kultūrinę reikšmę*]..., lap. 10.

⁷⁰⁰ Ten pat.

⁷⁰¹ *Mažvydo klubo narių sąrašas* [mašinėraštis]. 1982 08 10. 4 lap. V. Brazaitienės asmeninis archyvas.

atstovų, kas, kaip buvusi klubo narė Vida Girininkienė dar 1984 m. rašytame straipsnyje taikliai pastebėjo, lėmė dažnesnius pažintinio pobūdžio užsiėmimus⁷⁰⁴. Dėl visų šių priežasčių vieninga nuomonė klubo darbo profilio, o tuo labiau siauresnio – bibliofilinio – profilio, atžvilgiu vargu ar buvo įmanoma. Antai beveik visuose susirinkimuose, kuriuose kalbėta klubo veiklos perspektyviniais klausimais, pavyzdžiui, jau minėtame 1984 m. kovo 14 d.⁷⁰⁵, 1985 m. rugsėjo 4 d.⁷⁰⁶ ir 1987 m. lapkričio pabaigoje⁷⁰⁷, D. Kaunas kaskart pažymėdavęs esant būtinybę daugiau dirbti su pačia knyga, ją tyrinėti, rengti publikacijas ir daugiau remtis pačių klubo narių jėgomis. Tuo tarpu klubo pirmininkas Č. Kudaba 1986 m. gruodžio 3 d. vykusiame klubo ataskaitiniame susirinkime pasiūlęs klubiečiams linkti į Vilniją: *čia tiek daug žmonių, visais laikais besidarbavusių Vilniaus labui. Reikia kelti Vilnijos žmonių plejadą, jų įnašą į mūsų kultūrą. Visose sostinėse – Rusijoje, Lenkijoje – kyla susidomėjimas savo kelionių vadovų istorija*⁷⁰⁸. Atsakydama į šį pirmininko raginimą, A. Rabačiauskaitė pažymėjusi, jog esą būtinybės imtis rimtesnių knygos tyrimų, nes, pasak jos, klubo vardas turįs garsėti ne žodžiais, o darbais. Tas pačias mintis, t. y., kad klubas savo veikloje turįs plėtoti knygotyrinę kryptį, nes kitaip jo veikla neatitiksianti jo pavadinimo, ji ir D. Kaunas išdėstė 1987 m. lapkričio pabaigoje vykusiame susirinkime^{709*}. Dar po beveik

⁷⁰² LTSR SKBD Vilniaus Mažvydo klubo narių sąrašas [mašinėraštis]. 1986. 3 lap. V. Brazaitienės asmeninis archyvas.

⁷⁰³ Pavyzdžiui, 1985 m. klubui priklausė penkiolikos profesijų atstovai. Žr. KUDABA, Č. *Ataskaita apie Vilniaus miesto knygos bičiulių Mažvydo klubo darbą 1985 metais* [mašinėraštis]. 1985 12 27. 2 lap. V. Brazaitienės asmeninis archyvas.

⁷⁰⁴ GIRININKIENĖ, Vida. Susipažinkite – „Mažvydas“. *Komjaunimo tiesa*, 1984, rugpj. 11.

⁷⁰⁵ *Vilniaus miesto Mažvydo knygos bičiulių klubo ataskaitinio susirinkimo protokolas...*, lap. 1.

⁷⁰⁶ *Kronika* [mašinėraštis]. Iš *Metraščių 1985 metai*. 1985 m. rugsėjo 4 d. 1 lap. V. Brazaitienės asmeninis archyvas.

⁷⁰⁷ Dėl klubo veiklos krypties. Iš *Mažvydo klubas...*, p. 30.

⁷⁰⁸ *Mažvydo klubo pirmininko Mažvydo klubo ataskaitinis susirinkimas...*

⁷⁰⁹ Dėl klubo veiklos krypties. Iš *Mažvydo klubas...*, p. 30.

* Minėtame dar tų pačių metų kovo 20 d. *Bibliotekų darbo* redakcijoje vykusiame pokalbyje D. Kaunas tuometinę klubo situaciją įvertinęs itin kritiškai ir konstatavęs jį esant veikiau kultūros, o ne knygos klubą, nes, pasak jo, klube nutolta nuo knygos, o jo nariai esantys pasyvūs: *Šis klubas nutolo nuo knygos. Jo nariai pasyvūs, susirinę paklauso kviesto lektoriaus ir išsiskirsto. <...> Pamenu, anksčiau mažvydiečiai patys rengė pranešimus, ejo į tribūną. Dabar pasukta lengviausiu keliu – pasiklausyti svečių, išvykus pabūti gamtoje. Kam tuomet vadintis įpareigojančiu pirmosios lietuviškos knygos autoriaus Mažvydo vardu? Tame pačiame pokalbyje dalyvavęs Plungės Daukanto knygos bičiulių klubo pirmininkas Česlovas Vaupšas, prisimindamas savo apsilankymą Vilniaus Mažvydo knygos bičiulių klubo susirinkime, vykusiame tų pačių metų vasario 4 d., kuris buvo skirtas Lietuvos mokslų draugijos 80-mečiui pažymėti, apie jį atsiliepęs taip: *Pasiklausėm įdomaus lektoriaus [Arnoldo**

pusantrų klubo veiklos metų, 1989 m. vasario 1 d., vykusiame ataskaitiniame susirinkime, svarstant jo veiklos perspektyvas, D. Kaunas konstatavo, kad *praradome pagrindą po kojomis – nutolome nuo knygos*⁷¹⁰, ir kiek vėliau galų gale tai lėmė jo apsisprendimą nebedalyvauti klubo veikloje⁷¹¹.

Apibendrinant galima teigti, kad V. Žuko vadovautu laikotarpiu Vilniaus Mažvydo knygos bičiulių klubo veikla buvo knygotyrynio profilio, taigi atitikusi LSKBD oficialiuosiuose dokumentuose propaguojamą. Susirinkimuose keliami ir nagrinėjami klausimai praktiškai atspindi sovietmečiu Lietuvoje plačiai traktuojamos knygotyros koncepciją. Tuo metu knygotyra V. Žuko buvo apibrėžiama kaip *mokslas apie knygą ir knyginkystę, kompleksiskai tiriantis knygos atsiradimo, raidos ir funkcionavimo visuomenėje dėsningumus*⁷¹², apimantis knygos istoriją, knygų leidybos istoriją, teoriją, metodiką ir organizaciją, knygų prekybą, knygos meną, lektologiją, bibliotekininkystę, bibliografiją ir pačią bibliofiliją. Įvairiais aspektais, profesionalo ar mėgėjo žvilgsniu, priklausomai nuo pranešėjo kompetencijos, minėtųjų sričių klausimai ir buvo nagrinėjami susirinkimuose V. Žuko vadovautu laikotarpiu dailininkų, menotyrynininkų, rašytojų, literatūros, mokslo bei kultūros veikėjų. Apie devintojo dešimtmečio vidurį klubas iš bibliofilinio, plačiau traktuojant – knygotyrynio, profilio tapo veikiau masinės bibliofilijos kryptį reprezentuojančiu susibūrimų židiniu. Tai puikiai iliustruoja, kad ir V. Brazaitienės dar 1985 m. lapkričio 26 d. vykusiam Kauno zonos LSKBD klubų pirmininkų seminarui-pasitarimui pranešimo tezėse pasižymėtos mintys: *Mūsų klubo pirmininko pavaduotojas, karštas knygotyrynininkas, u-to dėstytojas nuolat (svarstant / sudarant klubo planus) mums primena vis agituodamas arčiau knygos. Bibliofilija, knygotyra, bibliografija, knygos ir bibliotekų istorija, knygos ženklai, ekslibrisai, įrašai, atskirų knygų aptarimas, kolekcionavimas – tai pirminė mūsų klubo veiklos*

Piročkino] pasakojimo, bet auditorija buvo pasyvi. Jautėmės tarsi studentų akademinę paskaitoje. Žr. Mėgėjų klubas bibliotekoje..., p. 17–19; Ne konkuruoti, o bendradarbiauti. Naujos knygos, 1987, nr. 9, p. 27.

⁷¹⁰ KAUNAS, Domas. *Mažvydo klubo užrašai...*, lap. 80: 1989 m. vasario 1 d. įrašas.

⁷¹¹ Ten pat, lap. 83: 1990 m. birželio 6 d. įrašas.

⁷¹² ŽUKAS, Vladas. *Lietuvių knygotyros bruožai...*, p. 3.

sritis⁷¹³. Atsižvelgiant į tais ir vėlesniais metais klubo susirinkimuose perskaitytų pranešimų tematiką ir jų autorius bei pasigilinus į turinį, akivaizdu, jog klausimai, bent kiek susiję su knyga buvo traktuojami tiesiog kaip bibliofilija, knygotyra ir pan.

Vilniaus Mažvydo knygos bičiulių klubo pirmininko pakeitimą ir šį veiksma lydėjusias pasekmes jau pirmaisiais Lietuvos nepriklausomybės metais D. Kaunas apibūdino kaip *bibliofilinio sambūrio pabaigą, kartu ir nemenką smūgį visai Lietuvos bibliofilijai*⁷¹⁴, o vėliau – sykiu ir kaip labai svarbų įvykį jos istorijoje, nes tada *mažvydiečių sambūris buvo pripažintas opoziciniu režimui*⁷¹⁵. Kad klubas ir vėlesniais metais nebuvo sovietinio saugumo nuošalyje, liudija fonde, pavadintame *LSSR KGB centro skyriai (bylos iš pabirų)*, KGB 5-osios tarnybos, kurios viena iš pareigų buvo būtent inteligentijos, mokslininkų, studentijos ir moksleivių sekimas, veiklos dokumentacijoje surastas 1982 m. klubo narių sąrašas ir 1986 m. antrojo pusmečio bei 1987 m. pirmojo pusmečio darbo planai^{716*}. Apskritai, klubas, veikdamas LSKBD priedangoje, visą savo gyvavimo sovietmečiu laikotarpį laviravo tarp jam iš viršaus nuleidžiamų nurodymų ir iš apačios kylančių interesų. Štai į klubą skaityti pranešimus buvo kviečiami asmenys,

⁷¹³ BRAZAITIENĖ, Vitalija. [Pranešimo apmatai 1985 m. lapkričio 26 d. vykusiam Kauno zonos LSKBD klubų pirmininkų seminarui-pasitarimui]...

⁷¹⁴ KAUNAS, Domas. Bibliofilo biblioteka..., p. 23.

⁷¹⁵ KAUNAS, Domas. Mažvydo klubo užrašai..., lap. 3.

⁷¹⁶ *Mažvydo klubo narių sąrašas, darbo planai* [mašinėraščiai]. Vilnius, 1982.08.10, 1986.XI.05, 1986.12.03. 6 lap. LYA, f. K-1, ap. 46, b. 1864.

* Kaip tik devintojo dešimtmečio pradžioje buvo pastebimas didėjantis visuomenės atotrūkis nuo oficialiosios kultūros, kuris aiškintas visų pirma kaip *kapitalistinio* pasaulio didėjančios įtakos Lietuvai padarinys, ir buvo imtasi specialių priemonių neigiamiems reiškiniais plisti užkirsti. Tuo tikslu Lietuvos SSR Kultūros ministerija 1982 m. gruodžio 22 d. įsakymu patvirtino priemonių, skirtų socialistinio gyvenimo būdo propagandai ir kovos su antivisuomeniniais reiškiniais stiprinimui, planą, kuriame, be kitko, buvo numatyta tam efektyviau panaudoti klubų pagal interesus veiklą, steigti naujus ir plėsti esamų tokių klubų tinklą, kuris patenkintų dirbančiųjų kultūrinius poreikius. Žr. *Lietuvos TSR kultūros ministerijos priemonių, skirtų socialistinio gyvenimo būdo propagandai ir kovos su antivisuomeniniais reiškiniais stiprinimui, planas* [mašinėraštis]. Vilnius, 1982 12 22. LLMA, F. 342, ap. 1, b. 3438, lap. 242. Tam pačiam tikslui gruodžio 30 d. patvirtintame KGB agentūrinių-operatyvinių priemonių plane, be kitko, buvo numatyta, kad įvairūs saviveikliniai kraštotyros, etnografiniai, turistų ir kiti klubai bei sekcijos būtų apsaugoti nuo *nacionalistinių elementų* įsiskverbimo į juos ir *priešiška nusiteikusių asmenų mėginimų* panaudoti juos *nacionalistinėms ir antirusiškomis nuotakoms kurstyti*, be to, agentūriniam aparatui sustiprinti buvo numatyta verbuoti naujus agentus ir tarp klubų darbuotojų. Žr. LSSR KGB agentūrinių-operatyvinių priemonių planas kovai su ideologine diversija tarp inteligentijos. Vilnius, 1982 m. gruodžio 30 d. Iš *Lietuvos kultūra...*, p. 425–427. Būtent šios aplinkybės galėjo būti minėtųjų klubo veiklos dokumentų patekimo į KGB priežastimi.

priklausantys LKP, vadinamieji pažangieji rašytojai ar organizuojami renginiai bei skaitomi pranešimai, specialiai skirti atitinkamiems politiniams įvykiams pažymėti, tačiau sykiu klube lankydavosi ir sovietų valdžios ne itin toleruojami asmenys, kaip antai 1977 m. rugsėjo 21 d. viešėjęs buvęs tremtinys J. Keliuotis, 1980 m. spalio 1 d. ir 1983 m. vasario 2 d. – literatūrologas Vytautas Kubilius, susilaukęs LKP CK ir pokario rašytojų kartos kritikos po 1972 m. *Nemuno* žurnale išspausdinto straipsnio *Talento mįslės*. V. Žukas, žvelgdamas iš laiko perspektyvos, prisimena, kaip vertino partinių dailininkų A. Gedmino ir Irenos Trečiokaitės-Žebenkienės norą tapti klubo nariais: *Norėjosi stiprinti klubo pozicijas, nes nepasitikėjimą manimi visą laiką jčiau. Aišku, visiško atsipalaidavimo, politinių ar idėjinių dviprasmybių nesigirdėjo, tačiau mūsų nuostatas ir pozicijas atspindėjo nagrinėjami klausimai (kultūros istorija, knyga praeityje ir dabar, knygos veikėjai)*⁷¹⁷. Kaip vaizdžiai tokį sovietinių bibliofilų klubų veikimo principą yra apibūdinęs M. Racas, kai kurie jų jam veikiau priminę vieno aktoriaus teatrą, kuriame, prižiūrimi budraus pirmininko, pasirodydavo specialiai pakviesti aktoriai, rašytojai, leidėjai, knygotyriminkai, kartais ir *tiesiog bibliofilai*⁷¹⁸. Tačiau ir tokia veikla neabejotinai padėjo išsaugoti lietuviškosios bibliofilijos tradicijas, buvo jų tąsa, o sykiu kūrė ir naujas, be to, prisidėjo prie mokslo apie knygą žinių sklaidos, todėl klubo veiklai apibendrinti galima pasitelkti Tomo Remeikio vartojamą *institucinio nacionalizmo sąvoką, reiškiančią tautinių interesų siekimą per egzistuojančias struktūras*⁷¹⁹.

2.2.2. Plungės Daukanto knygos bičiulių klubas kaip bibliofilijos kultūros saviugdos ir sklaidos židinys

Visai kitomis sąlygomis ir aplinkybėmis veikė Plungės Daukanto knygos bičiulių klubas, iki šiandien traktuojamas kaip labiausiai veiklą

⁷¹⁷ ŽUKAS, Vladas. *[Prisiminimai apie Mažvydo klubo veiklą ir svarstymai apie jo kultūrinę reikšmę]...*, lap. 10.

⁷¹⁸ ПАЦ, Марк. *О собирательстве: заметки библиофила*. Москва, 2002, с. 85–86.

⁷¹⁹ REMEIKIS, Tomas. *Esė apie imperijų žlugimą ir Tarybų Sąjungos atvejį. Iš Lemties posūkis: prisiminimai ir pamąstymai*. Vilnius, 1999, p. 260.

išplėtojęs periferijos klubas. Minėto 1987 m. kovo 20 d. žurnalo *Bibliotekų darbo* redakcijoje surengto pokalbio metu D. Kaunas, atsižvelgdamas į tuometinę jo atstovaujamo Vilniaus Mažvydo knygos bičiulių klubo situaciją, plungiškių klubą įvardijo kaip vienintelį tuo metu Lietuvoje veikusį tikrą bibliofilų klubą^{720*}. Šio steigimo iniciatorius ir veiklos gairių ideologas buvo tuometinės Stalgėnų aštuonmetės mokyklos istorijos mokytojas Česlovas Vaupšas⁷²¹. Paskatą imtis organizuotos bibliofilinės veiklos Plungėje jis nurodė buvus netiesioginę pažintį su tarpukariu Lietuvoje veikusia XXVII knygos mėgėjų draugija, kuri ir tapusi būsimo klubo veiklos orientyru: *Nežinojau nei kas ta bibliofilija. <...> Aš viename Nemuno⁷²² senam numery <...> radau [straipsni] apie XXVII knygų mėgėjų klubą [veikusį] Kaune prieš karą ir ten [buvo] parašyta, kad išėjo du metraščiai to klubo <...>. Ten buvo parašyta, kad tokie ypatingi žmonės [priklausė draugijai kaip] Galaunė, Jakštas <...>. Aš iškart nuvažiavau pas Jakštą⁷²³, susipažinau. <...> Aš parsisiunčiau tuos [metraščių] tomus iš respublikinės bibliotekos. <...> Man salo širdis beskaitant <...>. Parodžiau Sauliui [Augūnui], tas irgi taip pat apsalė^{724*}. Tokiu būdu jam kilusi mintis įsteigti knygos bičiulių klubą Plungėje, kuris suvienytų bendraminčius. Č. Vaupšas kartu su bičiuliu tuometiniu Švietimo*

⁷²⁰ Mėgėjų klubas bibliotekoje..., p. 18.

* D. Kaunas lankėsi Plungės Daukanto knygos bičiulių klubo susirinkimuose dar 1985 m. vasario 13 d. ir 1986 m. kovo 31 d. Pirmajame jų skaitė pranešimą *Įrašai senovės knygose*, be to, supažindino plungiškius su Vilniaus Mažvydo knygos bičiulių klubo veikla ir pateikė praktinių patarimų bei pasiūlymų klubo darbo klausimais; antrajame susirinkime jis pasakojo apie paskutiniuosius pirmojo lietuviško laikraščio *Nusidavimai...* mokslinius tyrinėjimus.

⁷²¹ 1987 m. persikėlęs gyventi į Tauragę, jau prasidėjęs tautinio išsivadavimo judėjimui, Č. Vaupšas bandė suburti knygos bičiulius ir ten, tačiau nesėkmingai, nes nesutapė jo ir susirinkusiųjų interesai. Žr. *Pokalbis su Česlovu Vaupšu Tauragėje*: II dalis [garso įrašas]. 2011 12 16, minutės 7–12. Autorės asmeninis archyvas.

⁷²² Č. Vaupšas greičiausiai turėjo galvoje vieną iš pirmiau minėtų straipsnių, išspausdintų *Kultūros barų* ar *Bibliotekų darbo* žurnale, nes *Nemune* straipsnis apie XXVII knygos mėgėjų draugiją buvo išspausdintas tik 1987 m.

⁷²³ Pirmą kartą Č. Vaupšas susitiko su P. Jakštu dar 1983 m. Žr. *Pokalbis su Česlovu Vaupšu Tauragėje*: I dalis [garso įrašas]. 2011 12 16, minutė 60. Autorės asmeninis archyvas.

⁷²⁴ *Pokalbis su Česlovu Vaupšu Tauragėje*: I dalis [garso įrašas]. 2011 12 16, minutės 10–12. Autorės asmeninis archyvas.

* Kaip 2003 m. kovo 29 d. D. Kaunui adresuotame laiške pažymėjęs ir G. Černeckis, *daukantiečiams žengiant pirmuosius bibliofilinės veiklos žingsnius, pavyzdžiu laikėme 1931 m. įsteigtą Lietuvoje XXVII knygos mėgėjų draugiją*. 1986 m. lapkričio 2 d. klubo nariai lankėsi pas buvusį šios draugijos narį P. Jakštą Šilutėje, kur susipažino su jo asmenine biblioteka, domėjosi draugijos veikla. Iš P. Jakšto gavo minėtą atsiminimų mašinraštį *Kas buvo XXVII knygos mėgėjai*. Žr. ČERNECKIS, G. *Laiškas D. Kaunui* [rankraštis]. Plungė, 2003 03 29. 2 lap. VUB RS, F235–244.

skyriaus metodininku Sauliumi Augūnu, pasiremdami pirmiau minėtaisiais *Knygos bičiulių klubo nuostatais*, patvirtintais SSKBD Centro valdybos prezidiumo 1977 m., ir XXVII knygos mėgėjų draugijos įstatais, paskelbtais viename iš jos metraščių tomų, parengė sumanyto įsteigti klubo nuostatus, iš kurių perėmė, pavyzdžiui, griežtai apibrėžtą klubo narių skaičių, stojamojo ir kasmetinio nario mokesčių įvedimą, klubo metraščio rengimą ir kt. Č. Vaupšą iš tiesų studijavusį minėtosios draugijos veiklą ir buvus gerai su ja susipažinusių liudija jo išlikę užrašai, pavadinti *XXVII knygos mėgėjų metraščiu*, kuriuose 1985 m. balandžio–birželio mėn. laikotarpiu jis persirašęs iš pakartotinai atsisiųstų draugijos abiejų metraščių jį dominčius jos įstatus, reguliamą draugijai priklausiusių narių sąrašus, jos veiklos kroniką ir metraščių turinius, be to, užrašų pabaigoje sudaręs straipsnių apie draugiją bibliografiją⁷²⁵. Jau 1986 m. rugsėjo mėn. vykusiame susirinkime jis perskaitė pranešimą apie XXVII knygos mėgėjų draugijos veiklą⁷²⁶, o kitų metų vasario 10 d. kalbėjo klubiečiams šios draugijos susirinkimų tematikos klausimu ir supažindino su jos narių straipsniais, paskelbtais metraščiuose⁷²⁷.

Archyvinių šaltinių liudijimu, pirmą kartą aptarti knygos bičiulių klubo steigimo Plungėje klausimus grupė knygos mėgėjų – minėtieji Č. Vaupšas ir S. Augūnas, istorijos mokytojai Gintaras Morkis ir Alvydas Jakštas bei LSKBD Plungės rajono valdybos atsakinga sekretorė Irena Juškevičienė – susirinko 1984 m. spalio mėn. tuometinėje Plungės liaudies švietimo salėje. Lapkričio 26 d. jau buvo aptarti klubo organizaciniai klausimai ir numatytos jo veiklos gairės, o lygiai po mėnesio tuometinės Plungės rajono centrinės bibliotekos metodinio skyriaus salėje jau įvykęs klubo steigiamasis susirinkimas. Jame, *remiantis rajono savanoriškos knygų bičiulių draugijos nuostatais, nutarta prie rajono savanoriškos knygos bičiulių draugijos steigti knygos mėgėjų klubą*⁷²⁸. Atsižvelgiant į tai, kad tarp pirmųjų klubo narių buvo nemažai

⁷²⁵ *XXVII knygos mėgėjų metraštis* [rankraštis]. 1985.IV–VI mėn. Č. Vaupšo asmeninis archyvas.

⁷²⁶ [Žinutė]. *Kibirkštis*, 1986, rugsėjo 16, p. 4.

⁷²⁷ Kronika [mašinėraštis]. Iš *Plungės S. Daukanto knygos mėgėjų klubo metraštis*. T. III. Sudarė S. Augūnas. Plungė, 1989, lap. 80. G. Černeckio asmeninis archyvas.

⁷²⁸ VAUPŠAS, Česlovas. Susipažinkite – „Daukanto“ klubas. *Kibirkštis*, 1985, kovo 12, p. 3.

istorikų, nuspręsta jį pavadinti Daukanto vardu^{729*}, be to, buvo patvirtintas darbo planas ir išrinkta klubo taryba: pirmininku – Č. Vaupšas, sekretoriumi – S. Augūnas^{730*}. Be šių, steigiamajame susirinkime dalyvavo I. Juškevičienė, Plungės centrinės bibliotekos direktorė Violeta Petkevičienė (vėliau – Skierienė), Plungės 4-osios vidurinės mokyklos istorijos mokytojas Gintautas Černeckis, chemijos mokytojas Povilas Grigola, G. Morkis ir biologijos mokytojas Vladas Žalimas. Buvo nutarta rinktis kiekvieno mėnesio pirmąjį trečiadienį⁷³¹. Jau kitų metų sausio 9 d. vykusiame susirinkime buvo aptarti klubo nuostatai. Šių, *sutinkamai su draugijos įstatais*, kai kuriais aspektais papildytų ir besiskiriančių nuo šabloninių knygos bičiulių klubų nuostatų, darbo turiniu buvo įvardyta knygos propaganda, skaitymo kultūros ugdymas, knygotyros, bibliofilijos ir bibliografijos žinių sklaida, knygų mainų organizavimas, parodų iš asmeninių kolekcijų rengimas ir klubo veiklos nušvietimas spaudoje⁷³². Darbo formos buvo numatytos įprastinės visiems knygos bičiulių klubams – susirinkimai, teminiai ir jubiliejiniai vakarai, disputai, apžvalgos, susitikimai, ekskursijos, bendradarbiavimas su kitais knygos bičiulių klubais. Buvo numatyta leisti klubo metraštį, kurio formos ir apimties klausimais diskutuota bei nutarta *jo į griežtus rėmus neįsprausti, o rašyti laisva forma* tik 1986 m. vasario 10 d. vykusiame susirinkime⁷³³. Per klubo gyvavimo laikotarpį S. Augūnas sudarė ir įrišo penkis klubo metraščius, kurių chronologinės ribos – 1984–1989 m. Juose, be susirinkimuose perskaitytų kai kurių pranešimų tekstų, fiksuojamos svarbiausios klubo ir atskirų jo narių veiklos datos bei įvykiai. Remiantis nuostatais, aukščiausias

⁷²⁹ ČERNECKIS, Gintautas; ir VAUPŠAS, Česlovas. Plungės bibliofilai..., p. 203.

* Simono Daukanto vardu taip pat buvo pavadintas dar 1981 m. įsteigtas Lietuvos SSR Mokslų akademijos Istorijos instituto knygos bičiulių klubas. Žr. Naujas klubas. *Vakarinės naujienos*. 1981, vasario 18.

⁷³⁰ Kronika [mašinėraštis]. Iš *Plungės knygos bičiulių klubo „Daukantas“ metraštis*. T. I. Sudarė S. Augūnas. Plungė, 1985, lap. 44. G. Černeckio asmeninis archyvas.

* 1986 m. gruodžio 26 d. vykusiame ataskaitiniame susirinkime klubo pirmininku buvo perrinktas Č. Vaupšas, kancleriu išrinktas P. Grigola, metraštininku – S. Augūnas. 1987 m. lapkričio 10 d. klubo pirmininku buvo išrinktas G. Černeckis, einantis šias pareigas iki dabar.

⁷³¹ 1985 m. rugsėjo 3 d. nutarta rinktis kiekvieno mėnesio 10 d.

⁷³² Knygos bičiulių Daukanto klubo nuostatai [mašinėraštis]. Iš *Plungės knygos bičiulių klubo „Daukantas“ metraštis*. T. I..., lap. 3–4.

⁷³³ Kronika [mašinėraštis]. Iš *Plungės „Daukanto“ knygos mėgėjų klubo metraštis*. T. II. Sudarė S. Augūnas. Plungė, 1987, lap. 83.

vadovaujantis organas buvo bendras narių susirinkimas, dvejiems metams renkantis klubo tarybą, susidedančią iš pirmininko, jo pavaduotojo ir sekretoriaus. Ši, kaip buvo numatyta, organizuoja klubo praktinį darbą.

Plungės Daukanto knygos bičiulių klubo pasirinktas devizas *Švieskis ir šviesk per knygą, knygoje, su knyga* leidžia išskirti jo veikloje buvus dvi esmines funkcijas – individualių žinių bibliofilijos srityje gilinimo ir jų sklaidos platesniame visuomenės rate. Šių principų visų pirma laikėsi klubo pirmininkas Č. Vaupšas: pats užsiimdamas bibliofilijos savišvieta, sukauptu žinių lobynu dalijosi su klubiečiais, vėliau šios žinios per klubą sklido į platesnius visuomenės sluoksnius. Kaip pažymėjo G. Černeckis, klubas nuo pat pradžių turėjo aiškiai apibrėžtą veiklos kryptį – bibliofilinę⁷³⁴, kurią suteikęs jo steigimo iniciatorius Č. Vaupšas, pats būdamas bibliofilas ir turėdamas *bibliofilinį grūdą*⁷³⁵. Šis, kaip minėta, iš pradžių nė pats nežinojęs, kas yra toji bibliofilija, tačiau, kaip liudija jo išlikę įvairūs užrašai, tapęs knygos bičiulių klubo pirmininku, ėmęs tuo klausimu aktyviau domėtis ir ypač intensyvūs bibliofilijos kultūros švietėjo darbai vyko 1985 m. vasarą, taigi praėjus pusmečiui po klubo įsteigimo. Be minėtųjų XXVII knygos mėgėjų draugijos metraščių studijavimo, Č. Vaupšas gegužės mėn. užsivedė užrašus, pavadintus *Bibliofilijos bibliografija*, kuriuose ėmęs registruoti knygas ir straipsnius įvairiais bibliofilijos klausimais lietuvių bei rusų kalbomis⁷³⁶. Liepos 28-oji žymi jo pirmųjų įrašų nugulimą *Bibliofilo žodynėlyje*⁷³⁷, o 1986 m. rugpjūčio 12-oji – *Bibliofilo užrašų* pirmųjų lapų atskleidimą⁷³⁸. Visi minėtieji užrašai yra pedantiškai tvarkingi, pasižymi savitais sudarymo principais, dėl to yra

⁷³⁴ Klubo veikloje lygia greta galima išskirti ir kultūrinės, pažintinės bei šviečiamosios veiklos kryptis, nes, be jame vykusių susirinkimų, buvo organizuojami plačiajai visuomenei skirti literatūriniai vakarai, knygų parodos iš narių asmeninių bibliotekų, susitikimai su žymiais žmonėmis ir literatūrinės viktorinos vietos spaudoje, taip pat klubiečių išvykos-ekskursijos į kitus miestus, aplankant žymias literatūrinės ir kultūrinės vietas, žygiai dviračiais ir pėsčiomis, pavyzdžiui, žygis pėsčiomis etapais *Nuo kalvių per Lietuvą link Vilniaus* pradėtas 1986 m. gegužės mėn. ir įveiktas 1988 m. rugpjūčio mėn., 1988 m. spalio 30 d. surengta konferencija *Daukanto skaitymai*.

⁷³⁵ *Pokalbis su Gintautu Černeckiu Plungėje*: I dalis [garso įrašas]. 2010 08 06, minutė 11. Autorės asmeninis archyvas.

⁷³⁶ *Bibliofilijos bibliografija*: straipsniai, ex libris, knygos [rankraštis]. Pradėta 1985.V mėn.; *Bibliofilijos bibliografija*: knygos, straipsniai [rankraštis]. B. m. Č. Vaupšo asmeninis archyvas.

⁷³⁷ *Bibliofilo žodynėlis* [rankraštis]. Pradėta 1985.VII.28. Č. Vaupšo asmeninis archyvas.

⁷³⁸ *Bibliofilo užrašai* [rankraštis]. Pradėta 1986.VIII.12. Č. Vaupšo asmeninis archyvas.

patogūs greitam informacijos suradimui, be to, ant kiekvieno jų viršelio puikuoja klubo devizas *Švieskis ir šviesk!*

Aptariamo klubo planingą ir kryptingą veiklą, be pirmininko, kaip savito bibliofilijos kultūros švietėjo ir ugdytojo, bei jo tarp klubiečių įgyto autoriteto vaidmens, lėmė dar keletas veiksnių. Visų pirma, klubas buvo įsteigtas jau devintojo dešimtmečio viduryje, taigi bundant Lietuvos kultūrai ir laisvėjant ideologiniams varžtams bei aktyvėjant visuomeniniam gyvenimui, ir veikė atokiame Lietuvos kampe (režimo kontrolės atžvilgiu⁷³⁹), nors sprendžiant iš kai kurių susirinkimuose perskaitytų pranešimų temų, duoklės ideologijai šiame klube taip pat nebuvo išvengta. Kitas labai svarbus veiksnys yra tas, kad jis buvo steigtas *kaip neuždara, bet nedidelė sąjunga*⁷⁴⁰, t. y. klubo narių skaičius buvo ribotas ir jis negalėjo viršyti 10 (analogiškai, kaip XXVII knygos mėgėjų draugijoje narių skaičius negalėjo viršyti 27), nes *tokia grupė paslankesnė*⁷⁴¹, ir kad *geriau matytume vienas kito darbus*⁷⁴². Tiesa, klubo nuostatai kiekvienam nariui suteikė galimybę į užsiėmimus atsivesti po vieną svečią. Kaip pažymėjo Č. Vaupšas, *kai kas rajone pradėjo kalbėti: renkasi kažkokia sekta, kodėl joje tik dešimt narių, o ne 30?.. Mes laikėmės savo principo: norime kokybės, o ne kiekybės*⁷⁴³. Vietos spaudoje reguliariai nušviečiant klubo veiklą ir apskritai jam išėjus į viešumą, kaip akcentavo Č. Vaupšas, atsirado labai daug norinčių į jį stoti, tačiau pirmininkas atkakliai laikėsi savo užsibrėžtos nuostatos – išlaikyti griežtą klubo tvarką, nenukrypstant nuo pokalbių apie knygą, ir išvengti *plepalų prie puoduko arbatos: Tada mes pasakėm <...>: gerai, kurkitės jūs atskirai. Mūsų klubas veikia, mes tiktai dešimt esam, jūs kurkitės šalia <...>, nes mūsų įstatai dešimt*

⁷³⁹ 2003 m. interviu *Mokslo Lietuvos* vyriausiajam redaktoriui Gediminui Zemlickui Č. Vaupšas buvo prasitaręs, jog *saugume buvo užvesta byla mūsų klubo veiklai sekti*. Žr. ČERNECKIS, Gintautas; ir VAUPŠAS, Česlovas. Plungės bibliofilai. Iš *Knygos ir bibliofilijos kultūra...*, p. 204. Pokalbio su darbo autore metu Č. Vaupšas pažymėjęs, jog tapti klubo informatoriumi du kartus buvo kalbinamas P. Grigola, tačiau šiam nesutikus, buvo pasirinktas kitas asmuo. Vėliau, jau pirmaisiais nepriklausomos Lietuvos metais, būtent pastarasis minėjęs Č. Vaupšui neva archyve matęs klubo sekimo bylą. *Pokalbis su Česlovu Vaupšu Tauragėje*: I dalis [garso įrašas]. 2011 12 16, minutės 32–43. Autorės asmeninis archyvas. Peržiūrėjęs LSSR KGB Plungės rajono poskyrio veiklos prieinamus archyvinius šaltinius, tokia byla nebuvo rasta.

⁷⁴⁰ Mėgėjų klubas bibliotekoje..., p. 19.

⁷⁴¹ Ne konkuruoti, o bendradarbiauti..., p. 27.

⁷⁴² Mėgėjų klubas bibliotekoje..., p. 19.

⁷⁴³ ČERNECKIS, Gintautas; ir VAUPŠAS, Česlovas. Plungės bibliofilai..., p. 202.

*teleidžia*⁷⁴⁴. Be to, kaip numatė nuostatai, nors klubo nariu galėjo būti kiekvienas, priklausantis LSKBD, tačiau sykiu pageidaujantis tapti klubo nariu asmuo turėjo atitikti tam tikrus jam keliamus reikalavimus. Pavyzdžiui, jo asmeninėje bibliotekoje turėjo būti ne mažiau kaip 300 knygų⁷⁴⁵, jis privalėjo aktyviai dalyvauti klubo veikloje ir per metus parengti bent vieną pranešimą savo pasirinkta tema, kuri atitiktų klubo tikslus ir uždavinius⁷⁴⁶. Remiantis klubo veiklos archyvine medžiaga, visus klubiečius buvo siekiama įtraukti į jo veiklą – kiekvienas jų pakaitomis būdavo atsakingas už vieną kurią veiklos sritį, pavyzdžiui, pirmininkavimą susirinkimui, medžiagos rengimą metraščiui, klubo veiklos nušvietimą vietos spaudoje ir kt. Kiekvienas kandidatas, pretenduojantis tapti tikruoju klubo nariu, visų pirma privalėjo parašyti darbą *Mano asmeninė biblioteka*, antra, pasirinktinai parengti pranešimą pagal klubo tarybos patvirtintą temų sąrašą⁷⁴⁷. Remiantis klubo nuostatais, kandidatas, iš eilės praleidęs du susirinkimus, o tikrasis klubo narys, metų bėgyje neparengęs pranešimo, buvo braukiami iš sąrašų. Buvus griežtą šio nuostatų punkto paisymą, liudija, pavyzdžiui, kad ir 1986 m. gruodžio 10 d. susirinkime klubo nariams I. Juškevičienei, A. Jakštui ir V. Petkevičienei bei kandidatėi į klubo narius J. Mažuikienei, kaip nevykdžiusiems nuostatų, paskelbtas nuosprendis – išbraukti juos iš sąrašų⁷⁴⁸. Klube buvo renkami ir mokesčiai: tikrųjų klubo narių stojamasis nario mokestis buvo 3, kasmetinis – 12 rublių (renkamas sausio ir birželio mėnesiais), o kandidatas per metus privalėjo į klubo kasą įnešti 24 rublius⁷⁴⁹. O štai 1986 m. gruodžio 10 d. susirinkime, svarstant klubo

⁷⁴⁴ Pokalbis su Česlovu Vaupšu Tauragėje: I dalis [garso įrašas]. 2011 12 16, minutės 56–59. Autorės asmeninis archyvas.

⁷⁴⁵ Kaip buvo laikomasi šio nuostatų punkto, nėra žinių, tačiau, pavyzdžiui, P. Grigola yra nurodęs, jog stodamas į klubą, jis turėjęs būtent apie 300 knygų. Žr. *Bibliofilai apie asmenines bibliotekas*. Sudarė Domas Kaunas. Vilnius, 2001, p. 45.

⁷⁴⁶ Knygos bičiulių Daukanto klubo nuostatai..., lap. 6–7.

⁷⁴⁷ Pavyzdžiui, 1986 m. sausio 10 d. vykusiame visuotiniame klubo susirinkime buvo patvirtintas tokių temų sąrašas: 1. *Pranciškus Skorina – knygų spausdinimo pradininkas*. 2. *Ivanas Fiodorovas – pirmasis Rusijos ir Ukrainos spaustuvininkas*. 3. *Johanas Gutenbergas – spaudos išradėjas*. 4. *Leidinio „Bibliofilo almanachas“ leidimo istorija bei raida*. 5. *Tarybinės bibliofilijos istorija*. 6. *Iktarybinės bibliofilijos istorija*. 7. *Mano asmeninė biblioteka (ne mažiau 300 knygų)*. 8. *Knygų bičiulių klubai Lietuvoje. Jų susikūrimo istorija bei raida*. 9. *Lietuvos knygų spaustuvių istorija (nuo seniausių laikų iki dabar)*. Žr. *Knygos bičiulių S. Daukanto klubo temų (kandidatams) sąrašas* [mašininis]. Sudarė Č. V. 1986 01 10. 1 lap. G. Černecko asmeninis archyvas.

⁷⁴⁸ Kronika [mašininis]. Iš *Plungės „Daukanto“ knygų mėgėjų klubo metraštis*. T. II..., lap. 103.

⁷⁴⁹ Knygos bičiulių Daukanto klubo nuostatai..., lap. 7.

1987 m. darbo planą, klubiečiai sulaukė dar vienos *namų darbų užduoties*: *Akcentuota klubo nariams turėti savo knygos ženklą arba ekslibrijį <...>*⁷⁵⁰. Aptariamam laikotarpiu klubo branduolį sudarė Č. Vaupšas, S. Augūnas, G. Černeckis, P. Grigola ir G. Morkis. Č. Vaupšas, žvelgdamas iš laiko perspektyvos, kaip *tikruosius klubiečius* akcentavo buvus S. Augūną ir P. Grigolą⁷⁵¹. Anot jo, šie klubiečiai turėję ne tik savo asmenines bibliotekas, bet ir *bibliofilinę gyslelę*, t. y. jie knygą vertinę *bibliofiliniu jausmu* – jautę knygai tai, ko kiti nejaučia.

Trečias veiksnys, lėmęs kryptingą klubo veiklą, yra tas, jog jau pradėdant pirmaisiais susirinkimais, remiantis daugiausia ne kartą minėtuoju V. Žuko leidiniu *Bibliofilija praeityje ir dabar* bei kitais spaudoje jo paskelbtais darbais ir straipsniais iš rusų leisto *Альманах библиофила*, pirmininko Č. Vaupšo planingai imti skaityti pranešimai bibliofilijos istorijos Lietuvoje, Latvijoje, Estijoje, Rusijoje ir Sovietų Sąjungoje bei kai kuriais teorijos klausimais. Tuo metu jis jau rinkęs literatūrą bibliofilijos tematika ir turėjęs iš šios srities apie porą šimtų knygų, daugiausia rusų kalba, formavusių jo nuostatas bibliofilijos sampratos klausimais ir suvokimą, kad jie, klubiečiai, išsiskiria iš eilinių knygų bičiulių masės. Jį ir kai kuriuos kitus klubiečius turėjus literatūros bibliofilijos klausimais liudija, kad ir 1987 m. kovo 14 d. vykusiame LSKBD Plungės rajono valdybos ataskaitiniame-rinkiminiame susirinkime veikusi jų parengta *bibliofilinės literatūros* paroda *Knygos apie knygas*, kurioje buvo eksponuojamos 106 knygos, iš kurių vien Č. Vaupšo – 89, S. Augūno – 15 ir G. Černeckio – 3⁷⁵². Reikia pažymėti rengiamų pranešimų autorių jau tada gana tiksliai perteikusį žodžio *bibliofilas* reikšmę: *Iš tikrųjų, knygas myli ir mėgsta visi <...>. Bet yra tokių žmonių, kurie knygai skiria ypatingą dėmesį. Šie žmonės vadinasi bibliofilais. Bibliofilas – tai žmogus, kuris myli knygas ir dėl to jas renka, saugo, studijuoja*⁷⁵³. Kaip yra pažymėjęs G. Černeckis, iki tol klubo nariai net nebuvę susidūrę su tokia

⁷⁵⁰ Kronika [mašinėraštis]. Iš *Plungės „Daukanto“ knygos mėgėjų klubo metraštis*. T. II..., lap. 104.

⁷⁵¹ *Pokalbis su Česlovu Vaupšu Tauragėje*: I dalis [garso įrašas]. 2011 12 16, minutė 28. Autorės asmeninis archyvas.

⁷⁵² Kronika [mašinėraštis]. Iš *Plungės S. Daukanto knygos mėgėjų klubo metraštis*. T. III..., lap. 81.

⁷⁵³ VAUPŠAS, Česlovas. Susipažinkite – „Daukanto“ klubas...

lektūra⁷⁵⁴. O, pavyzdžiui, jau 1986 m. lapkričio 10 d. vykusiame susirinkime, Č. Vaupšui perskaičius vieną iš V. Žuko straipsnių bibliofilijos tema, *klubo nariams kilo nemažai minčių ir ne visos jos atitiko straipsnyje keliamas idėjas. Tačiau iš esmės straipsnis praturtino klubo narių žinias, atskleidė bibliofiliją, kaip socialinę reiškinių, tautos kultūros išraišką*⁷⁵⁵ arba gruodžio 10 d. susirinkime vyko klubiečių *samprotavimai bibliofilijos klausimais*⁷⁵⁶. Kaip jau 1987 m. pradžioje konstatavo Č. Vaupšas, *kaskart gilėja referatų, diskusijų turinys*⁷⁵⁷.

Kiekvieno susirinkimo darbotvarkė turėjo nusistovėjusią struktūrą, paprastai susidėjusią iš trijų dalių: 1) perskaitomas pagrindinis pranešimas, 2) paminimos žymių žmonių datos⁷⁵⁸ ir 3) susipažįstama su naujai išleistomis knygomis. Be to, klube vykdavę ir knygų mainai bei diskusijos apie klubiečių įdomiausias mėnesio perskaitytas knygas. Darbingą klubo susirinkimų atmosferą atspindi ir pirmininką buvus autoritetą tarp klubiečių liudija, kad ir G. Černeckio dar 1984 m. gruodžio 26 d., taigi klubo įsteigimo dieną, sukurtas kalambūras *Kabo žiburys: <...> čia bibliofilai / vakaroja mediniame name / <...> jie žodžiais nelošia ir kortų nemeta ant / stalo / iš meilės knygai pinigų aukoja ir / kibirkščiuoja dvasios įtampa / nuaidi tikras žodis lyg komanda / <...> jų kapitonas gurkšteli arbatos ir ima / cukrų čiulpt / bibliofilai valgo geria gal duos ką nors / stipriau / kapitonas traukia planą iš krepšio ir / dėsto konkrečiau / <...> čia niekas taurių nekelia neskambina / varpais / čia niekas nedainuoja nušvinta sielos spinduliais <...>*⁷⁵⁹. Beje, būta atvejo, kai į susirinkimą, vykusį 1985 m. birželio 5 d., atėję tik du klubiečiai – Č. Vaupšas ir G. Morkis, – tačiau susirinkimas vis tiek įvykęs: *Jie skaitė XXVII knygos*

⁷⁵⁴ Pokalbis su Gintautu Černeckiu Plungėje: I dalis [garso įrašas] 2010 08 06, minutė 15. Autorės asmeninis archyvas.

⁷⁵⁵ Kronika [mašinėraštis]. Iš *Plungės „Daukanto“ knygos mėgėjų klubo metraštis*. T. II..., lap. 98.

⁷⁵⁶ Ten pat, lap. 103.

⁷⁵⁷ Mėgėjų klubas bibliotekoje..., p. 19.

⁷⁵⁸ 1986 m. spalio 10 d. susirinkime klubo pirmininkas pasiūlęs, kad žymių datų paminėjimui rengtųsi ne vienas kuris klubo narys, kaip buvę iki tol, o visi klubiečiai. Žr. Kronika [mašinėraštis]. Iš *Plungės „Daukanto“ knygos mėgėjų klubo metraštis*. T. II..., lap. 97.

⁷⁵⁹ ČERNECKIS, G. Kalambūras „Kabo žiburys“ Plungės bibliofilų klubo gimimo proga [mašinėraštis]. 1984.XII.26. Iš *Plungės knygos bičiulių klubo „Daukantas“ metraštis*. T. I..., lap. 37–38.

mėgėjų draugijos *metraštį, ir išsiskyrė atostogų*⁷⁶⁰. Pranešimai neretai būdavo iliustruojami knygų ir kitų spaudinių iš klubo narių asmeninių kolekcijų parodėlėmis ar pavieniais jų pavyzdžiais. Antai Č. Vaupšas 1986 m. birželio 10 d. susirinkime, pasakodamas apie pirmojo lietuviško kalendoriaus leidėjo Lauryno Ivinskio gyvenimą ir jo visuomeninę veiklą, savo kalbą iliustravo keturiolika įvairių rūšių bei paskirties kalendorių iš savo kolekcijos, be to, vieną kalendorių atsinešęs ir G. Morkis⁷⁶¹, kitų metų sausio 10 d. vykusiame susirinkime, aptardamas leidinio vertę lemiančius veiksnius, *Česlovas ištraukė iš portfelio keletą knygų iš savo bibliotekos ir ne tik gyvu žodžiu, bet ir vaizdinėm priemonėm visą tai pagyvino. Skaitydamas [V. Žuko straipsni] dar užakcentavo kas domina bibliofilą*⁷⁶².

Nuo 1986 m. birželio 10 d. pagrindinėje klubo užsiėmimų dalyje atsirado naujovė – *Bibliofilo žinynas*^{763*}, kur vėlgi daugiausia Č. Vaupšo skaityti V. Žuko spaudoje paskelbti straipsniai bibliofilijos istorijos ir asmeninių bibliotekų klausimais. Kaip pažymėjo Č. Vaupšas, ši naujovė buvo įvesta susirinkimų darbotvarkės pajvairinimo sumetimais. Pasak jo, *savotiškai gal net jaučiau tokią atsakomybę, kad kitas nenusiviltų ta veikla*⁷⁶⁴, todėl savo užrašuose fiksuojamomis bibliofilinėmis įdomybėmis dalijęsis ir su klubiečiais. Kartais klube pokalbiai ir diskusijos užsitęsdavusios iki vidurnakčio ar net dar ilgiau. Antai 1986 m. gruodžio 6 d. klubiečių *įdomus pokalbis* su keliautoju Gediminu Ilgūnu užsitęsęs iki antros valandos nakties⁷⁶⁵. Pasak Č. Vaupšo, *mes jautėm tokį pasitenkinimą. Grįždavom su tokiu pakylėjimu. Mums gavo toks atgimimas kažkoks, kad mes galim kalbėt taip laisvai ir išsidalint tas savo tokias bendras mintis*⁷⁶⁶. Kiekvieno įvykusio susirinkimo darbotvarkė buvo

⁷⁶⁰ Kronika [mašinėraštis]. Iš *Plungės knygos bičiulių klubo „Daukantas“ metraštis*. T. I..., lap. 46.

⁷⁶¹ Kronika [mašinėraštis]. Iš *Plungės „Daukanto“ knygos mėgėjų klubo metraštis*. T. II..., lap. 92.

⁷⁶² Kronika [mašinėraštis]. Iš *Plungės S. Daukanto knygos mėgėjų klubo metraštis*. T. III..., lap. 78.

⁷⁶³ Kronika [mašinėraštis]. Iš *Plungės „Daukanto“ knygos mėgėjų klubo metraštis*. T. II..., lap. 91.

* 1987 m. kovo 10 d. ši naujovė pervadinta į *Iš bibliofilo portfelio*. Žr. Kronika [mašinėraštis]. Iš *Plungės S. Daukanto knygos mėgėjų klubo metraštis*. T. III..., lap. 80.

⁷⁶⁴ *Pokalbis su Česlovu Vaupšu Tauragėje*: I dalis [garso įrašas]. 2011 12 16, minutė 92. Autorės asmeninis archyvas.

⁷⁶⁵ Kronika [mašinėraštis]. Iš *Plungės „Daukanto“ knygos mėgėjų klubo metraštis*. T. II..., lap. 103.

⁷⁶⁶ *Pokalbis su Česlovu Vaupšu Tauragėje*: I dalis [garso įrašas]. 2011 12 16, minutė 16. Autorės asmeninis archyvas.

nušviečiama vieno kurio iš klubiečių parengta trumpa žinute, išspausdinta vietos spaudoje – *Kibirkštis* laikraštyje.

Dabartinis Plungės Simono Daukanto bibliofilų klubo pirmininkas G. Černeckis klubo raidą sovietmečiu dalija į du laikotarpius ir jos skiriamą ribą įvardija 1986-uosius metus, kaip žyminčius, anot jo, *brandesnės veiklos pradžia*⁷⁶⁷. Tačiau visiškai nėra aiškūs tokio pasirinkto periodizavimo motyvai. Antai net pokyčiai klubo vadovaujamoje grandyje įvykę tik 1987 m. antrajame pusmetyje, t. y. Č. Vaupšas dėl susiklosčiusių aplinkybių klubo veikloje nebedalyvavęs nuo birželio mėn., o G. Černeckis pirmininku buvęs išrinktas tą pačių metų lapkričio 10 d. susirinkime. Plungės Daukanto knygos bičiulių klubo veiklos archyvinė medžiaga pastebimus pokyčius tiek jo veiklos turinio, tiek organizaciniu lygmeniu signalizuoja prasidėjus nuo 1988 m. antrojo pusmečio. Kaip viena tų pokyčių priežasčių galėjo būti Sąjūdžio susiformavimas ir prasidėjęs tautinio išsivadavimo judėjimas. Pasikeitusi kultūrinė politinė situacija ir atsivėrusios naujos galimybės, suprantama, klubiečius galėjo paakinti imti kelti ir daugiau gilintis į iki tol apeitus Lietuvos istorijos bei jos kultūros klausimus. 1988 m. LSKBD darbo ataskaitoje J. Žurauskas taip pat akcentavo knygos bičiulių klubų veikloje ypač išaugusį susidomėjimą Lietuvos kultūros istorija⁷⁶⁸. Tačiau, kaip liudija 1988 m. gruodžio 26 d. S. Augūno klubo nariams adresuotas atviras laiškas, kuriame jis pažymėjęs, jog *pastaruoju metu klubo veikloje išryškėjo nemaža neigiamų dalykų*⁷⁶⁹, regis, šiuos lėmę ne vien politinio ir kultūrinio gyvenimo permainos. Antai laiško autorius akcentavo užsiėmimus pasidarius neturiningus, esą jų metu *daug tuščiažodžiaujama, giriamasi kokie mes geručiai, kiek mes daug dirbame, kad net nespėjame užsiėmimo metu įvykdyti tos dienos darbotvarkę*⁷⁷⁰. S. Augūnas, *vardan to, kad klubas toliau gyvuotų, siūlė*

⁷⁶⁷ ČERNECKIS, Gintautas. Simono Daukanto bibliofilų klubas – regioninis knygos kultūros ugdymo centras. *Knygotyra*, 2002, t. 38, p. 166.

⁷⁶⁸ ЖУРАУСКАС, И. Отчет о работе организации ДОК Литовской ССР за 1988 год [mašinėraštis]. [1989]. VUB RS, F306–213, lap. 10.

⁷⁶⁹ AUGŪNAS, S. Atviras laiškas klubo nariams [mašinėraštis]. 1988 12 26. Iš *Plungės S. Daukanto knygos mėgėjų klubo metraštinis*. T. IV. Sudarė S. Augūnas. Plungė, 1990, lap. 117. G. Černeckio asmeninis archyvas.

⁷⁷⁰ Ten pat.

užsiėmimų laiką reglamentuoti: pirmiausia įvykdyti darbotvarkėje numatytus darbus, o diskusijas palikti pabaigai. Taigi Plungės Daukanto knygos bičiulių klubas, kaip ir Vilniaus Mažvydo knygos bičiulių klubo atveju, iš veiklos pradžioje puoselėtos ir plėtotos bibliofilinės krypties devintojo dešimtmečio pabaigoje pasuko į kultūrinės savišvietos. Analogiškai šį procesą lydėjo ir išaugęs klubiečių skaičius, pavyzdžiui, 1988 m. iki penkiolikos narių.

Apibendrinant Lietuvos bibliofilijos raidą sovietmečiu pažymėtina, kad pirmuoju etapu legaliai organizuotos bibliofilų veiklos poreikį reiškė tiek tarpukariu kultūros elito formuotos bibliofilijos krypties atstovai, tiek naujos, pirmaisiais postalininio laikotarpio dešimtmečiais susiformavusios bibliofilų kartos atstovai. Pirmųjų iniciatyva dar vokiečių okupacijos metais būta svarstymų apie XXVII knygos mėgėjų draugijos oficialios veiklos atgaivinimą ir net leidybinį sumanymą, tačiau net ir jų neįgyvendinus, kai kurie iš buvusių draugijos narių kiekvienas savaip tęsė jos veiklos tradiciją. Po J. Stalino mirties prasidėjęs vadinamasis *atsilimas* tapo paskata imti domėtis ir rinkti nepriklausomos Lietuvos laikotarpiu išleistas ar retas knygas, ypač cenzūros sulaikytas, ar tas, kurių tiražai buvę itin maži, taip pat periodiką. Pastarųjų, o kartu ir kitų kolekcionavimo objektų (pašto ženklų, atvirukų, vokų, ekslibrisų ir kt.) paieškos skatino neformalių bibliofilų bei kolekcininkų ryšių mezgimąsi tiek lokaliai, tiek su užsienio šalyse gyvenančiais lietuvių išeiviais bei kitais asmenimis. Galbūt dėl to jau 1959 m. pirmą kartą viešai iškelta idėja steigti knygos mylėtojų draugiją. Tuometinėmis kultūros ir politikos sąlygomis, išryškėjus įvairių diskusinių bei pažintinių klubų kūrimosi tendencijai, 1970 m. neformaliai savo veiklą pradėjo Vilniaus knygos bičiulių klubas, derinęs bibliofilinę ir kultūrinę-pažintinę veiklas. Antruoju etapu susiformavo savita bibliofilijos organizacinė struktūra. Čia pagrindinis vaidmuo teko 1974 m. įsteigta LSKBD. Steigėjai ją traktavo kaip masinę visuomeninę bibliofilinę organizaciją, kuri sudarė sąlygas nuo 1975 m. legaliai visoje Lietuvoje funkcionuoti knygos bičiulių klubinei veiklai, būdama tiesiogiai atsakinga už jos koordinavimą ir kontrolę. Tokie klubai dažnai buvo priemonė nacionalinės kultūros reikmėms tenkinti. Lietuvos bibliofilijos istorijoje svarbų vaidmenį

atliko Vilniaus Mažvydo ir Plungės Daukanto knygos bičiulių klubai,
vieninteliai tebetęsiantys savo veiklą iki šių dienų.

III. ASMENINĖ BIBLIOTEKA TARP IDEOLOGIJOS IR AUTONOMIJOS VĖŽIŲ

1. Tipinis sovietinio gyventojų asmeninės / šeimos / namų bibliotekos modelis ideologijos požiūriu

Bibliofilijos kaip kūrybinės veiklos rezultatu yra laikoma asmeninė biblioteka. Greta nuo aštuntojo dešimtmečio antrosios pusės prasidėjusios organizuotos bibliofilų veiklos platesniu mastu vykęs knygos bičiulių judėjimas bei kiti pirmiau aptarti veiksniai lėmė asmeninių bibliotekų ar knygų rinkinių skaičiaus didėjimą ir paprastų, kaip minėta, *tarybinės šalies – bibliofilų šalies* gyventojų, taigi, vadinasi, masinės bibliofilijos atstovų, namuose. Tai leidžia kalbėti apie dviejų tipų bibliofilų asmenines bibliotekas – tradicinės bibliofilijos ir masinės bibliofilijos atstovų. Sovietinio laikotarpio spaudoje tapo įprasta kone kiekviename straipsnyje ar leidinyje, gvildenančiame kokius nors su knygomis susijusius klausimus, pabrėžti esą *tarybinis žmogus – tai žmogus su knyga rankose ir vargu ar šiandien rasime bent vieną butą, kuriame nebūtų savų knygų*. Siekiant supriešinti knygų kolekcionavimo situaciją nepriklausomos ir sovietinės Lietuvos epochomis, pademonstruoti pastaruoju laikotarpiu šioje srityje padarytą ženklia pažangą, dar 1969 m. *Bibliotekų darbe* iš 1931 m. *Sėjos baro* buvo perspausdintas ir plačiai pagarsėjęs J. Tumo-Vaižganto straipsnis *Knygų spinta, lietuviams dar nežinomas baldas*⁷⁷¹, kurį itin dažnai mėgta cituoti tiek spaudoje, tiek įvairių renginių pasisakymų metu. Remiantis SSRS Ministrų tarybos Valstybinio leidyklų, poligrafijos ir knygų prekybos reikalų komiteto 1976 m. duomenimis, 1966 m. 4,4% miesto gyventojų knygų namuose neturėjo ir tikrai 16,2% jų turėjo nedidesnes kaip 200 knygų bibliotekas, o 1975 m. esą beveik visi apklausti miesto gyventojai nurodė komplektuojantys knygas ir 42,9% jų

⁷⁷¹ TUMAS-VAIŽGANTAS, J. Knygų spinta, lietuviams dar nežinomas baldas. *Bibliotekų darbas*, 1969, nr. 9, p. 13.

pažymėjo turintys kur kas stambesnes bibliotekėles, iš kurių 13,3% teigė turintys sukaupę didesnes negu 1 000 tomų asmenines knygų kolekcijas^{772*}. Asmeninių bibliotekų skaičiaus didėjimas, žvelgiant iš sovietų ideologų pozicijos, viena vertus, galėjo būti vertinamas kaip teigiamas reiškinys, nes knyga buvo suvokiama kaip viena iš svarbiausių idėjinio auklėjimo sėkmės garantų. Antai išvelgiamas asmeninės bibliotekos pozityvus vaidmuo tiek jos savininkui, tiek apskritai socialistinei santvarkai puikiai atskleidžiamas dar 1955 m. *Komjaunimo tiesoje* socrealistinės prozos stiliumi išspausdintame vedamajame straipsnyje *Asmeninė biblioteka: Į kolūkinį respublikos kaimą kas kartą ateina vis daugiau naujovių. Jas įsisavinti ir paskleisti daug padeda knyga. Knygos žemės ūkio klausimais, knygos, pasakojančios apie žemės ūkio pirmūnų patyrimą, papildžiusios jaunųjų draugų bibliotekas – didelis ir artimas jų patarėjas kovoje už gausius žemės ūkio kultūrų derlius, o ypač auginant tokias vertingas kultūras kaip kukurūzai*⁷⁷³. Kita vertus, asmeninės bibliotekos, kaip privačios erdvės sudedamosios dalies, kūrimas, komplektavimas ir tvarkymas sovietų ideologams buvo praktiškai nesukontroliuojami procesai, o tai prieštaravo jų vykdomai politikai, nepripažįstančiai *laisvos iniciatyvos jokioje gyvenimo srityje, jokios veiklos, kuri nebūtų visiškai numatoma*⁷⁷⁴. Sovietinės ideologijos skleidžiamų pažiūrų neatitinkantis asmeninės bibliotekos turinys galėjo kelti potencialią grėsmę jos savininko galvosenai, todėl tapo aktualus tipinio sovietinio gyventojų, masinės bibliofilijos atstovo, asmeninės / šeimos / namų bibliotekos modelio, paremto ideologinėmis nuostatomis ir vieningais komplektavimo bei tvarkymo

⁷⁷² NEKROŠIUS, J. *Apie Sąjunginės savanoriškos knygos bičiulių draugijos Centro valdybos III plenumo išdavas ir Respublikinės knygos bičiulių draugijos uždavinius deramai sutinkant Didžiojo Spalio 60-metį* [mašinis raštas]. 1977.IV.28. VUB RS, F306–59, lap. 34–35.

* Remiantis 1981 m. LSKBD Panevėžio miesto organizacijos valdybos atlikto sociologinio tyrimo, kuriame dalyvavo 500 žmonių, duomenimis, 86,2% apklaustųjų nurodė turintys savo asmenines bibliotekas, iš kurių 84% pažymėję kaupiantys knygas savišvietos tikslais, 23,6% – vaikams, 3,4% – todėl, kad visi kaupia... Žr. PETROVAS, Viačeslavas. Knygos bičiulis. Kas jis? *Naujos knygos*, 1982, nr. 8, p. 38. Iš 1985 m. gegužės–rugpjūčio mėnesiais apklaustų 558 Panevėžio ir Vilniaus miestų bibliotekų skaitytojų tik 20% paklaustųjų sutiko, kad neverta turėti nuosavą bibliotekėlę, o 45% norėtų, kad padidintos paklausos tomai būtų namų bibliotekoje. Žr. GAIDYS, Vladas; ir RAPOPORTAS, Sergejus. Anoniminė šiuolaikinio skaitymo stichija..., p. 217.

⁷⁷³ Asmeninė biblioteka [vedamasis]. *Komjaunimo tiesa*, 1955, kovo 24.

⁷⁷⁴ ARENDT, Hannah. *Totalitarizmo ištakos*. Vilnius, 2001, p. 335.

kriterijais, sukūrimas⁷⁷⁵ ir galiausiai požiūrio, jog tokia biblioteka turinti tenkinti ne tik jos savininko poreikius, bet ir tarnauti visuomeniniams tikslams, formavimas.

1.1. Asmeninės bibliotekos teorinės apibrėžos: samprata, rūšys, klasifikavimas ir sandara

Sovietinės Lietuvos spaudoje greta labiausiai paplitusio ir pačia bendriausia bei plačiausia prasme vartojamo *asmeninės bibliotekos* termino dar sutinkami *asmeninių knygų kolekcijos* (šis buvo vyraujantis LSKBD atstovų leksikoje), *šeimos bibliotekos* ir *namų bibliotekos* bei rečiau *nuosavos bibliotekos* ir *privačios bibliotekos* terminai. Visi jie buvo perimti iš rusų autorių, nemažai dėmesio skyrusių asmeninių bibliotekų komplektavimo ir jų tvarkymo metodikos klausimams aptarti, darbų, pavyzdžiui, iš Vladimiro Osipovo⁷⁷⁶, Majos Gubanovos⁷⁷⁷ ir kt. Nors minėtieji terminai sovietmečio Lietuvoje nebuvo analizuojami teoriniu ir metodologiniu lygmeniu ir dažnai vartoti kaip sinonimai, kartais neišvengiant tam tikrų prieštaravimų, tačiau kartu reikia pažymėti, jog tuo metu radosi pirmųjų asmeninių bibliotekų tyrimų knygotyros aspektu, o taip pat ir asmeninių bibliotekų klasifikavimo bandymų. Kaip yra pažymėjęs V. Žukas, dar 1947 m. Jurgio Lebedžio atliktas Simono Daukanto bibliotekos tyrimas⁷⁷⁸ yra laikytinas pirmuoju moksliniu tos srities lietuvių knygotyros darbu⁷⁷⁹.

Kaip buvo minėta pirmiau, galima išskirti dvi domėjimosi asmeninėmis bibliotekomis sovietmečiu kryptis: 1) aptariant jų komplektavimo ir tvarkymo

⁷⁷⁵ Tik jau minėtame 1989 m. gegužės 25 d. vykusiam ketvirtajame LSKBD suvažiavime buvo akcentuota, jog *laikas atsisakyti praktikos, kai aukščiau sėdintys dėdės sprendžia, ką turi rinkti ar skaityti knygos bičiulis. Laikas, kad tai spręstų tas, kas tas knygas skaito*. Žr. *Lietuvos knygos draugijos IV suvažiavimo protokolai...*, lap. 10.

⁷⁷⁶ ОСИПОВ, В. *Личная библиотека: в помощь начинающему собирать книги*. Москва, 1954. 54, [2] с.; ОСИПОВ, В. *Домашняя библиотека*. Москва, 1959. 162, [2] с.; ОСИПОВ, В. *Книга в вашем доме*. Москва, 1967. 142, [2] с.

⁷⁷⁷ ГУБАНОВА, М. *Твоя домашняя библиотека: советы учащимся 4–6-х классов*. Москва, 1973. 44, [4] с.

⁷⁷⁸ LEBEDYS, J. Simano Daukanto biblioteka. *Lietuvių literatūros instituto darbai*, 1947, t. 1, p. 51–72.

⁷⁷⁹ ŽUKAS, Vladas. Knygų pasaulyje. Iš *Profesorius Jurgis Lebedys: [straipsnių rinkinys]*. Sudarė J. Girdzijauskas. Vilnius, 1983, p. 75.

metodikos klausimus, įprastai daugiausia dėmesio skiriant asmeninių bibliotekų turiniui, ir 2) vykdant žymių lietuvių rašytojų ir kultūros bei mokslo veikėjų asmeninių bibliotekų tyrimus. Pirmosios krypties interesantai dažniau buvo bibliotekų darbuotojai, neretai dirbantys skaitytojų aptarnavimo sektoriuose, ir patys asmeninių bibliotekų savininkai, pavyzdžiui, *Bibliotekų darbo* ir *Naujų knygų* skaitytojai, besidalijantys savo patirtimi šių žurnalų puslapiuose, antrosios krypties – Vilniaus universiteto dėstytojai ir jų vadovaujami studentai-diplomantai.

Bene didžiausią įdirbį aptariant asmeninių bibliotekų komplektavimo ir jų tvarkymo metodikos klausimus turėjo tuometinės Respublikinės bibliotekos Skaitytojų aptarnavimo skyriaus vedėja S. Kirlytė. Ši priklausė ir LSKBD lektorių grupei. Jos paskaitų tema buvo *Asmeninių bibliotekų komplektavimo principai*⁷⁸⁰. Pavyzdžiui, remiantis LSKBD 1977 m. vasario 14 ir kovo 21 d. potvarkiais⁷⁸¹, ji buvo komandiruota skaityti paskaitų asmeninių bibliotekų komplektavimo ir jų tvarkymo klausimais į Kėdainius ir tuometinį Kapsuką, o 1983 m. gegužės 19 d. Vilniaus miesto moksleiviams ir dėstytojams ji skaičiusi paskaitą *Knyga tavo gyvenime*⁷⁸². Be S. Kirlytės, asmeninių bibliotekų klausimais paskaitas dar skaitė Alytaus centrinės bibliotekos darbuotoja Aldona Snabaitytė (*Asmeninės bibliotekos tvarkymas*), Kauno J. Paleckio viešosios bibliotekos Kraštotyros skyriaus vedėjas Viktoras Spitrys (*Asmeninių bibliotekų komplektavimas ir tvarkymas*), Vilniaus universiteto bibliotekos darbuotojas Antanas Stravinskas (*Asmeninės bibliotekos komplektavimo principai* ir *Asmeninės bibliotekos tvarkymo principai*), Vilniaus universiteto docentė G. Raguotienė (*Asmeninė biblioteka*) ir kt.

Rašiusieji asmeninių bibliotekų klausimais paprastai aptardavo, koks turis būti jų turinys, kokie esą galimi jų komplektavimo šaltiniai, tvarkymo, saugojimo ir organizavimo būdai bei bibliografinių priemonių panauda, be to,

⁷⁸⁰ *Metodinės rekomendacijos paskaitinio darbo klausimais*. Vilnius, 1983, p. 15, 21. M. Gamzajevo asmeninis archyvas.

⁷⁸¹ *Lietuvos TSR SKBD valdybos potvarkis Nr. 10* [mašinėraštis]. Vilnius, 1977 m. vasario 14 d. VUB RS, F306–54, lap. 10; *Lietuvos TSR SKBD valdybos potvarkis Nr. 26* [mašinėraštis]. Vilnius, 1977 m. kovo 21 d. Ten pat, lap. 27.

⁷⁸² LTSR Knygos bičiulių draugijos Vilniaus miesto organizacija. *Paraiškų paskaitoms skaityti registracijos žurnalas...*, lap. 75.

koks esąs asmeninės bibliotekos santykis su visuomene. Kaip bus matyti vėliau, bene kiekvieno straipsnio ar savarankiško leidinėlio autorius, kalbėdamas apie asmeninės bibliotekos turinį, suprantama, neišvengiamai atliepdamas į to meto vyraujančias ideologines tendencijas, į pirmą planą išskeldavo marksizmo-leninizmo klasikų veikalus ir visuomeninę-politinę literatūrą, sykiu pabrėžiant, kad be šios *vargu ar galima apsieiti* arba *sunku įsivaizduoti* bet kurią asmeninę biblioteką. Sutartinai buvo pripažįstama, jog asmeninės bibliotekos pobūdis ir dydis priklauso nuo keleto veiksnių, kaip antai savininko išsilavinimo, profesijos, visuomeninės veiklos, amžiaus, interesų, dvasinių poreikių, skonio, pajamų, šeimos sudėties ir net buto sąlygų. Pavyzdžiui, vilniškis Stasys Čižas 1972 m. vasario 21 d. laiške, adresuotame A. Geručiu, pažymėjęs, jog *mūsuose vis labiau atsisakoma kaupti savas bibliotekas, nes kambariuose nėra vietos. Viešųjų bibliotekų yra labai daug ir ten norimą leidinį lengviau rasti negu pas save. Juk pats neturi galimybės viską kataloguoti. Mes paprastai renkame savo specialybės ar dominančios srities literatūrą. Ir tai gyvas galas leidinių susikaupia*⁷⁸³. Svarbiausiais kriterijais, kuriais būtina vadovautis sudarant asmeninę biblioteką, buvo įvardijami knygos naudingumas ir jos reikalingumas. Kaip pagrindinis asmeninės bibliotekos vertę lemiantis veiksnys buvo nurodomas ne joje esamų spaudinių skaičius, bet tų spaudinių kokybė ir gerai apgalvotas jų komplektavimas bei tvarkymas. Be to, kaskart akcentuota, jog asmeninė biblioteka yra tuo geresnė, kuo mažiau joje esama neskaitomų ir nereikalingų knygų. Tačiau mėginimų samprotauti ar apibrėžti asmeninės bibliotekos terminą randamas vos vienas kitas, o ir šie neretai prieštaraujantys vieni kitiems, neturintys aiškių skiriamųjų ribų. Ši teiginį galima pailustruoti kelių autorių pateiktais svarstymais. Antai Aleksandras Mažrimas 1975 m. rašytame straipsnyje pažymėjęs, jog vieniems asmeninė biblioteka yra *tik darbui reikalingas knygų rinkinys*, susidedantis iš įvairios metodinės literatūros, vadovėlių, monografijų ir žinynų, tačiau greta, anot jo, esama ir *intymių*

⁷⁸³ ČIŽAS, Stasys. *Laiškas A. Geručiu* [mašinėraštis]. Vilnius, 1972 vasario 21 d. 1 lap. VUB RS, F155–582.

bibliotekėlių, kuriose gal tik pora dešimčių knygų: poezijos tomeliai, dienoraščiai, laiškai, memuarai, keletas romanų, M. Montenio esė..., kurios brangios ir dėl jose [esančių] intymaus bendravimo pėdsakų – pabraukimų, pastabų⁷⁸⁴. Anot S. Kirlytės, asmeninė biblioteka vadinama taip dėl to, kad ji komplektuojama pagal savininko skonį ir poreikius. Todėl vieno žmogaus asmeninė biblioteka gali būti visai nereikalinga kitam žmogui⁷⁸⁵. V. Ruzga 1964 m. išleistos S. Kirlytės knygelės, pavadintos *Asmeninė biblioteka*⁷⁸⁶, recenzijoje greta asmeninės bibliotekos kaip sinonimą pavartojo ir nuosavos bibliotekos terminą⁷⁸⁷. Viena iš labiausiai paplitusių asmeninių bibliotekų rūšių, kaip jau kitame straipsnyje buvo pažymėjusi minėtoji autorė, yra universali, vadinamoji šeimos biblioteka, kurioje turį būti tos knygos, kurių nuolat prireikia, ir jos branduolį sudaranti universalios pobūdžio literatūra⁷⁸⁸. S. Kirlytė kaip šeimos bibliotekos sinonimą vartojo namų bibliotekos terminą. O štai, remiantis G. Raguotienės pateiktais svarstymais, namų bibliotekos terminas esąs platesnis už asmeninės bibliotekos. Ji pažymėjusi, jog namų biblioteka galinti būti bendra, kai ja naudojasi visi šeimos nariai, o savo knygų atskyrimas sudarąs jau asmeninę bibliotekėlę, kuri taip vadinama todėl, kad *ją susikuriame pagal savo amžių ir polinkius, interesus ir skonį, pagal hobi, pagaliau numatomą ar norimą įsigyti specialybę ir pan.*⁷⁸⁹ Namų bibliotekos antrašte dar 1974 m. buvo išleista Zitos Bezekavičienės knygelė⁷⁹⁰ bei tais pačiais metais išspausdintas E. Losotos straipsnis *Komjaunimo tiesoje*⁷⁹¹. Tačiau abi autorės, kaip įprasta, nesiėmė aptarti šio termino. Pirmoji tepažymėjusi, jog dažniausiai namų biblioteka komplektuojama atsižvelgiant į visų šeimos narių interesus ir kad joje turį būti įvairios literatūros, antroji kalbėjusi bendresniais knygos kultūros tradicijų šeimoje ugdymo klausimais.

⁷⁸⁴ MAŽRIMAS, Aleksas. Knygos, bičiulės mano. *Nemunas*, 1975, nr. 10, p. 8.

⁷⁸⁵ KIRLYTĖ, Stefa. Knyga mūsų namuose. *Kultūros barai*, 1969, nr. 9, p. 60.

⁷⁸⁶ KIRLYTĖ, S. *Asmeninė biblioteka*. Vilnius, 1964. 44, [2] p.

⁷⁸⁷ RUZGA, V. Asmeninė biblioteka. *Bibliotekų darbas*, 1964, nr. 8, p. 17.

⁷⁸⁸ KIRLYTĖ, Stefa. Namų biblioteka. *Naujos knygos*, 1980, nr. 4, p. 44.

⁷⁸⁹ RAGUOTIENĖ, Genovaitė. *Baltos lankos, juodos avys...*, p. 126.

⁷⁹⁰ BEZEKAVIČIENĖ, Z. *Namų biblioteka*. Vilnius, 1974. 55 p.

⁷⁹¹ LOSOTA, E. Namų biblioteka. *Komjaunimo tiesa*, 1974, lapkr. 22.

Č. Kudaba namų biblioteką yra apibūdinęs kaip *kultūrinės tradicijos, pastovumo, ištikimybės, paveldimų idealų saugotoją*⁷⁹².

Tuometinis Vilniaus universiteto vyr. dėstytojas Algirdas Kancleris namų bibliotekos ir šeimos bibliotekos terminus, regis, taip pat suprato tapačiais ir juos vartojo kaip sinonimus⁷⁹³. 1974 m. straipsnyje jis šeimos biblioteką apibūdino ne tik kaip žinių šaltinį, bet ir tradiciją bei pateikė ir gana detaliai aptarė galimą tokios bibliotekos modelį. Antai, anot jo, jei šeimoje yra keturi asmenys – tėvas, dirbantis gamykloje, motina, dirbanti įstaigoje, ir dvi skirtingo amžiaus dukros – šeštos ir devintos klasės mokinės, – šeimos biblioteka, be bendrai vartojamų žurnalų ir laikraščių (išskyrus įdomius tik moksleiviams), turėtų susidėti iš penkių dalių: 1) bendro naudojimo knygos (iš viso jų turėtų būti apie kelis šimtus), reikalingos ir įdomios visiems šeimos nariams, be to, parodančios *bendrą šeimos veidą*, pavyzdžiui, knygos muzikos, dailės, kino ar fotografijos meno klausimais, grožinės literatūros klasikų ir gyvenamojo meto rašytojų kūriniai, įvairių sričių žymių žmonių biografijos, literatūra turizmo klausimais ir informaciniai leidiniai; 2) tėvo knygų lentyna turėtų atitikti jo darbą, visuomenines pareigas ir polinkius, be to, ji *neapsieina* be visuomeninės-politinės literatūros; 3) motinos knygų lentyna neturėtų dubliuotis su tėvo, todėl dalis visuomeninės-politinės literatūros galėtų būti tėvo lentynoje arba atvirkščiai, be to, turėtų būti specifinių, su motinos darbu susijusių knygų eilutė, taip pat literatūros, nagrinėjančios šeimos organizavimo problemas, bei knygos, atspindinčios motinos platesnius polinkius; 4) vyresniosios dukters knygų lentyną turėtų sudaryti dvi dalys – mokymuisi reikalingos knygos ir grožinė literatūra, atitinkanti jos polinkius bei amžių; 5) jaunesniosios dukters knygų lentyna turėtų būti panaši į sesers, tik ji siauresnė, atitinkanti jos amžių ir polinkius⁷⁹⁴. A. Kancleris tokios bibliotekos privalumus nurodė esant lėšų ir vietos taupymą (kas gali būti bendra, nėra reikalo dubliuoti), galimybę išskirti kiekvieno šeimos nario asmeninius polinkius ir poreikius bei pabrėžti kiekvieno jų atsakomybę už savąją bibliotekos dalį.

⁷⁹² KUDABA, Česlovas. Apie knygą ir bičiulystę. *Naujos knygos*, 1984, nr. 5, p. 7.

⁷⁹³ KANCLERIS, Algirdas. Namų biblioteka. *Tiesa*, 1982, kovo 12.

⁷⁹⁴ KANCLERIS, Algirdas. Šeimos biblioteka. *Šeima*, 1974, nr. 4, p. 41.

Vienos iš viešųjų bibliotekų direktorė V. Vilkienė 1961 m. straipsnyje *Kuo papildysi savo bibliotekėlę?* pateikė galimą *moters-motinos asmeninės bibliotekėlės* modelį. Anot autorės, tokioje bibliotekėlėje turėtų būti 1) kaip ir kiekvienoje asmeninėje bibliotekoje, taip ir šioje – marksizmo-leninizmo pradininkų raštai, SSKP istorijos vadovėlis ir panašūs leidiniai; 2) specialybės literatūra, sudaranti asmeninės bibliotekėlės pagrindą; 3) informaciniai leidiniai – vadovai, žodynai; 4) grožinė literatūra, t. y. labiausiai mėgiamų rašytojų, prozininkų ir poetų kūriniai; 5) besidominčiųjų menu bibliotekėlėje galėtų būti albumų apie dailininkų gyvenimą ir kūrybą. Be to, kaip pažymėjusi V. Vilkienė, *moterų-motinų bibliotekėlėje* dar turėtų būti literatūros vaikų auklėjimo, medicinos, buities, šeiminkavimo meno ir rankdarbių klausimais⁷⁹⁵.

Tuometinės Valstybinės respublikinės bibliotekos pedagogas-metodininkas V. Pankauskas bene pirmasis atkreipė dėmesį į vaiko bibliotekėlės, kaip vienos iš asmeninių bibliotekų rūšių, specifiką. Paprastai vaikų literatūra buvo aptariama kaip viena iš sudėtinių asmeninės / šeimos / namų bibliotekos dalių. Dar 1960 m. rašytame straipsnyje minėtas autorius, konstruodamas įprastinės asmeninės bibliotekos, tradiciškai turinčios susidėti iš marksizmo-leninizmo klasikų veikalų ir visuomeninės-politinės bei mokslo populiarinimo literatūros, informacinių leidinių ir grožinės literatūros, modelį, pažymėjęs, jog vaikams knygos turi būti atrenkamos ir perkamos, atsižvelgiant į jų amžių⁷⁹⁶. Kiek vėliau, po dvejų metų, tas pats autorius paskyrė specialų straipsnį vaiko asmeninės bibliotekėlės komplektavimo specifikai aptarti, kur išskyrė keturis jos formavimosi etapus, priklausomai nuo vaiko amžiaus: 1) 2–3 metų mažylis; 2) 5–6 metų mažiuokis; 3) mokyklinio amžiaus vaikas ir 4) vyresnio amžiaus vaiko asmeninę bibliotekėlę⁷⁹⁷. Jauniausiojo amžiaus vaiko bibliotekėlę, anot straipsnio autoriaus, turinčios sudaryti tik gausiai iliustruotos vaikiškos knygelės, o antrosios amžiaus grupės vaiko bibliotekėlę – knygelės su tekstu. Mokyklinio amžiaus vaiko asmeninėje bibliotekėlėje pagrindinę

⁷⁹⁵ VILKIENĖ, V. Kuo papildysi savo bibliotekėlę? *Raudonoji vėliava*, 1961, bal. 23.

⁷⁹⁶ PANKAUSKAS, V. Kiekvienuose namuose – bibliotekėlė. *Kauno tiesa*, 1960, bal. 13.

⁷⁹⁷ PANKAUSKAS, P. Vaikas ir knygos. *Kauno tiesa*, 1962, birž. 27.

vietą turinti užimti mokslo populiarinimo literatūra, o vyresnio amžiaus vaiko bibliotekėlėje – knygos, kurios dažnai reikalingos mokymuisi ir vaiko visuomeninei veiklai. Kaip pažymėjęs P. Pankauskas, svarbų vaidmenį, ugdant vaiko knygos meilę, atlieka jam gimimo dienos ar kurios kitos šventės proga dovanojamos knygos su įrašais. Jau žymiai vėliau G. Raguotienė specialiai vaiko asmeninės bibliotekos specifikai aptarti skirtame straipsnyje ją apibrėžė kaip *libri legendi, t. y. knygos, kurios turi būti perskaitytos. Laiku, būtinai, pakartotinai*⁷⁹⁸. Tačiau šiame straipsnyje pasiūlytoji vaiko asmeninės bibliotekos sandara iš esmės formuojama remiantis tais pačiais kriterijais kaip ir suaugusiojo, t. y. teigiama, kad ją turinti sudaryti grožinė, visuomeninė-politinė, mokslo pažintinė ir specialioji literatūra bei informaciniai leidiniai, tačiau neatsižvelgiama į vaiko amžių ir jo kintančius poreikius, todėl pirmiau minėtojo autoriaus straipsnis yra kur kas išvalgesnis. Tame pačiame straipsnyje G. Raguotienė konstatavusi, jog formuoti vaiko asmeninę biblioteką nėra paprasta ir jos orientyru nurodė esant vadinamąjį vaikų literatūros *aukso fondo* sąrašą I–VIII klasių moksleiviams, periodiškai skelbiamą *Bibliotekų darbe*. Šios temos aktualumą liudija ir tai, jog dar septintajame–aštuntajame dešimtmečiuose G. Raguotienės vadovaujamos Vilniaus universiteto diplomantės rengė rekomenduojamos literatūros bibliografinės rodykles, skirtas ikimokyklinio amžiaus vaikams⁷⁹⁹ ir pradinių klasių moksleiviams⁸⁰⁰.

Bronius Vaitkevičius 1961 m. išleistame jaunimui adresuotame leidinyje *Platų kelių knygai* paskyrė savarankišką skyrelį, pavadintą *Asmeninių bibliotekėlių komplektavimu*. Čia autorius rėmėsi nuostata, jog tiek mokslininko, tiek darbininko ar kolūkiečio, tiek jaunuolio asmeninėje bibliotekėlėje turėtų surasti vietą: 1) marksizmo-leninizmo pradininkų veikalai ir kiti pagrindiniai visuomeninės-politinės literatūros kūriniai; 2) specialioji

⁷⁹⁸ RAGUOTIENĖ, Genovaitė. Vaiko asmeninė biblioteka. *Bibliotekų darbas*, 1982, nr. 6, p. 1.

⁷⁹⁹ KUZMINSKAITĖ, Nijolė. *Ikimokyklinis amžius ir knyga*: diplominis darbas [mašinėraštis]. Vadovas doc. G. Raguotienė. Vilnius, 1974. 123 lap. VUB RS, F85–B1261.

⁸⁰⁰ DOVYDAITYTĖ, Rita. *Tavo knygų skrynelė*: rekomendacinė bibliografinė rodyklė 3–4 kl. mokiniams: diplominis darbas [mašinėraštis su piešiniais]. Vadovas v. d. G. Raguotienė. Vilnius, 1961. 234 lap. VUB RS, F85–B235; MAČERNYTĖ, Genė-Neringa. *Tipinis katalogas pradinėms mokykloms*: diplominis darbas [mašinėraštis]. Vadovė dėstytoja ped. moks. kand. G. Raguotienė. Vilnius, 1967. 152 lap. VUB RS, F85–B485.

literatūra; 3) įvairūs žinynai, žodynai, enciklopedijos ir panašūs leidiniai; 4) mokslo populiarinimo literatūra; 5) grožinė literatūra⁸⁰¹. Kaip pažymima, prieš pradėdant komplektuoti asmeninę bibliotekėlę, būtina susidaryti tam tikrą planą, be to, ji turi būti komplektuojama palaipsniui: iš pradžių įsigyjamos svarbesnės ir labiau reikalingos knygos, kurios ir sudarysiančios bibliotekėlės pagrindą, o vėliau – kitos mažiau svarbios knygos.

G. Raguotienė bene pirmoji dar 1974 m. atkreipusi dėmesį į tai, jog *bibliofilo knygų kolekcija skiriasi nuo įprastinės asmeninės bibliotekos, net ir sukomplektuotos pagal jo savininko profesiją*⁸⁰². Vėliau šią G. Raguotienės įžvalgą savo darbuose ėmusi plėtoti ir S. Kirlytė, akcentuodama, jog asmeninė biblioteka turinti skirtis nuo *bibliofilų kolekcionierių bibliotekų*, nes šių komplektavimo pobūdis esąs visai kitoks: *Vienam kolekcionieriui svarbu knygos leidimas, leidykla, leidimo metai, kitam – piešiniai, iliustracijos, šriftas, popierius, dar kitam – tam tikra literatūros rūšis, tema ir t. t.*⁸⁰³ Bene pirmąją asmeninių bibliotekų klasifikaciją 1979 m. pateikė V. Žukas. Jis išskyrė keturias⁸⁰⁴ asmeninių bibliotekų rūšis: 1) politinių, mokslo ir kultūros veikėjų parankines darbo bibliotekas; 2) vieno asmens surinktas bibliofilines bibliotekas; 3) paveldimas, per daugelį metų sukauptas šeimos arba giminės bibliotekas, kuriose atsispindi įvairių epochų klodai, giminės narių interesai ir polinkiai ir 4) šviečiamojo pobūdžio – platesniems visuomenės sluoksniams, dažniausiai draugams, bendradarbiams, vienminčių ratui prieinamas –

⁸⁰¹ VAITKEVIČIUS, B. *Platų kelių knygai...*, p. 41–43.

⁸⁰² RAGUOTIENĖ, Genovaitė. *Šimtas knygos mįslių*. Vilnius, 1974, p. 305; 1981, p. 317; RAGUOTIENĖ, Genovaitė. *Baltos lankos, juodos avys...*, p. 127.

⁸⁰³ KIRLYTĖ, S. Knyga mūsų namuose. *Buitis*, 1977, nr. 2, p. 22; KIRLYTĖ, Stefa. Namų biblioteka. *Naujos knygos*, 1980, nr. 4, p. 44.

⁸⁰⁴ Išlikusioje V. Žuko surinktoje medžiagoje, skirtoje rašytojų asmeninių bibliotekų tyrimams, išskiriamos trys asmeninių bibliotekų rūšys: 1) mokslo, kultūros veikėjų ar rašytojų profesinio profilio bibliotekos, kuriose kaupiama tai, kas susiję su asmens kasdieniniu profesiniu, moksliniu ar kūrybiniu darbu (dažnai šios rūšies bibliotekos esą šakinio profilio ir jose vyrauja tam tikros srities literatūra); 2) bibliofilinės bibliotekos, kuriose kaupiama, be profesinės literatūros, dar ir knygos, turinčios kokią nors bibliofilinę vertę, pavyzdžiui, senos ar retos knygos, ar knygos, išsiskiriančios savo meniniu apipavidalinimu; 3) šeimos ar giminės bibliotekos, kurios kaupiamos kelių kartų, ilgus dešimtmečius ar net šimtmečius, pavyzdžiui, dvarų bibliotekos. Greta šių asmeninių bibliotekų rūšių dar esama tokių, kurios kaupiamos *be aiškaus plano, neturint aiškių jų rinkimo kriterijų: kas pakliuvo, ką galima gauti*. Žr. ŽUKAS, Vladas. *Rašytojų bibliotekų tyrinėjimai. Rašytojo biblioteka – literatūros istorijos šaltinis: juodraštis ir medžiaga [rankraštis]*. B. m. VUB RS, F141–888, lap. 190–191.

bibliotekas⁸⁰⁵. Be to, anot autoriaus, esama daug bibliotekų, neturinčių aiškesnio profilio, nes jos kaupiamos be aiškaus plano ir nesistemiškai, paprastai susidedančios iš grožinės literatūros. Po septynerių metų bendresnį ir platesnį terminą pasirinkęs privačiąsias bibliotekas, V. Žukas išskyrė šių tris rūšis: 1) per daugelį metų sukauptas šeimos arba giminės bibliotekas, paveldimas palikuonių; 2) šeimos surinktas bibliotekas, atspindinčias visų jos narių interesus ir polinkius (nuo 500–700 iki 1 000 knygų); 3) asmenines bibliotekas, kurios dar skiriamos į dvi rūšis: a) politinių, mokslo ir kultūros veikėjų parankinius knygų rinkinius ir b) vieno asmens surinktas bibliofilines bibliotekas⁸⁰⁶. Kaip pažymėjo autorius, pastarųjų, skirtingai nuo šeimos bibliotekų, rinkėjus *mažiau domina knygos turinys, mokslinė ar praktinė informacinė reikšmė, o estetinė vertė: poligrafinis darbas, meninis apipavidalinimas*⁸⁰⁷. Be to, šie galintys vadovautis ir tokiais rinkimo motyvais, kaip retumas, dedikaciniai įrašai, vieno ar kelių mėgiamų rašytojų knygos, tam tikros tematikos knygos ar atskirų leidinių tipai.

Sovietinėje Lietuvoje knygotyros požiūriu daugiausia dėmesio sulaukė atskiros rašytojų ir kultūros bei mokslo veikėjų asmeninės bibliotekos, paprastai įvardijamos jų *darbo laboratorijomis* ar *kūrybinėmis laboratorijomis*, be to, kaskart akcentuojant jas esant ne tik kultūros paminklus, bet ir svarbius pagalbinius šaltinius įvairių mokslo sričių tyrinėtojams. Šioje srityje, kaip jau buvo minėta pirmiau, didžiausią įdirbį turėjo V. Žukas, be paskelbtų apžvalginių asmeninių bibliotekų Lietuvoje XV–XVIII amžiuje istorijos tyrimų⁸⁰⁸, pateikęs Konstantino Jablonskio, Antano Vienuolio, Petro Cvirkos, Mikalojaus Akelaičio, Sofijos Čiurlionienės, J. Rainio, Maironio, Andriaus Vištelio ir kitų asmeninių bibliotekų analizės rezultatus^{809*}. Kaip su bibliofilu

⁸⁰⁵ ŽUKAS, Vladas. *Bibliofilija praeityje ir dabar...*, p. 6–7.

⁸⁰⁶ ŽUKAS, Vladas. Šeimos biblioteka. *Šeima*, 1986, nr. 10, p. 19.

⁸⁰⁷ Ten pat, p. 21.

⁸⁰⁸ ŽUKAS, Vladas. Asmeninės bibliotekos Lietuvoje XV–XVIII a. *Bibliotekų darbas*, 1976, nr. 12, p. 31–33; 1977, nr. 2, p. 33–34; nr. 6, p. 33–36; nr. 9, p. 31–33.

⁸⁰⁹ ŽUKAS, Vladas. Konstantino Jablonskio biblioteka. *Naujos knygos*, 1976, nr. 4, p. 42–44; ŽUKAS, Vladas. Antano Vienuolio biblioteka. *Bibliotekų darbas*, 1977, nr. 10, p. 31–35; ŽUKAS, Vladas. Petro Cvirkos biblioteka. *Bibliotekų darbas*, 1978, nr. 1, p. 31–35; ŽUKAS, Vladas. Mikalojaus Akelaičio biblioteka. *Bibliotekų darbas*, 1983, nr. 7, p. 33–36; ŽUKAS, Vladas. Sofijos Čiurlionienės knygų pasaulis. *Bibliotekų darbas*, 1983, nr. 10, p. 31–34 ŽUKAS, Vladas. Lietuviškos ir lituanistinės

(tiesiogine šio žodžio prasme) V. Žukas *Naujų knygų* skyrelio *Svečiuose pas kolekcionierius* skaitytojus supažindino su dailininku Kaziu Šimoniu ir jo bibliofiliniais polinkiais⁸¹⁰. Beje, pastarųjų jis išvelgęs buvus ir P. Cvirkos, nuolatinio to meto Kauno ir Vilniaus knygynų, ypač antikvariatų, lankytojo, asmeninėje bibliotekoje: *Iš rašytojo žmonos bei jo draugų atsiminimų žinome, kad P. Cvirka buvo didelis bibliofilas. Rašytojas rūpinosi knygų išvaizda ir duodavo jas įrašyti dail. T. Lomsargiui, įrašimo meną studijavusiam Čekoslovakijoje, ir kitiems Kauno knygrišiams*⁸¹¹. Be to, V. Žukui vadovaujant, iš šios srities ne vienas Vilniaus universiteto studentas apgynė diplominį darbą⁸¹².

S. Kirlytė 1982 m. išleistoje knygelėje *Tavo knygos*, kurios recenzentu buvo V. Žukas, išskyrė tokias asmeninių bibliotekų rūšis: 1) universalias, vadinamąsias šeimos bibliotekas; 2) retų, unikalių knygų rinkinius; 3) kūrybinio darbo laboratorijas ir 4) mišrias⁸¹³. Pirmosios rūšies bibliotekas, kaip įprasta, autorė pažymėjo turint susidėti iš 1) marksizmo-leninizmo pradininkų veikalų ir visuomeninės-politinės literatūros; 2) informacinių leidinių; 3) specialybės literatūros; 4) grožinės literatūros; 5) vaikų literatūros; 6)

knogos J. Rainio bibliotekoje. *Bibliotekų darbas*, 1984, nr. 1, p. 32–33; ŽUKAS, Vladas. Maironio biblioteka. *Bibliotekų darbas*, 1987, nr. 10, p. 28–31; ŽUKAS, Vladas. Poeto Andriaus Vištelio biblioteka. *Bibliotekų darbas*, 1987, nr. 12, p. 29–32.

* Be to, kaip 1979 m. buvo užsiminęs V. Žukas, apie asmenines bibliotekas Lietuvoje numatoma išleisti atskirą leidinį, detaliau nušviečiantį tą kultūros istorijos klausimą. Žr. ŽUKAS, Vladas. *Bibliofilija praeityje ir dabar...*, p. 3. Greičiausiai šią taip ir neįgyvendintą idėją puoselėjęs pats V. Žukas, mat jo asmens fonde, saugomame VUB RS, šiuo klausimu yra išlikusios kelios didesnės ar mažesnės apimties bylos. Žr. *Medžiaga senųjų Lietuvos bibliotekų istorijai*. 1937, b. m. 26 lap. VUB RS, F141–815; *Medžiaga Lietuvos bibliotekų istorijai*. 1942, b. m. 49 lap. Ten pat, F141–816; *Medžiaga apie asmenines bibliotekas Lietuvoje*. B. m. 512 lap. Ten pat, F141–817; *Medžiaga apie asmenines bibliotekas Lietuvoje*. B. m. 314 lap. Ten pat, F141–818.

⁸¹⁰ ŽUKAS, Vladas. K. Šimonis – bibliofilas. *Naujos knygos*, 1978, nr. 1, p. 41–42.

⁸¹¹ ŽUKAS, Vladas. Petro Cvirkos biblioteka..., p. 31.

⁸¹² ZAKARKAITĖ, Saulė. *Petro Cvirkos asmeninė biblioteka*: katalogas: diplominis darbas [mašinėraštis]. Mokslinis vadovas doc. V. Žukas. Vilnius, 1975. 268, [1] lap. VUB RS, F85–3725; JANELIŪNAITĖ, Laimutė. *Balio Sruogos biblioteka*: diplominis darbas [rankraštis ir mašinėraštis]. Vadovas e. prof. p. V. Žukas. Vilnius, 1977. 293 lap. VUB RS, F85–2972; KUBILINSKAITĖ, Violeta. *Kosto Kubilinsko asmeninė biblioteka*: katalogas: diplominis darbas [mašinėraštis]. Mokslinis vadovas prof. V. Žukas. Vilnius, 1977. 177, [1] lap. VUB RS, F85–3816; RAIŠYTĖ, Rima. *S. Kymantaitės-Čiurlionienės biblioteka*: diplominis darbas [mašinėraštis]. Vadovas e. prof. p. V. Žukas. Vilnius, 1977. 129 lap. VUB RS, F85–2977; MALAKAUSKAITĖ, Janina. *K. Borutos biblioteka*: diplominis darbas [mašinėraštis]. Vadovas – e. prof. p. V. Žukas. Vilnius, 1978. 60 lap. VUB RS, F141–485; RADZEVIČIENĖ, Konstancija. *A. Venclovai autografuotų knygų katalogas*: diplominis darbas [mašinėraštis]. Mokslinis vadovas prof. V. Žukas. Vilnius, 1980. 166 lap. VUB RS, F141–490.

⁸¹³ KIRLYTĖ, Stefa. *Tavo knygos*..., p. 15.

laikraščių ir žurnalų bei 7) įvairios kitos literatūros, kurią sudarantis *šeimininkės kampelis* ir *išskirtinių, brangių knygų lentynėlė*⁸¹⁴. Retas ir unikalias knygas, kaip pažymėjusi autorė, komplektuoja bibliofilai, tuo išsiskirdami iš kitų. Tokiomis knygomis S. Kirlytė nurodė esant: 1) tam tikro laikotarpio knygas (pavyzdžiui, XVI–XVII a.); 2) vieno kurio nors garsaus spaustuvininko ar leidėjo knygas (pavyzdžiui, aldus, elzevyrus); 3) knygas su autografais arba įrašais, turinčiais išliekamosios mokslinės reikšmės; 4) ankstesnių savininkų ar skaitytojų knygas; 5) knygas, išleistas nedideliais tiražais; 6) knygas, išspausdintas slaptose ar privačiose spaustuose; 7) knygas, iliustruotas vieno ar kito žymaus dailininko; 8) *liliputines* knygas⁸¹⁵. Apibendrinama autorė pažymėjo, jog *bibliofilui svarbu visa tai, kas tą ar kitą leidinį bei spaudinį išskiria iš kitų tarpo, ir jis negaili jėgų, energijos, aukoja savo laiką ir lėšas tai retenybei įsigyti*⁸¹⁶. Svarbios S. Kirlytės išvalgos, jog bibliofilui knyga kartu esanti ir darbo įrankis, be to, kad ji galinti tapti ir mokslinių tyrimų paskata. Nors knygelės autorė kūrybinio darbo laboratorijas išskyrė kaip atskirą asmeninių bibliotekų rūšį, tačiau apie jas kalbėjo skyrelyje, pavadintame *Retų ir unikalių knygų rinkiniai*, be to, pasitelkdama *bibliofilų* Vladimiro Lenino, L. Tolstojaus ir P. Cvirkos asmeninių bibliotekų pavyzdžius, kas iš esmės reiškė bibliofilų asmeninių bibliotekų sutapatinimą su masinės bibliofilijos atstovų asmeninėmis bibliotekomis, o mišrioms bibliotekoms ji išvis neskyrė dėmesio ir nesiėmė nei paaiškinti, nei aptarti jų specifikos.

Apibendrinant aptartus autorių siūlomus asmeninių bibliotekų modelius jų turinio atžvilgiu, išryškėja tam tikros bendros tendencijos. Ne vienas jų pažymėjęs, jog esą sunku nustatyti kriterijus, kuriais remdamasis kiekvienas *asmuo-individualybė* turėtų sudaryti savo asmeninę biblioteką, tačiau kartu jie išskyrė ir, jų manymu, bendrus bruožus, būdingus kiekvienai asmeninei bibliotekai. Taigi, remiantis jais, *gerai sukomplektuotą*, tipinę sovietinio gyventojų asmeninę / šeimos / namų biblioteką turėjo sudaryti: 1) marksizmo-

⁸¹⁴ Ten pat, p. 15–23.

⁸¹⁵ Ten pat, p. 23.

⁸¹⁶ Ten pat, p. 24.

leninizmo pradininkų veikalai ir visuomeninė-politinė literatūra; 2) informaciniai leidiniai; 3) specialybės literatūra; 4) mokslo populiarinimo leidiniai; 5) grožinė literatūra; 6) vaikų literatūra; 7) meno kūriniai; 8) kraštotyrinė literatūra; 9) laikraščiai ir žurnalai arba jų iškarpos savininką dominančiais klausimais; 10) įvairi kita literatūra, pavyzdžiui, šeimos pedagogikos, vaikų auginimo, medicinos, namų ruošos, rankdarbių ir kitais klausimais, taip pat autografuotos ar ypatingomis progomis bei šventėmis dovanotos knygos.

Norint atsakyti į klausimą, kiek toks formuotasis įprastinės asmeninės / šeimos / namų bibliotekos modelis buvo adekvatus realiai to meto visuomenėje funkcionavusioms asmeninėms bibliotekoms, tarp jų ir bibliofilų, ir kaip procentiškai jose pasiskirstė vienokios ar kitokios rūšies, žanro ir tematikos spaudiniai, prireiktų atlikti ne vienos jų rekonstrukciją, o tai jau galėtų būti kolektyvinio tyrimo užduotys ateičiai. Be to, tradicinės asmeninės / šeimos / namų bibliotekos nelaikytinos šio darbo tyrimo objektu. Atsižvelgiant į bendras to meto skaitytojų interesų ir prioritetų tendencijas, kol kas tegalima daryti prielaidą, jog kiekvienoje tokioje šeimos bibliotekoje daugiau ar mažiau, priklausomai nuo jos narių individualių poreikių, pomėgių ir daugelio kitų veiksnių, galėjo būti visų rūšių, žanrų ir tematikos spaudinių, įtraukiamų į formuojamus asmeninių bibliotekų modelius.

Šiam teiginiui pagrįsti pasitelksime V. Gaidžio ir S. Rapoporto 1985 m. gegužės–rugpjūčio mėnesiais atlikto sociologinio tyrimo, kuriame buvo apklausti 558 Panevėžio ir Vilniaus miestų bibliotekų skaitytojai, rezultatus. Kaip atrodė bibliofilo asmeninė biblioteka pavyzdinio sovietinio asmeninės bibliotekos modelio (jos turinio, komplektavimo ir tvarkymo bei visuomeninės reikšmės požiūriais) kontekste, bus kalbama šios dalies antrajame skyriuje. Minėtu tyrimu buvo siekiama išsiaiškinti, ką ir kaip skaitė, pradėdant literatūros žanrais ir baigiant konkrečiomis knygomis, to meto skaitytojai. Antai tyrimo metu jiems buvo pateiktas *Vagos* leidyklos leidybinis planas, turėjęs 14 rubrikų, kurios, sociologų spėjimu, buvusios išdėstytos pagal svarbą (nuo *I. Lietuvių literatūros palikimas ir raštai* iki *XIV. Muzikos leidiniai*), ką

taip pat galime laikyti savitu oficialiu vadovu, orientuojančiu skaitytoją, kaip pirkėją, taigi ir asmeninės bibliotekos komplektuotoją, į ką jis pirmiausia turėtų atkreipti dėmesį siūlomame knygų asortimente. Skaitytojais buvo paprašyti tame plane pažymėti leidinius, kuriuos jie skaito dažniausiai. Gauti atsakymai parodė, jog skaitytojų prioritetų struktūra itin aiškiai skyrėsi nuo *Vagos* pateiktosios: I. *Užsienio šalių literatūra*⁸¹⁷ – 77% (12 vieta plane); II. *Dabartinė tarybinė lietuvių proza* – 53% (vietos sutampa); III. *Dailės leidiniai* – 35% (13 vieta); IV. *Socialistinių šalių literatūra* – 33% (11 vieta); V. *Literatūra vaikams ir jaunimui* – 30% (7 vieta); VI. *Lietuvių literatūros palikimas ir raštai* – 29% (1 vieta)⁸¹⁸. Kitame tyrimo etape, siekiant palyginti minėtus prioritetus, išreikštus oficialiu žanriniu žargonu, su pasirinkimais iš kito žanrų sąrašo, skaitytojų buvo paprašyta nurodyti, ką jie pasirinktų skaityti keletą valandų trunkančioje kelionėje. Paaiškėjo, jog iš 13 populiarių žanrų pirmavo detektyvai ir nuotykių – 57%; *jumoras* – antra vieta (35%); trečioje–septintoje vietoje – žinomų rašytojų romanai, knygos apie tikrąjį nepagražintą gyvenimą, istoriniai romanai, knygos apie meilę ir šeimą⁸¹⁹. Sociologai daro prielaidą, jog pirmiau minėtame tyrimo etape skaitytojų prioritetų struktūros viršūnėje atsidūrusi užsienio šalių literatūra taip pat galėjo koduoti skaitytojų pomėgį detektyvams ir nuotykiams. Galiausiai trečiajame tyrimo etape respondentams buvo pateiktas *Minties*, *Vagos* ir *Mokslo* leidyklų knygų, kurių dalis jau buvo išleista, o kita dalis turėjo būti išleista 1985 m., sąrašas, kuriame reikėjo pažymėti, kurias iš išvardytų knygų jie norėtų paskaityti. Ši, kaip ir ankstesnės dvi procedūros, atskleidė ypatingą skaitytojų pomėgį detektyvams ir nuotykiams; toliau išsidėstė knygos apie buitį (buto ūkį, kulinariją, praktinius patarimus), knygos apie Lietuvą (jos istoriją, meną, folklorą ir literatūrą), knygos apie tikrą gyvenimą, šeimą ir meilę, knygos jaunimo temomis,

⁸¹⁷ Loretos Jakonytės atliktas tyrimas, skirtas ankstyvojo sovietmečio Lietuvos skaitytojo pradinio portreto paieškoms, be kitko, pasitelkiant *Literatūros ir meno* laikraščio bei *Pergalės* žurnalo fonduose išlikusius juos vertinančius skaitytojų atsiliepimus, taip pat atskleidė šių ypatingą troškulį Vakarų literatūrai. Žr. JAKONYTĖ, Loreta. Pradiniai štrichai ankstyvojo sovietmečio skaitytojo portretui. *Colloquia*, 2011, nr. 27, p. 94–95.

⁸¹⁸ GAIDYS, Vladas; ir RAPOPORTAS, Sergejus. Anoniminė šiuolaikinio skaitymo stichija..., p. 217.

⁸¹⁹ Ten pat, p. 218.

mokslinės fantastikos ir mokslo populiarinimo knygos⁸²⁰. Išvadose tyrėjai, be kitko, dar detalizavo skaitymo interesų skirtumus lyties, amžiaus ir vadinamosios socialinės padėties atžvilgiais⁸²¹. Labai tikėtina, kad šio tyrimo rezultatai, atskleidžiantys to meto skaitytojų interesus ir prioritetus, kartu gali būti ir įprastinių asmeninių bibliotekų sandaros, kuri, palyginti su siūlomais asmeninių bibliotekų modeliais, nėra per daug nuo jų nutolusi, atspindys: juk, suprantama, įsigyjamoms buvo tos knygos, kurios atitiko skaitytojo individualius interesus bei lūkesčius.

Greta idealaus tipinės asmeninės bibliotekos modelio jos turinio požiūriu paieškų, kaip minėta, buvo aptariami ir jos komplektavimo, tvarkymo bei organizavimo klausimai. Įprastiniais komplektavimo šaltiniais buvo įvardijami knygynai, antikvariatai, *Knygos paštu* ir daugiatomių leidinių bei sąjunginės spaudos prenumeravimo paslaugos. Nemažai dėmesio buvo skiriama knygų, patenkančių į jų savininkų namus, tvarkybos ir saugojimo būdų aptarimui. Dar 1975 m. rugsėjo 30 d. nutarimu buvo patvirtintas Lietuvos SSR Ministrų tarybos Valstybinio leidyklų, poligrafijos ir knygų prekybos reikalų komiteto bei LSKBD respublikinės valdybos priemonių planas, kuriame, be kitko, pastaroji buvo įpareigota pateikti pasiūlymus atitinkamoms organizacijoms dėl knygrišyklų, knygų restauravimo cechų ir baldų asmeninėms bibliotekoms dirbtuvių atidarymo 1976 m.⁸²² Spauldoje tradiciškai buvo aptariama knygoms saugoti skirtų spintų ir kitų baldų įvairovė bei knygų juose išdėliojimo tvarkos galimi būdai, taip pat asmeninių bibliotekų katalogų ir kartotekų rūšys bei jų sudarymo principai, be to, buvo pateikiami įvairūs nesudėtingi patarimai, kaip tinkamai namų sąlygomis prižiūrėti knygas⁸²³. Dėmesys minėtiems klausimams, neabejotinai, turėjo prisidėti prie skaitymo ir

⁸²⁰ Ten pat, p. 219–220.

⁸²¹ Plačiau žr.: Ten pat, p. 222.

⁸²² *Lietuvos TSR Ministrų Tarybos Valst. leidyklų, poligrafijos ir knygų prekybos reikalų komiteto bei Lietuvos TSR SKBD valdybos priemonių planas* [mašinarštis]. 1975 m. rugsėjo 30 d. VUB RS, F306–10, lap. 32.

⁸²³ Be pirmiau aptartų autorių, kai kurių skyrusių dėmesio ir šiems klausimams, dar minėtinas Vilius Užtupas, pateikęs patarimų, kaip skaitytojas gali pats įrišti savo knygas. Žr. UŽTUPAS, Vilius. Knygas įrišti galime patys. *Naujos knygos*, 1982, nr. 4, p. 42–44; nr. 6, p. 44–45. Straipsnelių bendresniais knygų priežiūros klausimais galima rasti ir daugiau. Žr. Knygos ir jų priežiūra. *Naujos knygos*, 1982, nr. 9, p. 26; Knygų priežiūra. *Naujos knygos*, 1984, nr. 5, p. 43 ir kt.

apskritai knygos kultūros ugdymo bei jos sklaidos. Kad šie tuometinėje visuomenėje nelikę be atsako, liudija skaitytojų pasisakymai, neretai išsirutuliodavę ir į platesnius diskusinius svarstymus, išspausdinti kad ir *Naujų knygų* žurnalo puslapiuose. Antai vienas *eilinis knygos bičiulis* iš tuometinio Kapsuko Z. Šileris minėto žurnalo redakcijos teiravėsis: *Esu mokytojas lituanistas, turiu beveik poros tūkstančių tomų asmeninę bibliotekėlę. Vartydamas Naujas knygas, vis stabteliu ties jose spausdinamais ekslibrisais. Labai norėčiau įsigyti ekslibrisą ir aš. Prašau paaiškinti, ar tai įmanoma eiliniam knygos bičiuliui ir kokiū būdu*⁸²⁴. Arba kitas – mažeikiškis Jonas Laurinavičius to paties žurnalo puslapiuose išdėstęs tokią savo nuostabą: *Nesuprantu, kam reikalingi asmeninių bibliotekėlių katalogai. Nors mūsų bute visuos kampuos esti knygų, aš vis vien be jokių katalogų žinau, kokias knygas turiu, kur reikalingą leidinį rasti. Apie griežtesnę klasifikaciją negali būti nė kalbos, nes tam reikėtų ir didesnių patalpų, o kol kas mūsų butų projektuotojai nenumato atskirų patalpų asmeninėms bibliotekėlėms. Todėl knygą dedi ten, kur ji telpa, kur lengviau prieiti*⁸²⁵.

Tiek teigiamos, tiek neigiamos skaitytojų reakcijos į spaudoje skelbiamus asmeninių bibliotekų komplektavimo ir jų tvarkymo metodikos patarimus byloja šiuos buvus vieną iš to meto svarbesnių tos srities aktualijų. Vieni jiems pakluso ir praktiškai pritaikė savo asmeninėse bibliotekose, kiti juos atmetė. Tačiau kur kas su didesniais prieštaravimais buvo susidurta bandant sovietinėje visuomenėje įdiegti požiūrį, jog asmeninė biblioteka turinti tenkinti jau ne tik jos savininko individualius poreikius, bet ir tarnauti visuomeniniams tikslams. Visuomenė, be kitko, tebemenanti vykdytą terorą, kurio priežastimi galėjo būti ir knygos, kaip bus parodyta toliau, dar nebuvo pasirengusi atverti asmeninių bibliotekų durų viešumai ir šis procesas vykęs gana vangiai.

⁸²⁴ Klausiate – atsakome. *Naujos knygos*, 1978, nr. 4, p. 41.

⁸²⁵ LAURINAVIČIUS, Jonas. Arti savęs. *Naujos knygos*, 1983, nr. 12, p. 30.

1.2. Nuostata: nuo *asmeninė biblioteka – sau prie asmeninė biblioteka – visiems*

*Ar jis [bibliofilas] tikrai cerberis prie knygų, slepiamų po septyniais užraktais? Kokių mastų jo knyga gali tarnauti visuomenei? <...> Bibliofilas negali ir neprivalo perimti bibliotekos funkcijų. Bet teikti būtiną ir greitą pagalbą – jo garbės ir sąžinės reikalas⁸²⁶.
(Naujų knygų skaitytoja Janina Jasaitytė-Godelienė)*

Devintajame dešimtmetyje Kalifornijos universiteto profesorius, antropologas Jamesas Cliffordas pastebėjo, jog rinkimas kokių nors daiktų, taip konstruojant savo materialųjį pasaulį ir nužymint *aš* teritoriją, kurioje galioja tam tikros taisyklės, yra būdingas žmonėms visame pasaulyje, tačiau kartu jis atkreipė dėmesį, kad ne visur *rinkimas suvokiamas kaip gėrybių kaupimas, ne visur tapatybė laikoma savotišku turtu (susidedančiu iš objektų, žinojimo, atsiminimų, patyrimo)*⁸²⁷. Šiam teiginiui pagrįsti antropologas pasitelkė skirtingą kolekcionavimo tikslų interpretavimą Melanezijoje ir Vakarų pasaulio šalyse. Pirmojoje, kaip jis pažymėjo, kaupiami objektai išdalinami, perskirstomi ir nėra skirti kaip privačiai nuosavybei valdyti, tuo tarpu Vakaruose kolekcionavimas nuo seno siejamas su savininko *aš*, savininkiškos kultūros ir autentiškumo įtvirtinimu. Prieštaringas kolekcininkų veiklos ir jos prasmės vertinimas, beje, kaip ne kartą jau ir buvo parodyta, toks būdingas visu sovietiniu laikotarpiu, atsiskleidžia Pelikso Bugailišio 1959 m. išdėstytose dvejonėse: *iš vienos pusės – aš gerbiau juos [kolekcininkus-mėgėjus] už meilę savo tautos kultūriniais palaikams <...>, ir vertinau jų nuopelnus senovės palaikų, kad ir problematiško, apsaugojimo atžvilgiu <...>, iš kitos – buvau priešingas jų antivisuomeniškumui, savinantis visuomenines vertybes, kurios lieka pas juos platesnei visuomenei neprieinamos*⁸²⁸. Sovietų ideologai tokią *privačiasavininkišką psichologiją* traktavo kaip vieną iš

⁸²⁶ JASAITYTĖ-GODELIENĖ, Janina. „Audiatur et altera pars“. *Naujos knygos*, 1983, nr. 8, p. 41.

⁸²⁷ CLIFFORD, James. *Kultūros problema: XX amžiaus etnografija, literatūra ir menas*. Vilnius, 2006, p. 317.

⁸²⁸ BUGAILIŠKIS, P. *Gyvenimo vieškeliais: (iš atsiminimų, archyvų ir spaudos atlaikų)*. IV dalis. Senienų globa ir kraštotyra [mašiništas]. Vilnius, 1959. VUB RS, F72–1040, lap. 2.

kapitalizmo atgyvenų ir kovą prieš ją laikė komunistinio auklėjamojo darbo sudėtine dalimi⁸²⁹. Olga Iljina daro prielaidą, kad būtent negatyvus požiūris į privatinę nuosavybę buvo ir viena iš termino *asmeninė biblioteka*, o ne *privati biblioteka* paplitimo sovietmečiu priežasčių⁸³⁰. Kaip konstatavo J. N. Stolarovas, to laikmečio bibliotekos sampratą apskritai lėmė ne esamas organizuotas knygų fondas, o visuomeninis naudojimas knygomis, nes būtent visuomeninis bibliotekos vaidmuo buvo svarbiausias⁸³¹.

Sutinkamai su išdėstytais teiginiais, sovietmečiu gana primygtinai imtas diegti požiūris ir į asmeninę biblioteką kaip visuomeninę biblioteką – atvirą ir viešą. Antai dar 1945 m. kovo mėnesį parengtame pranešime Kultūros švietimo įstaigų komiteto prie Lietuvos SSR Ministrų tarybos Bibliotekų skyriaus viršininkas A. Poška kreipėsi į *visus kultūringus ir knygas mėgstančius skaitytojus [ragindamas šiuos] atsakyti egoistinio jausmo ir turimomis nuosavomis knygomis leist per biblioteką naudotis plačiomis masėmis, patiems domėtis bibliotekų vedamu kultūriniu darbu ir uoliai jį remti*⁸³². Be to, greta skatintas ir visuomeninių bibliotekų iš asmeninių knygų steigimas⁸³³. Kaip 1975 m. konstatavo A. Markuševičius, *iš pirmo žvilgsnio paradoksalu, kad šiuolaikinėje bibliofilijoje knygos meilė aukščiausia forma kartais išstumia knygų rinkimą į antrą planą. Iškyla tokie reiškiniai, kaip aktyvus knygų rinkimas bibliotekoms visuomeniniams tikslams, kad jomis galėtų nemokamai naudotis vieno namo, kvartalo žmonės, arba aistringa*

⁸²⁹ Tarybų Sąjungos Komunistų partijos programa..., p. 359.

⁸³⁰ ILJINA, Olga. Asmeninė, personalinė, privačioji? Dėl sąvokos *asmeninė biblioteka* apibrėžties. *Knygotyra*, 2006, t. 46, p. 146.

⁸³¹ СТОЛЯРОВ, Ю. Опыт классифицирования библиотек по логическим и системным основаниям. *Книга: исследование и материалы*. Москва, 1982, сб. 73, с. 69.

⁸³² POŠKA, A. *Iš dvasinės kultūros lobyno veiklos (Žodis apie knygą ir bibliotekininkus)*..., lap. 45.

⁸³³ Dar 1961 m. lapkričio 14 d. SSRS kultūros ministro pavaduotojo N. Danilovo patvirtintuose *Pavyzdiniuose visuomeninės bibliotekos įstatuose* ši buvo apibūdinta kaip viena iš veiksmingų formų dalyvaujant visuomenei komunistiškai auklėjant sovietinius žmones ir juos aprūpinant knygomis. Tokios bibliotekos darbas, kaip buvo numatyta, turįs remtis visuomenės aktyvumu ir kūrybine iniciatyva, o jos pagrindinis uždavinys – visokeriopa pagalba ugdant sovietinių žmonių aukštą dvasinį sąmoningumą, diegiant jų komunistinį požiūrį į darbą ir pakeliant jų kultūrinių-techninių žinių lygį. Remiantis šiais įstatais, visuomeninės bibliotekos fondas, kurį turėjo sudaryti ne mažiau kaip 300–500 knygų, be kitų būdų, pirmiausia turėjo būti pildomas atskirų gyventojų asmeninių knygų savanorišku perdavimu visuomeniniam naudojimui. Žr. ДАНИЛОВ, Н. *Примерный устав общественной библиотеки* [mašinarštis]. Москва, 14 ноября 1961 г. VUB RS, F47–2851. Remiantis LSKBD respublikinės valdybos veiklos archyvine medžiaga, visuomeninių bibliotekų 1982 m. buvo 166, 1983 m. – 162, 1984 m. – 206, 1986 m. – 237, 1987 m. – 245, 1988 m. – 247, 1989 m. – 227.

knygos meilė, kuri skatina skirti laisvą laiką, jėgas ir žinias knygų propagandai ir platinimui⁸³⁴. Tokių minčių ir idėjų sklaida lėmė, kaip dar 1979 m. buvo taikliai pastebėta *Komjaunimo tiesos* skyrelyje *Ko čia juoktis?* išspausdintame straipsnyje *Apmąstymai apie kolekcionavimą*, kad *dabar vis populiariesnis [tampa] kolekcionavimas sąlyginiu pavadinimu – „svetimomis rankomis“*, ir šis teiginys pailiustruojamas laikraščio redakciją pasiekusiu vieno kolekcininko laišku, kuriame buvo reikalaujama išsiųsti jo adresu visus lietuvių ir užsienio klasikų kūrinių rinkinius⁸³⁵. O *Naujų knygų* skaitytojai ukmergiškei Vandai Rudavičiūtei visuomeninių bibliotekų steigimo idėja, kaip ji pažymėjusi, *asocijuojasi su pasaka apie tinginius* ir išklėlė tokį retorinį klausimą: *Negi taip surambėjome, kad nebeįstengiame nukakti iki artimiausios masinės bibliotekos? Jų fonduose aibė gerų retokai skaitomų ir dar nė karto nepavartytų leidinių*⁸³⁶.

Visa tai prieštaravo bibliofilijos, kaip vieno iš asmenybės saviraiškos būdų, įprasminamų savitu ir nepakartojamu kūriniu – asmenine biblioteka, suvokimui, suponuojančiam mintį apie šiam kūriniui ir jo autoriui (savininkui, kūrėjui) būtiną privatumą ir tam tikrą atsiribojimą nuo viešumos. To laikmečio įvykių vyksmo dalyvis ir stebėtojas poetas Marcelijus Martinaitis kaip atsaką į režimo vykdomą *suvisuomeninimo* politiką savo dienoraštinio pobūdžio sąsiuvinyje 1972 m. kovo 4 d. palikęs tokį itin taiklų įrašą: *Atsitverinama butų sienomis ir gelžbetoninėmis plokštėmis vien dėl to, kad nebūtų matyti, kaip kiti daro tuos pačius judesius, panašiai vaikšto ir valgo, tais pačiais žodžiais kalba. Tai nuolat matyti ir girdėti būtų nepakeliama*⁸³⁷. Kaip pažymi H. Arendt, nuolatinis būvis visiškoje viešumoje, kartu su kitais, tampa lėkštas, nes tokiu būdu prarandama savybė *kilti į regėjimo lauką iš tam tikro tamsesnio pagrindo*⁸³⁸. Analogiškai ir asmeninė biblioteka, būdama privati nuosavybė, tapusi visuomenine biblioteka, prarastų tą turimą unikalų, intymų ryšį su savo

⁸³⁴ МАРКУШЕВИЧ, А. Советское библиофильство. *Альманах библиофила*. Москва, 1975, выпуск второй, с. 24.

⁸³⁵ Apmąstymai apie kolekcionavimą. *Komjaunimo tiesa*, 1979, gegužės 31.

⁸³⁶ RUDAVIČIŪTĖ, Vanda. Ieškau pačios reikalingiausios, širdžiai mieliausios. *Naujos knygos*, 1983, nr. 4, p. 44.

⁸³⁷ MARTINAITIS, Marcelijus. *Tylintys tekstai...*: 1972 m. kovo 4 d. įrašas, p. 29.

⁸³⁸ ARENDT, Hannah. *Žmogaus būklė*. Vilnius, 2005, p. 72.

kūrėju, o aktyvus visuomeninis naudojimas asmeninės bibliotekos knygomis suardytą jos, kaip vientiso kūrinio, esmę.

Dar 1962 m. *Bibliotekų darbo* skaitytojas Feodosijus Sachno visuomeninio privačių bibliotekų knygų naudojimo metodo, kaip teigiama, gimusio Ukrainoje, Sumų srities Nedrigailovo rajone, esmę apibrėžė kaip *savanorišką piliečių sutikimą atverti savo asmeninių bibliotekų fondus visuomenei*⁸³⁹. Šis metodas, pasak jo, įgyvendinamas tokiu būdu: kiekvienas asmeninės bibliotekos savininkas savarankiškai arba vietos bibliotekos darbuotojo padedamas užpildo savo turimų knygų katalogines korteles, jose nurodydamas autoriaus pavardę ir knygos antraštę bei savo pavardę ir adresą (namų arba darbo), kurių pagrindu sudaromas bendras suvestinis katalogas, *komunistinio knygų naudojimo kartoteka*, atspindinti asmeninėse bibliotekose esančias knygas, ir laikoma bibliotekos abonemente ar skaitykloje. Kaip pažymėjęs straipsnio autorius, visuomeninis knygų naudojimas negriaunąs asmeninių bibliotekų, nes jos liekančios savininkų žinioje, priešingai – stiprinami knygų mylėtojų ryšiai, prailginama praktinė knygos tarnyba.

Iki sistemingiau ėmus įgyvendinti *kovą su knygų savininkiškumu*⁸⁴⁰, kai buvo įsteigta LSKBD, sovietinėje spaudoje kaip agitacijos priemonės, raginančios ir motyvuojančios atverti savo asmeninių bibliotekų duris plačiajai visuomenei, pasirodydavo pozityvaus turinio pavienės trumpos žinutės ar informacinio pobūdžio pranešimai apie vieno ar kito asmens valstybinėms bibliotekoms padovanotas asmenines bibliotekas⁸⁴¹ ar knygų rinkinėlius⁸⁴², taip pat apie asmenis, leidžiančius kitiems naudotis jų asmeninėmis bibliotekomis⁸⁴³. Jau draugijos steigiamajame suvažiavime nuskambėjęs J. Nekrošiaus teiginys esą knyga *nemėgsta apdulkėjusių lentynų. Jos pašaukimas – bendrauti su vis naujais skaitytojais. Suvisuomeninti knygą, organizuoti*

⁸³⁹ SACHNO, Feodosijus. Žodis apie knygas. *Bibliotekų darbas*, 1962, nr. 7, p. 18.

⁸⁴⁰ Toks išsireiškimas nuskambėjo LSKBD trečiajame plenumo, vykusiame 1977 m. balandžio 28 d., J. Nekrošiaus perskaitytame pranešime. Žr. NEKROŠIUS, J. *Apie Sąjunginės savanoriškos knygos bičiulių draugijos Centro valdybos III plenumo išdavas ir Respublikinės knygos bičiulių draugijos uždavinius deramai sutinkant Didžiojo Spalio 60-metį...*, lap. 35.

⁸⁴¹ Padovanojo asmeninę biblioteką. *Bibliotekų darbas*, 1963, nr. 6, p. 38; MAČIULIS, J. Jono Kirlio 75 metų jubiliejus. *Bibliotekų darbas*, 1966, nr. 2, p. 20–21 ir kt.

⁸⁴² RAULINAITIENĖ, E. Vertinga dovana. *Bibliotekų darbas*, 1964, nr. 5, p. 6.

⁸⁴³ RAMŪNAS, D. Asmeninė biblioteka – visuomenei. *Bibliotekų darbas*, 1962, nr. 1, p. 39.

*knygų judėjimą – vienas svarbiausių draugijos uždavinių*⁸⁴⁴ skelbė apie naują šios kovos etapo pradžią. *Knygų suvisuomeninimo* idėjas LSKBD buvo numačiusi ir visą savo gyvavimo laikotarpį siekė įgyvendinti keliomis kryptimis, skatindama: 1) asmeninių bibliotekų savininkus leisti jų knygomis naudotis bendradarbiams, draugams ir kaimynams; 2) asmeninių bibliotekų ir kitų kolekcijų savininkus teikti objektus parodoms; 3) plėtoti naudotų knygų pardavimą; 4) organizuoti knygų mainus tarp bendradarbių ir draugijos narių; 5) dovanoti knygas valstybinėms, visuomeninėms ir šefuojamų organizacijų bibliotekoms; 6) draugijos organizacijas spaudoje, per televiziją ir radiją nušviesti asmeninių bibliotekų, kuriomis naudojasi visuomenė, patirtį.

Visuomenėje susiformavo požiūris, jog *chrestomatinis idealaus asmeninių bibliotekų fondų panaudojimo būdas* yra jų durų atvėrimas draugams, kaimynams ir bendradarbiams, o neretai, kas yra vargiai įsivaizduojama, ir dar platesniam skaitytojų, turinčių net savo formulius, ratui, *tačiau daugelis bibliotekų savininkų (dažniausiai – pačių turtingiausių, vertingiausių) nė girdėti apie tai nenori, girdi, nevalia lengva ranka švaistyti taip ilgai ir kruopščiai kaupto paties brangiausio turto, o pats paprasčiausias ir prieinamiausias būdas, be baimės netekti knygos, – parodų iš savo asmeninių bibliotekų fondų ar kitų kolekcijų rengimas*⁸⁴⁵. Be to, jau nuo pat pirmųjų draugijos gyvavimo metų svarbiu jos veiklos baru, įgyvendinant *knygų suvisuomeninimo* politiką, buvo laikomas asmeninių bibliotekų ir kitų kolekcijų apskaitos vykdymas, nes kaip dar 1975 m. parengtoje metodinėje medžiagoje, skirtoje LSKBD pirminių organizacijų aktyvo seminarams, pažymėta, *rimta kolekcijų apskaita padės mums išsaugoti sukauptas vertybes, padaryti jas prieinamas vertintojams, mokslininkams, plačiajai visuomenei*⁸⁴⁶.

Esant kitoms sąlygoms ir kitam laikmečiui, pavyzdžiui, šių dienų akimis žiūrint, LSKBD pastangos padaryti asmenines bibliotekas kai kuriais atžvilgiais atviras, žinoma, išskyrus raginimus jas perorientuoti vos ne į

⁸⁴⁴ PETRAVIČIUS, B. Įsteigta Lietuvos knygos bičiulių draugija. *Bibliotekų darbas*, 1974, nr. 7, p. 11.

⁸⁴⁵ IVANOVAS, Viačeslavas. Knygai – dirbti! *Naujos knygos*, 1983, nr. 5, p. 42.

⁸⁴⁶ *Metodinė medžiaga savanoriškos knygos bičiulių draugijos pirminių organizacijų aktyvo seminarams* [mašinė raštas]. [1975]. VUB RS, F306–14, lap. 6.

visuomenines bibliotekas, nėra stebėtina gluminančios ar tuo labiau peiktinos ir nepalaikytinos. Juk viešumas bei atvirumas ir šiandien yra pripažįstami vienais iš būdingiausių ar bent jau labiausiai siektinų šiuolaikinio bibliofilo veiklos bruožų⁸⁴⁷, o kvietimai tam tikromis formomis ryžtingiau atverti asmeninių bibliotekų duris išlieka taip pat aktualūs⁸⁴⁸. Tik peržengusi savo aplinkos ribas asmeninė biblioteka ima byloti apie *pasiektą savarankiškumą ir galimybę daryti įtaką knygos kultūros kryptį ir brandai*⁸⁴⁹. Tačiau tada viso to buvo siekiama pernelyg primygtinai visuomenę spaudžiant, be to, taikant *sovietinės kartotės* principą, kuriam būdingas kasdienybės palaikymas vis kartojant tuos pačius teiginius, tiesas, nuostatas ar vaizdus pasitelkus įvairias informacijos ir komunikacijos priemones⁸⁵⁰, o po visu tuo užmaskuoti dalykai *neįtikina, jų nuolatinis kartojimas slegia, slopina, pripratina, jie tampa lyg ir būtini, neišvengiami*⁸⁵¹. Sovietinė visuomenė, nespėjusi pamiršti prieš kelias dešimtis metų praūžusio teroro, dar nebuvo pasirengusi peržengti uždaro gyvenimo būdo slenksčio ir įveikti režimo įvartytą *savo gyvenimo baimės* kompleksą, kai žmogui rodėsi, jog net *girdimos jo mintys, kad net namuose reikia atsargiai kalbėti, nes vos ne kiekviename bute, virtuvėje ar net tualete yra įrengti pasiklausymo aparatai*⁸⁵². Tad minėtieji draugijos siekiniai to meto sąlygomis, kaip bus parodyta toliau, įbaugintų asmeninių bibliotekų ir kitų kolekcijų savininkų buvo sutikti ganėtinai prieštarinčiai ir abejingai. Juk tuo metu beveik kiekvienas menininkas ar inteligentas savo namuose turėjo ką nors *antitarybinio* ir jau vien *toks žinojimas ne vieną vertė įsibaiginti, laukti nemalonumų*⁸⁵³, todėl raginimai plačiai atverti savo asmeninių bibliotekų duris visuomenei visiškai nederėjo su šios tuometinėmis nuotaikomis ir išgyvenimais. Antai *Naujų knygų* skaitytoja Janina Jasaitytė-Godelienė iš Jonavos, save įvardijusi bibliofile, ironiškai pažymėjusi: *Gerai, kad Knygos*

⁸⁴⁷ KAUNAS, Domas. Bibliofilija kaip kūryba. *Metai*, 1999, nr. 8–9, p. 145.

⁸⁴⁸ *Bibliofilai apie asmenines bibliotekas...*, p. 7.

⁸⁴⁹ KAUNAS, Domas. *Knygos kultūros karininkas...*, p. 127.

⁸⁵⁰ PUTINAITĖ, Nerija. *Nenutrūkusi styga...*, p. 130–131.

⁸⁵¹ MARTINAITIS, Marcelijus. *Tylintys tekstai...*: 1982 m. įrašas, p. 122.

⁸⁵² MARTINAITIS, Marcelijus. Įslaptinta cenzūra: iš paskaitų ir pranešimų. Iš MARTINAITIS, Marcelijus. *Lietuviškos utopijos*: dialogai, pokalbiai, straipsniai, interviu: 1991–2003. Vilnius, 2003, p. 56.

⁸⁵³ MARTINAITIS, Marcelijus. *Tylintys tekstai...*, p. 8.

bičiulių draugija vienu iš pagrindinių savo veiklos aspektų pasirinko knygos skrajumo, jos visuomeniškumo propagavimą, bet blogai, kad toje kampanijoje svarbiausiu taikiniu tapo privačios bibliotekos. Remiantis skambiu knygų stygiaus pretekstu, beveik atvirai pageidaujama jas visuomeninti⁸⁵⁴. Todėl draugijos atstovai, unisonu beldžiantys krumpliais į privačias kolekcijas⁸⁵⁵, pasisakydami asmeninių bibliotekų viešumo ir jų panaudojimo klausimais, kaskart pabrėždavo, jog *per prievartą veržtis į namus nesiruošiame, kaip elgtis su savo asmeniniu turtu, kiekvieno sąžinės reikalas. Be to, nereikia naudotimosi asmenine knyga suprasti, kaip prarastos namų ramybės*⁸⁵⁶. Būtent pastarąją, kaip vieną iš galimų priežasčių, pateisinančių nenorą skolinti savo knygų kitiems, nurodžiusi Salininkų vidurinės mokyklos mokytoja Siuzana Slakvenko: *jeigu plačiai atversime duris savo bibliotekos skaitytojams, rizikuojame taip pat netekti ir namų ramybės*⁸⁵⁷. O štai jau 1976 m. birželio 24 d. vykusiame LSKBD etatinių darbuotojų seminare atstovė iš Šiaulių miesto J. Šateikienė, kalbėdama asmeninių bibliotekų ir kitų kolekcijų apskaitos vykdymo klausimu, atvirai pažymėjusi: *neteisingai žmonės supranta, bijosi svetimos akies savo bibliotekoje*⁸⁵⁸.

Asmeninių bibliotekų ir kitų kolekcijų apskaitos vykdymo bei visuomeninio jų panaudojimo didinimo sumanymai LSKBD miestų ir rajonų skyrių valdybų sistemingiau pradėti įgyvendinti tik nuo aštuntojo dešimtmečio pabaigos–devintojo dešimtmečio pradžios. Tiesiogine to paskata tapo draugijos respublikinės valdybos prezidiumo 1979 m. sausio 19 d. priimtas nutarimas *Apie asmeninių bibliotekų tvarkymą ir visuomeninį jų panaudojimą* bei Lietuvos SSR Kultūros ministerijos ir Lietuvos SSR valstybinio leidyklų, poligrafijos ir knygų prekybos reikalų komiteto kolegijų bei LLKJS CK sekretoriato ir LSKBD respublikinės valdybos prezidiumo tų pačių metų lapkričio 26 d. priimtas nutarimas *Dėl asmeninių bibliotekų visuomeninio*

⁸⁵⁴ JASAITYTĖ-GODELIENĖ, Janina. „Audiatur et altera pars“..., p. 40.

⁸⁵⁵ Ten pat.

⁸⁵⁶ *Interviu su J. Nekrošiumi* [mašinėraštis]. [1977]. VUB RS, F306–50, lap. 7.

⁸⁵⁷ SLAKVENKO, Siuzana. Rizikuojame netekti. *Naujos knygos*, 1983, nr. 5, p. 42.

⁸⁵⁸ *Lietuvos TSR SKBD valdyboje 1976.VI.24 įvykusio etatinių, Draugijos darbuotojų seminaro dalyvių pasisakymų protokolas* [mašinėraštis]. VUB RS, F306–29, lap. 31.

panaudojimo, didžiųjų šalies statybų ir laivų šefavimo. Dar gegužės 28 d. vykusiame antrajame draugijos suvažiavime bene pirmą kartą nuskambėjusi, vėliau tapusi kone savotišku šūkiu, frazė – *plečiasi sąjūdis už asmeninių bibliotekų visuomeniškumą*⁸⁵⁹. Pirmasis minėtas nutarimas, konstatavus jau esant sukauptą nemažą patirtį efektyviai panaudojant asmeninių bibliotekų fondus Panevėžio⁸⁶⁰ ir Šiaulių⁸⁶¹ miestuose bei Lazdijų⁸⁶² ir Anykščių rajonuose, tačiau kartu pažymint, jog kai kurių miestų ir rajonų skyrių valdybos neskiriančios pakankamai dėmesio vertingų kolekcijų išaiškinimui bei jų visuomeniniam panaudojimui, taip pat stokojant sistemingumo ir kryptingumo šioje veikloje, įpareigojo, be kitko, sutelkti knygos bičiulių pastangas toliau išaiškinant vertingesnes knygų kolekcijas ir vykdant jų apskaitą, be to, plėtoti kryptingą aiškinamąjį darbą tarp kolekcininkų, siekiant, kad jų knygų fondais, jiems leidus, galėtų naudotis visuomenė⁸⁶³. Antrasis nutarimas, konstatavus dar esamą nepakankamą asmeninių bibliotekų fondų panaudojimą, įpareigojo, be kitko, draugijos organizacijas visokeriopai remti asmeninių bibliotekų savininkų, suteikiančių galimybę naudotis jų knygomis plačiajai visuomenei, iniciatyvą, be to, valstybinėse masinėse bibliotekose, laikantis savanoriškumo principo, sudaryti reikšmingiausių asmeninių knygų

⁸⁵⁹ Lietuvos TSR savanoriškos knygos bičiulių draugijos II suvažiavimo, įvykusio 1979 m. gegužės 28 d., nutarimas „Dėl Lietuvos TSR savanoriškos knygos bičiulių draugijos valdybos veiklos“ [mašinė raštas]. VUB RS, F306–101, lap. 123.

⁸⁶⁰ Dar 1978 m. Panevėžio miesto viešosios bibliotekos skaitykloje buvo atidaryta knygų paroda iš jau minėto *Versmės* knygos bičiulių klubo nario, Autokompresorių gamyklos darbuotojo V. Petrovo ir jo žmonos Natašos asmeninės bibliotekos. Kaip pažymima, parodoje buvo eksponuojami antikvariniai leidiniai, išspausdinti senosios Rusijos spaustuvėse, pasakos vaikams su iliustracijomis, knygos filosofijos, architektūros ir meno klausimais. Žr. [Žinutė]. *Naujos knygos*, 1978, nr. 3, p. 5; [Žinutė]. *Tiesa*, 1978, vasario 15; PRANYS, Stanislovas. Ekspozicijoje – šeimininė biblioteka. *Tiesa*, 1978, vasario 25.

⁸⁶¹ LSKBD Šiaulių miesto prekybos valdybos pirminė organizacija buvo surengusi knygos bičiuliams pokalbį *Kaip tvarkyti asmeninę biblioteką*.

⁸⁶² Lazdijų vidurinės mokyklos mokytojai, priklausantys LSKBD, įsisteigė vadinamąją kolektyvinę biblioteką, t. y. sudarė jų turimos literatūros kartoteką, kurioje 1979 m. pradžioje buvo sukaupta 4 450 kortelių (1980 m. – daugiau kaip šeši tūkstančiai), suskirstytų temomis, laikomą mokyklos metodiniame kabinete stalčiuje su užrašu *Asmeninė kartoteka*. Tokiu būdu mokytojai skolinosi vieni iš kitų reikiamas knygas. Žr. BALKŪNIENĖ, A. Kolektyvinė biblioteka – taikytina naujovė. *Naujos knygos*, 1980, nr. 9, p. 44–45.

⁸⁶³ Lietuvos TSR savanoriškos knygos bičiulių draugijos valdybos prezidiumo nutarimas „Apie asmeninių bibliotekų tvarkymą ir visuomeninį jų panaudojimą“ [mašinė raštas]. 1979 m. sausio 19 d. VUB RS, F306–96, lap. 17–19.

kolekcijų, esančių nedideliuose miestuose bei kaimuose, kartotekas⁸⁶⁴. Kaip pažymima tų pačių metų LSKBD darbo ataskaitoje, atsižvelgiant į minėtuosius nutarimus, tais metais pradėta intensyvesnė knygų fondų iš asmeninių bibliotekų panauda, nuolatos vykdytas didesnių asmeninių bibliotekų ir vertingesnių kolekcijų išaiškinimas bei jų apskaita, be to, kaip akcentuota, pradėti rengti leidybai ypač vertingų kolekcijų katalogai ir 1980 m. esą numatyta išleisti du tokius katalogus^{865*}. Dar tais pačiais metais, kaip pažymėjo L. Vladimirovas, *norėdama padaryti asmeninių knygų kolekcijų apskaitą, draugija parengė ir išplatino tarp savo narių asmeninių knygų kolekcijų apskaitos korteles*⁸⁶⁶. Nėra žinių nei apie šiuos kortelių, nei apie SSKBD Centro valdybos jau 1988 m. gegužės 16 d. nurodymu LSKBD specialiai išspausdintų ir išplatintų visose miestų ir rajonų organizacijose anketų duomenims apie šalies asmenines bibliotekas surinkti⁸⁶⁷ platinimo mastus ir jų likimus. Teturima Vilniaus universiteto Istorijos fakulteto dėstytojų, LSKBD narių, iniciatyva⁸⁶⁸ 1981 m.⁸⁶⁹ išplatintų ir užpildytų devyniolika *Asmeninių knygų kolekcijų apskaitos kortelių*^{870*}. Šiose asmeninės bibliotekos savininkui iš viso

⁸⁶⁴ Lietuvos TSR kultūros ministerijos, Lietuvos TSR valstybinio leidyklų, poligrafijos ir knygų prekybos reikalų komiteto kolegijų, LLKJS CK sekretoriato ir Lietuvos TSR savanoriškos knygos bičiulių draugijos valdybos prezidiumo nutarimas „Dėl asmeninių bibliotekų visuomeninio panaudojimo, didžiųjų šalies statybų ir laivų šefavimo“ [mašinėraštis]. Vilnius, 1979 m. lapkričio 26 d. VUB RS, F306–96, lap. 192–193.

⁸⁶⁵ ЖУПАУЦКАС, И. Отчет о работе Добровольного общества любителей книги Литовской ССР за 1979 год [mašinėraštis]. 1980. VUB RS, F306–93, lap. 30.

* Darbo autorei tėra žinomas 1984 m. LSKBD Panevėžio miesto valdybos ir Panevėžio autokompresorių gamyklos knygos bičiulių draugijos iniciatyva lankstinuko forma išleistas *Viačeslavo Petrovo asmeninės bibliotekos retų knygų katalogas*, kuriame iš viso suregistruota 70 pačių įdomiausių, pačių seniausių ir pačių rečiausių knygų, kurios suskirstytos į tris skyrius: 1) *Ikirevoliuciniai leidiniai*; 2) *Knygos, išleistos pirmaisiais sovietinės valdžios metais (1918–1938 m.)*; 3) *Kiti leidiniai*. Bibliografinį įrašą sudaro dvi dalys: bibliografinis aprašas ir pastabų sritis, kurioje pateikiamos žinios apie leidinio dydį, šriftą, įrišimą, iliustracijas, įrašus, bendrą tiražo dydį ir kt. Katalogėlis iliustruotas knygų viršelių vaizdais. Žr. *Viačeslavo Petrovo asmeninės bibliotekos retų knygų katalogas*. Paruošė Rita Bočiulytė. Panevėžys, 1984. VUB RS, F216–2607.

⁸⁶⁶ VLADIMIROVAS, Levas. Bibliofilija ir knygos bičiuliai..., p. 52.

⁸⁶⁷ ЖУПАУЦКАС, И. Отчет о работе организации ДОК Литовской ССР за 1988 год..., lap. 16.

⁸⁶⁸ STRAVINSKAS, A. SKBD Vilniaus m. Lenino rajono Vilniaus V. Kapsuko universiteto pirminės organizacijos darbo ataskaita už 1980–1981 m. [mašinėraštis]. Vilnius, 1981.XI.12. VUB RS, F47–2105, lap. 2.

⁸⁶⁹ ZINKEVIČIENĖ, J. Istorijos fakulteto knygų bičiulių draugijos pirminės organizacijos ataskaita [mašinėraštis]. 1981.X.28. VUB RS, F47–2105, lap. 2.

⁸⁷⁰ Šios kortelės yra užpildytos Vilniaus universiteto Istorijos, Chemijos, Gamtos ir kitų fakultetų dėstytojų – Romualdo Bartaškos, Vytauto Bernoto, Prano Judicko, D. Kauno, P. ir R. Kulikauskų, Jono Laškovo, Jono Mackevičiaus, Stasės Matulaitytės, Jono Miškinio, Kazio Poškaus, Leono Simanausko, Laimono Tapino, Juozo Vaitkevičiaus, Skirmanto Valiulio, L. Vladimirovo, Onos Voverienės,

pateikti šeši klausimai⁸⁷¹, be to, palikta vietos respondento pastaboms. Pažymėtina, jog kortelėje formuluojami klausimai ir į juos siūlomi atsakymų variantai perteikia tipinį tuo laikmečiu konstruotą sovietinio gyventojų asmeninės / šeimos / namų bibliotekos modelį jos sandaros, tvarkymo ir visuomeninės reikšmės atžvilgiais. Keli pateikti klausimai buvo bendresnio pobūdžio, t. y. prašoma nurodyti savininko vardą ir pavardę, jo darbovietę ir pareigas bei knygų kolekcijos dydį. Kiti klausimai skirti žinioms apie asmeninės bibliotekos turinį, jos tvarkybą ir visuomeninį panaudojimą išaiškinti. Savininką, prašant nurodyti bibliotekos *tematinį turinį* ir *pagrindinę knygų kolekcionavimo kryptį*, jam siūlomi tokie įprastiniai pasirinkimo variantai, kaip *mokslinė literatūra, informacinė, grožinė, apie meną, grožinės literatūros rūšys: proza, poezija, nuotykinė ir fantastinė, vaikų literatūra, memuarai ir t. t.*, o tarp siūlomų variantų apie renkamas *leidinių rūšis* pateikti tokie, kaip antai *knygos-miniatiūros, leidiniai autoriaus gyvenamuoju laikotarpiu, vieno autoriaus leidiniai ir personalijos, knygos su autografais, nacionalinių rašytojų biblioteka, žurnalų straipsnių biblioteka ir t. t.* Suprantama, neapsieita be klausimo apie *svarbiausią* sovietinės asmeninės bibliotekos funkciją – jos visuomeninį panaudojimą, todėl jos savininkas prašomas atsakyti, *ar ja naudojasi specialistai ir kiti skaitytojai, ar bibliotekos savininkas dalyvauja parodose, ar duoda bibliofilines informacijas ir t. t.*

Liubomiro Viktoro Žeimanto, Alfonso Žilėno ir V. Žuko. Žr. *Asmeninių knygų kolekcijų apskaitos kortelės* [spaud. užpildyti rankraščiu ir mašiniu rašymu]. 1981. 19 lap. VUB RS, F47–2104.

* Atsižvelgiant į tai, jog šios kortelės buvo platinamos LSKBD miestų ir rajonų skyrių valdybų bei pirminių organizacijų visoje Lietuvoje, darytina prielaida, kad jų masyvas turėjęs būti išties didelis, todėl tikėtina, jog išlikusių tikrai turėtų būti daugiau. Suvokiant šių kortelių svarbą sovietmečio asmeninių bibliotekų tyrimams ir turint tikslą pabandyti išsiaiškinti jų galimas saugojimo vietas, 2011 m. buvo parengta speciali publikacija su išspausdintu vienos kortelės pavyzdžiu ir kreipimusi atsiliiepti ką nors šiuo klausimu žinančiuosius. Žr. LIEPAITĖ, Inga. Asmeninių knygų kolekcijų apskaitos kortelės – šaltinis istorijos tyrimams. *Tarp knygų*, 2011, birželis, p. 24–25. Deja, jokio atsako nebuvo sulaukta.

⁸⁷¹ Dar 1975 m. lapkričio 20 d. vykusio LSKBD Kauno miesto skyriaus seminaro dalyviui parengtame *Rekomendaciniame laiške* buvo išdėstyta rekomendacija išaiškinti vietos asmenines bibliotekas ir ekslibrisų kolekcijas bei iki tų pačių metų gruodžio 20 d. sudaryti knygų bičiulių asmeninių knygų kolekcijų savininkų kartoteką, kuri turėjo atspindėti tas pačias žinias kaip ir minėtos *Asmeninių knygų kolekcijų apskaitos kortelės*, t. y. *Rekomendaciniame laiške* pateikti suformuluoti klausimai buvo tapatūs pateiktiesiems *Asmeninių knygų kolekcijų apskaitos kortelėse*. Vadinasi, tokios kortelės (galbūt tik kitu pavidalu) galėjo būti platinamos jau ir anksčiau. Žr. *Lietuvos TSR Savanoriškos knygų bičiulių draugijos Kauno m. skyriaus seminaro dalyviui rekomendacinis laiškas* [mašiniu rašymu]. Kaunas, 1975.XI.20. VUB RS, F106–1057.

Kadangi asmeninė biblioteka buvo interpretuojama beveik tapaciai kaip visuomeninė biblioteka, suprantama, jos savininkas buvo paprašytas nurodyti ir savo bibliotekos adresą.

Siekiant suaktyvinti darbą knygų iš asmeninių bibliotekų panaudos didinimo srityje, 1979 m. balandžio 16 d. vykusiame LSKBD respublikinės valdybos prezidiumo Organizacinio-vykdomojo biuro posėdyje buvo priimtas jau pirmiau minėtas nutarimas *Dėl draugijos respublikinės valdybos visuomeninių tarybų veiklos tolesnio gerinimo*, kuriuo remiantis, be kitų, buvo sudaryta ir Asmeninių bibliotekų visuomeninė taryba⁸⁷². 1982 m. kovo 12 d. draugijos respublikinės valdybos prezidiumas priėmė nutarimą, kuriuo remiantis LSKBD respublikinės valdybos asmeninių bibliotekų visuomeninė metodinė taryba buvo patvirtinta tokios sudėties: pirmininkas – J. Jurgutis, nariai – S. Kirlytė, Lietuvos SSR knygų rūmų direktorius Algimantas Lukošius, Knygų prekybos valdybos Knygų propagandos skyriaus redaktorė G. Serapinienė, *Tiesos* redakcijos techninis redaktorius D. Drilinga, Lietuvos respublikinės profsajungų tarybos Kultūrinio masinio skyriaus instruktorė G. Sinkevičiūtė ir LSKBD Panevėžio miesto organizacijos valdybos atsakinga sekretorė Jerutė Vaičekauskienė⁸⁷³. Tame pačiame posėdyje buvo patvirtinti šios tarybos nuostatai, kurie ją apibrėžė kaip *kūrybinį kolektyvą, vienijantį valstybinių įstaigų, profsajungų, bibliotekų, knygynų darbuotojus, mokslininkus, aukštųjų mokyklų dėstytojus, kultūros veikėjus, aktyvistus-knygos bičiulius*⁸⁷⁴. Nuostatai įpareigojo tarybą rūpintis knygų iš asmeninių bibliotekų efektyvios panaudos didinimu, jų komplektavimo ir panaudojimo formų bei metodų tyrimais. Tačiau nėra žinių, kiek ši taryba, kaip ir visos kitos tokio pobūdžio veikusios LSKBD sudėtyje, buvo veiksminga. Greičiausiai ji tebuvo dar viena biurokratinio aparato sudedamųjų dalių. 1984 m. gruodžio 28 d.

⁸⁷² Lietuvos TSR savanoriškos knygos bičiulių draugijos valdybos prezidiumo organizacinio-vykdomojo biuro nutarimas „Dėl draugijos respublikinės valdybos visuomeninių tarybų veiklos tolesnio gerinimo“..., lap. 12.

⁸⁷³ Lietuvos TSR savanoriškos knygos bičiulių draugijos valdybos prezidiumo nutarimas „Dėl Lietuvos TSR savanoriškos knygos bičiulių draugijos valdybos asmeninių bibliotekų visuomeninės metodinės tarybos sudėties“ [mašiniaraštis]. Vilnius, 1982 m. kovo 12 d. VUB RS, F306–154, lap. 16.

⁸⁷⁴ Lietuvos TSR savanoriškos knygos bičiulių draugijos valdybos asmeninių bibliotekų visuomeninės metodinės tarybos nuostatai [mašiniaraštis]. 1982 m. kovo 12 d. Ten pat, lap. 18.

taryba buvo patvirtinta tokios pat sudėties, tik D. Drilingą ir G. Sinkevičiūtę pakeitė T. Kislovska ir Vytautas Petniūnas⁸⁷⁵.

LSKBD, vykdydama *knygų ir asmeninių bibliotekų suvisuomeninimo politiką*, savo veikloje į pagalbą pasitelkė įvairias agitacijos formas ir priemones. Kadangi vienas iš agitacijos veiksmingumo rodiklių yra žmonių motyvuotumas⁸⁷⁶, o *paprasto* sovietinio žmogaus gyvenimo vienas pagrindinių variklių buvo buitinė gerovė, jos stoka sovietiniam režimui buvo savotiškas valdymo instrumentas⁸⁷⁷, taigi ir draugija knygoms mylėtojams organizavo specialius agitacinius konkursus ir apžiūras, kurių dalyviams ir nugalėtojams skirdavo atitinkamus apdovanojimus, pavyzdžiui, didesnę paklausą turinčių ir sunkiau įgyjamų leidinių bibliotekėles, ar skatindavo juos kitais būdais. O LSKBD Trakų rajono valdybos pirmininko Stanislovo Sipavičiaus įsitikinimu, *žmones, kurie duoda visuomenei skaityti savo knygas, reiktų skatinti (klasikų prenumerata, garbės raštais, gal net turistinėmis kelionėmis)*⁸⁷⁸.

Bene pirmasis *asmeninių bibliotekų komplektavimo konkursas* buvo suorganizuotas dar 1977 m. Kėdainių rajone⁸⁷⁹, tačiau, kas iš to išėjo, žinių neaptikta. Panevėžio miesto organizacijos valdyba, įsijungdama į draugijos 1981 m. paskelbtą respublikinį naudotų knygų apyvartos konkursą, savo mieste jį pavadino *Asmenines bibliotekas – plačiam skaitytojų ratui*⁸⁸⁰. Konkursas vykęs tarp pirminių organizacijų ir asmeninių bibliotekų savininkų. LSKBD respublikinės valdybos prezidiumo 1982 m. rugsėjo 13 d. priimtame nutarime *Apie draugijos Panevėžio miesto ir Vilniaus rajono organizacijų valdybų darbą, didinant asmeninių bibliotekų visuomeninį panaudojimą* pažymima, jog į minėtą konkursą įsijungė 85 asmeninių bibliotekų savininkai, kuriems buvo surengtos 4 bibliografinės pamokos, 25 knygų parodos, perskaityta 12 paskaitų, be to, daug dėmesio skirta visuomeninių bibliotekų kūrimui, kurių

⁸⁷⁵ *Общественно-методический совет личных библиотек правления ДОК Литовской ССР* [maširaštis]. 1984 12 28. VUB RS, F306–180, lap. 100.

⁸⁷⁶ MAŽEIKIS, Gintautas. *Propaganda ir simbolinis mąstymas...*, p. 358.

⁸⁷⁷ PUTINAITĖ, Nerija. *Nenutrūkusi styga...*, p. 178.

⁸⁷⁸ Asmeninė biblioteka: sau ar visiems? Kalbėjosi Marija Burvienė. *Naujos knygos*, 1983, nr. 2, p. 39.

⁸⁷⁹ ЖУРАУСКАС, И. *Отчет о работе Добровольного общества любителей книги Литовской ССР за 1977 год* [maširaštis]. 27 января 1978 г. VUB RS, F306–46, lap. 7.

⁸⁸⁰ PRANYS, Stasys. Pakvieskime į savo biblioteką. *Naujos knygos*, 1982, nr. 8, p. 38.

keturios buvo įsteigtos naujai, o trys papildytos knygomis iš asmeninių bibliotekų⁸⁸¹. Šis nutarimas įpareigojo *toliau vystyti asmeninių bibliotekų visuomeninį panaudojimą, laikantis savanoriškumo principo, kuo plačiau įtraukti asmeninių kolekcijų savininkus į šį sąjūdį*, be to, tradiciškai *aktyviausiems asmeninių bibliotekų savininkams plačiai taikyti moralinio ir materialinio skatinimo formas, suteikti galimybę papildyti kolekcijas didesnę paklausą turinčiais leidiniais*⁸⁸². Konkurso nugalėtoja tapusi 3-iosios vidurinės mokyklos mokytoja, pirminės organizacijos pirmininkė Liubovė Demintavičienė, kurios asmeninėje bibliotekoje buvo per 1 200 knygų, buvo sudarytas ir katalogas, be to, kaip pažymima, jos *bibliotekoje pastoviai skaito 25–30 žmonių. Užvesti skaitytojų formuliarai*⁸⁸³. LSKBD respublikinės valdybos prezidiumas dar tų pačių metų kovo 12 d. priimtu nutarimu Garbės raštais *už aktyvų dalyvavimą asmeninių bibliotekų visuomeninio panaudojimo sąjūdyje* nutarė apdovanoti Panevėžio 4-osios vidurinės mokyklos mokytoją, draugijos pirminės organizacijos pirmininkę Oną Dirsieneį ir Panevėžio tiksliosios mechanikos gamyklos cheminės laboratorijos viršininę, draugijos pirminės organizacijos pirmininkę Ireną Tiumentevą, o Diplomu už darbą su asmeninių bibliotekų savininkais – LSKBD Panevėžio 4-osios vidurinės mokyklos pirminę organizaciją⁸⁸⁴.

Platesniu mastu ir skiriant žymiai daugiau dėmesio bei pastangų 1983 m. buvo suorganizuota apžiūra geriausiai asmeninei bibliotekai, kuria naudojasi visuomenė, išaiškinti. LSKBD respublikinės valdybos prezidiumas, atsižvelgdamas į SSKBD Centro valdybos prezidiumo priimtą nutarimą nuo 1983 m. vasario 1 d. iki lapkričio 1 d. paskelbti apžiūrą geriausiai asmeninei bibliotekai, kuria naudojasi visuomenė, išaiškinti, 1983 m. sausio 26 d. priėmė

⁸⁸¹ Lietuvos TSR savanoriškos knygos bičiulių draugijos valdybos prezidiumo nutarimas „Apie draugijos Panevėžio miesto ir Vilniaus rajono organizacijų valdybos darbą, didinant asmeninių bibliotekų visuomeninį panaudojimą“ [mašinėraštis]. Vilnius, 1982 m. rugsėjo 13 d. VUB RS, F306–154, lap. 137.

⁸⁸² Ten pat, lap. 139.

⁸⁸³ Lietuvos TSR savanoriškos knygos bičiulių draugijos valdybos ataskaita III suvažiavimui: (III suvažiavimo delegatui). Vilnius, 1984 m. birželio 7 d., p. 36. D. Kauno asmeninis archyvas.

⁸⁸⁴ Lietuvos TSR savanoriškos knygos bičiulių draugijos valdybos prezidiumo nutarimas „Dėl draugijos organizacijų ir aktyvistų, pateikusių knygas iš asmeninių bibliotekų plačiam skaitytojų ratui, paskatinimo“ [mašinėraštis]. Vilnius, 1982 m. kovo 12 d. VUB RS, F306–154, lap. 9.

nutarimą *Dėl geriausios asmeninės bibliotekos, kuria naudojasi visuomenė, sąjunginės apžiūros*, kuriuo įpareigojo draugijos miestų ir rajonų organizacijas aktyviai įsijungti į minėtąją sąjunginę apžiūrą⁸⁸⁵. Kaip pažymima apžiūros respublikinės komisijos⁸⁸⁶ pirmininko J. Žurausko parengtoje informacijoje apie LSKBD organizacijų dalyvavimą joje, šios tikslas buvo dar labiau suintensyvinti asmeninių bibliotekų panaudojimą ir nuolatos didinti knygos bičiulių, dovanojančių knygas iš asmeninių bibliotekų laivų, statybų, vaikų namų ir ligoninių bibliotekoms, skaičių⁸⁸⁷. Apžiūroje iš viso dalyvavo apie 1 000 knygos bičiulių. Jos metu draugijos miestų ir rajonų organizacijos organizavo asmeninių bibliotekų savininkų susitikimus su valstybinių masinių ir profsąjungų bibliotekų darbuotojais, rengė knygų parodas iš asmeninių bibliotekų. Kaip pažymima, aktyviai į apžiūrą buvo įsijungusios Vilniaus ir Palangos miestų bei Kretingos rajono organizacijos. Pavyzdžiui, teigiama, jog apžiūroje dalyvavo 270 vilniškių knygos bičiulių, be to, Vilniaus mieste buvo išaiškinta 20 naujų asmeninių bibliotekų, atvirų visuomeniniam naudojimui. Palangos mieste iš viso buvo nustatyta 140, Kretingos rajone – 77 asmeninės bibliotekos, kurių savininkai leidžia jomis naudotis bendradarbiams, kaimynams ir draugams. Apžiūros eiga buvo reguliariai nušviečiama respublikinėje ir vietos spaudoje bei per televiziją ir radiją. Tuo tikslu biuletenio *Naujos knygos* 1983 m. antrajame numeryje, siekiant išprovokuoti skaitytojų pasisakymus ir diskusijas asmeninių bibliotekų panaudos klausimais, buvo išspausdintas specialus straipsnis *Asmeninė biblioteka: sau ar visiems?*, kuriame pateiktos LSKBD Trakų organizacijos valdybos buveinėje

⁸⁸⁵ Lietuvos TSR savanoriškos knygos bičiulių draugijos valdybos prezidiumo nutarimas „Dėl geriausios asmeninės bibliotekos, kuria naudojasi visuomenė, sąjunginės apžiūros“ [mašinėraštis]. Vilnius, 1983 m. sausio 26 d. VUB RS, F306–169, lap. 28.

⁸⁸⁶ Apžiūros geriausiai asmeninei bibliotekai, kuria naudojasi visuomenė, išaiškinti respublikinės komisijos sekretore buvo patvirtinta E. Grosmanienė, nariais – E. Berukštytė, Marija Burvienė, A. Čekauskas, J. Jurgaitis, S. Kirlytė, B. Lopata, A. Lukošius, V. Pranskuvienė ir G. Serapinienė. Žr. *Apžiūros geriausiai asmeninei bibliotekai, kuria naudojasi visuomenė, išaiškinti respublikinė komisija* [mašinėraštis]. 1983. VUB RS, F306–169, lap. 29.

⁸⁸⁷ ЖУРАУСКАС, И. Информация об участии организаций Добровольного общества любителей книги Литовской ССР во Всесоюзном смотре общественного пользования [mašinėraštis]. [1983]. VUB RS, F306–169, lap. 115.

organizuoto pokalbio prie apvalaus stalo dalyvių mintys⁸⁸⁸. Po straipsniu paliktu trumpu redakcijos priedašu kreipiamasi į skaitytojus, raginant šiuos išdėstyti savo nuomonę asmeninių bibliotekų panaudojimo visuomenės interesams klausimu. Skaitytojų ir kai kurių LSKBD atstovų mintys skiltyje, pavadintoje *Tęsiame pokalbį apie asmenines bibliotekas*, buvo spausdinamos beveik visuose biuletenio 1983 m. numeriuose⁸⁸⁹. Reikia pažymėti, jog greta nuomonių, palaikančių ir propaguojančių asmeninių bibliotekų visuomeninį panaudojimą, buvo spausdinami ir atviros kritikos šiuo klausimu nestokoiantys skaitytojų laišakai. Baigiantis minėtajai apžiūrai, 1983 m. lapkričio 14 d. LSKBD respublikinės valdybos prezidiumas priėmė nutarimą, kuriuo nutarė prašyti SSKBD Centro valdybą už aktyvų dalyvavimą sąjunginėje apžiūroje geriausiai asmeninei bibliotekai, kuria naudojasi visuomenė, išaiškinti SSKBD Centro valdybos diplomais apdovanoti draugijos Panevėžio ir Šiaulių miestų organizacijas, *Knygos bičiulių draugijos aktyvisto* ženkliuku – knygrišį namudininką Leoną Panavą (Vilnius), SSKBD Centro valdybos garbės raštais ir knygų bibliotekėlėmis – V. Petrovą (Panevėžys), Evaldą Lapinską (Kauno rajonas), Juliją Taknovą (Vilnius), knygos dailininką ir grafiką Gerardą Bagdonavičių (Šiauliai) bei dailininką ir menotyrininką Vytenį Rimkų (Šiauliai)⁸⁹⁰.

Įvairūs tokio pobūdžio konkursai ir apžiūros šiandien gali būti vertintini dvejopai. Viena vertus, kaip byloja jų organizavimo eigą ir struktūrą nušviečiantys šaltiniai, jie galėjo prisidėti prie knygos ir asmeninių bibliotekų kultūros suvokimo visuomenėje formavimo, o taip pat ir prie skaitytojų

⁸⁸⁸ Asmeninė biblioteka: sau ar visiems? Kalbėjosi Marija Burvienė. *Naujos knygos*, 1983, nr. 2, p. 38–39.

⁸⁸⁹ RUDAVIČIŪTĖ, Vanda. Ieškau pačios reikalingiausios, širdžiai mieliausios. *Naujos knygos*, 1983, nr. 4, p. 43–44; VAIČEKAUSKIENĖ, Jerutė. Sudominti draugą, kaimyną... Ten pat, nr. 5, p. 41; IVANOVAS, Viačeslavas. Knygai – dirbti! Ten pat, p. 41–42; LONSKAITĖ, Jadvyga. Knyga – sunaudojama vertybė. Ten pat, p. 42; SLAKVENKO, Siuzana. Rizikuojame netekti. Ten pat; JASAITYTĖ-GODELIENĖ, Janina. „Audiatur et altera pars“. Ten pat, nr. 8, p. 40–41; EIBUTIENĖ, Marija. Sau ir kitiems. Ten pat, nr. 9, p. 40–41; KIRLYTĖ, Stefa. Kas praturtina visuomenę. Ten pat, nr. 10, p. 43–44; LAURINAVIČIUS, Jonas. Arti savęs. Ten pat, nr. 12, p. 30.

⁸⁹⁰ Президиум правления Добровольного общества любителей книги Литовской ССР. *Постановление „Об участии организаций Добровольного общества любителей книги Литовской ССР во Всесоюзном смотре на лучшую личную библиотеку, открытую для общественного пользования“* [mašínraštis]. Вильнюс, 1983 11 14. VUB RS, F306–169, lap. 113–114.

bibliografinio ar net platesnio jų kultūrinio išprusimo lavinimo. Kita vertus, šiomis priemonėmis, suprantama, sovietinio režimo vėlgi siekta ir savų propagandinių tikslų, be to, jos ir toliau turėjusios padėti visuomenėje ugdyti ir palaikyti *kolektyvizmo* jausmą.

Dar vienas būdas paraginti gyventojus atitinkamomis formomis atverti savo asmeninėse bibliotekose sukauptus lobius visuomenei – tai vieno ar kito atvejo pozityvus nušvietimas spaudoje, per radiją ar televiziją. Antai ypač intriguojančiai turėjo atrodyti žinutė spaudoje apie tai, jog tuometinis Vilniaus universiteto rektorius Jonas Kubilius *savo labai įdomios ir gausios asmeninės bibliotekos duris atveria kiekvieną ketvirtadienį nuo šešioliktos valandos*⁸⁹¹. Ne ką mažiau intriguoja ir 1977 m. *Naujų knygų* žurnalo skyrelyje *Svečiuose pas kolekcionierius* aprašomas įvairių spaudinių iš J. Šapiros asmeninės bibliotekos dovanojimo vienai iš Vilniaus valstybinių bibliotekų procesas: *Tądien žmonės, eidami Sierakausko gatve pro namą Nr. 17, be abejo, minutėlei stabtelėdavo. Nejaugi čia būta bibliotekos? Lyg ir neteko girdėti... Tad iš kur šitos knygos, kodėl jos kraunamos į mašinas ir kur gabenamos? Du pilnutėliai sunkvežimiai knygų, žurnalų, tarp jų – ir pirmieji Pergalės numeriai, išleisti Didžiojo Tėvynės karo metu Maskvoje, atiteko Vilniaus 2-ajai bibliotekai. Visa tai padovanojo Josifas Šapira, Valstybinio leidyklų, poligrafijos ir knygų prekybos reikalų komiteto vyresnysis inžinierius*⁸⁹². O Lietuvos SSR Kultūros ministerijos kolegija ir LSKBD respublikinė valdyba 1986 m. balandžio 8 d. priimtu nutarimu *Dėl Sąjunginės savanoriškos knygos bičiulių draugijos narių, aktyvistų iniciatyvos perduodant dalį knygų iš asmeninių kolekcijų visuomeniniam naudojimui*, atsižvelgdamos į tai, jog grupė knygų bičiulių – visuomenės, kultūros ir mokslo veikėjų, darbininkų ir kosmonautų – dalį savo knygų iš asmeninių bibliotekų perdavė mokyklų, internatų, vaikų namų, ligoninių, pasienio užkardų ir laivų bibliotekoms ir per centrinę spaudą kreipėsi į šalies knygos bičiulius, ragindama pasekti jų pavyzdžiu, bei siekdamas išplėsti šį *patriotinį knygos bičiulių sąjūdį respublikoje*, įpareigojo: 1) miestų ir

⁸⁹¹ KIRLYTĖ, Stefa. Paskolinau knygą..., p. 29.

⁸⁹² VĖLYVYTĖ, Birutė. Menas kolekcionuoti. *Naujos knygos*, 1977, nr. 11, p. 37.

rajonų kultūros skyrius bei draugijos miestų ir rajonų organizacijų valdybas plačiai aiškinti ir propaguoti knygos bičiulių-aktyvistų iniciatyvą bei suteikti reikiamą paramą perduodant knygas, be to, plačiai propaguoti knygų perdavimo iš asmeninių bibliotekų visuomeniniam naudojimui atvejus; 2) draugijos miestų ir rajonų organizacijų valdybas rinkti ir perduoti knygas šefuojamų laivų, vaikų namų, sanatorijų, mokyklų-internatų bei pasienio užkardų bibliotekoms; 3) miestų ir rajonų centrinės bibliotekas perimti knygas iš asmeninių bibliotekų ir jas paskirstyti kitoms bibliotekoms; 4) miestų ir rajonų centrinės bibliotekas bei draugijos miestų ir rajonų organizacijų valdybas, o taip pat pirmines organizacijas užmegzti ryšius su žymiais asmenimis, pasirengusiais perduoti knygas su dedikacijomis vietos bibliotekoms; 5) draugijos respublikinę valdybą pagaminti specialius antspaudus dovanotoms knygoms pažymėti; 6) prašyti Lietuvos SSR valstybinį televizijos ir radijo komitetą, laikraščių *Komjaunimo tiesa* ir *Literatūra ir menas*, žurnalo *Kultūros barai*, biuletenių *Bibliotekų darbas* ir *Naujos knygos* redakcijas reguliariai nušviesti knygos bičiulių sąjūdį perduodant knygas iš asmeninių bibliotekų visuomeniniam naudojimui ir kt.⁸⁹³ Tačiau, nepaisant šio kryptingai apgalvoto veikimo plano ir numatytų priemonių jam įgyvendinti, kaip buvo konstatuota dar balandžio 26 d. vykusiame draugijos trečiajame plename, *šis kreipimasis dar nesurado plataus atgarsio mūsų respublikos knygos bičiulių tarpe <...>. Darbo pagyvėjimo ryšium su šiuo sąjūdžiu nesijaučia*⁸⁹⁴.

Asmeninės bibliotekos bei jų visuomeninė reikšmė nebuvo pamirštos ir deramą vietą užėmė net rengiamuose socialistinių lenktyniavimų nuostatuose. Antai draugijos Vilniaus miesto organizacijos valdybos devintajame dešimtmetyje priimtose pirminių organizacijų socialistinio lenktyniavimo sąlygose, be kitų, nurodoma, jog pirminė organizacija, įsijungusi į sąjūdį

⁸⁹³ Lietuvos TSR kultūros ministerijos kolegijos ir Lietuvos TSR savanoriškos knygos bičiulių draugijos valdybos nutarimas „Dėl Sąjunginės savanoriškos knygos bičiulių draugijos narių, aktyvistų iniciatyvos perduodant dalį knygų iš asmeninių kolekcijų visuomeniniam naudojimui“ [mašinėraštis]. Vilnius, 1986 m. balandžio 8 d. VUB RS, F306–195, lap. 45–46.

⁸⁹⁴ Lietuvos TSR savanoriškos knygos bičiulių [draugijos] III plenumas: apie Lietuvos TSR savanoriškos knygos bičiulių draugijos organizacijų uždavinius vykdant TSKP XXVII ir LKP XIX suvažiavimų nutarimus. Vilnius, 1986 m. balandžio 26 d., p. 17. M. Gamzajevos asmeninis archyvas.

Asmenines bibliotekas – plačiam skaitytojų ratui, gauna atitinkamai balų už tai, jei: 1) jos nariai leido naudotis asmeninėmis bibliotekomis bendradarbiams (2 balai); 2) organizavo parodas iš asmeninių bibliotekų (1 paroda – 5 balai); 3) turi savo bendradarbių asmeninių bibliotekų knygų sąrašus (20 balų); 4) įsteigė visuomeninę bibliotekėlę (30 balų); 5) padovanojo knygų šefuojamų laivų, ligoninių, vaikų namų, karių ar statybų bibliotekoms (viena knyga vienam pirminės organizacijos nariui – 1 balas) ar 6) pardavė knygų knygynui (vienas rublis, tenkantis vienam pirminės organizacijos nariui, – 1 balas)⁸⁹⁵. Balų paskirstymas rodo prioritetingas LSKBD veiklos kryptis šiame *sajūdyje*, o kiek tai buvo veiksminga ir kokio atgarsio sulaukta, atspindi, pavyzdžiui, draugijos Vilniaus universiteto Istorijos fakulteto pirminės organizacijos 1984 m. sausio 15 d. vykusiame ataskaitiniame-rinkiminiame susirinkime pateikti statistiniai duomenys. Remiantis šiais, tik 7 nariai iš 31 leido naudotis savo asmeninėmis bibliotekomis kitiems asmenims, visuomeninių bibliotekų narių iniciatyva įsteigta nebuvo, šefuojamiems objektams knygos nerinktos, tebuvo parengta viena paroda iš asmeninių ekslibrisų rinkinio⁸⁹⁶.

Kaip buvo parodyta, LSKBD išties nemažai dėmesio skyrė požiūriui į asmeninę biblioteką, kaip turinčią tenkinti ne vien jos savininko individualius poreikius, bet ir atitinkamomis formomis – visos visuomenės interesus, formavimui. Tačiau dėl jau pirmiau minėtųjų priežasčių tokios pastangos kalbamu laikotarpiu dar negalėjo būti rezultatyvios. Joms įgyvendinti, neabejotinai, reikėjo kito laikmečio ir kitų sąlygų, nes visuomenė dar nebuvo tam subrendusi, nors, kita vertus, pasitaikydavo ir išimčių. Šiame skyriuje atskleistas formuotasis režimo ideologijos požiūriu pavyzdinis sovietinio gyventojų asmeninės / šeimos / namų bibliotekos modelis jos sandaros, komplektavimo, tvarkymo ir visuomeninės reikšmės atžvilgiais leidžia pereiti prie kitos užduoties – pasižiūrėti, kaip šio modelio kontekste atrodė bibliofilų

⁸⁹⁵ *Soc. lenktyniavimo tarp pirminių organizacijų sąlygos* [mašinėraštis]. B. m. Iš Ivetos Jakimavičiūtės VUB RS perduotos bylos.

⁸⁹⁶ *VU Istorijos fakulteto „knygos bičiulių“ draugijos statistiniai duomenys* [rankraštis]. 1984 m. sausio 15 d. Ten pat.

bibliotekos, ir atskleisti būdingiausias tarp jų išvelgiamus atitikimus bei prieštaravimus.

2. Bibliofilo asmeninė biblioteka pavyzdinio sovietinio asmeninės bibliotekos modelio kontekste

Tirdama bibliofilijos kaip kultūros reiškinių ir asmenybės kaip to reiškinių subjekto abipusę sąveiką, A. Braziūnienė priėjo prie nors ir akivaizdžios, bet kartu ir labai svarbios išvados, kad tarp institucinių ir asmeninių bibliotekų komplektavimo esama skirties. Jei pirmosios komplektuojamos vadovaujantis griežta metodika ir paklūsta reglamentuotoms tipinėms komplektavimo instrukcijoms, tai bet kurios asmeninės bibliotekos vienintelis komplektuotojas-kūrėjas yra tik pats jos savininkas⁸⁹⁷. Be to, kaip yra akcentavęs V. Petrickis, *bibliofilinio rinkinio komplektavimo būdai, priemonės ir tikslai yra kokybiškai kitokie nei visuomeninės bibliotekos; kokybiškai kitokia rinkinio sudėtis; kokybiškai kitoks bibliofilo požiūris į rinkinį – jo papildymą, sudėties pakeitimą, saugojimą, kontaktus su realiais ir galimais skaitytojais, su visuomene*⁸⁹⁸. Kadangi kiekvienas žmogus, tiek paprastas knygos mylėtojas, tiek bibliofilas, yra individualus, išskirtinis, neabejotina, kad ir jo kuriama asmeninius poreikius bei interesus atliepanti biblioteka, o taip pat jos komplektavimo istorija yra savita ir nepakartojama. Tai priklauso nuo daugelio veiksnių. Antai bibliofilijos veteranas J. Šimkus net yra pažymėjęs, jog literatūros apie asmenines bibliotekas nekaupiantis, nes *kiekvienas knygų rinkėjas yra skirtingų interesų, turi individualių pageidavimų*⁸⁹⁹. Bibliofilai, anot V. Petrickio, *savo rinkinius kaupia pasikliaudami intuicija, nujausdami, suvokdami tai, kas svarbiausia, esminga ir ko visuomeninė knygų saugykla niekada negaus*⁹⁰⁰. Interpretuojant pastarąjį

⁸⁹⁷ BRAZIŪNIENĖ, Alma. *Bibliofilija kaip asmenybės raiška*: Kazio Varnelio biblioteka. Vilnius, 2008, p. 119.

⁸⁹⁸ ПЕТРИЦКИЙ, В. А. Библиофиловедение в системе книговедения. Iš ПЕТРИЦКИЙ, В. А. *Мир библиофильства...*, с. 17.

⁸⁹⁹ *Bibliofilai apie asmenines bibliotekas...*, p. 122.

⁹⁰⁰ PETRICKIJ, Villi. Bibliofilai, racionalumas ir intuicija. Iš *Knygos ir bibliofilijos kultūra...*, p. 140.

teiginį iš šių dienų pozicijos, abejonų dėl jo aiškumo nesusidaro, tačiau žvelgiant retrospektyviai, kyla klausimas, ką reiškė sąvokos *svarbiausia* ar *esminga* knyga tuometinėmis sąlygomis gyvenusiam sovietiniam žmogui, tuo pačiu ir bibliofilui? Iš šio klausimo sektų ir dar vienas: ar vienos ar kitos knygos vertė paprastas knygos mylėtojas ir bibliofilas tada suprato tapačiai?

Vertinant bet kurią sovietmečiu sukomplektuotą ar pradėtą komplektuoti asmeninę biblioteką, be kitko, labai svarbu yra atsižvelgti į keletą veiksnių: 1) nestatišką to meto kultūros politikos situaciją, tiesiogiai nulėmusią kitus veiksnius; 2) ideologų vykdytą *antisovietinio* ir *kontrrevoliucinio* turinio ar *kenksmingų* ir *pasenusių* knygų naikinimą bei prieigos prie tokio pobūdžio spaudinių ribojimą; 3) specifinį, ypač šiam laikotarpiui būdingą *knygų bado* fenomeną; 4) galiausiai į tai, kuriai kartai atstovavo ar atstovauja jos savininkas. Prieškario atstovo asmeninė biblioteka (jei tik ji išliko ar nepatyrė didesnių nuostolių), suprantama, skirsis nuo pokario kartos atstovo asmeninės bibliotekos, kur kas labiau paveiktos minėtų veiksnių pasekmių, pavyzdžiui, spaudinių amžiaus, jų vertės ar net bibliotekos dydžio bei jos kultūros atžvilgiais. Juk, kaip ir pažymi D. Kaunas, *bet kokia asmeninė biblioteka gali atsirasti tik ilgalaikės kūrybos procese. Link jos einama pamažu, vadovaujantis ir intuicija, ir dienos poreikiais, ir toli siekiančiais tikslais*⁹⁰¹. Vėlgi, knygas renkančiojo tiek intuicija, tiek gyvenamojo meto poreikiai, tiek tikslai vienokie galėjo būti sovietmečiu, kitokie jie esti šiandien. Pavyzdžiui, dėl pirmiau minėto vieno iš veiksnių – *knygų bado* – poveikio dailininkui Broniui Uogintui *toli siekiantis tikslas* buvo išankstinis savo abiejų vaikų aprūpinimas knygomis: *<...> jis perka geresnių knygų po du egzempliorius – vienas bus sūnui, kitas dukrai*⁹⁰².

V. Petrickis išskiria tris bibliofilo asmeninės bibliotekos, kaip kūrybinio proceso, etapus: 1) rinkimo krypties susiformavimo; 2) rinkimo objekto ir tikslų įsisąmoninimo bei jų pasirinkimo; 3) rinkinio apiforminimo, jo

⁹⁰¹ KAUNAS, Domas. Bibliofilo bibliotekos katalogas. *Knygotyra*, 2002, t. 38, p. 27–28.

⁹⁰² ŽUKAS, Vladas. *[Pranešimų tezės knygų skaitymo, rinkimo, kolekcionavimo, bibliofilijos būklės, Mažvydo klubo funkcijų klausimais]...*, lap. 11.

tyrinėjimo ir aprašymo⁹⁰³. Kaip yra teigiama to paties autoriaus, kiekvienas bibliofilas, kaip pagrindinis minėto kūrybinio proceso dalyvis, iki juo tapdamas, pereina tris stadijas: nuo paprasto knygos mėgėjo-skaitytojo prie knygos mėgėjo-rinkėjo ir galiausiai – bibliofilo⁹⁰⁴. Šioje vietoje galima pasitelkti gana savitą Jono Gelaževičiaus, kaip nuėjusio ilgą ir vingiuotą knygiaus kelią, atvejį. Šis, remdamasis kintančiu knygos vaidmeniu, pamėgino savo gyvenimą (nuo gimimo iki gyvenamojo meto dienų) suskirstyti į atitinkamus laikotarpius. Antai šių, kiekvieną jų detalčiai apibūdindamas atskirai, jis išskyręs net aštuonis: 1) *knygos plėšymo* (1921–1929); 2) *knygos negerbimo* (1929–1937); 3) *knygos atradimo* (1937–1942); 4) *knygos gerbimo* (1942–1944); 5) *plataus naudojimosi ir didžiavimosi knyga* (1945–1946); 6) *knygos vertinimo arba antrojo knygos atradimo* (1949–1950); 7) *jaunimo švietimo ir švietimosi knyga* (1951–1970); 8) *meilės ir pasišventimo knygai arba trečiojo knygos atradimo* (1971–1975) laikotarpį⁹⁰⁵. Įdomu yra tai, jog tik paskutiniajame šių laikotarpių galima išvelgti bruožų⁹⁰⁶, kurie leistų J. Gelaževičių priskirti V. Petrickio įvardytosioms paskutiniosioms stadijoms – rinkinio tyrėjo ir bibliofilo. Pateiktasis pavyzdys puikiai iliustruoja paprasto knygos mėgėjo ilgalaikį etapinį ėjimą link bibliofilo.

Tesantys atlikti pavieniai išsamūs sovietmečio Lietuvos asmeninių bibliotekų istorijos tyrimai neleidžia remiantis pirmiau išdėstytais kriterijais argumentuotai pagrįsti vieną ar kitą asmenį tikrai buvus bibliofilą, o jo asmeninę biblioteką – bibliofilinę biblioteką. Be to, vargu ar pokario kartos atstovui išvis buvo įmanoma jau sovietmečiu pasiekti vadinamąją aukščiausiąją bibliofilijos stadiją. Atsižvelgiant į išdėstytas mintis, šiame darbe, siekiant

⁹⁰³ ПЕТРИЦКИЙ, В. А. Библиофильство как творчество. Iš ПЕТРИЦКИЙ, В. А. *Мур библиофильства...*, c. 23–24.

⁹⁰⁴ Ten pat, c. 22.

⁹⁰⁵ GELAŽEVIČIUS, J. *Knyga mano gyvenime* [rankraštis]. Vilnius, 1979. 56 lap. VUB RS, F106–1056.

⁹⁰⁶ Šiuo laikotarpiu J. Gelaževičius ėmė intensyviai naudotis įvairiais bibliografiniais leidimais ir bibliotekų katalogais, nes, kaip jis pažymėjęs, *dabar reikėjo pradėti gilintis*, ir galiausiai 1973–1975 m. laikotarpiu, kaip jo konstatuojama, *knyga mane mokė. Mokė, bet jau kitų mokslų. Ypač mokė mokslu apie knygą. Susipažinau su knygomis-retenybėmis, su pirmais ir pakartotinais jų leidimais, su bibliotekų turtais, autoriais... Netrukau įsitikinti, kad dar daug daug trūso reikia, kad užsipildytų bibliotekų fondų spragos, kurias karai, grobstymai, gaisrai padarė. Tam, kultūriniam darbui, 1975 metais galutinai pašvenčiau save!* Žr. Ten pat, lap. 36–38.

atskleisti, kaip atrodė bibliofilo asmeninė biblioteka pavyzdinio sovietinio asmeninės bibliotekos modelio kontekste, pasitelkiami asmeninių bibliotekų duomenys tų asmenų, kurie tarpukariu ar sovietmečiu dalyvavo organizuotoje bibliofilų veikloje, t. y. priklausė draugijai ar knygos bičiulių klubui, taip pat asmenų, kurių rankraštiniame palikime esama jų asmeninių bibliotekų istorijos tyrimų, bei tų asmenų, kurie šiandien save įvardija bibliofilais ir savo asmeninių bibliotekų komplektavimo ištakas kildina iš sovietmečio. Be to, remiamasi ir turimomis žiniomis apie vadinamųjų knygų vienišių, kurie akivaizdžiai išsiskyrė iš eilinių knygos mėgėjų ir rinkėjų tarpo, asmenines bibliotekas. Tokio knygiaus vienišiaus pavyzdžiu galima laikyti dar ir šiandien geru žodžiu minima, *knygų pasaulio keistuoliu ir bibliofilų numylėtiniu*⁹⁰⁷ vadinamą tuometiniame Kauno antikvariate dirbusį Petrą Matkevičių. Antai kaip jo savitą gyvenamąją aplinką ir gyvenimo būdą yra aprašęs jį pažinojęs J. Gelaževičius: *Pats yra nevedęs. Buitis labai savita. Aplinkai ir savo asmeniniams poreikiams labai nereiklus. Kambarys, kuriame gyvena, pilnas pakraščiais, per kelias eiles, knygų iki lubų ir telikęs tarpelis vos vos prie lovos priėti. Gretimai jos – kėdė ir visas inventorių. Apsirengęs skurdokai (į tai nekreipia dėmesio). Valgo namuose, į valgyklas neina. Sriubos nemėgsta. Taip jau esąs įpratęs ir nuo seniau. Gal dėl to, jo išvaizda blogesnė ir jėgos silpnesnės, negu kitų bendraamžių. Tad ir aplaidumo jau yra*⁹⁰⁸.

Lyginant tipinį asmeninės bibliotekos modelį, paremtą ideologinėmis nuostatomis ir vieningais komplektavimo bei tvarkymo kriterijais, su bibliofilų asmeninėmis bibliotekomis, išryškėja tam tikros bendros tendencijos, leidžiančios teigti tarp jų buvus tiek atitikimų, tiek ir prieštaravimų. Nors, pavyzdžiui, A. Braziūnienė, neturėdama jokių konkrečių duomenų, vadinasi, besivadovaudama nuojauta, yra konstatavusi esą *šeimos bibliotekose sukauptas spaudos paveldas itin aiškiai skyrėsi nuo ideologiškai angažuoto oficialiojo*

⁹⁰⁷ KAUNAS, Domas. *Bibliofilo biblioteka*. D. 1. Didžiosios Lietuvos ir JAV lietuvių lietuviškieji leidiniai. Katalogas. Vilnius, 1995, p. 7.

⁹⁰⁸ GELAŽEVIČIUS, Jonas. *Iš pažinties su knyginku P. Matkevičiumi: (20 metų bendradarbiavimui pažymėti)* [mašinė raštas]. Vilnius, 1983. XI.4. VUB RS, F106–1056, lap. 4.

*institucinių viešųjų bibliotekų komplektuojamo leidinių repertuaro <...>*⁹⁰⁹. Analogiškai tą patį, matyt, būtų galima teigti ir bibliofilų asmeninių bibliotekų atveju, tačiau tai tebtų nusistovėjusio stereotipinio mąstymo padiktuota išvada. Antai sovietinėje spaudoje formuotasis pavyzdinis bet kurios asmeninės bibliotekos modelis, kaip jau buvo parodyta pirmiau, buvo *sunkiai įsivaizduojamas* be marksizmo-leninizmo pradininkų veikalų ir būtiniausias visuomeninės-politinės literatūros, turėjusios tapti kone kiekvienos asmeninės bibliotekos pagrindu. Pasiremdami kelių, skirtingas kartas atstovaujančių bibliofilų bibliotekų turimais duomenimis, žvilgtelsime, kaip šie *pavyzdiniai to paisę*. Prieš tai dar reikia pažymėti, jog šios srities, kaip ir bet kurios kitos, spaudinių komplektavimas ar nekomplektavimas bei jų kiekis, lyginant su bendru asmeninėje bibliotekoje sukauptų spaudinių skaičiumi, visų pirma galėjo priklausyti kad ir nuo bibliotekos savininko profesijos ir jo užimamų pareigų ar tiesiog nuo jo interesų, galiausiai ir nuo jo ideologinių pažiūrų. Jei vieno bibliofilo asmeninėje bibliotekoje minėto pobūdžio veikalų ir nebuvo, tai dar nereiškia, kad jų nebuvo kito bibliofilo bibliotekoje. Antai jau ne kartą minėtasis J. Gelaževičius savo asmeninės bibliotekos knygas buvo suskirstęs į tris skyrius: *pagrindinę* (botanikos, zoologijos, biologijos ir miškininkystės), *pagalbinę* (geologijos, mineralogijos, dirvožemio ir geografijos) ir *kitą literatūrą* (filosofijos, kalbų literatūros, chemijos, fizikos, meno, turizmo ir kt.)⁹¹⁰. Marksizmo-leninizmo klasikų veikalai, kuriems, anot J. Gelaževičiaus asmeninę biblioteką tyrusio A. Stravinsko, *palyginti daug vietos kolekcijoje skiriama*^{911*}, buvo priskirti paskutiniajam skyriui ir tai leidžia spręsti apie jų atitinkamą vaidmenį savininko gyvenime, nors, kita vertus, J. Gelaževičius yra rašęs, jog F. Engelso *Gamtos dialektika*, vėliau ir V. Lenino *Materializmas ir*

⁹⁰⁹ BRAZIŪNIENĖ, Alma. Spaudos paveldo sampratos ir išėivijos spaudos paveldo sklaidos klausimu. *Knygotyra*, 2008, t. 50, p. 11.

⁹¹⁰ GELAŽEVIČIUS, J. *Žinios apie J. Gelaževičiaus biblioteką, 1970.XII.17 padovanotą Vilniaus valstybinio V. Kapsuko universiteto Mokslinei bibliotekai* [rankraštis]. Girionys, 1973.III.10. VUB RS, F106–1052/2, lap. 3–4.

⁹¹¹ STRAVINSKAS, Antanas. J. Gelaževičiaus knygų kolekcija Vilniaus universiteto mokslinėje bibliotekoje. *Knygotyra*, 1975, t. 5(12), p. 161.

* Pavyzdžiui, J. Gelaževičiaus asmeninėje bibliotekoje buvo K. Markso *Kapitalas* ir *Samdomasis darbas ir kapitalas*, F. Engelso *Gamtos dialektika* ir *Socializmo išsivystymas iš utopijos į mokslą*, V. Lenino veikalai valstybės teorijos, materialistinės filosofijos, ekonomikos, kultūros, mokslo ir kitais klausimais.

empiriokriticizmas jį labai patraukė ir po tokio stipraus susipažinimo, domėjimasis materialistine filosofija neliko svetimas visam laikui⁹¹². 1981 m. iš P. Jakšto asmeninėje bibliotekoje suregistruotų 1 087 pavadinimų lietuviškų knygų, žurnalų ir laikraščių, išleistų iki 1960 m., marksizmo-leninizmo spaudinių tebuvo 16, o visuomeninės-politinės literatūros – 82 egzemplioriai⁹¹³. Kita vertus, pažymėtina ir tai, jog kai kurie šių leidinių į bibliofilų bibliotekas galėję patekti ir dar dėl kitos priežasties, t. y. kaip buvę uždrausti sovietinės cenzūros. Antai, kaip yra pažymėjęs Vidmantas Staniulis, rinkti teminį rinkinį *Leninas knygoje* buvo labai toleruojama ir skatinama, bet jei bibliofilas būtų rinkęs pastarąją kolekciją ir pas jį saugumas būtų radęs F. Osendovskio dvitomį *Leninas – nemalonumai garantuoti. Šis leidinys saugyklose buvo pažymėtas šešiakampiu antspaudu, reiškiančiu, kad yra draudžiamas*⁹¹⁴. 1985 m. iš pokario kartą atstovaujančio Č. Vaupšo asmeninėje bibliotekoje buvusių apie 3 600 knygų marksizmo-leninizmo veikalų ir visuomeninės-politinės literatūros, kurią jis kaupęs *tik pačią reikalingiausią*, buvo priskaičiuojama 60 egzempliorių⁹¹⁵, tarp kurių buvę ir grynios šios srities literatūros, apie kurios išsigijimą atitinkamais metais liudija kad ir jos savininko išsaugoti *Pirktų knygų katalogai*⁹¹⁶.

Aptarti pavyzdžiai tik patvirtina, kad negalimas propaguoto asmeninių bibliotekų modelio jos sandaros atžvilgiu kategoriškas neigimas. Iš esmės, galima daryti prielaidą, kad sovietmečiu oficialiu lygmeniu skatintoji asmeninių bibliotekų sandara daugiau ar mažiau galėjo sutapti ne tik su paprastų knygų mėgėjų asmeninėmis bibliotekomis, kaip jau buvo parodyta pirmiau, bet ir dalinai su bibliofilų bibliotekomis. Be to, gana ryškų niveliacijos antspaudą asmeninėms bibliotekoms galėjo uždėti jau pirmiau

⁹¹² GELAŽEVIČIUS, J. *Knyga mano gyvenime...*, lap. 19–20.

⁹¹³ MACIJAUŠKIENĖ, Virginija. *P. Jakšto asmeninė biblioteka Šilutėje: (lietuviškos knygos, išleistos iki 1960 m.): diplominis darbas [mašinėraštis].* Vadovas dėst. D. Kaunas. Vilnius, 1981. VUB RS, F235–222, lap. 16.

⁹¹⁴ STANIULIS, Vidmantas. Beveik sudegę knygų meilės ugnyje. Iš *Diagnozė: bibliofilija: esė, straipsniai*. Sudarytojas Vidmantas Staniulis. Kaunas, 2010, p. 48.

⁹¹⁵ PALENSKYTĖ, V. *Namų biblioteka* [rankraštis]. Plungė, 1985. Lap. 5. Č. Vaupšo asmeninis archyvas.

⁹¹⁶ *Pirktos knygos: 1983, 1984, 1985* [rankraštis]. Č. Vaupšo asmeninis archyvas; *Pirktų knygų katalogas: 1986, 1987* [rankraštis]. Ten pat.

apibūdintas *knygų bado* fenomenas. Nuolatinis knygų stygius lėmė tai, kad žmonės pirko ne tik jų lūkesčius atitinkančias knygas, bet ir tas, kurios jiems tapdavusios prieinamos įsigijimui, vadinasi, jų asmeninių bibliotekų turinys turėjęs būti ištis panašus. Antai net ir *pradedantiesiems* bibliofilams nebuvo svetima sovietinėje visuomenėje paplitusi sunkiau įgyjamų knygų puikavimosi prieš kitus tendencija. Štai Rimgaudas Banys, savo *bibliofilijos kamienu* keletą dešimtmečių laikantis Kristijoną Donelaitį, yra pažymėjęs, jog *kaip ir daugeliui kildavo pagundų turėti daugiau tomų ir dėl skaičiaus, ir dėl pasipuikavimo prieš kitus – štai aš turiu, o tu ne. Su laiku tuščiagarbystė blėso, keitėsi knygų atrankos kriterijai, požiūriai į autorius, žanrus, interesus. Taip bibliomanija palaipsniui kito į bibliofiliją ir knygotyrą*⁹¹⁷. Be to, regis, *madus* pirkti tam tikro pobūdžio didesnę paklausą turinčias knygas nepavykė apeiti ir patyrusiesiems: [*P. Matkevičius*] *perka (ir parduoda) knygas ir dabar* [1983 pab.]. **Pasidavęs madai, ir perka beveik išimtinai knygas apie meną. Jų tikrai gražius ir vertingus leidinius turi**⁹¹⁸.

Pasitaikydavo atvejų ir kai sovietinio režimo ypač palankiai vertinamos bei skatinamos kolekcionavimo temos iš tiesų tapdavo ne vieno bibliofilo asmeninių bibliotekų *arkliuku* ir pasididžiavimu. Pavyzdžiui, to paties Č. Vaupšo asmeninėje bibliotekoje dar devintajame dešimtmetyje *išskirtinę ir ypač garbingą vietą* užėmė ir tebeužima iki pat šių dienų tuo metu ideologų ypač palankiai vertinti L. Tolstojaus kūriniai bei literatūra apie jį ir 1985 m. jis turėjęs šia tema 90 knygų⁹¹⁹. Tiesa, dar jaunystėje pradėti rinkti šios srities literatūrą buvo paakintas ne sovietinės ideologijos, o mokytojo iš Žagarės Edvardo Levinsko, kurio ir minėto rašytojo kūrinių dėka tapęs *tolstojiškos religinės-etinės pasaulėžiūros žmogumi*⁹²⁰. Analogiškai V. Petniūnas dar sovietmečiu ėmęs rinkti ypač tuo metu išpopuliarėjusias ir skatintinas

⁹¹⁷ BANYS, Rimgaudas. Už meilę knygai bučiuoju motinos rankas. Iš *Diagnozė...*, p. 115.

⁹¹⁸ GELAŽEVIČIUS, Jonas. Iš *pažinties su knyginku P. Matkevičiumi...*, lap. 3.

⁹¹⁹ PALENSKYTĖ, V. *Namų biblioteka...*, lap. 5.

⁹²⁰ Ten pat, lap. 5–6; VAUPŠAS, Česlovas. *Kaimas, knyga, kelionės: be viena – nebūt kita...* [tekstas kompiuteriu]. 2011 m. kovo 6–7 d., lap. 4. Č. Vaupšo asmeninis archyvas.

komplektuoti asmeninėse bibliotekose miniatiūrines knygeles⁹²¹, kurių įsigijimą 1961–1964 m., pradėdant *Vagos* leidyklos leistosiomis, jis įvardija kaip sąmoningą savo rinkinio pradžia⁹²². Antai 1981 m. su jo miniatiūrinių knygelių kolekcija buvo suskubta palankiai supažindinti ir sovietinės periodinės spaudos skaitytojus, turint intencijų ir šiuos paskatinti imti jas kolekcionuoti: *V. Petniūno asmeninėje bibliotekoje nemažai <...> įdomių skyrių: informaciniai, bibliofiliniai leidiniai, meno, poezijos, aforizmų knygos, leidiniai su autografais. Dėmesį iš karto patraukia miniatiūrinių knygų, kurių čia – dvidešimčia TSRS tautų ir užsienio šalių kalbomis beveik keturi su puse šimto – kolekcija*⁹²³. Be to, tas pats V. Petniūnas rinko ir ypač aštuntajame–devintajame dešimtmečiuose pagausėjusius bei palankiai vertinamus miniatiūrinius Aleksandro Puškino kūrinčius bei literatūrą apie jį, o vienu metu – ir knygas su to paties poeto piešiniais. Žvelgdamas iš šių dienų pozicijos, Gintautas Trumpis, kuris 1982 m., nors knygų jau turėjęs nemažai, apie bibliofiliją dar nemąstęs ir savęs bibliofilu nelaikęs, yra pažymėjęs, jog pasirodžius pirmuosius savo *bibliofilijos pumpurelius* išvelgia, kai kilo sumanymas *įsigyti visus lietuvių rašytojų ir poetų išleistus raštus*⁹²⁴. Šių, kaip, beje, ir ypač didelę paklausą sovietmečiu turėjusių įvairių knygų serijų, kurias norintieji užsiprenumeruoti, pavyzdžiui, kad ir *Pasaulinės literatūros bibliotekos* seriją, *stovėjo per naktis*⁹²⁵, komplektavimas asmeninėse bibliotekose buvo bene palankiausiai vertinamas bei skatinamas ir, matyt, vienas populiariausių. Antai P. Jakštas išlikusiame mašinraščio egzemplioriuje, pavadintame *Kaip rinkti knygas*, apie serijomis leidžiamų knygų rinkimą atsiliepęs taip pat pozityviai, be to, jis išvelgęs tame reikale esant knygos kultūros suvokimo ugdomąją galią: *Dabar gerai daro tie, kurie renka serijines knygas. Džiugu, kad Vaga išleis Pasaulinės literatūros biblioteką. <...> Vaga*

⁹²¹ Nuo 1980 m. spalio 28 d. prie LSKBD respublikinės valdybos ėmė veikti ir miniatiūrinių knygų sekcija, kurios pirmininku buvo patvirtintas V. Užtupas, nariais – V. Manžulo, V. Petniūnas, R. Šalūga, J. Šapira ir G. Vebrienė. Žr. *Lietuvos TSR savanoriškos knygos bičiulių draugijos valdybos prezidiumo nutarimas „Dėl draugijos respublikinės valdybos miniatiūrinių knygų sekcijos sudarymo“* [mašinraštis]. Vilnius, 1980 m. spalio 28 d. VUB RS, F306–118, lap. 112.

⁹²² PETNIŪNAS, Vytautas. *Prasta ale už auksa brangesne: bibliofilo apmąstymai*. Vilnius, 2004, p. 7.

⁹²³ PILAITIENĖ, Aušra. „Darbas, kurį būtina tęsti“. *Naujos knygos*, 1981, nr. 9, p. 34.

⁹²⁴ TRUMPIS, Gintautas. *Asmeninė biblioteka – mano gyvenimo savastis*. Vilnius, 2000, p. 12.

⁹²⁵ *Lietuvos knygos draugijos IV suvažiavimo protokolas...*, lap. 10.

*kasmet išleidžia po kelias debiutuojančių jaunųjų prozininkų ir poetų knygeles serijoje Pirmoji knyga. Reikėtų skatinti, kad kai kurie vidurinių mokyklų mokiniai arba studentai susidomėtų šiomis knygelėmis, bent vieną jų įsigytų ir stengtųsi rinkti paskesnes to paties autoriaus knygas. Gal ateityje pasirinkto autoriaus literatūrinė žvaigždė aukštai iškils, ir jo knygos, ypač pirmosios, bus labai vertingos*⁹²⁶. Pasak minėto G. Trumpio, jam vėliau apsisprendus surinkti visas serijomis leidžiamas knygas, išskyrus *Drąsiųjų kelių*, jas ir surinkęs arba išsamiai, arba beveik išsamiai⁹²⁷. G. Černeckio, nuo 1970 m. pradėjusio rinkti įvairiomis serijomis leidžiamas knygas, kaip antai *Versmių, Iš filosofijos palikimo, Mažosios filosofijos bibliotekėlės, Lituanistinės bibliotekos, Lietuvos mokslo paminklų, Pasaulio novelės, Siluetų, Pasaulinės literatūros bibliotekos* ir *Laisvalaikio skaitymų*, šios iki šiandien užima garbingą vietą jo asmeninėje bibliotekoje, be to, *Versmių* seriją (28 pavadinimai) jis išskiria ir kaip ypatingesnę rinkinį savo bibliotekoje⁹²⁸.

Tačiau bibliofilų asmeninės bibliotekos išsiskyrė ir keletu joms būdingų savitumų, kurie nebuvo numatyti formuojant pavyzdinį asmeninių bibliotekų modelį, o neretai net prieštaravo sovietų režimo vykdomai politikai. Įprastai, sovietinė visuomenė buvo skatinama komplektuoti savo asmeninėse bibliotekose tik gyvenamojo meto knygas, o bibliofilai savo asmeninėse bibliotekose kaupė ir tas knygas, kurios sovietų ideologų buvo įvardytos *antisovietinėmis, kenksmingomis* ar *pasenusiomis*, kitaip tariant, vadinamąsias specfondines knygas, be to, senąsias knygas. Kaip dar 1961 m. konstatavo Kauno antikvarinio knygyno vedėjas Borisas Landmanas, didžiausią paklausą tarp knygos mylėtojų turėjo būtent senosios lietuviškos knygos⁹²⁹. D. Kaunas jau pirmaisiais nepriklausomos Lietuvos metais, retrospektyviai vertindamas LSKBD veiklą, yra pažymėjęs: *Kai ką mes, priešingai tikrųjų knygos bičiulių norams, prisidengdami šia organizacija arba jos vardu, o visų dažniausiai visiškai savarankiškai vis dėlto padarėme: rinkome ir gelbėjome senas*

⁹²⁶ JAKŠTAS, Petras. *Kaip rinkti knygas* [mašinėraštis]. B. m. 1 lap. VUB RS, F47–1586.

⁹²⁷ TRUMPIS, Gintautas. *Asmeninė biblioteka – mano gyvenimo savastis...*, p. 12–13.

⁹²⁸ *Bibliofilai apie asmenines bibliotekas...*, p. 33.

⁹²⁹ LANDMANAS, B. Kauno antikvariniame knygyne. *Naujos knygos*, 1961, nr. 5(17), p. 25.

*religines, politines, istorines, ypač valdžios persekiotas 1918–1944 m. leistas knygas ir periodiką, kaupėme asmenines bibliotekas <...>*⁹³⁰. Antai įspūdinga yra vien jau tai, kad Z. Toliušio, pergyvenusio net keturis kalinimus (1940–1941, 1944–1945, 1946–1947, 1951) ir tremtį Sibire (1951–1955), be to, ir vėlesniais metais jo bute atliktas kratas (1960), išlikusioje asmeninės bibliotekos dalyje, kurioje, remiantis negalutiniais duomenimis, priskaičiuojama apie 1 500 spaudinių, nemažą jų dalį sudaro būtent tarpukariu Lietuvoje išleistos knygos, o kai kurios jų buvusios įtrauktos į draudžiamųjų sąrašus (pavyzdžiui, tarp jų esti kad ir dauguma M. Biržiškos knygų)⁹³¹. Galima pasitelkti ir dar keletą pavyzdžių, paremtų tikslesniais skaičiais. Štai V. Andriulis iki 1957 m. tarpukariu Lietuvoje išleistos grožinės literatūros buvo sukaupęs 600 egzempliorių ir apie 150 egzempliorių periodinių leidinių (tarp pastarųjų buvę ir anksčiau išleistų)⁹³². Arba iš Petro Dumbliausko, kilusio iš Užubalių kaimo, Alytaus, apie 4 000 knygų ir brošiūrų rinkinio maždaug 40 procentų jų buvę išleisti būtent iki 1944 m.⁹³³ Kazio Grikšo, gyvenusio Žaiginyje, Raseinių rajone, asmeninę biblioteką įsigijusio Raseinių krašto istorijos muziejaus duomenimis, iš daugiau kaip 20 000 neperiodinių ir 1 408 pavadinimų periodinių leidinių⁹³⁴ *didelę dalį* užėmusi tarpukario ir sovietmečio grožinė literatūra, be to, ypač gausų tarpukario spaudos rinkinį sudarę vadovėliai, kalendoriai, mokslinė literatūra ir periodikos komplektai⁹³⁵.

Regis, nepriklausomoje Lietuvoje išleistų spaudinių mažiau ar daugiau galėjo turėti kiekvienas jų panoręs įsigyti bibliofilas. Kaip 1976 m. konstatavo J. Gelaževičius, *kas charakteringa, kad ankstesni leidiniai (prieškariniai) net kiek lengviau gaunami, negu dabartiniai, nors pastarųjų tiražai gerokai didesni. Ir tai liečia ne tik specialybių, bet ir populiariąją, vaikų, grožinę*

⁹³⁰ KAUNAS, Domas. Bibliofilijos pavilioniems. *Literatūra ir menas*, 1993, spalio 30.

⁹³¹ ČUKAUSKAITĖ, Rūta. *Zigmo Toliušio knygų kolekcija Vilniaus universiteto bibliotekoje*: kursinis darbas [tekstas kompiuteriu]. Vadovė dokt. I. Liepaitė. Vilnius, 2012. 112 lap. Autorės asmeninis archyvas.

⁹³² *Anketa, užpildyta Vytauto Andriulio* [rankraštis]. 2010. 1 lap. Autorės asmeninis archyvas.

⁹³³ ŠIMKEVIČIUS, Šarūnas. *Petras Dumbliauskas – Dzūkijos krašto bibliofilas*. Alytus, 2003, p. 52.

⁹³⁴ KAUNAS, Domas. Bibliofilo bibliotekos katalogas..., p. 36.

⁹³⁵ KANTAUTIENĖ, Lina. Bibliofilo Kazio Grikšos palikimo apžvalga. *Lietuvos muziejai*, 2008, nr. 2, p. 28–29, 31.

*literatūra*⁹³⁶. Pratešiant mintį, kad kai kurių gyvenamojo meto spaudinių poreikis ir jų įsigijimas buvę kur kas didesnis ir problemiškesnis nei senųjų, šioje vietoje galima pasitelkti ir tokį atvejį: antai K. Grikšas 1973 m. siūlęs Vilniaus universiteto mokslinei bibliotekai įsigyti jo siūlomas *Kantyczkas žemaytiszkas* (Vilnius, 1850) mainais į *M. Valančiaus 1972 m. dvitomį*, o leidinius *Nowy Testament* (Lipsk, 1727) ir *Cuda i osobliwosci natury i sztuk* (Berdyczow, 1816) – mainais į *Aukštųjų mokyklų mokslo darbus*⁹³⁷. Kai kurių *viešai nerodomų leidinių* būdavo galima įsigyti, pavyzdžiui, Kauno antikvariate, kur minėtasis P. Matkevičius leisdavo jų pasirinkti *sandėlio spintose*⁹³⁸. Kitas, ypač rizikingas, būdas įsigyti draudžiamų spaudinių, labiau paplitęs karų ir kitų neramumų sukeltų sumaiščių laikotarpiais, buvo gelbstint juos iš jų sunaikinimui paliktų vietų ar net traukiant iš laužų. Antai, kaip prisimena A. Miškinis, jo pradinio knygų Lietuvos istorijos klausimais rinkinio etapą sudarė, be kitų, sudeginimui paruoštos kelios knygos ir iš buvusios M. Biržiškos asmeninės bibliotekos: *Aš jas slaptom pasiėmiau iš tuometinio Vytauto Didžiojo universiteto antrųjų rūmų kiemo, kur, tame pastate man studijuojant, atrodo, pirmame kurse, jos buvo deginamos*⁹³⁹. Į D. Kauno asmeninę biblioteką dalis patekusiųjų Mažosios Lietuvos spaustuvių smulkiųjų leidinėlių buvo gauta iš V. Jodelio iš Raudondvario, kurių šis prisirinkęs po karo Kaune: *Kolekcionieriaus žodžiais, senosios lietuviškos literatūros, konfiskuotos iš įvairių įstaigų, muziejų ir privačių bibliotekų, buvo netvarkingai priversta viena pilna Rotušės salė. V. Jodelis knygas namo nešėsi kasdien nedideliu portfeliu ir, žinoma, slapta*⁹⁴⁰. O Jonas Vytautas Rupšys, gyvenęs Vilkėno kaime prie Švėkšnos, savo asmeninę biblioteką daugiausia papildė būtent sunaikinimui pasmerktais spaudiniais: dar 1941 m. pavasarį, švėkšniškių liudijimu, jis išgelbėjęs dalį Platerių dvaro knygų, kurios buvo deginamos Raudonosios armijos pasieniečių dalinio (tiesa, savu laiku Platerių

⁹³⁶ GELAŽEVIČIUS, J. *Laiškas A. Stravinskui* [rankraštis]. Girionys, 1976.V.8. VUB RS, F106–1052/3, lap. 1.

⁹³⁷ TORNAU, J. *Laiškas K. Grikšui* [mašinėraštis]. 1973 m. balandžio mėn. 17 d. 1 lap. Byla tvarkoma. Bus saugoma VUB RS, F47.

⁹³⁸ KAUNAS, Domas. *Bibliofilo biblioteka...*, p. 7.

⁹³⁹ MIŠKINIS, Algimantas. *Mano kolekcija...*, p. 17–18.

⁹⁴⁰ KAUNAS, Domas. *Bibliofilo biblioteka...*, p. 11–12.

dvaro kultūros paveldo žuvimo aplinkybėmis besidomėjusiam D. Kaunui jokio dvaro pėdsako peržiūrėtame J. V. Rupšio palikime užtikti nepavykę); 1944 m. rudenį, pasiekus žiniai apie gatvėn išmestas Šilutės bibliotekas, iš jos parsigabėjęs du vežimus daugiausia vokiškos literatūros, o iš Švėkšnos *Saulės* gimnazijos sandėlin suverstos bibliotekos jis prisirinkęs ir slapta parsivežęs pilną vežimą senų leidinių⁹⁴¹. Galima daryti prielaidą, kad tam tikrų knygų naikinimas ar ribotos galimybės jomis naudotis valstybinėse bibliotekose, o sykiu ir išlikusios nuoskaudos dėl prarastų ar nukentėjusių anksčiau sukauptų asmeninių bibliotekų galėjo lemti, jog kaip tik dėl šių priežasčių sovietmečiu bibliofilų asmeninėse bibliotekose prieglobstį rasdavo ir bet kokios senesnės knygos. Antai čia galima pasitelkti kad ir P. Jakšto, iš kurio *Stalino epocha pareikalavo apie 3300 leidinių, arba 65% bibliotekos aukos*⁹⁴², atvejį, kuris rūpestingai priglobdavo visus senesnius, labiausiai iki Antrojo pasaulinio karo išėjusius leidinius. Jie neskirtini į jokią kolekciją nei pagal išorę, nei pagal turinį <...>, kurių buvusi gana didelė sanakaupa⁹⁴³.

Viena iš paskatų rinkti senąsias knygas tapo ir LKP CK bei Lietuvos SSR Ministrų tarybos 1960 m. vasario 18 d. priimtas nutarimas *Dėl bibliotekų darbo būklės Lietuvos TSR ir dėl priemonių jam pagerinti*, kuris įpareigojo Lietuvos SSR knygų rūmus ir didžiąsias bibliotekas parengti ir išleisti ikisovietinio Lietuvos laikotarpio nacionalinę bibliografiją, aprėpiančią visus spaudinius nuo seniausių laikų iki 1940 m.⁹⁴⁴ Dar tų pačių metų balandžio 14 d. vykusiame Nacionalinės bibliografijos redakcinės kolegijos posėdyje J. Rimantas pasiūlęs *parengti atsišaukimą į visuomenę nacionalinės bibliografijos sudarymo klausimu, kviečiant visas kitas organizacijas ir privačius asmenis informuoti Knygų rūmus apie jų turimus retus spaudinius bei rankraščius, kurie galėtų rūpėti nacionalinei bibliografijai*⁹⁴⁵, o rugsėjo 16

⁹⁴¹ Ten pat, p. 8–10; KAUNAS, Domas. *Bibliotheca Georgii comitis de Plater. Jurgio Platerio biblioteka – Lietuvos knygos kultūros ir mokslo paminklas...*, p. 188–189.

⁹⁴² KAUNAS, Domas. *Knygos kultūros karininkas...*, p. 96.

⁹⁴³ Ten pat, p. 117.

⁹⁴⁴ *Lietuvos TSR bibliografija: knygos lietuvių kalba*. T. 1. 1547–1861. Vilnius, 1969, p. 7.

⁹⁴⁵ *Lietuvos TSR Nacionalinės bibliografijos redakcinės kolegijos posėdžio, įvykusio 1960 m. balandžio 14 d. Lietuvos TSR Knygų rūmuose, protokolas Nr. 1* [mašiništas]. LNB RKRS bibliotekinis archyvas (toliau – BA), f. 1, ap. 1, b. 333, lap. 21.

d. toks tekstas jau buvo parengtas⁹⁴⁶ ir išspausdintas žurnaluose bei laikraščiuose. Kaip liudija Knygų rūmų susirašinėjimo 1960–1961 m. su įvairiais asmenimis retų ir senų knygų supirkimo klausimais bylos turinys, visuomenė nebuvo abejinga atsišaukimui – sulaukta nemažai laiškų, informuojančių apie turimus ar surastus retus, senus leidinius⁹⁴⁷. Kai kurie jų Knygų rūmams buvo ir dovanojami. Antai Antanas Ulpis 1961 m. raštu kreipėsi į Lietuvos SSR Kultūros ministerijos Bibliotekų skyriaus viršininką V. Bernotėną su rekomendacija apdovanoti Kauno miesto 4-osios vidurinės mokyklos devintos klasės moksleivį Raimundą Vitkų, kuris *perdavė LTSR Knygų rūmams 12 vertingų ir retų XVIII–XIX a. knygų. Po kiek laiko minėtas talkininkas atsiuntė dar vieną, pas jį ir jo draugus esančių retų knygų sąrašą*⁹⁴⁸. Šis A. Ulpio prašymas buvo patenkintas ir moksleivis buvo apdovanotas *Knygos bičiulio* ženkleliu⁹⁴⁹. Jau 1972 m. *Bibliotekų darbo* puslapiuose buvo išspausdintas Š. Kurliandčiko straipsnelis *Ieškokime senų spaudinių*, kuriame raginama bibliotekininkus *išaiškinti žmonėms, kad senų spaudinių nenaikintų, o už tam tikrą atlyginimą parduotų Knygų rūmams, mokslinėms bibliotekoms arba antikvariatams*⁹⁵⁰. 1978 m. tame pačiame žurnale rašoma, kad Vilniaus universiteto Istorijos fakulteto grupė Knygotyros būrelio narių lankėsi Knygų rūmuose, kuriuose pamatė *senų vertingų knygų, išpuoštų dramblio kaulu, apkaustytų metalu, išdabintų puošniais savininkų ekslibrisais* ir darbuotojų buvo pakviesti *prisidėti prie Lietuvos TSR bibliografijos ruošimo – privačiose kolekcijose, senelių skryniose ieškoti retų spaudinių ir apie tai informuoti leidinio rengėjus*⁹⁵¹. Šioje vietoje galima taip pat išvelgti tam tikrų prieštaravimų: juk sovietmečiu oficialiu lygmeniu

⁹⁴⁶ *Į talką Lietuvos TSR nacionalinei bibliografijai* [mašinėraštis]. Vilnius, 1960 m. rugsėjo 16 d. LNB RKRS BA, f. 1, ap. 1, b. 360, lap. 49–52.

⁹⁴⁷ Lietuvos TSR Knygų rūmai. Ikitarybinės spaudos retrospektyvinės bibliografijos skyrius. *Susirašinėjimas su Lietuvos TSR mokslinėms bibliotekoms, muziejais ir kitomis įstaigomis bei asmenimis retų ir senų knygų supirkimo, bibliografinės medžiagos rinkimo ir kitais klausimais* [rankraščiai, mašinėraščiai]. 1960 m. rugsėjo 22 d.–1961 m. rugsėjo 13 d. LNB RKRS BA, f. 1, ap. 1, b. 364, 105 lap.

⁹⁴⁸ ULPIS, A. *Raštas LTSR Kultūros ministerijos bibliotekų skyriaus viršininkui drg. V. Bernotėnui* [mašinėraštis]. 1961 vasario 2? d. Ten pat, lap. 44.

⁹⁴⁹ *Lietuvos TSR Kultūros ministro įsakymas Nr. 243* [mašinėraštis]. Vilnius, 1961 m. kovo mėn. 15 d. Ten pat, lap. 45.

⁹⁵⁰ KURLIANDČIKAS, Š. *Ieškokime senų spaudinių. Bibliotekų darbas*, 1972, nr. 4, p. 23.

⁹⁵¹ JOVAIŠAITĖ, E. *Bibliografijos centre. Bibliotekų darbas*, 1978, nr. 1, p. 24.

diegiamo negatyvaus požiūrio į bibliofiliją šalininkai ją traktavo būtent kaip retų, vertingų ir senų knygų kolekcionavimą, o šiuo atveju tokios knygos jau buvo skatinamos rinkti, be to, apie jų savininkus, pavyzdžiui, apie pirmiau minėtuosius K. Grikšą ir P. Dumbliauską, ypač kaip Knygų rūmų talkininkus, pozityviai atsiliepta ir to meto spaudoje⁹⁵². Nors, kita vertus, ten pat neretai sutinkami teiginiai, jog reti, seni ir unikalūs leidiniai turi priklausyti ne vienam asmeniui, o visai visuomenei, vadinasi, jie turėjo nugulti ne į asmeninių, o į valstybinių bibliotekų fondus. Pirmiau minėtoje J. Baltušio pateiktoje SSKBD steigiamojo suvažiavimo apžvalgoje taip pat pažymima, jog suvažiavime mokslininkai skatinę draugijos narius ieškoti retų ir išblaškytų knygų, žurnalų bei laikraščių, o *bibliofilų asmeninės kolekcijos yra potencialus šaltinis papildyti šalies bibliotekas*. <...> *Senienų rinkimas labai aktualus ir mūsų respublikai. Draugijos nariai turėtų išvaikščioti vienkiemius, griaunamus namus, kad nepražūtų nė viena knyga, nė vienas rankraštis. Per karus žuvo arba išsiblaškė daugybė Lietuvos spaudinių, ir juos surasti yra draugijos narių garbės reikalas*⁹⁵³. L. Vladimirovas ne kartą yra akcentavęs, jog *tikri knygų mėgėjai, turėdami kokią nors unikalinę knygą arba rankraštį, perleidžia ją bibliotekai*⁹⁵⁴, nes *juk tokios knygos turi priklausyti ne vienam žmogui, o visuomenei*⁹⁵⁵, be to, jis ir pats, pavyzdžiui, pildydamas minėtą LSKBD išplatintą *Asmeninių knygų kolekcijų apskaitos kortelę*, pastaboms skirtoje grafoje įrašęs: <...> *patenkančius į jo [L. Vladimirovo] rankas unikalius leidinius atiduoda bibliotekoms*⁹⁵⁶. Tačiau bibliofilai, kurie buvo suinteresuoti senų spaudinių paieškomis, gelbėjimu bei globa, jų, be abejo, savo asmeninėse bibliotekose turėjo, o kai kuriuos jų, pavyzdžiui, D. Kauną, būtent glaudesnis suartėjimas su Knygų rūmais lietuvių retrospektyviosios bibliografijos rengimo tikslais, kaip, beje, ir mokslo tiriamasis bei pedagoginis darbas, paskatino kryptingiau rinkti Didžiosios Lietuvos senąsias lietuviškas knygas, kurių

⁹⁵² SIDORKAITĖ, N. Kraštotyrininkas ir bibliofilas. *Bibliotekų darbas*, 1974, nr. 1, p. 33; STRAUKAITĖ, Danutė. Lietuviškos spaudos rinkėjas. *Bibliotekų darbas*, 1983, nr. 1, p. 29.

⁹⁵³ BALTUŠIS, Jonas. Sąjunginis knygos bičiulių suvažiavimas..., p. 11.

⁹⁵⁴ VLADIMIROVAS, Levas. Ką jūs veikiate laisvalaikiu?..

⁹⁵⁵ VLADIMIROVAS, Levas. Bibliofilija ir knygos bičiuliai..., p. 52.

⁹⁵⁶ *Asmeninių knygų kolekcijų apskaitos kortelė, užpildyta Levo Vladimirovo [spaud. užpildytas rankraščiu]. [1981]. VUB RS, F47–2104.*

rinkinys iš pradžių *kauptas nesistemiškai ir buvo skirtas tenkinti vien pažinimo bei bibliofilijos poreikius*⁹⁵⁷.

Prieštaravimai pastebimi ir asmeninių bibliotekų atvirumo visuomenės reikmėms bei knygų iš jų panaudos atžvilgiu. Kaip jau nepriklausomos Lietuvos laikais yra pažymėjęs Romas Adomavičius, *svarbiausia, reikėjo stengtis, kad [sovietmečiu] kuo mažiau pašalinių lankytųsi asmeninėje bibliotekoje*⁹⁵⁸. Bibliofilų uždaras gyvenimo būdas atgavus Lietuvos nepriklausomybę ir šiandien dažnai yra interpretuojamas kaip sovietmečiu patirtos baimės dėl svetimų akių asmeninėse bibliotekose pasekmė. Nors postalininiu laikotarpiu vien už *viešai nerodomų leidinių saugojimą namuose jų savininką apkaltinti antisovietine veikla nebepakakdavo*, tačiau, suradus tokių spaudinių kratos metu, jie būdavo paimami. Pavyzdžiui, 1960 m. birželio 9 ir 13–14 d. Z. Toliušio bute atlikus kratą ir patikrinus, be rankraščių, laiškų, užrašų ir kitų popierių, visas ten buvusias knygas, sudėtas keliose lentynose ir spintose, KGB darbuotojai, be daugybės rankraščių⁹⁵⁹, paėmė ir apie 50 knygų, tarp jų Adolfo Šapokos *Lietuvos istoriją* (1936), Martyno Yčo *Atsiminimų tritomis* (1935–1936), Vinco Bartuškos knygą *Lietuvos nepriklausomybės kryžiaus keliais* (1937), Vytautui Didžiajam pagerbti skirtą jubiliejinį leidinį *Vytauto Didžiojo garbei: 1430–1930* (1936), Henrio Alberto Niesselio memuarus *Vokiečių išsikraustymas iš Baltijos kraštų* (1938), Vladimiro Stankevičiaus *Pasaulinės istorijos dinamiką* (1934), Motiejaus Valančiaus knygą *Maskoliams katalikus persekiojant* (1929), *Naujosios Romuvos* 1931–1935 m. kompletus ir kt., kurios vėliau buvusios perduotos tuometinei Respublikinei bibliotekai, iš kurios, praėjus septyneriems metams, jų savininkas jas atsiėmęs, tiesa, kai kurios jų dingusios⁹⁶⁰. Šiais *įkalčiais* KGB

⁹⁵⁷ KAUNAS, Domas. *Bibliofilo biblioteka...*, p. 6.

⁹⁵⁸ *Bibliofilai apie asmenines bibliotekas...*, p. 12.

⁹⁵⁹ Žr. 1960 m. birželio 9 d. Zigmo Toliušio buto kratos protokolą [rankraštis]. Kaunas, 1960 m. birželio mėn. 13 d. ir 14 d. LNB RKRS, F66–301. 16 lap.

⁹⁶⁰ TOLIUŠIS, Zigmas. *Mano kalėjimai...*, p. 313, 318–319; TOLIUŠIS, Zigmas. *Mes prisone[r]s* [mašinėraštis]. 1952–1968. VUB RS, F87–27, lap. 395–396.

nepavykę įrodyti *nei kontrrevoliucinės organizacijos egzistavimo, nei apčiuopiamų antisovietinės veiklos pasireiškimų*⁹⁶¹.

Kaip buvo minėta pirmiau, tiek dar iki įsisteigiant LSKBD, tiek jau jos gyvavimo laikotarpiu ypač rūpintasi, kad spaudoje būtų reguliariai nušviečiama asmenų, kurių asmeninėmis bibliotekomis naudojasi visuomenė, patirtis ir asmeninių bibliotekų dovanojimo valstybinėms bibliotekoms atvejai, tikintis, jog tai paskatins ir kitus pasekti šiais pavyzdžiais. Remiantis LSKBD respublikinės valdybos veiklos archyvine medžiaga, asmeninių bibliotekų, kurių fondais naudojosi visuomenė, 1982 m. buvo priskaičiuojama 2 878, 1983 m. – 3 112, 1984 m. – 3 181, 1986 m. – 4 440, 1987 m. – 3 928, 1988 m. – 3 488, 1989 m. – 2 607. Tačiau, pirma, nėra aišku, kiek šie skaičiai yra patikimi, antra, neturima žinių, koku būdu tokie duomenys buvo renkami, be to, kas ir kokiais tikslais bei koku mastu tų asmeninių bibliotekų fondais naudojosi ir pan. Pavyzdžiui, iš turimų minėtų 19 užpildytų *Asmeninių knygų kolekcijų apskaitos kortelių* į klausimą apie bibliotekos visuomeninę reikšmę, t. y. ar ja naudojasi specialistai ir kiti skaitytojai, ar bibliotekos savininkas dalyvaujantis parodose, ar duodantis *bibliofilines informacijas*, teigiamai atsakę 13, tačiau, pažymėtina, kad dažniausiai pasikartojantys atsakymai buvę, jog biblioteka naudojasi arba specialistai, arba aspirantai, arba studentai, arba tik artimieji ir draugai. Laimonas Tapinas, atsakydamas į šį klausimą, pažymėjęs: *Kai kam reikia, knygą paskolinu, nors ir be didelio entuziazmo, bo negražina*⁹⁶². Buvus prieštaravimų tarp tikrųjų LSKBD siekių bei visuomenės pozicijų asmeninių bibliotekų atvirumo atžvilgiu ir apskritai neigiamą požiūrį į draugijos vykdytą asmeninių bibliotekų apskaitą liudija kad ir Liubomiro Viktoro Žeimanto palikta lakoniška pastaba jo užpildytoje *Asmeninių knygų kolekcijų apskaitos kortelėje*: *Nenoriu, kad [asmeninė biblioteka] taptų viešaja!*, nors prieš tai ir nurodęs, jog knygas skolinąs, *kai draugams reikia*⁹⁶³. Analogiškai jau nepriklausomos Lietuvos laikais V. Stonienė, anketoje paprašyta apibūdinti

⁹⁶¹ TOLIUSIS, Zigmąs. *Mano kalėjimai...*, p. 319.

⁹⁶² *Asmeninių knygų kolekcijų apskaitos kortelė, užpildyta Laimono Tapino* [spaud. užpildytas rankraščiu]. [1981]. VUB RS, F47–2104.

⁹⁶³ *Asmeninių knygų kolekcijų apskaitos kortelė, užpildyta Liubomiro Viktoro Žeimanto* [spaud. užpildytas rankraščiu]. [1981]. VUB RS, F47–2104.

savo požiūrį į knygų skolinimą ir skolintojus, pažymėjusi: *Nemanau, kad asmeninės bibliotekos turi būti viešojo naudojimo bibliotekomis*⁹⁶⁴. D. Kaunas *Asmeninių knygų kolekcijų apskaitos kortelėje* ties grafa *Bibliotekos adresas* pateikęs kompromisinį atsakymą, nurodydamas savininko gyvenamąją vietą ir pridurdamas: *Biblioteka saugoma kitur*⁹⁶⁵.

Klausimas, ar asmeninė biblioteka yra naudojama moksliniams, pažintiniams bei visuomeniniams tikslams, buvo pateiktas ir minėtoje parengtoje *Sovietinių bibliofilų žodyno* eksperimentinėje anketoje. Tarp teigiamai į jį atsakiusiųjų randame tokius knygų ir ekslibrisų kolekcijų panaudojimo būdus: *1 paroda* (V. Jucys); *knygomis naudojasi instituto bendradarbiai* (J. Steikūnas); *buvo panaudota keletas knygų lietuvių nacionalinei bibliografijai* (V. Žukas). Be to, šioje anketoje klausama ir ar apie savininko kolekciją buvo rašoma laikraščiuose, žurnaluose bei kituose leidiniuose. Į pastarąjį klausimą iš šešių respondentų teigiamai teatsakęs tik J. Šapira.

Atsižvelgiant į išdėstytas mintis, darytina tokia prielaida: visgi asmeninės knygos, kaip liudija istorija, buvo skolinamos visais laikais, ne išimtis veikiausiai buvo ir sovietmetis, tačiau asmeninių bibliotekų durys buvo atviros ne masiniam skaitytojų, turinčių neva net savo formulius, srautui, kaip kad mėgino tokią iliuziją visuomenėje sukurti LSKBD, o tik siauram, savos aplinkos bičiulių ratui bei kitiems pasitikėjimą keliantiems asmenims. Šį teiginį leidžia pagrįsti kad ir išlikę atitinkami bibliofilų paskolintų ar net pasiskolintų knygų registravimo sąsiuviniai. Antai tokius jų 1978–1995 m. laikotarpiu turėjęs užsivedęs Č. Vaupšas⁹⁶⁶. D. Kaunas skolinamas knygas iš pradžių registravęs kortelėse, nuo 1988 m. – sąsiuvinyje⁹⁶⁷. O štai, pasak jo, P. Jakštas *pasitikėjimą keliantiems asmenims skolindavo savo knygas, tačiau nei*

⁹⁶⁴ *Bibliofilai apie asmenines bibliotekas...*, p. 119.

⁹⁶⁵ *Asmeninių knygų kolekcijų apskaitos kortelė, užpildyta Domo Kauno* [spaud. užpildytas mašinraščiu]. [1981]. VUB RS, F47–2104.

⁹⁶⁶ *Paskolintos knygos. Pasiskolintos knygos* [rankraštis]. [1978–1981]. Č. Vaupšo asmeninis archyvas; *Paskolintos knygos. Pasiskolintos knygos* [rankraštis]. 1980–1986. Ten pat; *Paskolintos knygos. Pasiskolintos knygos* [rankraštis]. 1989–1995. Ten pat.

⁹⁶⁷ *Bibliofilai apie asmenines bibliotekas...*, p. 74.

*katalogas, nei kiti užrašai to nerodo*⁹⁶⁸. Tačiau, kaip liudija 1981 m. Virginijos Macijauskienės parengtas diplominis darbas, kuriame ji, išklaususi patį P. Jakštą, glaustai suregistravusi jo knygų naudotojus, tokių buvę išties nemažai, tarp kurių uoliausiais bibliotekos lankytojais įvardyti moksleiviai, kursinius ir diplominius darbus rašantys studentai, disertacijas rengiantys mokslininkai, žurnalistai, kraštotyrininkai ir šiaip *pažinimo trokštantys smalsautojai*⁹⁶⁹. Kita vertus, viename 1984 m. birželio 7 d. pasirašytų laiškų, adresuotų M. Treiniui, pateiktą P. Jakšto užuominą apie tai, jog *dabar vis pas mane daug kas kreipiasi pirkti ar mainyti knygą. Tuo tarpu nieko neparduodu ir nemainau*⁹⁷⁰, galima, matyt, traktuoti kaip LSKBD diegiamo požiūrio į asmeninę biblioteką kaip visuomeninę biblioteką padarinį.

Visuomenės požiūris į asmenis, dovanojančius savo asmenines bibliotekas valstybinėms bibliotekoms, kaip visiškai neatitinkantis LSKBD numatytyjū lūkesčių, atsiskleidžia J. Gelaževičiaus užfiksuotuose išgyvenimuose, įvardytuose antrašte *Apie savo darbus ir dvasines kančias*. Jis ilgus dešimtmečius komplektuotą savo asmeninę biblioteką 1970 m. gruodžio 17 d. padovanojęs tuometinei Vilniaus universiteto mokslinei bibliotekai jos 400 metų jubiliejaus proga, be to, ir vėliau reguliariai bei neatlygintinai pildęs jos fondus savo naujai išgytomis knygomis. Kaip ir dera, apie tai ne kartą rašyta spaudoje⁹⁷¹. Tačiau visuomenei, kaip liudija J. Gelaževičiaus 1979 m. rugpjūčio 20 d. *po eilinio iškoneveikimo* minėtose *kančiose* užrašytos mintys, tokie jo *kilnūs žygdarbiai* susižavėjimo nekėlę: *O kiek daug nuoskaudų ir patyčių patyriau. Į mano darbą su panieka žiūrėjo ne tik paprasti, bet ir tituluoti žmonės. Pagrindinė mano kaltė: kad padovanoju* [pabraukta – J. G.], *o ne parduodu darbo vaisius. Buvo ir tokių, kurie tiesiog, drebėdami iš pykčio,*

⁹⁶⁸ KAUNAS, Domas. *Knygos kultūros karininkas...*, p. 102.

⁹⁶⁹ Ten pat, p. 124.

⁹⁷⁰ JAKŠTAS, P. *Laiškas M. Treiniui* [rankraštis]. Šilutė, 1984 m. birželio 7 d. 1 lap. VUB RS, F235–176.

⁹⁷¹ JUKNIENĖ, J. Dovana bibliotekai. *Tiesa*, 1971, rugsėjo 9; STRAVINSKAS, A. Vertinga dovana universiteto bibliotekai. *Pergalė*, 1972, nr. 1, p. 181–182; AŠEIKIS, V. Padovanotos vertybės. *Tarybinis studentas*, 1973, gruodžio 14; MARAZAS, Algirdas. *Kilnumas. Komunizmo vėliava*, 1979, balandžio 3 ir kt.

*koneveikė, kvailiu vadino, užjautė šeimą ir t. t.*⁹⁷² Ir tokių jo paliktų įrašų esama ne vieno. Kita vertus, vien peržiūrėjus, pavyzdžiui, Vilniaus universiteto mokslinės bibliotekos sovietmečiu, 1969–1987 m. laikotarpiu, trukusio susirašinėjimo su Lietuvos ir užsienio šalių įvairiomis įstaigomis bei asmenimis komplektavimo ir mainų klausimais bylas⁹⁷³, netruksime įsitikinti, jog knygas dovanojusiųjų tikrai nestigo. Tarp dovanotųjų ar siūliusiųjų bibliotekai mainais įsigyti knygas galima aptikti ne tik žymių to meto mokslo ir kultūros veikėjų, bet ir bibliofilų, pavyzdžiui, minėtųjų P. Matkevičiaus (nors šis, J. Gelaževičiaus klausiamas, kam ketinąs palikti savo knygas, atsakydavęs, jog *valdžiai tai jau neatiduosias*, suprask, kaip kad pasielgė klausiantysis⁹⁷⁴), K. Grikšo ir kt., bei paprastų gyventojų, kuriems nebuvo svetimas vienos ar kitos senos knygos, patekusios į jų rankas, likimo klausimas, pavardes. Antai 1968 m. pabaigoje ar 1969 m. pradžioje rašytame laiške vilniškis Aloyzas Navikas bibliotekos direktoriui J. Tornau išdėstęs: *Mano tėviškėje yra Simano Daukanto Lietuvos istorija I knyga. Parašyta 1850 m., o išleista 1893 metais Plymute Juozo Paukščio. Ta knyga yra būvusi kelių bibliotekų nuosavybe, bet pokario metais atsirado pas mus. Jei ta knyga yra vertinga aš manau, kad jai geriausia vieta yra Universiteto ar kitoje respublikinėje bibliotekoje. Jei ta knyga laikoma vertinga prašau pranešti, o jeigu laiško negausiu skaitysiu kad ta knyga vertės neturi*⁹⁷⁵. Jei aplinkybės susiklostė palankiai, šio intereso knyga turėjusi papildyti bibliotekos senų lietuviškų knygų rinkinį. Štai 1975 m. rugsėjo 3 d. laišku J. Tornau išreiškęs padėką Panevėžio rajono Krekenavos vidurinės mokyklos dešimtos klasės mokiniui Rimantui Dauderiui, padovanojusiam bibliotekai knygą *Živatas pona yr dieva*, išleistą 1787 m. Supraslyje: *Ši dovana papildė mūsų bibliotekos Senų ir retų spaudinių skyriaus fondą. <...> Džiaugiamės, kad domitės senomis, retomis knygomis ir*

⁹⁷² GELAŽEVIČIUS, J. *Pro domo sua*: apie save ir darbus: atsiminimai, mintys [rankraštis]. Vilnius, 1967–1989: 1979.VIII.20 įrašas. VUB RS, F106–1181.

⁹⁷³ Žr. bylas, saugomas VUB RS, F47–2909–2927.

⁹⁷⁴ GELAŽEVIČIUS, Jonas. *Iš pažinties su knygininku P. Matkevičiumi...*, lap. 4.

⁹⁷⁵ [NAVIKAS, A.]. *Laiškas [J. Tornau]* [rankraštis]. [1969]. 1 lap. VUB RS, F47–2909.

*perduodate jas saugoti seniausiai ir turtingiausiai retais leidiniais Vilniaus universiteto bibliotekai*⁹⁷⁶.

Apibendrinant galima teigti, jog bet kurios sovietmečiu imtos komplektuoti ar sukomplektuotos asmeninės bibliotekos, tarp jų ir bibliofilų, reikalauja kitos žiūros ir vertinimo kriterijų nei nepriklausomos Lietuvos laikotarpių sąlygomis komplektuojamos ar sukomplektuotos asmeninės bibliotekos. Sovietų režimo vykdyta kultūros politika lėmė, kad asmeninėse bibliotekose kaupiamą spaudos paveldą tiek jo kokybės, tiek ir kiekybės atžvilgiais nemaža dalimi apsprendė *knygų bado* fenomenas, atitinkamų knygų naikinimas ar jų šalinimas iš apyvartos, tokiu būdu formuojant barjerus, norint jomis laisvai naudotis, bei asmeninių bibliotekų ar jų dalių netektys. Pirmasis veiksnys lėmė, kad eilinių knygos mėgėjų ir iš dalies bibliofilų asmeninės bibliotekos savo sandara galėjo būti panašios, be to, per daug nenutolusios ir nuo sovietinės ideologijos požiūriu pavyzdinio asmeninės bibliotekos modelio jos turinio atžvilgiu. Antrasis veiksnys skatino naikinamų knygų vertę supratusiuosius imtis aktyvių jų gelbėjimo, ieškos ir globos veiksnių, kas prieštaravo sovietų ideologų vykdomai politikai. Tokiu būdu to meto bibliofilų asmeninėse bibliotekose greta bibliofilijos požiūriu ypač vertingų ir retų spaudinių bei kolekcijų, kaupėsi ir nei pagal išorę, nei pagal turinį jokioms kolekcijoms neskirtini bet kokie senesni leidiniai, ypač išleisti pirmosios Lietuvos nepriklausomybės laikotarpiu, kas reiškė, jog nemaža jų dalis buvo įtraukta į draudžiamųjų sąrašus. Priešingai tikriesiems LSKBD siekiniams bei lūkesčiams, asmeninės bibliotekos, išskyrus pavienius atvejus, netapo viešos ir atviros visuomenės reikmėms, priešingai – mėginimai kištis į privačią knygų erdvę lėmė, kad kai kurie bibliofilai iki šiandien *nuo sovietinių laikų įpratę nesireklamuoti*⁹⁷⁷.

⁹⁷⁶ TORNAU, J. *Laiškas R. Dauderiui* [mašinėraštis]. 1975 m. rugsėjo mėn. 3 d. 1 lap. VUB RS, F47–2915.

⁹⁷⁷ *Anketa, užpildyta Zenono Keručio* [tekstas kompiuteriu]. 2010. Autorės asmeninis archyvas.

IŠVADOS

Atlikto disertacinio tyrimo rezultatai paneigia istorinėje sąmonėje įsigalėjusį stereotipinį įsitikinimą, kad vos tik 1940 m. prasidėjus Lietuvos sovietų okupacijai bibliofilija kaip reiškinys išnyko, o pati jos sąvoka buvo uždrausta. Iki šiol tokia vyravusi nuostata suponavo mintį, jog tradicinės bibliofilijos būtis visu okupaciniu laikotarpiu buvo negalima, o pirmosios Lietuvos nepriklausomybės kultūros elito formuotosios bibliofilijos tradicijos tebuvo atgaivintos tik peržengus 1990-ųjų slenkstį. Tokiu būdu daugiau nei dvi dešimtis metų tęsėsi didelio tarpsnio knygos mokslo atstovams reikšmingo paveldo bei jo svaraus įnašo į šio mokslo raidą ignoravimas ir neigimas.

Lietuvos bibliofilijos būtį ir jos tradicijų patvarumą visų pirma liudija jos sugebėjimas atitinkamomis formomis išsilaikyti ir laviruoti jai nepalankių, sovietų valdžios vykdytos kultūros politikos sąlygojamų, veiksmų terpėje. Bibliofilija tiesiogiai atliepia į kultūrinio gyvenimo atmosferą, kurios specifiką lemia atitinkamos epochos dvasia bei šios suformuotos vertybinės orientacijos, o visa tai didžiąja dalimi apsprendžia šalies ir tarptautiniai politiniai įvykiai. Okupuotos Lietuvos istorinė raida, taigi sykiu ir sąlygos bibliofilijos raiškai, priklausomai nuo šalies viduje susiklosčiusios situacijos ir Sovietų Sąjungos vadovybės kaitos, kito. Tačiau, kaip atskleidė tyrimas, sovietų režimo Lietuvoje vykdyta kultūros politika tradicinės bibliofilijos būčiai, galima teigti, buvo nepalanki visu okupaciniu laikotarpiu. To priežastys buvo keleriopos. Pirma, 1940–1941 m. sovietų ir 1941–1944 m. nacių okupacijų bei pokario stalinizmo laikotarpiais buvo patirta nemaža rankraštinio ir spausdintinio paveldo išteklių, o sykiu ir skirtingų ideologijų veikėjų asmeninių bibliotekų, netekčių, be to, apribota prieiga prie atitinkamo pobūdžio leidinių. Antra, palaipsniui, liberalėjant sovietinei sistemai, oficialiu lygmeniu įsivyravo klaidingas bibliofilijos sampratos interpretavimas.

Pirmosios Lietuvos nepriklausomybės laikotarpiu rinktinės ir intelektualios visuomenės atstovų formuotosios elitinės bibliofilijos arba

vadinamosios dvejos bibliofilijos koncepcija jungė etninę ir elitinę kultūras ir pirmiausia buvo orientuota į brandžiąją kūrybinę inteligentiją bei pasiturinčius asmenis. Sovietmečiu bibliofilija, kaip ir bet kuri kita kultūros sritis, tapusi režimo kuriamos vadinamajai liaudžiai ar masėms formuoti palankios kultūros terpės integralia dalimi, oficialiai turėjo būti pertvarkyta ir pritaikyta prie sovietinės egzistencijos standartų. Šis procesas lėmė ikisovietiniu laikotarpiu Lietuvos kultūros elito formuotosios elitinės bibliofilijos *virsmą* masine bibliofilija, kuri sovietinės Rusijos bibliofilijos teoretikų buvo įvardijama *sovietinės, socialistinės ar tikrosios bibliofilijos* terminais.

Bibliofilija sovietmečiu (spaudoje, Lietuvos SSR savanoriškos knygos bičiulių draugijos atstovų ir knygos bičiulių klubų dalyvių leksikoje) interpretuota dvejopai – pozityviai ir negatyviai (sovietinės ideologijos požiūriu). Pirmuoju atveju, atsižvelgiant į ženkliai išaugusią knygų paklausą ir asmeninių bibliotekų skaičiaus didėjimą, bibliofilijos terminas kodavo elementarų knygų pomėgį ar pamėgimą, jų kaupimą bei meilę. Antruoju atveju jis buvo skiriamas paprasčiausiam retų ir vertingų knygų kolekcionavimui, tapatinamam su bibliomanija bei elitine ar *snobiškąja* bibliofilija, įvardyti. Pirmojo požiūrio šalininkų bibliofilija buvo tapati *naujai* susiformavusiai *sovietinei, socialistinei ar tikrajai bibliofilijai*. Minėtas jos interpretavimas reiškė ne ką kitą kaip bibliofiliją neva masiškai sovietinėje visuomenėje paplitusį reiškinį. Toks klaidingas bibliofilijos, turėjusios mažai ką bendro su tradiciškai suprantama bibliofilija, kaip aukštosios arba bent aukštesniosios kultūros reiškiniumi, sampratos diegimas lėmė, jog ir eiliniai knygos mėgėjai ėmė save įvardyti bibliofilais, o dar tiksliau – *tikraisiais bibliofilais*.

Kaip atskleidė bibliofilijos raidos sovietmečiu organizacijos požiūriu atlikta analizė, nepaisant nepalankios sovietų valdžios Lietuvoje vykdytos kultūros politikos ir jos veiksmų sukeltų neigiamų padarinių jos bazės ir diegiamos sampratos atžvilgiais, bibliofilija kaip subkultūros reiškinys išliko gyvybinga. Apie tai visų pirma byloja neformalioje erdvėje tiek buvusių XXVII knygos mėgėjų draugijos narių, tiek ir jau pirmaisiais postalininio

laikotarpio dešimtmečiais susiformavusios naujos bibliofilų kartos atstovų reiškiamas poreikis legalizuoti savo veiklą, veikiant siaurame bendraminčių būrelyje. Tiesiogine to paskata laikytini, pirma, ėmę megztis neformalūs ryšiai tarp bibliofilų ir kolekcininkų, kurie buvę išplėtoti ne tik lokaliai, bet ir su užsieniu, nulemti knygų, pašto ženklų, atvirukų ir kitų artefaktų paieškų bei mainų poreikio. Antra, susiburti galėjo motyvuoti ir to laikmečio epochos padiktuotas stiprus žingeidumas kultūrinėms, politinėms bei visuomeninėms aktualijoms, kurios lėmė, jog Lietuvoje nuo šeštojo dešimtmečio pabaigos–septintojo dešimtmečio pradžios tarp inteligentijos ėmė nelegaliai steigtis įvairūs, savo veikla ir organizaciniais aspektais panašūs, tačiau pokalbių centre dominavusiais interesų objektais besiskiriantys, diskusiniai ir pažintiniai klubai. Šia iškilusia tendencija netruko pasinaudoti ir bibliofilai, 1970–1975 m. ėmę susitikinėti neformaliame Vilniaus knygos bičiulių klube, kur buvo derinama bibliofilinė ir kultūrinė-pažintinė veiklos, o dėmesio centre visgi dominavo knyga.

Naujoms tradicinės bibliofilijos raiškos formoms, visų pirma klubinei veiklai, palankių sąlygų sudarė 1974 m. įsteigta masinė visuomeninė bibliofilinė organizacija – Lietuvos SSR savanoriška knygos bičiulių draugija. Nors 1975–1989 m. laikotarpiu knygos bičiulių klubų buvo priskaičiuojama nuo kelių dešimčių iki kelių šimtų, tačiau tarp jų, artimų tradicinei bibliofilinei kultūrai, tebuvo keli. Kalbamu laikotarpiu dėl didėjančio akademinį interesų poveikio imta vis aktyviau gręžtis ir į XXVII knygos mėgėjų draugiją bei tuo metu dar buvusius gyvus jos narius P. Jakštą ir P. Galaunę. Kaupiamos tarpukariu Lietuvoje veikusių bibliofilų patirties žinios sudarė palankias sąlygas šių tęstinumui Vilniaus Mažvydo ir Plungės Daukanto knygos bičiulių klubuose atgaivinti bei užtikrinti. Skirtingomis sąlygomis bei aplinkybėmis funkcionavusių pastarųjų klubų veiklos analizė atskleidė šiuos laviravusius tarp bibliofilijos, mokslo apie knygą žinių sklaidos ir kultūrinės savišvietos poreikių tenkinimo. Lygia greta jų veiklą ir jos produktyvumą apsprendė tiek išoriniai (sovietų režimo vykdyta kultūros politika), tiek ir vidiniai (pirmininkaujančiojo autoritetas, tarpasmeniniai santykiai ir kt.) veiksniai. Nors Lietuvos SSR

savanoriška knygos bičiulių draugija knygos bičiulių klubų veiklą kreipė sovietinės spaudos populiarinimo ir propagandos linkme, tačiau šiuose, derinant tradicinės ir masinės bibliofilijos idėjas, pasiekta svarių rezultatų puoselėjant tarpukariu plėtotas bibliofilinio sąjūdžio tradicijas.

Greta nuo aštuntojo dešimtmečio antrosios pusės prasidėjusios organizuotos bibliofilų veiklos platesniu mastu vykęs knygos bičiulių judėjimas bei kiti veiksniai lėmė sovietinėje visuomenėje asmeninių bibliotekų skaičiaus didėjimą. Kadangi jų, kaip privačios erdvės sudedamųjų dalių, kūrybinis procesas sovietų ideologams buvo praktiškai nesukontroliuojamas, tapo aktualios pavyzdinio sovietinio gyventojų asmeninės / šeimos / namų bibliotekos modelio paieškos, o atliepiant į vykdomą suvisuomeninimo politiką, – ir požiūrio, jog tokia biblioteka turinti tenkinti jau ne tik jos savininko ar šeimos poreikius, bet ir tarnauti visuomeniniams tikslams, formavimas. Šios kontrolės ėmusis Lietuvos SSR savanoriška knygos bičiulių draugija atitinkamomis formomis siekė asmenines bibliotekas padaryti atviras visuomenės reikmėms, tačiau dėl netinkamo laikmečio ir su tuo susijusio sovietinės visuomenės uždaro gyvenimo būdo raginimai plačiai atverti asmeninių bibliotekų duris nederėjo su tuometinėmis nuotaikomis, dėl to jie buvo sutikti su nepasitikėjimu ir platesnių teigiamų atgarsių nesulaukė.

Tarp bibliofilų bibliotekų ir režimo ideologijos požiūriu pavyzdinio sovietinio gyventojų asmeninės / šeimos / namų bibliotekos modelio išvelgiami tiek atitikimai, tiek ir prieštaravimai. Šiuos lėmė asmeninių bibliotekų savininkų vidinės nuostatos ir sovietų režimo Lietuvoje vykdytos kultūros politikos veiksniai (atitinkamų knygų naikinimas ar jų šalinimas iš apyvartos, *knygų bado* fenomenas, asmeninių bibliotekų ar jų dalių netektys ir kt.). Gausius draudžiamų spaudinių telkinius asmeninėse bibliotekose galima interpretuoti ir taip: įvairios karų ir kitų įvykių sukeltos sumaištys galėjo pastūmėti minėto paveldo vertę tada supratusiuosius imtis aktyvių jo gelbėjimo, ieškos ir globos veiksmų, o tai taip pat galėjo nulemti ir bibliofilijos tradicijų gyvybingumą visu okupaciniu laikotarpiu.

Atliktas tyrimas leidžia konstatuoti, jog sovietmečiu, nors oficialiai į bibliofiliją ir buvo diegiamas negatyvus požiūris, tačiau privačioje, neformalioje, o vėliau ir oficialioje erdvėse, laviruojant tarp sovietinės sistemos teikiamų galimybių ir taikytų suvaržymų, ji reiškėsi įprastinėmis jai būdingomis formomis: kryptingu asmeninių bibliotekų kūrimu bei kūrybingomis šių komplektavimo šaltinių ir būdų paieškomis, bibliofilijos, filatelijos, filokartijos ir kitais interesais susaistytų pažinčių būviu, nelegalia ir legalia sambūrių veikla ir bibliofilinių elementų turinčių savilaidos leidinių gamyba operatyviomis spaudos priemonėmis. Tradicinės bibliofilijos būčiai ir jos raiškos formoms svarbiais laikytini tarp pirmosios Lietuvos nepriklausomybės kultūros elito ir pokario metais susiformavusios bibliofilų kartos atstovų užsimezgę abipusiai ryšiai, įgalinę okupaciniu laikotarpiu pagal galimybes plėtoti ir tokiu būdu išsaugoti šio kultūros reiškinių tradicijas, vertybes bei nuostatas.

NAUDOTI ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

ŠALTINIAI

Nepublikuoti šaltiniai

Kultūros paveldo centro archyvas

1. F. 1 – Valstybės archeologijos komisija.

Byla: ap. 1, b. 16.

2. F. 17 – Kultūros paminklų apsaugos įstaiga.

Bylos: ap. 2, b. 3; ap. 2, b. 35; ap. 2, b. 44.

Lietuvos centrinis valstybės archyvas

3. F. R-522 – Vyriausioji valstybinių paslapčių spaudoje saugojimo valdyba prie Lietuvos TSR Ministrų Tarybos.

Bylos: ap. 2, b. 1; ap. 2, b. 5; ap. 2, b. 15; ap. 2, b. 44; ap. 2, b. 222.

4. F. R-629 – Švietimo valdyba (Verwaltung für das Bildungswesen).

Byla: ap. 1, b. 636.

5. F. R-754 – Lietuvos TSR Ministrų Taryba.

Byla: ap. 4, b. 108.

6. F. R-762 – Lietuvos TSR liaudies švietimo ministerija.

Bylos: ap. 1, b. 697; ap. 1, b. 811.

Lietuvos ypatingasis archyvas (KGB dokumentų skaitykla)

7. F. K-1 – Lietuvos TSR valstybės saugumo komitetas (KGB).

Bylos: ap. 46, b. 1864; ap. 58, b. P-7477; ap. 58, b. P-7477 (SB).

8. F. K-15 – Lietuvos TSR valstybės saugumo komiteto (KGB) 10-asis skyrius.

Byla: ap. 1, b. 51.

9. F. K-30 – Lietuvos TSR valstybės saugumo komiteto (KGB) operatyvinės įskaitos bylos.

Byla: ap. 1, b. 365.

10. F. K-41 – Lietuvos TSR valstybės saugumo komiteto (KGB) 2-oji valdyba.

Bylos: ap. 1, b. 789; ap. 1, b. 797.

Lietuvos ypatingasis archyvas (LKP dokumentų skaitykla)

11. F. 1771 – Lietuvos komunistų partijos (LKP) Centro komitetas.

Bylos: ap. 2, b. 121; ap. 2, b. 383; ap. 7, b. 81; ap. 8, b. 39.

Lietuvos literatūros ir meno archyvas

12. F. 289 – Meno reikalų valdyba prie Lietuvos TSR Ministrų Tarybos.

Byla: ap. 1, b. 1.

13. F. 342 – Lietuvos TSR Kultūros ministerija.

Bylos: ap. 1, b. 2815; ap. 1, b. 2992; ap. 1, b. 3438; ap. 1, b. 3639; ap. 1, b. 3642; ap. 1, b. 3707.

14. F. 476 – Kultūros švietimo įstaigų komitetas prie Lietuvos TSR Ministrų Tarybos.

Byla: ap. 1, b. 2.

Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius

15. F59 – XXVII knygos mėgėjų draugija.

Bylos: 13; 98; 111; 142; 191; 193; 223; 242; 249.

Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Retų knygų ir rankraščių skyriaus bibliotekinis archyvas

16. F. 1 – Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka.

Bylos: ap. 1, b. 333; ap. 1, b. 360; ap. 1, b. 364.

Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Retų knygų ir rankraščių skyrius

17. **F14 – Urbšienė Marija (Mašiotaitė).**

Byla: 642.

18. **F25 – Steponaitis Vytautas.**

Bylos: 28; 148; 279.

19. **F40 – Burkevičius Vilhelmas.**

Bylos: 3; 16.

20. **F47 – Rimantas Juozas.**

Bylos: 63; 2408.

21. **F66 – Toliušis Zigmąs.**

Byla: 301.

22. **F132 – Disertacijų rinkinys.**

Byla: 4550.

Vilniaus universiteto archyvas

23. **F. R-856 – Vilniaus universiteto Bendrųjų reikalų direkcijos archyvas.**

Byla: ap. 24, b. 175.

Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius

24. **F47 – Vilniaus universiteto biblioteka.**

Bylos: 1586; 2104; 2105; 2808; 2814; 2851; 2909; 2915; 138 (VUA).

25. **F72 – Atskiri dokumentai.**

Byla: 1040.

26. **F76 – Disertacijų rinkinys.**

Bylos: 1584; 5025.

27. **F85 – Diplominių darbų rinkinys.**

Bylos: 2972; 2977; 3725; 3816; B235; B485; BI261.

28. **F87 – Zigmąs Toliušis.**

Bylos: 19; 20; 27.

29. F102 – Jonas Reitelaitis.

Bylos: 395/3; 686.

30. F106 – Jonas Gelaževičius.

Bylos: 1052/2; 1052/3; 1056; 1057; 1179; 1181.

31. F132 – Paulius Galaunė.

Byla: 107.

32. F141 – Vladas Žukas.

Bylos: 236; 245; 407; 477; 481; 485; 486; 490; 815; 816; 817; 818; 888; 1067; 1068; 1073; 1076; 1077; 1078; 1079; 1083; 1084.

33. F155 – Albertas Gerutis.

Bylos: 582; 587; 588; 590; 598.

34. F198 – Zenonas Ivinskis.

Byla: 549.

35. F216 – Česlovas Kudaba.

Bylos: 2607; 3974.

36. F235 – Petras Jakštas.

Bylos: 2; 6; 17; 118; 176; 222; 244.

37. F238 – Jurgis Gimbutas.

Byla: 309.

38. F247 – Juozas Lingis.

Bylos: 1015; 1084; 1290.

39. F286 – Ona Šimaitė.

Bylos: 99; 164.

40. F306 – Lietuvos savanoriška knygos bičiulių draugija.

Bylos: 1; 2; 3; 9; 10; 12; 13; 14; 26; 27; 29; 46; 50; 54; 59; 71; 72; 74; 76; 77; 78; 93; 96; 97; 101; 117; 118; 119; 120; 140; 142; 151; 153; 154; 155; 165; 169; 178; 180; 189; 195; 213; 216; 232.

Ivetos Jakimavičiūtės perduota byla *Savanoriška knygos bičiulių draugija*.

Privatūs archyviniai šaltiniai iš:

1. Vytauto Andriulio (Vilnius);
2. Vitalijos Brazaitienės (Vilnius);
3. Antano Rimvydo Čaplinsko (Vilnius);
4. Gintauto Černeckio (Plungė);
5. Mahiro Gamzajevio (Vilnius);
6. Domo Kauno (Vilnius);
7. Česlovo Vaupšo (Tauragė).

Šaltiniai iš autorės asmeninio archyvo

1. *Albino Vaičiūno kalba minint Martyno Mažvydo bibliofilų klubo įkūrimo 40-metį Vilniaus universiteto bibliotekos P. Smuglevičiaus salėje* [garso įrašas]. 2010 06 02. 20.24 minutės.
2. *Anketa, užpildyta Vytauto Andriulio* [rankraštis]. 2010. 1 lap.
3. *Anketa, užpildyta Zenono Keručio* [tekstas kompiuteriu]. 2010. 2 lap.
4. ČUKAUSKAITĖ, Rūta. *Zigmo Toliušio knygų kolekcija Vilniaus universiteto bibliotekoje: kursinis darbas* [tekstas kompiuteriu]. Vadovė dokt. I. Liepaitė. Vilnius, 2012. 112 lap.
5. *Ipolito Ledo kalba minint Martyno Mažvydo bibliofilų klubo įkūrimo 35-metį* [garso įrašas]. 2005 05 04. 19.37 minutės.
6. LEDAS, I. *Glausti atsakymai į anketos klausimus doktorantei I. Liepaitei* [rankraštis]. 2011 05 26. 1 lap.
7. *Mykolas Karčiauskas Martyno Mažvydo bibliofilų klube* [garso įrašas]. 2011 11 02. 104.13 minutės.
8. *Pokalbis su Antanu Rimvydu Čaplinsku* [garso įrašas]. 2011 04 14. 51.10 minutės.
9. *Pokalbis su Česlovu Vaupšu Tauragėje: I dalis* [garso įrašas]. 2011 12 16. 120.58 minutės.
10. *Pokalbis su Česlovu Vaupšu Tauragėje: II dalis* [garso įrašas]. 2011 12 16. 22.53 minutės.

11. *Pokalbis su Gintautu Černeckiu Plungėje: I dalis* [garso įrašas]. 2010 08 06. 226.53 minutės.
12. *Pokalbis su Gintautu Černeckiu Plungėje: II dalis* [garso įrašas]. 2010 08 06. 20.43 minutės.
13. *Pokalbis su Ipolitu Ledu* [garso įrašas]. 2011 05 26. 112.23 minutės.
14. VAIČIŪNAS, Albinas. *Atsiminimai apie Vilniaus knygos bičiulių klubo pirmųjų metų veiklą* [rankraštis]. 2011.V.27. 2 lap.
15. ŽILEVIČIUS, Rimantas Romualdas. *Laiškas Ingai Liepaitei* [rankraštis]. [2010]. 2 lap.

Publikuoti šaltiniai

1. Apmąstymai apie kolekcionavimą. *Komjaunimo tiesa*, 1979, gegužės 31.
2. Asmeninė biblioteka: sau ar visiems? Kalbėjosi Marija Burvienė. *Naujos knygos*, 1983, nr. 2, p. 38–39.
3. Asmeninė biblioteka [vedamasis]. *Komjaunimo tiesa*, 1955, kovo 24.
4. AŠEIKIS, V. Padovanotos vertybės. *Tarybinis studentas*, 1973, gruodžio 14.
5. BAČĖNAS, Vytautas. Grafinė ir poligrafinė knygos kultūra. *Kultūros barai*, 1967, nr. 1, p. 3–5.
6. BALKŪNIENĖ, A. Kolektyvinė biblioteka – taikytina naujovė. *Naujos knygos*, 1980, nr. 9, p. 44–45.
7. BALTUŠIS, Jonas. Sąjunginis knygos bičiulių suvažiavimas. *Bibliotekų darbas*, 1974, nr. 12, p. 10–12.
8. BEZEKAVIČIENĖ, Z. *Namų biblioteka*. Vilnius, 1974. 55 p.
9. *Bibliofilai apie asmenines bibliotekas*. Sudarė Domas Kaunas. Vilnius, 2001. 143 p.
10. Bibliofilai ir bibliomanai. *Bibliotekų darbas*, 1958, nr. 6(16), p. 38.
11. Bibliofilas. Iš *Lietuvių kalbos žodynas*. T. 1. Vilnius, 1968, p. 801.
12. Bibliofilija. Iš *Lietuviškoji tarybinė enciklopedija*. T. 2. Vilnius, 1977, p. 132.
13. BIRŽINYTĖ, R. Steikime mainų klubą. *Naujos knygos*, 1980, nr. 8, p. 45.

14. BIRŽIŠKA, Vac. Lietuviškų knygų istorijos XVI–XVIII amžiuje bruožai. *Baras*, 1925, kovas, p. 60–64.
15. BIRŽIŠKA, Vaclovas. Bibliofilija. Iš *Lietuviškoji enciklopedija*. T. 3. Kaunas, 1935, p. 831.
16. BIRŽIŠKA, Vaclovas. Bibliofilija. Iš *Lietuvių enciklopedija*. T. 2. JAV, 1954, p. 473–474.
17. BIRŽIŠKA, Vaclovas. Bibliografija. Iš *Lietuviškoji enciklopedija*. T. 3. Kaunas, 1935, p. 834.
18. BIRŽIŠKA, Vaclovas. Bibliologija. Iš *Lietuviškoji enciklopedija*. T. 3. Kaunas, 1935, p. 848.
19. BIRŽIŠKA, Vaclovas. Įžanga. Iš *Lietuvių bibliografija*. D. 1: XVI–XVIII a. Kaunas, 1924, p. III–VI.
20. BUDRYTĖ, E. Kas tu – bibliofilas ar bibliomanas? *Moksleivis*, 1967, nr. 11, p. 42–43.
21. BURVIENĖ, Marija. Tarsi šaltinio gyva versmė... *Naujos knygos*, 1982, nr. 8, p. 37.
22. DAMBRAUSKAS, E. Asmeninė V. Lenino biblioteka. *Bibliotekų darbas*, 1970, nr. 2, p. 11.
23. *Diagnozė: bibliofilija: esė, straipsniai*. Sudarytojas Vidmantas Staniulis. Kaunas, 2010. 319, [1] p.
24. DUNDZYS, Vytautas; ir ŠINKŪNAS, Rimantas. Vingiuotas knygos kelias. *Kultūros barai*, 1975, nr. 6, p. 27.
25. *XXVII knygos mėgėjų metraštis*. Kaunas, 1933, t. I. 171, [2] p.
26. *XXVII knygos mėgėjų metraštis*. Kaunas, 1937, t. II. 210, [3] p.
27. EIBUTIENĖ, Marija. Sau ir kitiems. *Naujos knygos*, 1983, nr. 9, p. 40–41.
28. FEIGELMANAS, Nojus. Bibliofilija Lietuvoje. Iš *Retų knygų ir kitų antikvarinių leidinių aukciono katalogas*. Sudarytojas ir atsakingasis redaktorius Vidmantas Staniulis. Kaunas, 1988, p. 35.
29. GALAUNĖ, P. [Laiškas redakcijai]. *Naujos knygos*, 1964, nr. 3(33), p. 47.
30. GALAUNĖ, Paulius. Kaip gimė ir veikė XXVII knygos mėgėjų draugija. *Bibliotekų darbas*, 1976, nr. 10, p. 32–36.

31. GIRININKIENĖ, Vida. Dvasios aristokratai. *Literatūra ir menas*, 1995, liepos 22, p. 16.
32. GIRININKIENĖ, Vida. Susipažinkite – „Mažvydas“. *Komjaunimo tiesa*, 1984, rugpj. 11.
33. GLIOŽERYTĖ, A. Koks platus „Akiratis“... *Komjaunimo tiesa*, 1981, spalio 20.
34. Iljičiaus biblioteka. *Agitatorius*, 1960, kovo 10.
35. Įstatymas apie draugijas. *Laikinosios Vyriausybės Žinios*, 1919, lapkr. 24, nr. 15, p. 2–3.
36. IVANOVAS, Viačeslavas. Knygai – dirbti! *Naujos knygos*, 1983, nr. 5, p. 41–42.
37. JAKŠTAS, Petras. Iš XXVII knygos mėgėjų draugijos nario prisiminimų. *Bibliotekų darbas*, 1988, nr. 3, p. 33–37; nr. 4, p. 32–36.
38. JAKŠTAS, Petras. Kas buvo XXVII knygos mėgėjai. Iš *XXVII knygos mėgėjų metraštis*. Kaunas, 2004, t. 3, p. 17–66.
39. JAKŠTAS, Petras. *Knygos*. Parengė, įvado straipsnį ir paaiškinimus parašė Domas Kaunas. Vilnius, 2003. 169, [1] p.
40. JASAITYTĖ-GODELIENĖ, Janina. „Audiatur et altera pars“. *Naujos knygos*, 1983, nr. 8, p. 40–41.
41. JONAITYTĖ, A. Pasitarimas dėl meninio knygų apipavidalinimo. *Literatūra ir menas*, 1950, spalio 29.
42. JOVAIŠAITĖ, E. Bibliografijos centre. *Bibliotekų darbas*, 1978, nr. 1, p. 24.
43. JOVAIŠAITĖ, E. Studentų bibliofilų klubas. *Bibliotekų darbas*, 1978, nr. 5, p. 29.
44. JUDELEVIČIUS, J. Filumenija. *Naujos knygos*, 1962, nr. 2, p. 46–47.
45. JUKNIENĖ, J. Dovana bibliotekai. *Tiesa*, 1971, rugsėjo 9.
46. Kaip steigti knygos bičiulių klubą? *Naujos knygos*, 1981, nr. 7, p. 39.
47. KANCLERIS, Alg. Patarimai, kaip skaityti. *Naujos knygos*, 1962, nr. 2, p. 45–46.
48. KANCLERIS, Algirdas. Namų biblioteka. *Tiesa*, 1982, kovo 12.

49. KANCLERIS, Algirdas. Šeimos biblioteka. *Šeima*, 1974, nr. 4, p. 40–42.
50. KANTAUTIENĖ, Lina. Bibliofilo Kazio Grikšos palikimo apžvalga. *Lietuvos muziejai*, 2008, nr. 2, p. 28–31.
51. KARČIAUSKAS, Mykolas. Knygos bičiulių klubai. *Naujos knygos*, 1977, nr. 4, p. 44–45.
52. KAUNAS, Domas. Bibliofilijos paviliotiems. *Literatūra ir menas*, 1993, spalio 30.
53. KAUNAS, Domas. *Bibliofilo biblioteka*. D. 1. Didžiosios Lietuvos ir JAV lietuvių lietuviškieji leidiniai. Katalogas. Vilnius, 1995. 171, [1] p.
54. KAUNAS, Domas. Bibliofilo biblioteka. *Tarp knygų*, 1995, kovas, p. 22–24.
55. KAUNAS, Domas. Martyno Mažvydo bibliofilų klubas. Iš *Knygotyra*: enciklopedinis žodynas. Vilnius, 1997, p. 253–254.
56. KELIUOTIS, Juozas. *Mano autobiografija*: atsiminimai. Vilnius, 2003. 564, [4] p.
57. KIRLYTĖ, S. Asmeninė biblioteka. *Kultūros barai*, 1965, nr. 8, p. 40–41.
58. KIRLYTĖ, S. Knyga mūsų namuose. *Buitis*, 1977, nr. 2, p. 22–23.
59. KIRLYTĖ, Stefa. *Asmeninė biblioteka*. Vilnius, 1964. 44, [2] p.
60. KIRLYTĖ, Stefa. Kas praturtina visuomenę. *Naujos knygos*, 1983, nr. 10, p. 43–44.
61. KIRLYTĖ, Stefa. Knyga mūsų namuose. *Kultūros barai*, 1969, nr. 9, p. 60–61.
62. KIRLYTĖ, Stefa. Namų biblioteka. *Naujos knygos*, 1980, nr. 4, p. 44–46.
63. KIRLYTĖ, Stefa. Paskolinau knygą... *Šeima*, 1984, nr. 1, p. 28–29.
64. KIRLYTĖ, Stefa. *Tavo knygos*. Vilnius, 1982. 84, [2] p.
65. Klausiate – atsakome. *Naujos knygos*, 1978, nr. 4, p. 41.
66. KLIMAITIS, J. Esperantininkų būrelis. *Komjaunimo tiesa*, 1956, spalio 14.
67. KNIŪKŠTA, Antanas. Pirmoji knygos mėgėjų draugija. *Kultūros barai*, 1972, nr. 6, p. 67–68.
68. KNIZIKEVIČIENĖ, B. Bibliofilų klubas. *Naujos knygos*, 1979, nr. 11, p. 43.

69. Knyga turi būti graži [vedamasis]. *Literatūra ir menas*, 1953, rugs. 20, p. 1.
70. *Knygos ir bibliofilijos kultūra: svarstymai ir mintys*. Sudarė ir redagavo Domas Kaunas. Vilnius, 2005. 239 p.
71. Knygos ir jų priežiūra. *Naujos knygos*, 1982, nr. 9, p. 26.
72. „Knygų badas“ ar kultūros stoka? Tiražai auga, „badas“ didėja. *Naujos knygos*, 1978, nr. 1, p. 38–39.
73. Knygų daug, knygų stokoja: pokalbis prie apskritojo stalo. Parengė Antanas Staponkus. *Kultūros barai*, 1986, nr. 7, p. 40–45.
74. Knygų priežiūra. *Naujos knygos*, 1984, nr. 5, p. 43.
75. KUBILAS, A. Knygų lentynos vaikų bibliotekoms: mūsų konsultacija. *Bibliotekų darbas*, 1967, nr. 4, p. 27–28.
76. KUDABA, Česlovas. Apie knygą ir bičiulystę. *Naujos knygos*, 1984, nr. 5, p. 7–8.
77. Kultūros paminklų apsaugos įstatymas. *Vyriausybės žinios*, 1940, liepos 25, nr. 720.
78. KURLIANDČIKAS, Š. Ieškokime senų spaudinių. *Bibliotekų darbas*, 1972, nr. 4, p. 23.
79. KUZMICKAS, Vincas. Ar nepadėtų „Naujos knygos“? *Naujos knygos*, 1976, nr. 6, p. 46.
80. LANDMANAS, B. Kauno antikvariniame knygyne. *Naujos knygos*, 1961, nr. 5(17), p. 24–26.
81. LAURINAVIČIUS, Jonas. Arti savęs. *Naujos knygos*, 1983, nr. 12, p. 30.
82. LIEPAITĖ, Inga. Asmeninių knygų kolekcijų apskaitos kortelės – šaltinis istorijos tyrimams. *Tarp knygų*, 2011, birželis, p. 24–25.
83. LIEPAITĖ, Inga. Zigmąs Toliušis apie kolekcionavimą, bibliofilus ir kolekcininkus. *Knygotyra*, 2011, t. 57, p. 253–282.
84. *Lietuvių nacionalistų kenkėjiška veikla ir kova su ja: (vadovėlis praktikams)*. Redaktorius gen. majoras G. K. Vaigauskas. [Kaunas], [1992]. 92, [1] p.

85. *Lietuvos gyventojų trėmimai 1941, 1945–1952 m.*: dokumentų rinkinys. Sudarė Eugenijus Grunskis, Vanda Kašauskienė, Henrikas Šadžius. Vilnius, 1994. 445 p.
86. *Lietuvos kultūra sovietinės ideologijos nelaisvėje 1940–1990*: dokumentų rinkinys. Sudarė Juozapas Romualdas Bagušauskas, Arūnas Streikus. Vilnius, 2005. 485 p.
87. LONSKAITĖ, Jadvyga. Knyga – sunaudojama vertybė. *Naujos knygos*, 1983, nr. 5, p. 42.
88. LOSOTA, E. Namų biblioteka. *Komjaunimo tiesa*, 1974, lapkr. 22.
89. LR *Etninės kultūros valstybinės globos pagrindų įstatymas. 1999 m. rugsėjo 21 d. Nr. VIII-1328* [interaktyvus]. [Vilnius]: Lietuvos Respublikos Seimas, 2010 [žiūrėta 2010 spalio 27 d.]. Prieiga per internetą: http://skelbimas.lt/istatymai/etnines_kulturos_valstybines_globos_pagrindu_istatymas.htm.
90. MAČIULIS, J. Jono Kirlio 75 metų jubiliejus. *Bibliotekų darbas*, 1966, nr. 2, p. 20–21.
91. MARAZAS, Algirdas. Kilnumas. *Komunizmo vėliava*, 1979, balandžio 3.
92. MARTINAITIS, Marcelijus. *Tylintys tekstai: užrašai iš raudonojo sąsiuvinio: 1971–2001*. Vilnius, 2006. 287 p.
93. MATULAITIS, A. Sužalotos knygos. *Literatūra ir menas*, 1948, vas. 4, p. 4.
94. MAŽRIMAS, Aleksas. Knygos, bičiulės mano. *Nemunas*, 1975, nr. 10, p. 7–8.
95. *Mažvydo klubas*: Mažvydo knygos bičiulių klubo pėdsakais. Sudarė Jurgis Stašaitis, Albinas Vaičiūnas ir Birutė Vaitkienė. Vilnius, 2010. 159 p.
96. MERKELIS, Bronius; ir ŠALŪGA, Romualdas. Mūsų interviu. *Literatūra ir menas*, 1972, liepos 8, p. 2.
97. Mėgėjų klubas bibliotekoje: būtinybė ar mada? Pokalbį užrašė Virginija Aputienė, Elena Stasiukaitienė. *Bibliotekų darbas*, 1987, nr. 5, p. 14–20.
98. MIKŠA, Petras. [Be antraštės]. *Naujos knygos*, 1971, nr. 6, p. 19.

99. MIŠKINIS, Algimantas. *Mano kolekcija: ką ir kaip surinkau, naudoju, dovanojau...* Vilnius, 2007. 231 p.
100. MORKŪNAS, A. „Fraternitas libri“. *Naujos knygos*, 1979, nr. 10, p. 42–43.
101. MOTIEJŪNIENĖ, M. Kaip dirbti su knyga. *Naujos knygos*, 1960, nr. 5(11), p. 62–63.
102. Naujas klubas. *Vakarinės naujienos*. 1981, vasario 18.
103. Ne konkuruoti, o bendradarbiauti. *Naujos knygos*, 1987, nr. 9, p. 26–27.
104. NEKROŠIUS, Juozas. Ar tikrai mylime knygą? *Nemunas*, 1981, nr. 12, p. 4–6.
105. O kaip jūs tvarkote?.. [versta iš žurnalo *Čto čitat*, 1960, nr. 6]. *Naujos knygos*, 1961, nr. 3(15), p. 47–48.
106. OZOLAS, Romualdas. *Atgimimo ištakose: 1970–1980 metų Lietuvos kultūros gyvenimo štrichai*. Vilnius, 1996. 568, [1] p.
107. OZOLAS, Romualdas. *Išsivadavimas: 1971–1984 metų asmeninio dvasinio gyvenimo štrichai*. Vilnius, 1998. 611, [1] p.
108. Padovanojo asmeninę biblioteką. *Bibliotekų darbas*, 1963, nr. 6, p. 38.
109. PANKAUSKAS, P. Vaikas ir knygos. *Kauno tiesa*, 1962, birž. 27.
110. PANKAUSKAS, V. Kiekvienuose namuose – bibliotekėlė. *Kauno tiesa*, 1960, bal. 13.
111. Perka, parduoda, keičia. *Naujos knygos*, 1980, nr. 12, p. 38; 1981, nr. 1, p. 43; nr. 6, p. 44; nr. 10, p. 45.
112. PETNIŪNAS, Vytautas. *Prasta ale už auksa brangesne: bibliofilo apmąstymai*. Vilnius, 2004. 47 p.
113. PETRAUSKAS, A. [Be antraštės]. *Naujos knygos*, 1960, nr. 3(9), p. 63.
114. PETRAVIČIUS, B. Įsteigta Lietuvos knygos bičiulių draugija. *Bibliotekų darbas*, 1974, nr. 7, p. 10–12.
115. PETROVAS, Viačeslavas. Knygos bičiulis. Kas jis? *Naujos knygos*, 1982, nr. 8, p. 38.
116. PIETARIS, M. Pasidalinkime patirtimi. *Naujos knygos*, 1963, nr. 6(30), p. 47.

117. PILAITIENĖ, Aušra. „Darbas, kurį būtina tęsti“. *Naujos knygos*, 1981, nr. 9, p. 34–35.
118. PRANYS, Stanislovas. Ekspozicijoje – šeimyninė biblioteka. *Tiesa*, 1978, vasario 25.
119. PRANYS, Stasys. Pakvieskime į savo biblioteką. *Naujos knygos*, 1982, nr. 8, p. 38.
120. RAGUOTIENĖ, Genovaitė. *Baltos lankos, juodos avys*: (iš skaitymo elementoriaus). Vilnius, 1983. 143, [1] p.
121. RAGUOTIENĖ, Genovaitė. Keletas svarstymų apie knygą. *Kultūros barai*, 1984, nr. 5, p. 50–53.
122. RAGUOTIENĖ, Genovaitė. *Šimtas knygos mįslių*. Vilnius, 1974. 439, [1] p.
123. RAGUOTIENĖ, Genovaitė. *Šimtas knygos mįslių*. Vilnius, 1981. 462 p.
124. RAGUOTIENĖ, Genovaitė. Vaiko asmeninė biblioteka. *Bibliotekų darbas*, 1982, nr. 6, p. 1–2.
125. RAMONAS, Antanas. Lapkričio saulė. Iš RAMONAS, Antanas. *Lapkričio saulė*: novelės. Vilnius, 1989, p. 129–153.
126. RAMŪNAS, D. Asmeninė biblioteka – visuomenei. *Bibliotekų darbas*, 1962, nr. 1, p. 39.
127. RAULINAITIENĖ, E. Vertinga dovana. *Bibliotekų darbas*, 1964, nr. 5, p. 6.
128. *RTFSR baudžiamasis kodeksas*: veikiąs Lietuvos TSR teritorijoje: oficialus tekstas su pakeitimais 1951 m. liepos 1 dienai su pastraipsniui susistemintos medžiagos priedu. Vilnius, 1952. 234, [1] p.
129. RUDAVIČIŪTĖ, Vanda. Ieškau pačios reikalingiausios, širdžiai mieliausios. *Naujos knygos*, 1983, nr. 4, p. 43–44.
130. RUDZEVIČIŪTĖ, Stasė. Susibūrė bendraminčiai. *Naujos knygos*, 1983, nr. 1, p. 27.
131. RUZGA, V. Asmeninė biblioteka. *Bibliotekų darbas*, 1964, nr. 8, p. 17.
132. RUZGAS, V. Daugiau meilės ir kultūros mūsų knygai. *Tarybų Lietuva*, 1945, gruod. 29.

133. RUZGAS, Vincas. *Bibliotekoms vadovėlis*. Kaunas, 1937. 304 p.
134. Rūpinimasis bibliotekomis. *Vilniaus balsas*, 1940, rugpj. 21.
135. RŪTENIS, Tadas. „Kur tavo galva?“ *Naujos knygos*, 1978, nr. 7, p. 46.
136. SACHNO, Feodosijus. Žodis apie knygas. *Bibliotekų darbas*, 1962, nr. 7, p. 18–19.
137. *Sajunginės savanoriškos knygos bičiulių draugijos įstatai*: priimti steigiamajame Sajunginės savanoriškos knygos bičiulių draugijos suvažiavime 1974 m. spalio 3 d. Vilnius, 1975. 30, [1] p.
138. SIDORKAITĖ, N. Kraštotyrininkas ir bibliofilas. *Bibliotekų darbas*, 1974, nr. 1, p. 33.
139. SINKEVIČIUS, Klemensas. Kad knygos nebūtų „įnamės“... *Literatūra ir menas*, 1957, bal. 27.
140. SIRIJOS GIRA, V. Knygų apipavidalinimo reikalu. *Literatūra ir menas*, 1948, rugpj. 10, p. 3.
141. SLAKVENKO, Siuzana. Rizikuojame netekti. *Naujos knygos*, 1983, nr. 5, p. 42.
142. SLUCKIS, Mykolas. Knygų badas: tikras ar perdėtas? *Naujos knygos*, 1976, nr. 5, p. 38–39.
143. SOLOMINIENĖ, L. Gerinkime tarybinės knygos produkciją. *Tarybų Lietuva*, 1946, rugpj. 23.
144. STAPULIONIENĖ, Lygija. Asmeninė biblioteka. *Kultūros barai*, 1965, nr. 8, p. 42–43.
145. STEPONAITIS, Vyt. Bibliofilų dėmesiui. *Gaisai*, 1930, nr. 4, p. 376–377.
146. STONIENĖ, V. Keliasdešimt knygotyros terminų. *Bibliotekų darbas*, 1969, nr. 7, p. 31–33.
147. STRAUKAITĖ, Danutė. Lietuviškos spaudos rinkėjas. *Bibliotekų darbas*, 1983, nr. 1, p. 29.
148. STRAVINSKAS, A. Vertinga dovana universiteto bibliotekai. *Pergalė*, 1972, nr. 1, p. 181–182.
149. STRAVINSKAS, Antanas. J. Gelaževičiaus knygų kolekcija Vilniaus universiteto mokslinėje bibliotekoje. *Knygotyra*, 1975, t. 5(12), p. 155–164.

150. ŠALŪGA, R. Atvirukų pasaulyje. *Jaunimo gretos*, 1960, nr. 3, p. 9.
151. ŠALŪGA, R. Bibliofilų svečiai. *Naujos knygos*, 1972, nr. 6, p. 20.
152. ŠALŪGA, R. Ekslibrisai ir jų rinkėjai. *Vakarinės naujienos*, 1962, spalio 4.
153. ŠALŪGA, R. Ekslibrisas anksčiau... Ekslibrisas dabar... *Naujos knygos*, 1960, nr. 6(12), p. 60–61.
154. ŠALŪGA, R. Filatelija užsienyje. *Švyturys*, 1956, nr. 18, p. 28. Aut. pasirašęs slapyvardžiu A. Barzdys.
155. ŠALŪGA, R. Filatelijos mėgėjui. *Švyturys*, 1958, nr. 20, p. 28.
156. ŠALŪGA, R. Filatelijos mėgėjui. *Švyturys*, 1958, nr. 24, p. 28. Aut. pasirašęs slapyvardžiu A. Rambinis.
157. ŠALŪGA, R. Filatelistų susirašinėjimas. *Lietuvos pionierius*, 1957, bal. 21.
158. ŠALŪGA, R. Filatelistų susirinkimas. *Tiesa*, 1957, lapkr. 19.
159. ŠALŪGA, R. Iš filatelijos istorijos. *Švyturys*, 1956, nr. 9, p. 20.
160. ŠALŪGA, R. Kada atsirado pašto ženklai. *Lietuvos pionierius*, 1957, kovo 9.
161. ŠALŪGA, R. Kaip padidinti savo kolekciją. *Lietuvos pionierius*, 1957, kovo 30.
162. ŠALŪGA, R. Kaip papildyti savo kolekciją. *Komjaunimo tiesa*, 1956, spal. 14. Aut. pasirašęs slapyvardžiu A. Rambinis.
163. ŠALŪGA, R. Kaip rinkti pašto ženklus. *Komjaunimo tiesa*, 1956, rugs. 23. Aut. nenurodytas, išaiškintas.
164. ŠALŪGA, R. Kaip rinkti pašto ženklus. *Lietuvos pionierius*, 1957, kovo 16.
165. ŠALŪGA, R. Kas tie filomenistai? *Lietuvos pionierius*, 1957, gruod. 15. Aut. nenurodytas, išaiškintas.
166. ŠALŪGA, R. Knygos bičiuliai renkasi. *Naujos knygos*, 1971, nr. 6, p. 18.
167. ŠALŪGA, R. Kokios knygos retos? *Naujos knygos*, 1961, nr. 6, p. 44–47.
168. ŠALŪGA, R. Mums reikia draugijos. *Naujos knygos*, 1959, nr. 6, p. 70–71.

169. ŠALŪGA, R. Nauji filatelistų pomėgiai. *Jaunimo gretos*, 1956, nr. 6, p. 24.
170. ŠALŪGA, R. Tematinės kolekcijos. *Komjaunimo tiesa*, 1956, spal 21. Aut. pasirašęs slapyvardžiu A. Barzdinis.
171. ŠALŪGA, R. Tematinės kolekcijos. *Lietuvos pionierius*, 1957, liepos 7.
172. ŠIMKEVIČIUS, Šarūnas. *Ne vien duona žmogus sotus*. Kaunas, 2011. 241, [2] p.
173. ŠIMKEVIČIUS, Šarūnas. *Petras Dumbliauskas – Dzūkijos krašto bibliofilas*. Alytus, 2003. 87 p.
174. ŠIMKUS, J. Mūsų pareiga. *Naujos knygos*, 1971, nr. 7, p. 20.
175. ŠYVIENĖ, A. Kaip tvarkyti asmeninę bibliotekėlę? *Naujos knygos*, 1960, nr. 4(10), p. 61–62.
176. Švietimo Liaudies Komisarų „Kultūros paminklams registruoti įsakymas“. *Tarybų Lietuva*, 1940, spal. 30, nr. 26.
177. Švietimo Liaudies Komisarų „Taisyklės kultūros paminklų apsaugai vykdyti“. *Tarybų Lietuva*, 1940, spal. 30, nr. 26.
178. Taip mažai žinome apie knygą. Pokalbį parengė Birutė Mackonytė. *Literatūra ir menas*, 1979, gegužės 5, p. 3, 12.
179. TAMAŠAUSKAS, M. [Laiškas redakcijai]. *Naujos knygos*, 1964, nr. 5(35), p. 31.
180. TERLECKAS, A. Įdomūs susitikimai. *Naujos knygos*, 1972, nr. 2, p. 20.
181. TERLECKAS, Antanas. *Laisvės priešaušryje: rezistento prisiminimai: 1970–1986*. Vilnius, 2011. 328 p.
182. Tokie skirtingi ir svarbūs mano gyvenime (2). Kalbėjosi Gediminas Zemlickas. *Mokslo Lietuva*, 2009, kovo 26, nr. 6(406).
183. TOLIUŠIS, Zigmantas. *Mano kalėjimai*. Vilnius, 1991. 330, [2] p.
184. TRUMPIS, Gintautas. *Asmeninė biblioteka – mano gyvenimo savastis*. Vilnius, 2000. 26 p.
185. *TSKP XX suvažiavimo direktyvos dėl šeštojo penkmečio plano TSRS liaudies ūkiui išvystyti 1956–1960 metais*. Vilnius, 1956. 77, [2] p.
186. *TSKP XXII suvažiavimo medžiaga*. Vilnius, 1962. 406, [1] p.

187. *TSKP XXIV suvažiavimo medžiaga*. Vilnius, 1972. 287 p.
188. *TSKP XXVII suvažiavimo medžiaga*. Vilnius, 1986. 348 p.
189. 1942 m. lapkričio 26 d. parėdymas pakeisti parėdymui dėl organizacijų ir susirinkimų. *Amtsblatt des Generalkommissars in Kauen*, 1942, den 8 Dezember, Nummer 59, p. 755–756.
190. TUMAS-VAIŽGANTAS, J. Knygų spinta, lietuviams dar nežinomas baldas. *Bibliotekų darbas*, 1969, nr. 9, p. 13.
191. URBŠIENĖ, M. Bibliofilai. *Gaisai*, 1930, nr. 5, p. 82–87.
192. URBŠIENĖ, M. Lietuviškosios knygos estetiškumas ir praktiškumas. *Židinys*, 1929, nr. 11, p. 336–342.
193. URBŠIENĖ, M. Prancūzų bibliofilų draugijos. *Gaisai*, 1930, nr. 6, p. 179–183.
194. Už aukštą mūsų knygos meninį ir idėjinį lygį: respublikinis leidyklų darbuotojų pasitarimas. *Literatūra ir menas*, 1948, liepos 3, p. 2.
195. UŽTUPAS, Vilius. Knygas įrišti galime patys. *Naujos knygos*, 1982, nr. 4, p. 42–44; nr. 6, p. 44–45.
196. VAIČEKASKIENĖ, Jerutė. Sudominti draugą, kaimyną... *Naujos knygos*, 1983, nr. 5, p. 41.
197. VAIČIŪNAS, Albinas. Mažvydo bibliofilai. *Mokslo Lietuva*, 2011, liepos 28, p. 7.
198. VAINAUSKAS, J. Knyga – brangus turtas. *Naujos knygos*, 1961, nr. 5(17), p. 47–48.
199. VAINAUSKAS, J. Mintys, vertos dėmesio. *Naujos knygos*, 1960, nr. 3(9), p. 62–63.
200. VAIRAS-RAČKAUSKAS, K. Asmeninė P. Cvirkos biblioteka. *Kauno tiesa*, 1958, kovo 22.
201. VAIRAS-RAČKAUSKAS, K. Autografuotos knygos Memorialiniame P. Cvirkos muziejuje. *Bibliotekų darbas*, 1958, nr. 3(13), p. 21–22.
202. VAITKEVIČIUS, B. *Platų kelių knygai: (Į pagalbą Knygos draugų taryboms)*. Vilnius, 1961. 45, [3] p.

203. VAUPŠAS, Česlovas. Susipažinkite – „Daukanto“ klubas. *Kibirkštis*, 1985, kovo 12, p. 3.
204. VENCLOVA, A. Dėl knygų apipavidalinimo. *Literatūra ir menas*, 1946, rugs. 1, p. 2.
205. VĖLYVYTĖ, Birutė. Menas kolekcionuoti. *Naujos knygos*, 1977, nr. 11, p. 37–38.
206. VILKIENĖ, V. Kuo papildysi savo bibliotekėlę? *Raudonoji vėliava*, 1961, bal. 23.
207. VLADIMIROVAS, Levas. Bibliofilija ir knygos bičiuliai. *Kultūros barai*, 1979, nr. 5, p. 49–52.
208. VLADIMIROVAS, Levas. Ką jūs veikiate laisvalaikiu? *Tarybinis studentas*, 1958, gruod. 11.
209. ŽILINSKAITĖ, Vytautė. Bibliofilų aistros. Iš ŽILINSKAITĖ, Vytautė. *Satyros*. Vilnius, 1978, p. 5–8.
210. [Žinutė]. *Kibirkštis*, 1986, rugsėjo 16, p. 4.
211. [Žinutė]. *Naujos knygos*, 1978, nr. 3, p. 5.
212. [Žinutė]. *Tiesa*, 1978, vasario 15.
213. ŽUKAS, V. M. Mažvydo klubas. *Vakarinės naujienos*. 1978, liepos 20.
214. ŽUKAS, Vladas. Antanas Kučas Mažvydo bibliofilų klube: 100-osioms gimimo metinėms. *Tarp knygų*, 2009, sausis, p. 21–24.
215. ŽUKAS, Vladas. Bibliofilams. *Naujos knygos*, 1979, nr. 4, p. 25.
216. ŽUKAS, Vladas. Dailininkas Jonas Kuzminskis Mažvydo klube. *Tarp knygų*, 2009, gruodis, p. 20–22.
217. ŽUKAS, Vladas. Keletas susitikimų. Iš GEDMINAS, Antanas. *Straipsniai, atsiminimai*. Parengė Ona Gedminienė. Vilnius, 1984, p. 394–398.
218. ŽUKAS, Vladas. Mažvydiečių veikla. *Naujos knygos*, 1978, nr. 9, p. 8.
219. ŽUKAS, Vladas. *Prisiminimų puslapiai: pažinti kultūros žmonės*. Vilnius, 2002. 505 p.
220. ŽUKAS, Vladas. *Prisiminimų puslapiai: pažinti kultūros žmonės*. T. II. Vilnius, 2010. 626 p.
221. ŽUKAS, Vladas. Šeimos biblioteka. *Šeima*, 1986, nr. 10, p. 19–23.

222. ŽUKAUSKAS, A. Makulatūra knygynų vitrinose. *Literatūra ir menas*, 1946, rugs. 29, p. 6.

LITERATŪRA

223. ALEKSANDRAVIČIUS, Egidijus. Lietuvių kultūros istoriografijos slenksčiai. Iš ALEKSANDRAVIČIUS, Egidijus. *Praeitis, istorija ir istorikai*. Vilnius, 2000, p. 264–281.

224. ANDRIJAUSKAS, Antanas. *Kultūrologijos istorija ir teorija*. Vilnius, 2003. 634 p.

225. ANDRYSIAK, Ewa. *Towarzystwo Bibliofilów Polskich w Wilnie 1926–1939*. Kalisz, 2007. 160 p.

226. ANTANAITIS, Kastytis. Lietuviškoji sovietinė nomenklatūra. *Darbai ir dienos*, 1998, nr. 7(16), p. 161–258.

227. ANUŠAUSKAS, Arvydas. *KGB Lietuvoje: slaptosios veiklos bruožai*. Vilnius, 2008. 251 p.

228. ANUŠAUSKAS, Arvydas. *Teroras: 1940–1958 m.* Vilnius, 2012. 317, [1] p.

229. ARENDT, Hannah. Kultūros krizė: jos socialinė ir politinė reikšmė. Iš ARENDT, Hannah. *Tarp praeities ir ateities: aštuoni politinės filosofijos etiudai*. Vilnius, 1995, p. 219–250.

230. ARENDT, Hannah. *Totalitarizmo ištakos*. Vilnius, 2001. 487 p.

231. ARENDT, Hannah. *Žmogaus būklė*. Vilnius, 2005. 309, [1] p.

232. BERGER, Peter L.; ir LUCKMANN, Thomas. *Socialinis tikrovės konstravimas: žinojimo sociologijos traktatas*. Vilnius, 1999. 263 p.

233. BRAZIŪNIENĖ, Alma. *Bibliofilija kaip asmenybės raiška: Kazio Varnelio biblioteka*. Vilnius, 2008. 271 p.

234. BRAZIŪNIENĖ, Alma. Kūrybinė bibliofilijos erdvė Lietuvos Respublikoje (1930–1940). *Knygotyra*, 2007, t. 48, p. 149–171.

235. BRAZIŪNIENĖ, Alma. Spaudos paveldo sampratos ir išviejijos spaudos paveldo sklaidos klausimu. *Knygotyra*, 2008, t. 50, p. 7–20.

236. CLIFFORD, James. *Kultūros problema: XX amžiaus etnografija, literatūra ir menas*. Vilnius, 2006. 549 p.
237. ČEPAITIENĖ, Rasa. *Laikas ir akmenys: kultūros paveldo sampratos moderniojoje Lietuvoje*. Vilnius, 2005. 467 p.
238. ČEPAITIENĖ, Rasa. Sovietmetis Lietuvos kultūros istorijos šviesoje: projekto bandymas. *Menotyra*, 2003, nr. 2(31), p. 74–80.
239. ČERNECKIS, Gintautas. Simono Daukanto bibliofilų klubas – regioninis knygos kultūros ugdymo centras. *Knygotyra*, 2002, t. 38, p. 164–174.
240. DUNIN, Janusz. Bibliophilism: Central European perspective. *Knygotyra*, 2002, t. 38, p. 9–16.
241. Elitas. Iš *Visuotinė enciklopedija*. T. V. Vilnius, 2004, p. 473.
242. GAIDYS, Vladas; ir RAPOPORTAS, Sergejus. Anoniminė šiuolaikinio skaitymo stichija. Iš *Šiandienos pasaulis ir literatūra*. Sudarė Margarita Dautartienė ir Romualdas Grigas. Vilnius, 1989, p. 205–223.
243. GASPERAVIČIŪTĖ, Irena. Varšuvos lietuviai – daugelį metų ėję prieš srovę. *Aušra* [interaktyvus]. 2007, nr. 23 [žiūrėta 2012 m. spalio 11 d.]. Prieiga per internetą: <http://ausra.pl/0723/index.html>.
244. GENZELIS, Bronius. *Kultūrų sąveika*. Vilnius, 1989. 198, [2] p.
245. GENZELIS, Bronius. *Lietuvos kultūros istorijos metmenys*. Kaunas, 2001. 267 p.
246. GRYBAUSKAS, Saulius. *Sovietinė nomenklatūra ir pramonė Lietuvoje 1965–1985 metais*. Vilnius, 2011. 437 p.
247. GUSTAINIS, Valentinas. *Prancūzija*. Kaunas, 1938. 299, [4] p.
248. ILJINA, Olga. Asmeninė, personalinė, privačioji? Dėl sąvokos *asmeninė biblioteka* apibrėžties. *Knygotyra*, 2006, t. 46, p. 138–152.
249. IVANAUSKAS, Vilius. *Lietuviškoji nomenklatūra biurokratinėje sistemoje: tarp stagnacijos ir dinamikos (1968–1988 m.)*. Vilnius, 2011. 661, [1] p.
250. JAKONYTĖ, Loreta. Pradiniai štrichai ankstyvojo sovietmečio skaitytojo portretui. *Colloquia*, 2011, nr. 27, p. 81–98.

251. JANKEVIČIŪTĖ, Giedrė. *Lietuvos grafika: 1918–1940*. Vilnius, 2008. 240 p.
252. JUZEFOVIČIUS, Romas. *Lietuvos humanitarų mokslo organizacijos (1918–1940 m.)*. Vilnius, 2007. 270, [2] p.
253. KABELKA, Gintaras. Racionalioji rekonstrukcija ir filosofijos istoriografija. *Logos*, 2006, nr. 48, spalio-lapkritis, p. 196–206.
254. KASEKAMP, Andres. *A History of the Baltic States*. [Basingstoke], [2010]. 251 p.
255. KAUNAS, Domas. Bibliofilija kaip kūryba. *Metai*, 1999, nr. 8–9, p. 140–153.
256. KAUNAS, Domas. Bibliofilo bibliotekos katalogas. *Knygotyra*, 2002, t. 38, p. 27–46.
257. KAUNAS, Domas. *Bibliotheca Georgii comitis de Plater. Jurgio Platerio biblioteka – Lietuvos knygos kultūros ir mokslo paminklas*. Vilnius, 2012. 294 p.
258. KAUNAS, Domas. Knygos istorijos šaltiniai. *Knygotyra*, 2010, t. 54, p. 19–43.
259. KAUNAS, Domas. *Knygos kultūros karininkas*. Vilnius, 2004. 203 p.
260. KAVOLIS, Vytautas. *Kultūros dirbtuvė*. Vilnius, 1996. 255 p.
261. KERŠYTĖ, Nastazija. Kultūros paminklų apsaugos įstaiga. *Kultūros paminklai*, 2001, nr. 8, p. 77–90.
262. KLIMAVIČIUS, Raimundas. *Tarp Scilės ir Charibdės: Lietuvos kultūros vertybių transpozicija Antrojo pasaulinio karo metais*. Vilnius, 2011. 279 p.
263. *Klubo darbuotojo knyga: metodika, patyrimas, informacinė medžiaga*. Vilnius, 1970. 277, [1] p.
264. KLUMBYS, Valdemaras. Apie tradiciją lietuvių kultūroje, arba Tradicija gyventi be tradicijos. *Kultūros barai*, 2005, nr. 12, p. 2–8.
265. KLUMBYS, Valdemaras. Visuomenės nuomonės veikimo sąlygos sovietinėje Lietuvoje. *Lietuvos istorijos studijos*, 2007, t. 19, p. 124–137.
266. KNUTH, Rebecca. *Burning Books and Leveling Libraries: Extremist Violence and Cultural Destruction*. Westport, Connecticut, 2006. 233 p.

267. KNUTH, Rebecca. *Libricide: the Regime-Sponsored Destruction of Books and Libraries in the Twentieth Century*. Westport, Connecticut, 2003. 277 p.
268. KOSTKEVIČIŪTĖ, Irena. Apie Kazi Borutą ir Putiną: iš dienoraščio puslapių. Iš *Susitikimai su Kaziu Boruta: atsiminimai*. Sudarė Eglė Borutaitė-Makariūnienė. Vilnius, 2005, p. 214–227.
269. KUNCĖ, Horstas. Bibliofilija ir socializmas. *Bibliotekų darbas*, 1970, nr. 12, p. 30–31.
270. LEBEDYS, J. Simano Daukanto biblioteka. *Lietuvių literatūros instituto darbai*, 1947, t. 1, p. 51–72.
271. *Lietuva 1940–1990: okupuotos Lietuvos istorija*. [ANUŠAUSKAS, Arvydas; ir BANIONIS, Juozas; ir BAUŽA, Česlovas... [et. al.]. 2-asis patais. ir papild. leid. Vilnius, 2007. 719 p.
272. *Lietuvos bibliotekų fondų istorija XX amžiuje: teminis mokslo darbų rinkinys*. Vilnius, 1994. 185 p.
273. *Lietuvos kultūros būklė: memorandumo medžiaga*. Vilnius, 1990. 116, [2] p.
274. *Lietuvos TSR bibliografija: knygos lietuvių kalba*. T. 1. 1547–1861. Vilnius, 1969. 728 p.
275. LIUTKEVIČIENĖ, Inga. *Déjà vu: Vilnius 1974–1990: knyga apie vilniečių gyvenimą, miesto paslaptis pagal paskutinio sovietmečio Vilniaus mero Algirdo Vileikio pasakojimą*. Vilnius, 2012. 256, [3] p.
276. MAČIULIS, Dangiras. *Valstybės kultūros politika Lietuvoje 1927–1940 metais*. Vilnius, 2005. 300 p.
277. MARTINAITIS, Marcelijus. Įslaptinta cenzūra: iš paskaitų ir pranešimų. Iš MARTINAITIS, Marcelijus. *Lietuviškos utopijos: dialogai, pokalbiai, straipsniai, interviu: 1991–2003*. Vilnius, 2003, p. 49–68.
278. MARTINAITIS, Marcelijus. Tiesos angelo globoje. Iš MARTINAITIS, Marcelijus. *Papirusai iš mirusiųjų kapų: Atgimimo ir Vilties knyga: 1988–1991*. Vilnius, 1992, p. 82–97.

279. MAŽEIKIS, Gintautas. *Propaganda ir simbolinis mąstymas*: monografija. Kaunas, 2010. 479 p.
280. Mažoji radauskiana. [Parengė A. Šurna]. *Metmenys*, 2005, nr. 85, p. 11–37.
281. MISIŪNAS, Romualdas J.; ir TAAGEPERA, Reinas. *Baltijos valstybės: priklausomybės metai, 1940–1980*. Vilnius, 1992. 346, [1] p.
282. MOCKŪNAS, Liūtas. Knygų keliai į Lietuvą. *Metai*, 1992, nr. 12, p. 96–107.
283. MOCKŪNAS, Liūtas. „Tėviškės“ slenkstis. Iš *Priklausomybės metų (1940–1990) lietuvių visuomenė: pasipriešinimas ir / ar prisitaikymas*. Vilnius, 1996, p. 142–146.
284. NAVICKIENĖ, Aušra. Knygotyros raida Lietuvoje: periodizacija ir chronologija. *Knygotyra*, 2006, t. 46, p. 9–35.
285. NAVICKIENĖ, Aušra. Martyno Mažvydo bibliofilų klubas atkūrus Lietuvos nepriklausomybę. *Knygotyra*, 2002, t. 38, p. 147–163.
286. NAVICKIENĖ, Aušra. Vilniaus universiteto Bibliologijos katedra 1940–1943 metais. *Knygotyra*, 2007, t. 48, p. 22–36.
287. NEZABITAUSKIS-ZABITIS, A. Lietuvos kultūros ir meno turtų naikinimas. *Lietuvių archyvas: bolševizmo metai*. Kaunas, 1942, t. II, p. 73–98.
288. ORTEGA y Gasset, Jose. *Masių sukilimas*. Vilnius, 1993. 218, [2] p.
289. PETRICKIS, Vilis. Bibliofilija kultūros sistemoje. *Žemaičių bibliofilas*, 2001, liepos 5, nr. 3, p. 1.
290. PŠIBILSKIS, Vygintas. Bibliocidas Lietuvoje. *Kultūros barai*, 1989, nr. 12, p. 33–37.
291. PŠIBILSKIS, Vygintas. Kultūrinio švietimo įstaigos 1940–1941 metų ir pokario ideologinėje situacijoje. Iš *Mintys apie Lietuvos komunistų partijos kelią*. Vilnius, 1989, p. 198–216.
292. PŠIBILSKIS, Vygintas Bronius. Knyga ant okupantų ešafoto. Iš PŠIBILSKIS, Vygintas Bronius. *Iš Lietuvos XX a. kultūros istorijos*. Vilnius, 1997, p. 125–136.

293. PUTINAITĖ, Nerija. *Nenutrūkusi styga: prisitaikymas ir pasipriešinimas sovietų Lietuvoje*. Vilnius, 2007. 306 p.
294. PUTINAITĖ, Nerija. *Šiaurės atėnų tremtiniai: arba Lietuviškosios tapatybės paieškos ir Europos vizijos XX a.* Vilnius, 2004. 239 p.
295. RAGUOTIENĖ, Genovaitė. Marija Urbšienė (1895–1959) – bibliofilė. *Knygotyra*, 2002, t. 38, p. 214–221.
296. RAGUOTIENĖ, Genovaitė. *Vytautas Steponaitis – iškilusis knygos žmogus*. Marijampolė, 2003. 48 p.
297. RAMANAUSKAITĖ, Egidija. *Subkultūra: fenomenas ir modernumas: XX a. pabaigos Lietuvos subkultūrinių bendrijų tyrinėjimai*. Kaunas, 2004. 328 p.
298. RAŠKAUSKAS, Kęstutis. Sovietinės Lietuvos inteligentija: savivokos konstravimas. *Darbai ir dienos*, 2008, t. 49, p. 95–149.
299. REMEIKIS, Tomas. Esė apie imperijų žlugimą ir Tarybų Sąjungos atvejį. Iš *Lemties posūkis: prisiminimai ir pamąstymai*. Vilnius, 1999, p. 246–264.
300. RODZIUS, Vl. Bolševikų plėšikavimai lietuvius tremiant. *Lietuvių archyvas: bolševizmo metai*. Vilnius, 1943, t. IV, p. 297–303.
301. SAMALAVIČIUS, Almantas. Masinė kultūra ir kultūros kritika. *Filosofija. Sociologija*, 2004, nr. 3, p. 33–38.
302. *Sąjūdžio ištakų beiškant: nepaklusniųjų tinklaveikos galia*. Mokslinės redaktorės Jūratė Kavaliauskaitė ir Ainė Ramonaitė. Vilnius, 2011. 439 p.
303. SHLAPENTOKH, Vladimir. *Soviet Intellectuals and Political Power: the Post-Stalin Era*. New Jersey, 1990. 330 p.
304. SINKEVIČIUS, Klemensas. Bibliogenocidas. *Tarp knygų*, 1992, spalio, p. 9–13.
305. SINKEVIČIUS, Klemensas. *Uždrausti autoriai ir leidiniai: pirmieji sovietinės okupacijos metai: 1940.06.15–1941.06.21*. Vilnius, 1994. 171 p.
306. SINKEVIČIUS, Klemensas. *Uždrausti autoriai ir leidiniai: vokiečiai (1941–1944)*. Vilnius, 1998. 221, [2] p.
307. STONIENĖ, Vanda. *XX amžiaus Lietuvos knyga: (1904–1990)*. Vilnius, 2000. 142 p.

308. STONIENĖ, Vanda. *Lietuvos knyga ir visuomenė: nuo spaudos draudimo iki nepriklausomybės atkūrimo (1864–1990)*. Vilnius, 2006. 120, [8] p.
309. STOŠKUS, Krescencijus Antanas. *Represuojamo proto kritika*. T. 1: išsilaisvinimo galių kritika. Vilnius, 2009. 334, [2] p.
310. STRAVINSKIENĖ, Vitalija. *Tarp gimtinės ir tėvynės: Lietuvos SSR gyventojų repatriacija į Lenkiją (1944–1947, 1955–1959 m.)*. Vilnius, 2011. 510 p.
311. STREIKUS, Arūnas. Ideologinė cenzūra Lietuvoje 1956–1989 m. *Genocidas ir rezistencija*, 2004, t. 1(15), p. 43–67.
312. SUBAČIUS, Paulius. *Lietuvių tapatybės kalvė*. Vilnius, 1999. 245, [1] p.
313. ŠALKAUSKIS, St. *Kultūros Filosofijos Metmens: sutrauktasis paskaitų kursas, leidžiamas rankraščio teisėmis*. Kaunas, 1926. 95, [1] p.
314. TEDER, Eerik. The role of the Tallinn bibliophiles' club in the Estonian movement of bibliophily. *Knygotyra*, 2002, t. 38, p. 175–181.
315. TIDIKIS, Rimantas. *Socialinių mokslų tyrimų metodologija: vadovėlis*. Vilnius, 2003. 626 p.
316. VAISETA, Tomas. Nuobodulio visuomenė: vėlyvojo sovietmečio Lietuva (1964–1984): daktaro disertacija. Vilnius, 2012. 405 p. VUB Profesorių skaitykla.
317. VAITKUS, E. Diskusijų klube – įdomu! *Problemos*, 1968, t. 1, p. 136–139.
318. „Varsnos“. Iš *Žurnalistikos enciklopedija*. Vilnius, 1997, p. 550.
319. VILNONYTĖ, Valerija. Lietuvos centrinė biblioteka 1940–1941 metais. *Tarp knygų*, 1992, lapkritis, p. 5–8.
320. *Visa istorija yra gyvenimas: 12 sakinės istorijos epizodų*: Edvardą Gudavičių kalbina Aurimas Švedas. Vilnius, 2008. 278 p.
321. ZUBKOVA, Jelena. *Pabaltijys ir Kremlius 1940–1953*. Vilnius, 2010. 414 p.
322. ŽEMAITYTĖ, Zita. *Paulius Galaunė*. Vilnius, 1988. 244, [1] p.
323. ŽUKAS, Vladas. Antano Vienuolio biblioteka. *Bibliotekų darbas*, 1977, nr. 10, p. 31–35.

324. ŽUKAS, Vladas. Asmeninės bibliotekos Lietuvoje XV–XVIII a. *Bibliotekų darbas*, 1976, nr. 12, p. 31–33; 1977, nr. 2, p. 33–34; nr. 6, p. 33–36; nr. 9, p. 31–33.
325. ŽUKAS, Vladas. Bibliofilai ir jų rinkiniai. *Bibliotekų darbas*, 1975, nr. 12, p. 29–31; 1976, nr. 1, p. 33–35; nr. 3, p. 29–32.
326. ŽUKAS, Vladas. Bibliofilija praeityje ir dabar. *Pergalė*, 1975, nr. 7, p. 124–132.
327. ŽUKAS, Vladas. *Bibliofilija praeityje ir dabar*. Vilnius, 1979. 42, [3] p.
328. ŽUKAS, Vladas. *Gyvenimas knygai*: Vaclovas Biržiška. Vilnius, 2012. 579 p.
329. ŽUKAS, Vladas. K. Šimonis – bibliofilas. *Naujos knygos*, 1978, nr. 1, p. 41–42.
330. ŽUKAS, Vladas. Knygotyra. Iš *Tarybų Lietuvos enciklopedija*. T. 2. Vilnius, 1986, p. 347.
331. ŽUKAS, Vladas. Knygų pasaulyje. Iš *Profesorius Jurgis Lebedys*: [straipsnių rinkinys]. Sudarė J. Girdzijauskas. Vilnius, 1983, p. 70–81.
332. ŽUKAS, Vladas. Konstantino Jablonskio biblioteka. *Naujos knygos*, 1976, nr. 4, p. 42–44.
333. ŽUKAS, Vladas. Lietuviškos ir lituanistinės knygos J. Rainio bibliotekoje. *Bibliotekų darbas*, 1984, nr. 1, p. 32–33.
334. ŽUKAS, Vladas. *Lietuvių knygotyros bruožai*. Vilnius, 1989. 227, [2] p.
335. ŽUKAS, Vladas. Maironio biblioteka. *Bibliotekų darbas*, 1987, nr. 10, p. 28–31.
336. ŽUKAS, Vladas. Mikalojaus Akelaičio biblioteka. *Bibliotekų darbas*, 1983, nr. 7, p. 33–36.
337. VLADAS, Žukas. Nepasirodę knygotyros leidiniai. *Knygotyra*, 1989, t. 17(24), p. 49–59.
338. ŽUKAS, Vladas. Petro Cvirkos biblioteka. *Bibliotekų darbas*, 1978, nr. 1, p. 31–35.
339. ŽUKAS, Vladas. Poeto Andriaus Vištelio biblioteka. *Bibliotekų darbas*, 1987, nr. 12, p. 29–32.

340. ŽUKAS, Vladas. Sofijos Čiurlionienės knygų pasaulis. *Bibliotekų darbas*, 1983, nr. 10, p. 31–34.
341. WHITE, Hayden. *Metaistorija: istorinė vaizduotė XIX amžiaus Europoje*. Vilnius, 2003. 524 p.
342. БЕРКОВ, П. Н. *История советского библиофильства 1917–1967*. Москва, 1971. 255, [1] с.
343. ГАРИН, Г. Ф. *Всесоюзное общество любителей книги: история, опыт работы, проблемы*. Москва, 1989. 191 с.
344. ГУБАНОВА, М. *Твоя домашняя библиотека: советы учащимся 4–6-х классов*. Москва, 1973. 44, [4] с.
345. *Книга и время: сборник статей*. [Составитель В. А. Петрицкий]. Москва, 1980. 160 с.
346. ЛАСУНСКИЙ, О. Г. Современное библиофильство: диалектика традиций и новаторства. *Книга: исследование и материалы*. Москва, 1982, сб. 44, с. 175–183.
347. МАРКУШЕВИЧ, А. Советское библиофильство. *Альманах библиофила*. Москва, 1975, выпуск второй, с. 15–26.
348. МИГОНЬ, Кшиштоф. *Наука о книге: очерк проблематики*. Москва, 1991. 197, [1] с.
349. ОСИПОВ, В. *Домашняя библиотека*. Москва, 1959. 162, [2] с.
350. ОСИПОВ, В. *Книга в вашем доме*. Москва, 1967. 142, [2] с.
351. ОСИПОВ, В. *Личная библиотека: в помощь начинающему собирать книги*. Москва, 1954. 54, [2] с.
352. ПЕТРИЦКИЙ, В. А. *Мир библиофильства: вопросы теории, истории, психологии*. Москва, 2006. 399 с.
353. ПЕТРИЦКИЙ, Вилли. Будущее библиофилии: культурологический прогноз. *Кnygotyra*, 2002, t. 38, p. 17–26.
354. РАЦ, Марк. *Книга в системе общения: вокруг „Заметок библиофила“*. Санкт-Петербург, 2005. 480 с.
355. РАЦ, Марк. *О собирательстве: заметки библиофила*. Москва, 2002. 350 с.

356. СТОЛЯРОВ, Ю. Опыт классифицирования библиотек по логическим и системным основаниям. *Книга: исследование и материалы*. Москва, 1982, сб. 73, с. 63–89.

357. ЩЕЛКУНОВ, М. И. *История, техника, искусство книгопечатания*. Москва, 1926. 479, [1] с.

SANTRUMPOS

CK – Centro komitetas

Glavlitas – (rus. *Главное управление по охране государственных тайн в печати при Совете Министров СССР*) – Vyriausioji literatūros ir leidyklų valdyba prie LSSR liaudies komisarų tarybos (nuo 1946 m. – Ministrų tarybos)

KGB (rus. *Комитет государственной безопасности*) – Valstybės saugumo komitetas

KPAĮ – Kultūros paminklų apsaugos įstaiga

KPCA – Kultūros paveldo centro archyvas

LCVA – Lietuvos centrinis valstybės archyvas

LYA – Lietuvos ypatingasis archyvas

LKP – Lietuvos komunistų partija

LLKJS – Lietuvos Lenino komunistinio jaunimo sąjunga

LLMA – Lietuvos literatūros ir meno archyvas

LMAVB RS – Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius

LNB RKRS – Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Retų knygų ir rankraščių skyrius

LNB RKRS BA – Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Retų knygų ir rankraščių skyriaus bibliotekinis archyvas

LSKBD – Lietuvos SSR savanoriška knygų bičiulių draugija

LSSR – Lietuvos Sovietų Socialistinė Respublika

MGB – (rus. *Министерство государственной безопасности*) – Valstybės saugumo ministerija

NKGB – (rus. *Народный комиссариат государственной безопасности*) – Valstybės saugumo liaudies komisariatas

NKVD – (rus. *Народный комиссариат внутренних дел*) – Vidaus reikalų liaudies komisariatas

SSKBD – Sąjunginė savanoriška knygų bičiulių draugija

SSKP – Sovietų Sąjungos komunistų partija

SSRS – Sovietų Socialistinių Respublikų Sąjunga

VKP(b) – Visasąjunginė komunistų (bolševikų) partija

VUB RS – Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius